Ion ȚURCANU

Istoria istoriilor mele

CARTIER

ISTORIA ISTORIILOR MELE

Istoricul **Ion ŢURCANU** (n. 1946, Găureni, Nisporeni) şi-a început activitatea ştiinţifică în anii '70 ai secolului trecut. S-a manifestat ca cercetător al diferitor aspecte ale procesului istoric, cadru didactic în învăţămîntul gimnazial, liceal şi universitar, a activat în sistemul editorial, a redactat reviste istorice, a fost şi este membru în colegiile de redacţie ale mai multor reviste ştiinţifice şi de cultură din Republica Moldova şi din România. E cunoscut ca publicist şi ca fost activist politic şi deputat în Parlamentul Republicii Moldova.

Lucrări editate în ultima vreme: *Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei*, Litera Internaţional, 2005; *Istoria relaţiilor internaţionale*, Litera Internaţional, 2005; *Istoria: receptare, cercetare, interpretare*, Junimea, 2006; *Istoria românilor cu o privire mai largă asupra culturii*, Istros, 2007; *Istoria ilustrată a românilor*, Litera Internaţional, 2008; *Istoria contemporană ilustrată a românilor*, Istros, 2010; *În căutarea originii numelui Basarabia*, Labirint, 2010; *Descrierea Basarabiei*, Cartier, 2011; *Bessarabiana. Teritoriul dintre Prut şi Nistru în cîteva ipostaze istorice şi reflecţii istoriografice*, Cartdidact, 2012; *Republica Moldova: a fi sau a nu fi*, Labirint, 2012.

Ion ŢURCANU

Istoria istoriilor mele

CARTIER
istoric

CARTIER
Editura Cartier, SRL, str. Bucureşti, nr. 68, Chişinău, MD2012.
Tel./fax: 022 24 05 87, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, Bucureşti.
Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md
Cartier & Roman LLC, Fort Lauderdale, SUA. E-mail: usa@cartier.md
Suport juridic: Casa de Avocatură *EuroLegal*
www.cartier.md

Cărţile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România şi Republica Moldova.
Cartier eBooks pot fi procurate pe iBookstore şi pe www.cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER
Librăria din Centru, bd. Ştefan cel Mare, nr. 126, Chişinău.
Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. Bucureşti, nr. 68, Chişinău.
Tel./fax: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md
Librăria 9, str. Puşkin, nr. 9, Chişinău.
Tel.: 022 22 37 83. E-mail: libraria9@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POŞTĂ
CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, Bucureşti, România
Tel./fax: (021) 210.80.51
E-mail: romania@cartier.md
www.cartier.md
Taxele poştale sunt suportate de editură. Plata se face ramburs, la primirea coletului.

Colecţia *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Pâslariuc
Editor: Gheorghe Erizanu
Lector: Em. Galaicu-Păun
Coperta seriei: Vitalie Coroban
Coperta: Vitalie Coroban
Design/tehnoredactare: Mircea Cojocaru
Prepress: Editura Cartier
Tipărită la Bons Offices

Ion Ţurcanu
ISTORIA ISTORIILOR MELE
Ediţia I, mai 2013

Ţurcanu, Ion.
Istoria istoriilor mele/Ion Ţurcanu; cop.: Vitalie Coroban. – Chişinău: Cartier, 2013 (Tipogr. „Bons Offices"). – 244 p. – (Colecţia „Cartier istoric").
500 ex.

ISBN 978-9975-79-821-1.
94(478)(092)
T 94

Pentru sfînta amintire a mamei mele,
Ecaterina (Catiuţa) Ţurcanu,
fiica lui Sava şi a Vasiliţei Rotaru,
prea chinuită, prea nedreptăţită,
prea exploatată, prea nepreţuită
şi
prea cuminte, prea bună, prea robace,
prea răbdătoare, prea îndurătoare,
prea încrezătoare în omenie şi în bine.

Cuvînt înainte

Chiar dacă motivul scrierii acestei cărţi a fost, de la prima licărire a unei astfel de idei şi pînă la finalizarea textului, să povestesc cititorului nu despre mine, ci despre unele din lucrările mele istorice, totuşi, pînă la urmă, eroul principal al cărţii s-a dovedit a fi nu aceste lucrări, ci autorul lor. A scrie despre sine nu este cea mai nobilă îndeletnicire, deşi cere un anumit curaj. Şi mai ales nu este lipsită de riscuri, care, pe deasupra, după ce ţi le asumi, nu-ţi oferă niciodată garanţia satisfacţiei. Orice evaluare a propriilor noastre fapte din trecut, fiind o acţiune eminamente subiectivă, are de înfruntat două riscuri inevitabile la fel de mari. Unul din ele este impresia de lăudăroşenie pe care arareori o pot depăşi relatările cu caracter autobiografic, chiar şi în cazurile în care astfel de materiale conţin atituduni autocritice, autozeflemitoare, pentru că, în fond, acestea au acelaşi efect, de vreme ce cititorul vede în ele o încercare a autorului de a-şi mai afişa o calitate, una pe care cei mai mulţi autori nu o au sau nu caută să şi-o arate. Oricît s-ar strădui, autorul nu prea are şanse să preîntîmpine suspiciunile: orice mărturisire de acest fel este, în virtutea naturii unor asemenea fenomene, un monolog, o relatare despre sine, şi nu poate fi altfel. Ceea ce înseamnă că în situaţiile respective te afli în faţa dilemei: fie să-ţi asumi riscul de a fi bănuit de narcisism, fie să renunţi – cale de mijloc nu există. Odată însă ce te hotărăşti să porneşti pe calea unei reflexii sincere, eşti dator să spui fără teamă, direct, fără înconjur, ceea ce gîndeşti şi în ce crezi cu toată convingerea. Pentru mărturisiri, ca şi pentru stiinţă, subiectivismul izvorît din reacţiile imediate ale cuge-

tului poate fi foarte dăunator, dar el are și o calitate prețioasă, fiind un antidot împotriva ipocriziei, care este incomparabil mai pericuoalsă. Nu voi formula aici considerații filozoficești asupra sincerității, o voi face-o, poate, altă dată. Voi spune acum doar despre faptul că lipsa sincerității acuză trei lucruri grave: incapacitatea de a te înțelege pe tine însuți, de a te aprecia corect și de a te exprima adecvat. Aparent, cel mai recomandabil ar fi ca aprecierea noastră să o căutăm la alții, dacă nu am ști că aceștia, cînd nu sînt mai răi decît noi, pot fi ca și noi sau doar puțin mai buni ca noi. De aceea cel mai bine e să vorbești tu însuți despre tine. E în firea lucrurilor ca fiecare om rezonabil să se confrunte cu întrebarea: „Și cînd propria ta viață singur n-o știi pe de rost,/Își vor bate alții capul s-o pătrunză cum a fost?". Lasă lumii libertatea de a te judeca abia după ce tu însuți vei fi spus despre tine ce ai avut de spus. Este bine ca și tu, și lumea din jurul tău să aibă o părere bună despre tine – nu pentru menajarea deșartă a orgoliului, ci ca o necesară atitudine de omenie și un important factor de încurajare.

Al doilea risc pe care îl aveam în vedere mai sus, unul poate încă mai periculos, este că poți fi învinuit de referințe și aprecieri nedrepte și răutăcioase ce vizează persoanele menționate în periplul tău retrospectiv. Nenorocul ca o atare impresie să-i influențeze mult pe cititori ar putea lăsa asupra scrierii tale o amprentă degradantă. Dar este oare cu putință ca, scriind despre viața ta trecută la care au participat, fiecare în felul său, indivizi numeroși și foarte diferiți, să nu vorbești și despre ei? Evident, dacă ai încerca să scrii despre ei numai lucruri frumoase și lăudabile, ascunzîndu-le defectele și acoperindu-le ticăloșiile, mai mari sau mai mici, scrierea ta nu ar fi mai puțin detestabilă decît atunci cînd i-ai vorbi numai de rău. Ceea ce m-a mirat și totodată m-a îngrozit în comportamentul multor oameni pe care i-am cunoscut foarte bine și cu care o vreme am avut relații apropiate a fost capacitatea lor de a-și schimba foarte ușor și uneori chiar radical convingerile, atitudinile și simpatiile, de a-și trăda prietenii, de a răspunde la bine cu rău. Din cauza naivității care m-a caracterizat întotdeauna și a credinței infantile că în principiu oamenii nu pot fi răi, că răi îi pot face pe unii din ei doar anumite împrejurări, foarte tîrziu aveam să-mi dau seama că în această privință realitatea este,

din păcate, cu totul alta. Avînd nevoie, la cererea permanentă a naturii mele, de relații personale dictate exclusiv de pornirile firești ale sufletului, aflîndu-mă mereu în căutare de prieteni, așa cum fac copiii și adulții foarte tineri, nu am putut să-mi dau seama decît foarte tîrziu că în general oamenii își pierd neprețuita calitate a altruismului odată cu ieșirea din tinerețe, fapt ce face ca, din acest moment, personalitatea umană să degradeze treptat. Abia atunci cînd mă îndepărtasem destul de mult de frumoasa vîrstă de aur aveam să constat că anumiți indivizi sînt predispuși să se răzbune pe cei care le fac bine, ca și cum răsplătirea binelui cu rău i-ar ispăși de complexarea cauzată de binele ce li s-a făcut. Puteam oare să trec peste acest fenomen într-o scriere în care relațiile povestitorului cu lumea în care a trăit constituie țesătura faptică și cadrul social, spiritual și moral al lucrării? Numai ținînd cont de aceste observații cititorul va înțelege că dacă am făcut niște referiri mai mult sau mai puțin dure la cutare sau cutare personaj, gestul respectiv nu ține în nici un caz de supărare și cu atît mai puțin de răzbunare, ci de o mare dezamăgire, de faptul că în ochii mei (eu nefiind, bineînțeles, personajul cel mai perfect) oamenii aceștia au călcat în picioare niște reguli de omenie, de minim comportament corect cu alți oameni, că trădîndu-mă pe mine, s-au trădat la fel de mult pe ei înșiși, ca și cum ar fi avut datoria de a demonstra, astfel, că responsabilitatea și corectitudinea nu sînt trăsături definitorii pentru relațiile interumane. În fond, nu e vorba de mine sau de alte personaje ce se întîlnesc în această carte, nici chiar de relațiile mele cu ele, ci de caracterul naturii umane, despre care este descurajant să crezi că ar putea fi defectuos. Este oare admisibil să fim indiferenți față de comportamentul ușuratic și degradant? Nu ar fi cumva mai potrivit să semnalăm la timp astfel de cazuri, pentru a atenționa asupra nevoii imperioase de a nu le suporta, de a le preîntîmpina și, dacă se poate, de a face imposibilă apariția lor în sînul comunității din care facem parte și noi? Aceste rațiuni au determinat aprecierea negativă pe care am dat-o gesturilor dezechilibrate sub aspect moral ale unor oameni pe care i-am cunoscut. Știu însă foarte bine că astfel de aprecieri sînt receptate întotdeauna cu rezerve și cu detașare, întrucît la modul general relațiile dintre oameni nu au fost niciodată perfecte, dimpotrivă.

În cazul mediului moldo-basarabean, această situaţie se face observabilă poate mai puţin prin neîmplinirile morale ale naturii umane şi mai mult prin nivelul foarte scăzut de civilizare, indiferent că e vorba de oameni fără sau cu foarte puţină instruire ori de scriitori, academicieni, oameni de cultură, lideri politici. În general, mediocritatea este specialitatea noastră. Trec însă peste acest subiect, care depăşeşte mult prin complexitate demersul cărţii de faţă. Dar, lăsînd la o parte motivaţiile atitudinii mele faţă de comportamentul dezonorant al unor oameni pe care i-am cunoscut şi cu care o vreme am colaborat, lucrul cel mai important este ca mărturisirile să fie sincere, iar asta a constituit grija mea dintotdeauna, nu numai la scrierea cărţii de faţă, ci şi a tuturor celorlalte lucrări ale mele, fie că e vorba de cercetări în variate probleme de specialitate, de monografii, de mari sinteze istorice, de manuale şi alte cărţi de popularizare a cunoştinţelor istorice sau de publicistică istorică şi chiar de scrierile despre procesele literare şi culturale din Basarabia şi Republica Moldova sau din întreg spaţiul românesc. Trebuie însă să observ, în paranteze, că dacă mulţi dintre bunii mei cunoscuţi ori chiar prieteni s-au artătat faţă de mine incorecţi sau mai mult voitori de rău, aceasta a fost în parte şi reacţia la faptul că neajunsurile şi păcatele mele sînt completate de un talent care nu se întîlneşte foarte des, acela de a reuşi să-ţi faci mulţi neprieteni. În plus, în astfel de situaţii reacţiile negative apar şi din cauza că mereu am fost foarte reticent la percepţiile şi reflexele comune, ceea ce poate induce impresia că aş fi un individualist şi poate chiar un mizantrop, pe cînd de fapt nu a fost mai mult decît dorinţa de a avea întotdeauna propria mea cale de urmat, aşa cum bunicul meu dinspre mamă, Sava Rotaru, poreclit Grecul pe motiv nu se ştie cît de sigur că mama lui, Maşa, ar fi fost grecoaică, ţăran înstărit din Găurenii de Sus, judeţul Lăpuşna, a preferat în 1949 mai degrabă să intre în închisoare decît în colhoz.

Astfel, în loc să încep a vorbi, în această prefaţă, despre motivaţia referirilor autorului la istoriile sale, adică la scrierile sale istorice, m-am grăbit să atrag atenţia cititorului la conotaţia autobiografică subiectivă a acestui demers, din teamă ca aceasta să nu fie înţelească cumva ca fiind trăsătura distinctivă a lucrării. Este vorba, aşadar,

de o inconsecvenţă, de vreme ce ideea care m-a îndemnat la scrierea cărţii şi de care m-am condus atît cît am scris a fost şi este că aveam de spus ceva ce merită atenţie. Dincolo de statutul meu ştiinţific şi intelectual, aşa cum este el, povestea scrierilor mele istorice prezintă interes, mi se pare, sub cîteva aspecte. Mai întîi, ea arată ce erau cercetările istorice, înţelegerea istoriei şi scrierea ei în Moldova de la est de Prut în ultimele două-trei decenii de aflare a acestui teritoriu în componenţa statului sovietic şi ce schimbări au suferit acestea pe parcursul următoarelor două decenii şi ceva. În al doilea rînd, ea prezintă într-o oarecare măsură portretul real – ştiinţific, intelectual şi civic – al istoricului basarabean din acea vreme de răscruce, chiar dacă nu sub o formă întru totul tipică. Şi în al treilea rînd, este o relatare foarte personală, sinceră despre starea de spirit din mediul academic şi profesoral şi în general despre atmosfera din sferele de creaţie basarabene aflate sub impactul marilor prefaceri politice, sociale, economice şi de mentalitate, care s-au produs în perioada respectivă. Într-un cuvînt, experienţa relevată de această scriere poate fi utilă atît ca parcurs individual, cît şi ca referire la climatul din viaţa ştiinţifică şi culturală, şi în special la starea ştiinţei istorice din acea vreme. Din acest punct de vedere, ea nu ar fi lipsită de o reală semnificaţie instructivă şi poate că ar avea chiar valoare de document istoric. Referindu-mă doar la atmosfera din domeniul ştiinţei istorice, a scrierii istoriei şi a propagării cunoştinţelor istorice, trebuie să observ că în perioada de trecere de la istoriografia sovietică la cea postsovietică istoricii moldoveni mai mult sau mai puţin activi, ca cercetători şi propagatori ai cunoştinţelor despre trecut, se împărţeau în două grupuri distincte: cei care continuau să gîndească şi să scrie pe vechi, în stil rusesc şi sovietic, şi cei care între timp se reprofilaseră pe o orientare românească. (Nu intră în această categorisire arheologii, mai bine zis, cea mai mare parte a lor, într-o oarecare măsură şi unii scriitori de istorie veche, adică antică şi medievală timpurie, toţi aceştia fiind afectaţi mai puţin de curentele ideologice şi simpatiile politice.) Aproape fără excepţii, ambele orientări se revendicau de la un anumit crez politico-ideologic, altfel spus, şi într-un caz, şi în celălalt, demersul scriitorilor şi al tîlcuitorilor de istorie era, întîi de

toate, de factură ideologică și abia după aceea se putea pune și problema unor motivații științifice. Cei dintîi nu mai pregetau să facă apologia dominației rusești și sovietice în Basarabia, pe cînd ceilalți – dintre care pînă atunci destui avuseseră aceleași convingeri – se remodelaseră în grabă în propagatori ai istoriei tuturor românilor. Ceea ce făcea ca cele două echipe să semene cu o dezagreabilă caricatură siameză era faptul că nici una din ele nu-și punea problema cercetării la modul serios a istoriei Basarabiei: primii se mulțumeau cu ceea ce le propunea istoriografia rusă, iar ceilalți erau întru totul satisfăcuți de ce puteau citi în cărțile de istorie editate peste Prut, fără să se sinchisească cîtuși de puțin de realitățile istorice basarabene. În fond, în afara cîtorva cazuri fericite, această situație a rămas aceeași pînă în momentul cînd scriu aceste rînduri, făcînd abstracție de faptul că între timp numărul părtașilor din cel de-al doilea grup a crescut simțitor. Or, în această carte eu povestesc despre experiența proprie de cercetare a unor procese și fenomene concrete din trecutului Basarabiei, ceea ce presupune că în ea cititorii ar putea găsi ceva folositor pentru ei înșiși, mai ales dacă aceștia manifestă interes pentru trecutul acestui pămînt și în special atunci cînd vor să cerceteze pe cont propriu acest trecut.

Pentru a nu propune o carte întru totul plictisitoare, m-am limitat să vorbesc doar despre acele lucrări ale mele, pe care le consider oarecum mai importante, asta însemnînd cărțile și unele studii și articole care dintr-un motiv sau altul pot prezenta un anume interes pentru cititori. În acest scop, m-am oprit la un număr foarte mic de articole, fiind vorba mai ales de cele care pun în lumină principalele mele preocupări științifice de-a lungul cîtorva decenii: studii asupra istoriei Basarabiei din perioada 1917/18, asupra foametei din anii 1946/47, a mișcării de rezistență antisovietică a basarabenilor, precum și cercetări istoriografice și de filozofie a istoriei. Am lăsat la o parte articolele referitoare la istoria Evului Mediu, chiar dacă unele din ele s-ar putea să nu fie mai puțin reușite decît ceea ce scrisesem pînă la apariția lor, și asta din motivul că acestea au fost editate în ultima vreme, asupra lor specialiștii din domeniu încă nu s-au pronunțat pe larg și explicit; în plus, ele țin de o angajare tîrzie, oarecum

colaterală preocupărilor mele mai vechi și mai mult sau mai puțin constante, care vizează cu precădere istoria contemporană.

Dar încă o dată: scrierea de față este o mărturisire, și ca atare ea nu-și propune nici să oblojească eventuale orgolii rănite, și nici măcar să ofere rețete pentru viitorii cercetători în științele istoriei. Este povestea unei biografii științifice și intelectuale individuale, actualizarea unei experiențe istoriografice, dublată de anumite angajări culturale, care nu a dorit să se lase limitată de un cadru restrictiv, după cum nu și-a permis să ignore orice reguli, fie de deontologie profesională, de solidaritate civică și umană sau de simplă colaborare prietenească, atît de firească și mai ales atît de încurajatoare.

Și ultima remarcă. Dintr-o ambiție ușor explicabilă, dacă nu din incapacitatea de a-mi îndrepta energia și curiozitatea investigativă exclusiv către domeniul istoriei, în anumite perioade interesele mele de cunoaștere au căutat satisfacție în alte sfere, în anii foarte tineri orientîndu-se spre literatură, iar de la 50 de ani în sus către filozofie, cea dintîi fiind produsul predispozițiilor sentimentale și romantice caracteristice vîrstei respective, iar cea din urmă rezultînd din reflecțiile asupra îndelungatelor observații istorice și nu mai puțin din propria experiență de viață. E drept că, în general, nebunia poeziei și sminteala filozofiei nu m-au părăsit cu totul niciodată. Tocmai de aceea a trebuit să arăt cînd a avut loc trecerea de la atitudinea detașată față de istorie la preocuparea interesată și constantă față de acest domeniu al cunoașterii. Astfel, înaintea observațiilor asupra principalelor mele scrieri, am plasat o scurtă relatare despre felul cum s-a realizat această transformare, obiectiv care mi-a cerut să povestesc cîte ceva, dar foarte succint, despre studiile mele universitare și cele legate de doctorat.

Istoric din întîmplare

Înainte de absolvirea școlii medii, nu mă gîndisem niciodată că aș fi putut deveni istoric. Aveam note bune la istorie, într-un fel îmi și plăcea, dar nu mai mult decît științele sociale, literatura, fizica, biologia, geografia sau limba franceză. La sfîrșitul clasei a XI-a, înainte de examenele de stat, opțiunile mele pentru studiile superioare oscilau între medicină și inginerie. Să devin medic mă îndemnase cineva venit de la Institutul de Medicină din Chișinău în ajunul examenelor ca să ne atragă acolo la învățătură, inginer voia să mă vadă colegul meu de clasă Victor Butnaru, căruia îi era urît să meargă singur la Institutul Politehnic. Dar eu nu m-am dus nici acolo, nici în cealaltă parte. Prietenului meu din copilărie, Vova Ciorici, îi intrase în cap să se facă jurist, dar cum nu se putea duce nicăieri fără mine, se apucă să-mi bage și mie în cap ideea lui. Multă vreme nu l-am luat în serios, nici măcar nu-l auzeam, dar la un moment dat m-am trezit că eram gata să mă duc cu el. Pe atunci, admiterea la drept se făcea numai cu condiția să fi avut doi ani de stagiu de muncă. Așa că, pînă una-alta, ne-am făcut învățători: el, de istorie în școala de opt ani din satul nostru, Găureni, din raionul Nisporeni, iar eu, de fizică și franceză la Bărboeni, în același raion. După un an, ni s-a făcut lehamite de pedagogie și am hotărît să mergem numaidecît la Universitate. Pentru orice eventualitate, ne-am dus la Facultatea de Drept, dar acolo condițiile de admitere nu se schimbaseră încă. Nu doream să ne întoarcem la meseria abia începută de învățător, așa că, mai sfătuindu-ne, mai codindu-ne, am dat actele la istorie. Am trecut cu bine

examenele, care nu au fost o glumă – erau 15 pe un loc – și astfel am devenit student la istorie. Nu pot să zic că după ce devenisem student la istorie, această știință mi-ar fi devenit mai interesantă și mai aproape de sufletul meu. Dacă aveam pe atunci o pasiune pentru vreo disciplină de studiu, aceasta se îndrepta întîi de toate spre literatură, mai cu seamă spre cea română, datorită dragostei ce mi-o insuflase pentru ea în școala medie din Seliște prea bunul meu profesor de limbă și literatură română Pavel T. Zavulan. Acesta era un tip destul de straniu, în orice caz, foarte puțin potrivit în mediul unui sat de codru din acea vreme: arătîndu-se destul de rece, detașat de interesele și frămîntările celor din jur și totodată foarte interesat ca odraslele țăranilor să învețe, părea picat din altă lume, cînd dimineața mergea spre școală, înalt, uscățiv, îmbrăcat foarte ingrijit, cu o pleată ondulată, ușor blondă, dată peste cap, pășind rar pe lîngă căruțe și grupuri cu sapele pe umăr și avînd grijă să ocolească balegile de vacă ce îi ieșeau în cale. Cu el concura foarte bine, dar fără să aibă tot atîta succes, învățătoarea de limbă și literatură rusă Polina Sergheievna Semeniuc. Nu cunoșteam limba rusă și nici nu am putut să o învăț în școală, și-mi era necaz, pentru că nu puteam să redau la lecțiile de literatură rusă formidabilele sale analize ale operelor lui Gogol și Tolstoi și mai ales memorabilele portretizări ale eroilor literari pe care reușea ea să le facă. Unele din aceste portrete mi-au rămas pentru totdeauna în memorie, ca de ex. cel al lui Kutuzov sau al Natașei Rostova din *Război și pace*. Îmi plăcea mult și franceza, pe care în școală mă făcuse să o îndrăgesc învățătoarea Tamara Constantinovna Andriuță, iar la universitate mi-a făcut-o și mai apropiată Veronica Petrovna Sudacevskaia, figură rară: bine instruită, ținută nobilă, reflexe elegante. Cu oarecare excepție față de istoria antică și cea medievală, predate destul de reușit, pentru vremea aceea, de Vladimir Potlog și, respectiv, Iosif Șlaen, precum și față de cursurile speciale despre relațiile moldo-ruse și sovieto-române, acestea din urmă nefiind altceva decît curată (de fapt, foarte murdară) propagandă antiromânească, nici o disciplină istorică și nici un alt profesor nu reușiseră să mi se impună, așa încît, deși citeam mereu, arareori se întîmpla să zăbovesc destul de mult asupra scrierilor istorice. De aceea la lecții nu prea mergeam,

preferînd că petrec cea mai mare parte a timpului în Bibiloteca Națională, numită pe atunci cu numele nefericitei consoarte a lui Lenin, „N. C. Krupskaia", mai ales în secția cu „literatură străină", unde puteam să citesc tot felul de cărți în română și, din cînd în cînd, în franceză. Nu neglijam deloc nici literatura în limba rusă, dimpotrivă, pentru că numeroase opere de mare valoare puteau fi găsite numai în această limbă, în special cele întrunite în excelentele serii „Monumente literare" (*Литературные памятники*), „Monumente ale gîndirii istorice" (*Памятники исторической мысли*), „Biblioteca literaturii universale" (*Библиотека всемирной литературы*) ș. a. Din cînd în cînd frecventam prelegerile de literatură română clasică ale lui Ion Osadcenco de la Universitate, care se bucurau de oarecare faimă în Chișinăul acelor ani. În schimb lucrările istorice recomandate de profesori, ca manualele, monografiile, articolele științifice, culegereile de documente etc. nu prea le citeam. Doar la seminare, cînd mai mergeam pe la ele, trebuia să mai arunc ochii în cîte un manual sau în notele luate la prelegeri de cineva dintre colegi, pentru a putea răspunde cîte ceva, evitînd astfel neplăcerea de a nu fi admis la exemenele de sesiune. Foarte rar mă pregăteam de seminare, deoarece acestea se petreceau ca în școală, adică trebuia să răspunzi în fiecare zi și deci să te pregătești în fiecare zi, ceea ce mi-ar fi ucis timpul de care aveam nevoie pentru lecturile mele îndelungate și dezordonate. Erau totuși două momente pe an cînd îmi concentram toată atenția și energia asupra disciplinelor de studiu. Acestea erau sesiunile, cînd lăsam la o parte toate ocupațiile și interesele ce nu țineau de ele, mă înarmam cu literatura necesară, mă izolam de colegi (de regulă, plecam la țară, la părinți) și buchiseam zi și noapte pînă ajungeam să știu toate subiectele pentru examene pe de rost. Această stăruință nu venea din conștiința datoriei, ci era determinată exclusiv de faptul că eram un student foarte sărac, părinții nu mă puteau ajuta deloc cu bani, de aceea trebuia să iau la examene notele cele mai mari, pentru a avea o bursă mai bună, sarcină pe care mi-am asumat-o de la început cu toată hotărîrea și am onorat-o cît am putut pînă la sfîrșitul studiilor. Cînd privesc înapoi cu ochii minții la studentul care eram, în a doua jumătate a anilor '60, mi se face o milă care mă sfîșie de acel tînăr

învățăcel de atunci, îmbrăcat modest, mereu doar cu strictul necesar și cu mai puțin decît atît, petrecînd în bibliotecă mai mult flămînd douăsprezece ore pe zi asupra cărților pe care le sorbea cu nesaț de parcă din ele ar fi trebuit să țîșnească, la un moment dat, însăși fericirea pe care i-au murmurat-o, la naștere, ursitorile de nimeni văzute. Fiind chinuit de mic copil cu muncile și cu lipsurile, crescut într-un mediu dur și rudimentar, nu aveam cum să am mare încredere în viitor; mai degrabă, situației materiale foarte grele în care mă zbăteam, mediului care îmi era străin și viitorului incert, tustrele la fel de descurajante, le opuneam fără vreo motivație logică o muncă îndîrjită, aproape disperată, care mă ajuta cumva să le ignor.

Abia tîrziu, după absolvirea facultății și pe măsura încadrării mele în activitatea științifică, aveam să-mi dau seama că dacă studiile universitare prin care mi-a fost dat să trec ar fi fost concepute altfel, poate că m-aș fi atașat de istorie încă de pe atunci. Din păcate însă ele erau gîndite și realizate mult prea simplu, pentru a le putea numi adevărate studii universitare: principalele forme de instruire erau prelegerile și seminarele, care se încheiau la fiecare jumătate de an cu examene. Cele dintîi erau ținute de cadre didactice în majoritatea lor cu destul de slabă pregătire științifică și aproape întotdeauna fără harul de a cuceri auditoriul cu ajutorul cuvîntului rostit. Majoritatea celor care predau în limba română (moldovenească, cum se zicea pe atunci), o vorbeau stîlcit, ceea ce trăda nu doar necunoașterea limbii, ci și o insuficientă pregătire generală, o gîndire neevoluată, care paraliza, prin clișeele sale primitive, receptivitatea, facultățile analitice și imaginația studenților, condamnîndu-i să preia aceleași forme rudimentare de percepere și exprimare. Dacă acesta era un lucru foarte rău, și mai rău era faptul că cel puțin jumătate din numărul disciplinelor de studiu erau predate în limba rusă, pe care eu nu o cunoșteam decît foarte puțin, în timp ce toată literatura recomandată era și ea în limba rusă (literatura de specialitate, editată în România, era practic interzisă, deși prin viu grai nimeni nu pronunța astfel de interdicții). Erau cîțiva lectori evrei, care predau destul de bine în limba rusă (de ex., Mirkind, Enghelgardt ș.a.), dar folosul din contactul cu ei a fost minim, tocmai pentru că nu înțelegeam tot ce spuneau și nu puteam

pune întrebări și discuta împreună ceea ce ne interesa. În general, pe atunci a pune la prelegeri sau la seminare întrebări sincere, serioase și mai ales critice era o mare problemă – în atmosferă se mai simțea încă foarte bine aerul greu, terifiant, al epocii staliniste, din care cauză rar de tot se întîmpla ca studenții să îndrăznească să o facă. Din păcate, eu nu pot să mă laud cu astfel de fapte, în orice caz, nu am riscat să merg destul de departe în această îndrăzneală. Îmi aduc aminte de un student din același an cu mine, dar din altă grupă, Mihai Rusnac, un tip ce se deosebea în multe privințe de ceilalți: era deosebit de curios, dorea să știe cît mai multe, era foarte disciplinat în studiu și foarte activ, avea o energie debordantă și o mare capacitate de muncă, mergea zilnic la bibliotecă, unde citea de-a valma și își făcea notițe. Îi ataca mereu pe profesori cu întrebări la care aceștia nu puteau sau se temeau să răspundă sincer, mai ales cînd bănuiau că acestea puteau conține un mesaj antisovietic. La un moment dat, un coleg de grupă al lui Mihai, unul pe nume Ghilescu, i-a furat două caiete groase cu notițe și le-a transmis altor doi colegi, Laiu și Rusnac (nici o legătură cu cel pîrît și furat), primul fiind șef de grupă, iar celălalt secretar al organizațieri comsomoliste a facultării. Aceștia, la sugestia cărora probabil caietele au fost furate, s-au grăbit să le prezinte la decanat. Decanul Afanasie Vasilievici Repida era un om destul de îngăduitor și, dacă ar fi depins ceva de dînsul, probabil că pîrîtul nu ar fi pățit nimic. Dar rectorul Artiom Marcovici Lazarev era un stîlp al regimului, și acesta nu avea cum arăta îndurare. Drept urmare, decanatul și organizația de partid ale facultății au organizat un fel de proces public pentru a discuta și condamna cazul, la care am fost obligați să fim prezenți toți studenții. Nu țin minte toată învălmășeala de acolo, dar îi văd bine și acum pe profesorii Sîtnik și Brîseakin cum se dedau la cele mai grave învinuiri în adresa studentului prea curios și iubitor de adevăr. Mi-aduc aminte că unul din repoșurile care i se făceau acestuia erau criticile clasicilor marxism-leninismului. O parte din studenți își arătau în surdină indignarea față de acel spectacol lugubru, dar nu îndrăzneau să protesteze pe față. Acolo, în sala așa-zis „festivă" a facultății, la marginea Buiucanilor, cîțiva colegi (îl revăd acum foarte bine printre ei pe Ion Bălan),

cunoscîndu-mi convingerile și crezîndu-mă, probabil, mai breaz decît ceilalți, mă tot îndemnau să iau cuvîntul în apărarea lui Mihai. Nu am avut însă curajul. Adunarea aceea a luat hotărîrea să solicite rectorului exmatricularea studentului, ceea ce s-a și întîmplat îndată, după cum de fapt se decisese din capul locului.

Revenind însă la activitățile didactice din auditoriu, trebuie să observ că seminarele erau, după forma lor, simple lecții de școală, ba încă mai schematice și mai plictisitoare: studenții răspundeau după notele sumare și în general superficiale, luate la prelegeri, și după manuale, care fie că erau în rusă și deci nu puteau fi întru totul accesibile, fie că erau traduse într-o română aproximativă, confuză, care nu le putea face de vreun real folos. Pe tot parcursul anilor de studii, nu am văzut să se fi organizat vreodată la un semniar o prezentare critică a unei monografii, niște discuții pe marginea unor articole științifice – fie tematice, fie istoriografice sau de analiză a izvoarelor istorice – ori dezbateri pe marginea unor documente istorice, a unor chestiuni și fenomene controversate, în sfîrșit, schimb de păreri asupra unor opere artistice care ar fi avut ca motiv subiecte istorice (romane, filme, piese de teatru, tablouri, sculpturi etc.) Într-un cuvînt, ceea ce îi lipsea cu adevărat acelui învățămînt istoric universitar era specializarea, asta însemnînd, mai întîi, conștientizarea profundă a specificului istoriei ca știință și, în al doilea rînd, atașarea viitorului specialist de acea disciplină de studiu și de acel compartiment concret și precis din domeniul foarte larg al științelor istorice, care studentului îi erau mai interesante, mai accesibile și care, odată însușite, stăpînite, îi puteau asigura o solidă competență profesională. Din această cauză, la ieșirea din universitate, tînărul dispunea de o sumă de cunoștințe, dar nu era adevărat specialist într-un domeniu concret de activitate. Nu e de mirare că, de regulă, el nu era atașat de o anumită disciplină pe care a învățat-o în anii studenției. În mod sigur, dacă cineva m-ar fi întrebat, îndată după absolvirea universității, ce specialitate aveam, niciodată nu mi-ar fi dat prin cap să spun că aceasta era istoria, așa cum scrie în diploma mea de studii. Mai degrabă aș fi strîns din umeri, întrebîndu-mă eu însumi dacă aveam cu adevărat vreo specialitate. Problema cea mai mare a vechiului sistem de învățămînt universitar,

în orice caz, a celui din Moldova, care a fost și a rămas mult mai slab decît cel din centrele științifice și culturale ale fostei URSS sau decît cel din România, ca să nu mă mai refer la situația din Occident, era relația studentului cu cartea, cu literatura de specialitate și cu sursele de informare, în general. Așa cum am mai spus, studenții moldoveni nu aveau literatură în limba română; pe atunci, chiar istoricii moldoveni nu-și scriau lucrările lor de specialitate în limba maternă, în timp ce literatura din România nu era recomandată, ceea ce înseamnă să era interzisă; de altfel, pentru a nu fi învinuiți de naționalism românesc, studenții, dar chiar și cei mai mulți profesori, preferau să nu caute literatură de peste Prut. În plus, nimeni, nici în cadrul insituțiilor superioare de învățămînt, și nici în acela al imensului aparat de educație ideologică al partidului, nu-și punea sarcina de a-i atrage pe tineri spre carte, de a-i învăța cum să lucreze cu ea, de a le cultiva gustul pentru citit și de a-i face să înțeleagă că munca cu cartea, în general informarea permanentă trebuia să fie principala lor preocupare, mai cu seamă a acelora care urmăreau să se specializeze într-un anumit domeniu. Din cauza că nimeni nu-și punea o astfel de sarcină, majoritatea studenților citeau foarte puțin sau chiar nu citeau deloc, mulțumindu-se, și la seminare, și la examene, cu notițele luate la prelegeri. Drept urmare, foarte puțini din ei frecventau bibliotecile cu regularitate, iar cei care mai citeau și altceva (de ex., literatură artistică, enciclopedică, reviste de cultură și de popularizare a științelor, presă etc.), în afară de cîteva lucrări recomandate pentru seminare, erau cu totul rari. În această privință, lucrurile nu prea au evoluat mult spre bine nici în deceniile care au urmat după studenția mea, iar în pragul noului mileniu apropierea studentului de carte a întîmpinat un alt obstacol serios: computerul.

În ultimul an de studii, 1968/69, habar nu aveam ce urma să fac după ce terminam Universitatea. Pe cei mai mulți tineri care nu făcuseră militărie pînă la Universitate îi aștepta serviciul ca ofițeri în slăvita armată sovietică, după care, dacă nu rămîneau acolo, se întorceau la vatră pentru a lucra ca învățători de istorie în școală sau în aparatul ideologic al partidului din mediul rural. Și doar cîtorva indivizi mai norocoși li se rezerva privilegiul de a merge în aspirantură sau de a fi luați la anumite catedre ca asistenți, unde de asemenea aveau posibilitatea să facă aspirantura, adică să-și ia doctoratul, cum se zice astăzi. Mie, chiar dacă aveam rezultate destul de bune la învățătură, nu-mi zîmbea o astfel de perspectivă. Regula pentru recomandarea în aspirantură sau pentru angajarea la catedră era să fii membru de partid, deși erau și destule abateri, dar numai pentru cine trebuia, adică pentru odraslele înalților funcționari de partid și de stat, ale titraților mai influenți din universități ș.a. Eu nu aveam nici un noroc, nici celălalt. Pe deasupra, eram bănuit, fără să fi fost invocate vreodată dovezi grave și sigure anume de așa natură, că aș fi avut oarecare simpatii în raport cu cultura română și cu istoria românilor, în general față de români și România, ceea ce era interpretat desigur ca o atitudine antisovietică. Nu făcea nimeni nici o declarație în acest sens, fapt pentru care eu nu aveam motive să protestez – împotriva a ce și a cui aș fi protestat? A cere recomandare de la Consiliul facultății pentru aspirantură, fără de care acolo nu puteai ajunge, nici nu-mi dădea prin cap, știind prea bine că pur și simplu nu aș fi fost luat în serios. Ba la sigur că aș fi fost întrebat de ce mă eschivam de la serviciul în armata sovietică. Deci nu-mi rămînea decît să las evenimentele să curgă așa cum le era dat să fie.

În penultimul semestru, cînd ne pregăteam să mergem la practica pedagogică prin școli, iată că la căminul nostru de pe strada Ismailului își face apariția un omulean, care întreba ba pe unul, ba pe altul dacă nu ar vrea să meargă în raionul Călărași să lucreze învățător de istorie într-o școală. Cineva l-a adus la mine, pe motiv că eu aș fi fost „cam din părțile acelea". Omuleanul era un bărbat înalt, îmbrăcat așa cum se obișnuia pe atunci în mediul intelectual: costum bun la doi nasturi, foarte curat și bine călcat, cămașă albă, cravată, pantofi negri bine lustruiți. Avea o chică deasă, bine îngrijită, dată peste cap, și un chip nițel alungit, dar plăcut și inteligent. M-a surprins însă cel mai mult limba pe care vedeam cum și-o potrivea cu grijă și o cizela chiar în momenutul cînd vorbea. Se numea Vladimir Ciburciu și era șeful secției raionale de învățămînt din Călărași. Mi-a propus să mă duc învățător de istorie în școala de opt ani din satul Căbăești, care se învecina cu baștina mea, Găurenii, asumîndu-mi totodată și funcția

de şef de studii al acelei şcoli, mai bine zis de director, că cel care ocupa această funcţie nu prea dădea pe la şcoală. Nu aveam cum refuza: îmi plăcea şi aventura unei escapade de cîteva luni într-un sat uitat de lume, şi nu-mi displăcea nici posibilitatea de a cîştiga şi nişte bani ca să-mi cumpăr cîte ceva de îmbrăcat, că eram goluţ de tot. La Călăraşi, şeful mi-a spus că la Căbăeşti nu aveau nici învăţător de franceză, şi dacă aş putea... Nu aveam cum să-mi asum şi o astfel de povară, dar am zis că ar putea face faţă acestei sarcini un coleg de-al meu, pe nume Gheorghe Bologan, împreună cu care frecventasem lecţiile de franceză ale doamnei Sudacevskaia. Zis şi făcut. M-am întors a doua zi cu prietenul meu, care şi-a luat ordinul de numire ca învăţător de franceză, după care ne-am înfăţişat la Căbăeşti. Nu voi povesti odiseea noastră din timpul cît am făcut operă pedagogică în fundătura aceea, dar trei lucruri văzute sau petrecute acolo mi-au rămas bine întipărite în minte pentru totdeauna: noroiul prin care înotam cu mare greu spre şcoală pînă au dat îngheţurile; apoi alcoolismul care făcea ravagii printre oamenii din sat, în general oameni interesanţi şi cumsecade, inclusiv printre învăţători; şi altul, complet diferit, lungile ore de iarnă petrecute în doi pe cînd stăteam în gazdă la o rudă de a mea dinspre mamă, moş Simion Budăianu, citind felurite lucruri, de cele mai multe ori proaspete scrieri literare, împărtăşindu-ne impresiile din cele citite, dar mai ales ajutîndu-l pe Ghiţă, învăţător şi elev silitor, să se pregătească pentru lecţiile sale de franceză. Dar nu am putut uita şi altceva: moş Simion, fratele bunicii mele Vasiliţa, era un personaj cu totul aparte în mediul acela: vin bea puţin, muncea mult, cînta deosebit de frumos, aşa încît Ghiţă era pur şi simplu fascinat de el, şi ne povestea seară de seară drama incredibilă a supravieţuirii sale în înfiorătoarele lagăre siberiene pentru prizonieri de război, care se petrecea exact în vremea cînd sora sa Vasiliţa, împreună cu fiul ei mai mic, Vasile, se zbăteau între viaţă şi moarte într-un lagăr de deportaţi de lîngă Irkutsk.

Examenele de stat, sau de licenţă, cum se zice acum, aveau să-mi aducă o surpriză nebănuită. După primul examen, la istoria URSS, considerată principala disciplină de specializare, preşedintele comisiei de examinare, Boris Constantinovici Vizer, m-a întrebat dacă nu

aş dori să merg în aspirantură; avea nevoie de un aspirant, mai bine zis, de un viitor cercetător pentru sectorul pe care îl conducea în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, şi dorea să şi-l aleagă el singur, nu să-i fie trimis din partea decanatului sau a Consiliului facultăţii. Producea, chiar de la prima vedere, impresia unui bărbat independent şi hotărît, dar totodată atent şi înţelegător faţă de alţii; chipul său expresiv, parcă tăiat în piatră, luminos însă şi cald, privirea ascuţită, fruntea înaltă şi lată, părul rar, niţel încărunţit, dat peste cap, dar mai ales corpul drept şi îndesat ce părea să fi fost cioplit din tulpina unul copac viguros, mă făceau să cred că aveam în faţă un personaj în care puteam avea toată încrederea. Dar pînă să fi făcut el propunerea şi pînă să mai fi fost ascultată şi părerea mea, avu loc ultima şedinţă a Consiliului facultăţii, la care se luase decizia privind recomandările, cu nominalizări, pentru aspirantură, în care bineînţeles că numele meu nu se afla. Vizer făcuse alegerea, însă pe atunci formalităţile erau mai tari decît legile, ceea ce însemna că dacă, pentru prezentarea actelor la aspirantură, recomandarea facultăţii era obligatorie, peste asta nu se putea trece. Decan era, cum am mai spus, Repida, un tip transnistrean cu totul original, care cu timpul devenise o adevărată legendă: josuţ, negricios, cu mutră de şoricel, mereu cu ţigara în dinţi, pe care o purta dintr-un colţ al gurii în altul, comediant talentat, profesor slab şi om dintr-o bucată. Nu ştiu dacă Vizer a încercat să rezolve cu el problema mea, dar la sigur că a vorbit cu soţia acestuia, Lucheria, care lucra la Academie în sectorul condus de el şi care avea destulă influenţă asupra decanului pentru a-l convinge să strecoare post-factum şi numele meu printre cele care fuseseră nominalizate pentru aspirantură, aşa că, sub aspect formal, drumul într-acolo îmi fusese deschis. Avînd, astfel, problema accesului la continuarea studiilor în Academie rezolvată, îmi rămînea să mă pregătesc pentru admitere. Urma să dau trei examene şi să prezint un referat ştiinţific. Nu aveam nici timp şi nici dorinţă să scriu acel referat; am luat textul lucrării de diplomă (de licenţă) a unuia dintre colegii cei mai puţin înfrăţiţi cu cartea (I. Sitari), pe care acesta îl şterpelise sau îl cumpărase de la laboranta unei catedre (se pare că nu îl obţinuse cu bani, ci cu altceva), l-am refăcut puţin în corespundere cu cerinţele

pentru referat, apoi cu ajutorul unei amante de ocazie a unui alt coleg, dactilografă la Casa Presei, am reuşit să-l dactilogarfiez, după care l-am dus la secţia de aspirantură. Examenele au avut loc în septembrie şi au decurs destul de bine. După rezultatele examenelor, se părea că am fost preferat, faţă de alţii, doar în baza cunoştinţelor cu care i-am convins pe examinatori, dar unii pretendenţi ar fi zis că am ieşit învingător numai datorită susţinerii lui Vizer. Mai tîrziu, cînd deja făceam parte, ca aspirant, din Institutul de Istorie, Mihail A. Muntean, unul dintre cercetătorii cei mai buni ai Institutului, care ulterior va pleca pentru totdeauna la Moscova, avea să-mi spună deschis că, fără Vizer, nu aş fi ajuns niciodată la Academie, numai că el avea în vedere cu totul altceva şi anume hotărîrea conducătorului meu de a depăşi cu orice preţ piedicile formale sau de ordin politico-ideologic care stăteau în calea accesului meu în această instituţie, lucru care, de altfel, îmi era cunoscut. Admiterii mele în aspirantură s-au opus, mai ales, doi profesori ruşi de la Universitate. Unul din ei, I. G. Budak, un „frontovic" beţiv, fără o mînă, fără un ochi, mai avînd şi un picior beteag, avea să fie numit, la scurtă vreme după încadrarea mea în Academie, director al Institutului de Istorie. Un altul, S. K. Brîseakin, exemplar tipic de şovin rus într-o regiune naţională a imperiului sovietic, îndată după ce fusesem admis în aspirantură, se prezentase la conducerea Academiei, unde în numele, chipurile, al întregului colectiv profesoral al Universităţii, exprimă protestul că, în persoana mea, fusese primit în acel for ştiinţific un periculos naţionalist român. Era o declaraţie şocantă, după care persoana vizată trebuia ori să plece de bună voie, ori să fie dată afară. Mie însă nu mi s-a întîmplat nimic altceva, decît, la sigur, sporirea vigilenţei organelor de securitate faţă de persoana mea, ceea ce aveam să constat în permanenţă atît în perioada cît m-am aflat la Academie, dar şi după aceea, tot timpul. Nu încape îndoială că, şi de data aceasta, Vizer şi-a riscat locul şi cariera ca să mă salveze, cum avea să o facă de cîteva ori şi mai tîrziu. Această atitudine a sa nu îşi avea originea în dragostea paternă faţă de mine, în empatie colegială sau în conştiinţa unei misiuni mesianice în ştiinţă şi în destinul tinerilor care apucau calea ştiinţei. El era un om simplu, rămas în întregime în mentalitatea mediului ţărănesc în care s-a născut şi a

crescut, abia ajuns în pragul adevăratei culturi intelectuale, fără să-l poată trece, ca mai toată intelectualitatea basarabeană, dar tocmai sănătoasa judecată ţărănească, necontaminată de pretenţiile făţarnice şi laşe ale slujirii unor „înalte interese de stat", i-au motivat această atitudine, ca şi faptul că familia de moldoveni transnistreni, din care se trăgea, a fost supusă în anul 1937 aprigelor represiuni staliniste.

De fapt la examenele de la Academie, din septembrie 1969, nu venisem direct de la Universitate, ci din şcoală, unde fusesem trimis, conform repartizării făcute de Ministerul Învăţămîntului încă înaintea examenelor de stat. Aceasta era regula pentru toţi cei cărora nu le fuseseră rezervate oportunităţi ce le-ar fi oferit perspective de afirmare mai mari, de ex. trimiterea la aspirantură, angajarea la catedre, în instituţii ştiinţifice sau în aparatul de partid şi de stat; bineînţeles că cei mai nedreptăţiţi erau tinerii din sate, care în general erau forţaţi să revină, ca specialişti, în acelaşi mediu. Din această cauză, după examene, trebuia să mă întorc la lucru în şcoală, unde urma să aştept hotărîrea Prezidiului Academiei, în baza verdictului comisiei de examinare. Prin repartizarea care se făcuse de către minister, eu fusesem trimis la şcoala medie din Rădeni, raionul Călăraşi. M-am prezentat directoarei, o femeie zdravănă cu o înfăţişare niţel crispată, dar plină de lumină şi de îngăduinţă, care, după ce s-a uitat la diploma mea, mi-a zis: „Măi băiete, nu ai tu ce căuta în satul ista al nostru. Tu ori trebuie să-ţi continui studiile, ori altceva..." M-am dus la Călăraşi, direct la Ciburciu şi i-am povestit ce-am păţit. El a izbucnit într-un hohot de rîs care a durat destul de mult, apoi devenind serios, dar numai pe jumătate, m-a liniştit cam aşa: „Dacă nu au vrut să te primească la Rădeni, s-ar putea să-ţi găsim un loc chiar aici în oraş. Se pare că sînt ore de istorie la şcoala nr. 1". A telefonat la şcoală, a vorbit cu directorul Pavel Spînu, care i-a confirmat că erau ore, după care i-a spus acestuia că-i trimitea chiar atunci un proaspăt absolvent al Universităţii. Spînu, un bărbat înalt, spătos, cu un smoc rar de păr încărunţit în vîrful capului, cu faţa mare dominată de un nas formidabil, cu ochii holbaţi şi adînciţi sub fruntea bombată, mă primi cu blîndeţe, şi în timp ce mă mai întreba cîte ceva fără mare interes, întocmi pe loc ordinul de angajare ca învăţător de istorie, după care, dîndu-mi drumul, îmi aminti să

fiu prezent cu trei zile înainte de 1 septembrie la ședința consiliului pedagogic al școlii, unde voi face cunoștință și cu orarul lecțiilor. I-am spus că la 1 septembrie urma să plec la examenele de admitere în aspirantură. Mi-a răspuns că va ține cont de această veste, dar dacă nu voi avea un document oficial care să confirme plecarea la examene atunci nu voi putea lipsi de la lecții. Am luat legătura cu conducerea aspiranturii care mi-a confirmat că în cîteva zile voi primi invitația pentru examene. Deci, după examene m-am întors la școala mea din Călărași, unde am lucrat pînă în noiembrie, cînd am primit vestea că fusesem primit în aspirantură. În cele două luni și ceva, cît m-am aflat acolo, mă îndrăgostisem de acea mică urbe de pe cursul superior al Bîcului, care avea ceva din farmecul, ce se va pierde mai tîrziu, al orașului patriarhal care îmbina perfect modul de viață țărănesc cu beneficiile și comoditățile traiului urban: mai la margine gospodării țărănești, cirezi de vite și turme de oi, iar mai la centru cîteva întreprinderi industriale, gara feroviară, gara auto, fel de fel de magazine, blocuri mari de locuit, frumoase clădiri administrative, școli, instituții de cultură, străzi asfaltate întretăiate de ulicioare pavate cu piatră de caldarîm o sută și ceva de ani în urmă. Multe lucruri frumoase mi s-au întâmplat în acea scurtă ședere a mea în Călărași, dar nu e locul aici să vorbesc despre ele, și nici măcar despre prea buna mea mătușă Valentina, care își avea casa chiar lîngă peronul gării, unde mi-am avut și eu lăcașul cît am stat acolo.

Abia în aspirantură a început specializarea mea în domeniul istoriei. La drept vorbind, conceptual și instituțional, Academia nu era preocupată de așa ceva, deoarece se considera că aceasta nu era problema ei, ci a Universității. Din această cauză, măsura în care se putea realiza specializarea depindea de felul cum era organizată activitatea de cercetare a institutelor academice, în cadrul cărora își începeau drumul spre știință absolvenții instituțiilor superioare de învățămînt, dar încă mai mult depindea de fiecare tînăr cercetător în parte. Pe mine m-au favorizat ambele perspective. Pe atunci, în Institutul de Istorie al Academiei se lucra foarte serios, în orice caz, din punctul de vedere al disciplinei de muncă și al responsabilității colaboratorilor săi și a subdiviziunilor sale. Dacă trec peste faptul că Institutul se afla

sub talpa sufocantă a Secției de ideologie a Comitetului Central al partidului, trebuie să observ că, pentru vremea aceea, nivelul activității sale era destul de înalt, și probabil aceeași era situația și în alte institute academice, ba chiar cele care nu erau subjugate ideologic de partid tot atît de mult puteau avea rezultate și mai bune. Era o regulă în activitatea Institutului, ca fiecare lucrare cu caracter științific – articol, monografie, disertație sau părți ale lucrărilor mai mari, culegeri de documente etc. –, realizată individual sau în grup, să fie discutată înainte de editare în cadrul sectorului specializat în tematica respectivă. Ca aspirant, eram obligat să asist la cele două ședințe săptămînale ale sectorului, căruia îi revenea sarcina de a monitoriza, cum se zice acum, realizarea tezei mele de doctorat, sau, cum se spunea atunci, a disertației de candidat în științe istorice. Astfel, am putut învăța cum se analiza un studiu istoric, cum trebuia acesta să fie scris, așa ca să arate ca o adevărată cercetare științifică și totodată, cînd era cazul, să evite conflictele de ordin ideologic cu autoritățile oficiale, am însușit temeinic specificul lucrului cu istoriografia și cu izvoarele istorice, am obținut deprinderea de a clasifica repede genurile de scrieri istorice în raport cu cele mai variate criterii: valoare științifică, metodă de cercetare, modalități de interpretare a faptelor și fenomenelor, caracterul surselor folosite, subtext ideologic și chiar din punctul de vedere al abordărilor individuale sau de grup (de ex.: social, etnic, profesional). Mai mult decît atît, în sectorul construcției socialiste și comuniste, din care făceam parte și eu, condus la început de Vizer, apoi de Lucheria Repida, după ce conducătorul meu devenise director al Institutului, în locul lui Eugeniu Russev, care demisionase (sau mai degrabă dat afară pe motiv nedeclarat că tatăl său fusese membru al Sfatului Țării), în fiecare lună era înscenată o revistă a revistelor de specialitate. „Înscenată", pentru că în fapt erau examinate aproape numai revistele de istorie românești (în special *Anale de istorie*, *Revista de istorie* (*Studii*), *Revista Arhivelor*, mai puțin *Revue roumaine d'histoire*, *Magazin istoric* și *Era socialistă*) și doar în scopul criticii lor de pe pozițiile antiromânismului și ale interesului statului sovietic în chestiunea Basarabiei. Dar chiar și așa, această falsă analiză avea un anume efect pozitiv asupra celor care o urmăreau cu

atenție, deoarece întrunea partea ei de contribuție la consolidarea cunoștințelor acestora, atenționîndu-i totodată asupra pericolelor care îi pășteau pe istorici atunci cînd trebuiau să se pronunțe în chestiuni litigioase privind relațiile istorice sovieto-române. În general, dacă fac excepție, așa cum am mai spus, de funcția propagandistică pe care i-o atribuise stăpînirea sovietică și care dăuna mult cercetării exclusiv științifice, nepărtinitoare a istoriei, trebuie spus răspicat că Institutul de Istorie al Academiei a avut un rol important în dezvoltarea studiilor istorice în fosta RSSM. De fapt el era singura școală științifică de istorie din Moldova de atunci; formal, sarcina respectivă revenea și Catedrelor de Istorie din instituțiile superioare de învățămînt, dar în realitate acolo știință la modul serios nu s-a făcut niciodată, întrucît caracterul activității acelor instituții era aproape exclusiv didactic; o oarecare excepție de la această regulă erau instituțiile al căror profil le impunea și preocupări aplicative, ca în cazul Instututului de Medicină, al celui Politehnic sau Agricol. Pe atunci rolul dominant în Institutul de Istorie al Academiei îl aveau evreii care, dată fiind tradiția lor milenară de luptă pentru supraviețuire în cadrul unor state străine care le impuneau loialitate necondiționată înțeleseseră să-și însu-șească fără rezerve sarcina de instrument de propagandă sovietică a acestui for științific. Se evidențiau în acest sens mai cu seamă P. Sovetov, I. Levit, L. Polevoi, I. Kopanski, S. Madievski. Ei erau ajutați de un sector de informație, condus o vreme de un alt evreu, E. Certan, sector care pregătea note informative cu privire la literatura istorică din țările occidentale și din România preocupată de trecutul Basarabiei și/sau de realitățile din URSS și din Moldova sovietică. Anume aceasta a fost perspectiva care m-a favorizat, mai exact mediul științific în care am nimerit odată cu intrarea în aspirantură și care m-a atenționat asupra specificului activității de cunoaștere și de cercetare în domeniul istoriei. A doua a constituit-o activitatea mea pe cont propriu. Nu am fost înzestrat cu facultăți intelectuale deosebite, așa încît, de pildă, să fi putut însuși ușor și repede o cantitate mare de informație, pe care să mai fi fost în stare să o și rețin în memorie pentru multă vreme. Întotdeauna, principala mea unealtă de muncă a fost voința și abia după ea veneau celelalte abili-

tăți: identificarea obiectului muncii, capacitatea de penetrare a fenomenelor, disocierea și selectarea lor, asimilarea materialului necesar și, în sfîrșit, memorarea, care a lucrat cel mai prost. (Voi observa, în paranteze, că, în baza unui experiment nemotivat, studiile mele universitare fuseseră reduse de la cinci la patru ani, fără să fi fost redus și materialul de studiu, ceea ce însemna a memoriza aceeași informație în timp redus. În plus, unii profesori insistau pe memorarea mecanică a materialului. Mi-aduc aminte de unul mai pitoresc, Timofei Antipovici Crăciun, transnistrean și el, caraghios la înfățișare, la vorbă și la comportament – înaintat în vîrstă, josuț, gras, complet chel, purtînd pantaloni foarte largi și pășind mărunțel –, care cerea studenților să prezinte răspunsurile la examene pe puncte – „pe poante", zicea el. Din cauza comprimării timpului pentru studii, el ne-a predat două discipline, pedagogia și istoria pedagiogiei, ceea ce însemna că în trei-patru zile, termenul de pregătire la un examen, trebuia să memorizăm un material imens. Eu nu puteam conta pe memorie, de aceea altă ieșire nu putusem găsi decît, după o informare sumară asupra acestor discipline, să-mi construiesc răspunsul la exemen pe puncte în regie proprie, idee care a dat rezultatul cel mai bun, fapt ce demonstra că nici profesorul nu cunoștea prea bine ceea ce preda.) Intuind, la început, această situație, apoi conștientizînd-o tot mai mult și înțelegînd că dacă doream să reușesc pe tărîmul cunoașterii, trebuia să activez numai în baza datelor astfel stabilite, mi-am făcut ca regulă principală de activitate să mă țin în stare de veghe permanentă și de concentare maximă asupra sarcinilor care îmi puteau reveni în orice clipă. Drept urmare, 10-15 ore de lectură neîntreruptă sau, mai tîrziu, de lectură și de scris nu le-am simțit niciodată ca pe o povară; dimpotrivă, au constituit starea mea firească. Această îndărătnicie mi-am impus-o ca program în anii studenției, dar primele exerciții de a mă subjuga propriei mele voințe le-am avut încă în școală; condițiile în care mi-am făcut studiile medii au fost extrem de dure – patru ani într-un internat, în care acoperișul, ușile și ferestrele erau doar o aparență, ca și mîncarea –, de aceea, știind că nu aveam de ales, că întoarcerea în satul de baștină, unde nu mă aștepta nimic altceva decît un mod de viață subuman, era cu neputință, m-am forțat să fac față

sarcinilor de studii, în situația în care cunoștințele cu care venisem acolo din școala de șapte ani erau destul de slabe. (Mama mea, care se zbătea să-mi facă situația mai bună, fără să reușească destul, adesea îmi spunea cu tristețe: „Măi Nicuță, tare mi-i jele de tine”.) Tot timpul care îmi mai rămînea îl foloseam pentru a citi literatură artistică; biblioteca școlii era săracă, dar o colegă de clasă, Varvara Lazăr, fiica unui învățător cu studii serioase făcute în interbelic, care avea o foarte bună bibliotecă pentru mediul acela, îmi aducea tot felul de cărți. Mi-aduc aminte că primele au fost *Mizerabilii* lui Victor Hugo și *Pădurea spînzuraților* a lui Liviu Rebreanu. Astfel am putut face cunoștință cu multe capodopere ale literaturii române și universale. Pincipalul rezultat al acestor lecturi, de altfel ca și al muncii încordate pentru a face față sarcinilor didactice, nu era ceea ce învățam din ele, ci afirmarea deprinderii de a-mi controla eforturile intelectuale și a-mi impune, treptat, sarcini sporite. La universitate și mai ales în aspirantură, studiile de sine stătătoare, permanente și îndelungate, ca și lecturile instructive sau relaxante, deveniseră o necesitate și o obișnuință. Anume această necesitate a și constituit cea de-a doua perspectivă care a favorizat apropierea mea tot mai strînsă de tematica istorică și, în final, specializarea în domeniul istoriei.

Din păcate, împrejurări complet independente de voința mea mi-au impus „specializarea” în așa-zisa istorie a construcției socialismului în URSS, care, date fiind atracția mea pentru valorile naționale românești, precum și interesul pentru istoria și cultura Occidentului îmi era străină cu desăvîrșire. Era firesc, de aceea, ca predilecțiile mele cognitive să mă fi îndemnat mereu să studiez teme și fenomene care nu aveau nici o legătură cu subiectul tezei mele de disertație. De cum am obținut accesul în biblioteca Academiei, am dat buzna mai ales în literatura care la facultate nu era accesibilă sau chiar era interzisă, și nici în Biblioteca Națională nu se găsea. Este vorba mai ales de operele marilor istorici români Xenopol, Iorga, Pârvan, Onciul, Panaitescu ș.a., de revistele istorice și literare românești, dar și de anumite scrieri în rusă, franceză sau (mai tîrziu) în engleză, ca de ex. cele ale lui Soljenițîn, Camus, Proust, Hemingway ș.a. Evident, această pasiune pentru lucruri care nu erau deloc obligatorii pentru

specializarea în istoria construirii socialismului avea să fie semnalată imediat la organele „competente”. Vizer a fost chemat la comitetul de partid al Academiei, unde a fost întrebat de ce aspirantul său citește literatură burgheză, românească, și în general antisovietică. Conducătorul meu științific nu avea ce face; a fost nevoit să mă atenționeze asupra faptului că astfel de curiozități pot aduce mari necazuri pentru amîndoi. M-am angajat să fac cum îmi cerea, dar bineînțeles că nu m-am putut ține de cuvînt, așa încît, deși eram urmărit mereu și îndeaproape de cîte cineva din deasa rețea de informatori ai securității, care mișunau prin Academie, am fost totuși lăsat în pace. Dar cît m-am aflat la Academie, mereu am simțit valul de aer rece făcut de aripile acestor „îngeri păzitori” și tocmai de aceea unele incidente asemănătoare aveau să se mai întîmple – ba ciocniri cu colaboratorii Secției nr. 1, subdiviziune locală a KGB-ului, ba semnale de la partkom, ba de la comsomol, ba de la Arhiva de Stat (despre ce citeam acolo), ba chiar direct de la KGB, dar, oricît ar părea de incredibil, nu fusesem dat afară. Vizer, pentru a contracara cît de cît efectele acestei presiuni permanente, căuta să mă atragă în unele acțiuni propagadistice care ar fi putut demonstra cumva că eram un cetățean devotat regimului: fără să fiu membru de partid, mă introdusese în grupul de instructori netitulari ai comitetului raional de partid Lenin, care ținea ședințe periodice cu propagandiștii și secretarii de partid de la întreprinderi, organizații și instituții, mă trimitea la televiziune să vorbesc despre „Manifestul Partidului Comunist” sau mă punea să scriu recenzii elogioase despre cărțile sau broșurile „scrise” de unii înalți funcționari de partid și de stat de la Moscova. Aceste tertipuri nu-mi plăceau deloc, dar nu aveam cum mă eschiva de la ele; la sigur că aș fi fost dat afară din Academie dacă le-aș fi respins pe față.

Aceasta era situația pe cînd mă aflam în anul întîi de aspirantură și atunci cînd trecusem în anul doi. Se apropia momentul cînd trebuia să prezint în sector primele segmente ale viitoarei disertații și să public primele articole circumscrise la tematica respectivă. Tema tezei de disertație era *Dezvoltarea bazei materiale a culturii satului din RSS Moldovenească (1951-1965)*. Fusese fixată de conducerea Institutului, pe mine nu mă întrebase nimeni, dacă îmi convenea, dacă

nu cumva aş fi preferat o altă temă. Odată aceasta aprobată, mi s- deschis accesul la arhive. Petreceam mult timp în Arhiva Centrală d Stat, citeam tot felul de documente din fondurile ei, precum şi căr mai puţin cunoscute, necunoscute ori mai mult sau mai puţin inter zise din biblioteca acesteia, iar de disertaţie nici că-mi păsa. De altfe fiind străin de orice formalism, avînd o fire cam anarhică şi predis pusă constant spre libertate deplină, nici nu era de aşteptat să scriu ş să suţin disertaţia. Dar o întîmplare neprevăzută, ce a avut loc în anu 1971, m-a silit să adun în grabă minimul necesar de materiale pentr scrierea tezei. O presantă problemă de familie îmi cerea să-mi caut u loc de muncă, dar nu puteam să fac acest lucru înainte de a pune p masa conducătorului ştiinţific o primă variantă a textului disertaţiei Nu aveam experienţă la scris texte mari, încărcate cu date statistice cu citate din documente şi cărţi, cu bibliografii şi note la subsol, nic nu avusesem de la cine învăţa acest meşteşug – dezbaterile de la Insti tut aveau drept subiect lucrări finisate, nu se ocupau de tehnica scrie rii lucrărilor ştiinţifice. Mi-am elaborat eu însumi o metodă, de car m-am folosit apoi în tot restul vieţii, şi aceasta mi-a permis să realize o astfel de ordonare a materialului, oricît de consistent ar fi, care asi gură legătura indisolubilă – tematică şi logică – a componentelor sal şi totodată nu lasă în afara atenţiei cercetătorului nici un fapt, nici u detaliu, punîndu-le pe toate exact acolo unde le este locul. Înarmat c această unealtă preţioasă, am reuşit, pînă prin iunie 1972, deci aproa pe cu o jumătate de an înainte de expirarea termenului aspiranturii să scriu textul disertaţiei, după care, cu permisiunea directorului In stitutului, am plecat la Călăraşi pentru a solicita un loc de profeso de istorie. Ciburciu, care mai era încă acolo, mi-a încredinţat aceleaş funcţii ca şi în timpul practicii pedagogice din toamna anului 1968 numai că de astă dată m-a trimis în alt sat, la Peticeni, o localitat pitorească, aşezată la poalele unei păduri de toată frumuseţea ce co boară în valuri mari şi domoale spre valea Bîcului.

Şederea aproape doi ani la Peticeni nu avea să aducă mai nimic bun carierei mele de istoric, chiar dacă în tot timpul acesta am fos prezent la şedinţele de marţi şi joi de la Academie. Eram încărcat pest măsură cu lucrul în şcoală, mai ales că pe parcurs preluasem şi func

ţia de director, dar şi cu angajamentele pe care le aveam la Academie, cu toate că acestea se reduceau mai mult la umblatul pe drumuri. Mă sufocam şi doream să scap de sat şi de şcoală, deşi îmi amenajasem acolo o locuinţă drăguţă, situată într-un loc deosebit de comod şi de plăcut. La sfîrşitul anului 1972, expirase pentru mine vremea aspiranturii şi fusesem trecut colaborator ştiinţific inferior la Institutul de Istorie, dar activităţile mele ştiinţifice nu prea se vedeau. Pentru a îndrepta lucrurile, trebuia fie să mă încadrez la modul serios în activitatea Institutului, fie să caut un alt tărîm, o altă ocupaţie, în care cunoştinţele acumulate şi puţina experienţă de cercetare s-ar fi putut materializa în nişte rezultate care mi-ar fi dat o cît de mică satisfacţie. Şi bineînţeles trebuia susţinută teza de disertaţie, de vreme ce o primă variantă, fie şi nefinisată, a acesteia exista deja de doi ani.

Începutul activității științifice

Prima mea lucrare istorică a fost scrisă în 1971, pe cînd era aspirant. Nu era o scriere de mare ispravă, deși fusese realizată du un calapod consacrat în scrisul istoric din acea vreme. Avea vreo 5 pagini și se numea *Instituțiile sătești de iluminare culturală – cent ale educării tineretului de la sate*. A fost redactată la îndemnul și i sistența lui Vizer, protectorul și binefăcătorul meu, cît m-am aflat l Academie; fiindu-mi conducător științific la disertația de doctor î istorie (candidat în științe istorice, se spunea la sovietici), avea dat ria să mă îndemne să public trei lucrări științifice, minimul oblig toriu pentru a fi admis la susținerea tezei de doctorat. Această mi scriere urma să apară într-o culegere de articole din inițiativa și s egida cîtorva instituții oficiale de prestigiu din republică, și anu a Comitetului Central al Comsomolului din Moldova, a Institutul de Istorie a partidului de pe lîngă Comitetul Central al Partidul Comunist al Moldovei, a Ministerului Învățămîntului, a Academi de Științe și a Societății „Știința" (aceasta din urmă fiind o institu eminamente propagandistică, aflată sub controlul direct al Secției ideologie și propagandă a CC). Materialele pentru viitoarea culege erau adunate la Institutul de Istorie a partidului, care se afla într frumoasă clădire veche situată la intersecția actualelor străzi Petr Movilă și Varlaam (astăzi în acest edificiu se află Direcția Educație municipiului Chișinău).

Am intrat temător cu materialul subsuoară într-un birou spați de la etaj, unde se aflau doi cercetători ai Institutului, încă tineri p

atunci, Constantin Eșanu și Anton Morari (Moraru de mai tîrziu, după 1991, cînd avea să se preschimbe în patriot român). Mi-au zis să las materialul și să vin peste două zile după răspuns. Cînd am venit peste două zile, Eșanu, bărbat înalt, calm, cu ochelari și cu părul negru ondulat dat peste cap, nu a zis nimic, dar Morari, cunoscut ca un slujitor al partidului peste măsură de zelos, s-a dat la mine cu chipul său amestecat de iepure și de altă rozătoare și, cu vocea pițigăiată, m-a luat la întrebări. Una dintre întrebări a fost de ce foloseam cuvîntul „teză" (cu sensul de lucru stabilit, dovedit etc.). Am bălmăjit ceva, apărîndu-mă, dar ceea ce spuneam nu părea să-i intereseze pe cei doi. Am plecat oarecum deconcertat, dar fără sentimentul înfrîngerii, întrucît materialul pe care îl prezentasem nu avea nici o legătură cu cunoștințele și convingerile mele: știam că era un material mai degrabă propagandistic decît științific, dar că trebuia să-l public dacă doream cu adevărat să ajung la susținerea doctoratului. Culegerea de articole a apărut în 1972 și bineînțeles că analizele istoriografice care au urmat au ignorat-o, pe bună dreptate.

* * *

În următorii cîțiva ani, pînă în 1974, am publicat cîteva articole care însă nu ar putea sugera vreo evocare cît de cît interesantă; printre acestea fuseseră două materiale destul de plictisitoare la tema disertației, precum și o prezentare elogioasă, semnată și de Vizer, la o carte a lui D. Antoniuc, funcționar în conducerea superioară a partidului comunist sovietic. Tot pe atunci am scris o recenzie la prima monografie a istoricului și bibliogarfului Ion Madan, *Cartea Moldovei Sovietice*, dar nu-mi mai aduc aminte dacă a fost publcată sau a fost ceea ce se numea pe atunci „recenzie internă", cerută de editură. Cartea lui Madan avea să apară în 1975. De alte lucruri nu-mi mai aduc aminte, probabil că au fost și mai puțin valoroase.

* * *

Un moment important al activității mele științifice l-a constituit anul 1975, cînd am susținut teza de doctorat. Aveam deja un an de cînd fusesem angajat la Institutul Pedagogic „Ion Creangă" din Chișinău pe

postul de lector superior, ceea ce, pentru un tînăr fără doctorat, era foarte mult. S-a întîmplat așa din două motive: unul că rector al Institutului era un fost profesor al meu de la Univeristatea de Stat, Nichita Pavlovici Chiricenco, un transnistrean, istoric slăbuț, dar om de treabă; în al doilea rînd, solicitasem această funcție exact în momentul în care în cadrul Institutului fusese inițiată formarea unei Facultăți de Istorie și deci era nevoie de noi cadre didactice cu pregătire științifică. Ceea ce m-a determinat să trec de la Academie la Institut a fost disciplina care mi se propunea să o predau, și anume istoria antică, pentru care am avut întotdeauna o simpatie deosebită. M-a mai avantajat și o întîmplare fericită: pe atunci în cancelaria Institutului lucra fosta mea colegă de la Universitate, Valentina Manole-Trohina, o persoană drăguță și săritoare la nevoie, care mi-a adus la cunoștință existența unui loc vacant la istoria antică și m-a îndemnat să-l solicit. Studierea și predarea acestei discipline avea să-mi ofere o șansă pe care nu o bănuisem: fiind aproape complet ruptă de realitățile societății sovietice, ea avea să-mi ofere mult mai multă libertate, atît în scris cît și în vorbire, decît istoria URSS, care era extrem de politizată și tocmai de aceea forța cercetătorii și cadrele didactice să opereze permanent cu un set de stereotipuri ideologice străine de știință, de obiectivele prioritare ale procesului didactic și de convingerile celor angajați în acest proces.

M-am consacrat noii preocupări cu toată ființa mea. Cursul de istorie antică, așa cum era el conceput pe atunci în Ministerul Învățămîntului superior de la Moscova, presupunea o sarcină didactică foarte mare: 180 de ore, inclusiv 120 de ore pentru cursul propriu-zis și 60 de ore pentru seminare. Pentru un începător era prea mult. În plus, predarea se făcea în două limbi: română și rusă. Iar asta însemna că numărul de ore se dubla. Practic, tot timpul ce-mi rămînea în afara orelor din auditoriile studențești îl petreceam în bibliotecă, iar cînd bibliotecile erau închise, îmi continuam munca la catedră. Deși era foarte grea, mai ales la început, cînd trebuia să-mi creez baza necesară de cunoștințe, această muncă era și cît se poate de plăcută, o dată pentru motivul pe care l-am menționat, și a doua oară deoarece eram extrem de satisfăcut să văd imediat, în fiecare zi, rezultatele eforturilor mele în cunoștințele studenților și în atitudinea respectuoasă, un

fel de recunoștință, față de mine. Cu excepții foarte rare, pe care le-am regretat mult, întotdeauna am avut o legătură personală strînsă, chiar afectivă, cu studenții. Nu jeleam nici forțe și nici timp pentru a le ține prelegeri cît mai bune și a organiza seminare la fel de reușite, și mă bucuram tare cînd constatam din partea lor aceeași atitudine; studenții stăruitori îmi erau deosebit de simpatici, răspunsurile lor frumoase la seminare sau la examene mă emoționau pînă la lacrimi.

Susținerea tezei de doctorat, care avea ca temă condițiile materiale pentru evoluția culturală a satului moldovenesc în anii '50-'60 ai secolului al XX-lea, a avut loc în septembrie 1975. Am mai spus că disertația în sine nu mă interesa deloc, dar nu aceeași era și părerea lui Vizer, și nu doream să-l dezamăgesc. Unul dintre oponenții oficiali la disertație a fost S. I. Afteniuc, director al Institutului de Istorie de pe lîngă CC al partidului, un transnistrean pe care nu-l cunoșteam, dar care era într-o relație bună cu Vizer, căruia îi fusese conducător științific pe cînd acesta trecuse și el prin doctorat. Celălalt oponent era Revmira Danilenko, o rusoaică tipică, cu pretenții afișate de femeie cultivată, soție a unui mare grangur de partid, care se pare că fusese o vreme și Ministru al Culturii. Ea era, de altfel, ca om, foarte cumsecade, destul de modestă pentru situația socială pe care o avea, foarte deschisă în relațiile cu colegii de la Institut, cu o bună pregătire generală, fără să fie însă și un bun istoric, ceea ce se pare că nici nu-și dorea; lăsa să se înțeleagă că era mult mai interesată de artă. Pe atunci, ca și acum, susținerea doctoratului era o simplă formalitate: totul era hotărît în cadrul instituției în care avea loc pregătirea tezei de doctorat, pînă la ședința consiliului științific corespunzător. Totuși, la ședința respectivă (la Universitatea de Stat) am avut un mic conflict cu Afteniuc, care nu era de acord în principiu cu unele formulări din textul lucrării; i-am răspuns susținîndu-mi atitudinea, ceea ce l-a supărat și mai tare. Pînă la urmă, formalitatea s-a consumat în liniște, după scenariul arhicunoscut.

* * *

După susținerea tezei de doctorat, eram hotărît să renunț complet la tema disertației și în general la tematica privind istoria socialismu-

lui în URSS, convins fiind că pe acest tărîm nu se putea face ştiinţă la modul serios (ceea ce nu era tocmai aşa, deoarece, dacă doreşti cu adevărat, poţi deveni un foarte bun specialist în orice domeniu şi în orice condiţii; de altfel, chiar pe atunci îmi erau cunoscute numele multor istorici sovietici de mare calibru, specializaţi în cercetarea colectivizării şi a industrializării, vieţii sociale şi culturale, dar şi în alte domenii ale aşa-zisei „construcţii socialiste"). Eram acaparat complet de istoria antică nu numai pentru că o predam la facultate, dar mai ales pentru că pur şi simplu eram fascinat de ea, aveam mare interes aproape faţă de orice lucrare ce se referea la antichitate. S-a întîmplat ca la scurt timp după ce susţinusem teza, la Chişinău să-şi facă apariţia cercetătoarea moscovită Tatiana Zlatkovskaia, care îmi era cunoscută prin scrierile sale despre antichitate şi în special cu studiile referitoare la lumea tracilor; cunoşteam foarte bine ultima ei monografie, de curînd apărută, *Apariţia statului la traci (sec. V-IV î.e.n.)*. Nu mai ţin minte cine mi-a făcut cunoştinţă cu ea – evident, cineva dintre arheologi, poate Nicolae Chetraru, Gheorghe (Avram) Nudelman sau Vsevolod Marchevici, cu care colaboram în acea vreme pe şantierele arheologice. Zlatkovskaia, o femeie măruntă şi destul de înaintată în vîrstă, încă foarte energică şi tot atît de ageră la minte, m-a sfătuit să mă apuc fără întîrziere şi cît se poate de serios de cercetarea relaţiilor social-economice şi politice ale lumii geto-dace. Am urmat acest sfat fără să stau mult pe gînduri.

Am început, bineînţeles, cu studierea istoriografiei române. Primele scrieri pe care le-am cercetat au fost volumele despre antichitate din sintezele lui Iorga şi Xenopol, după care au urmat altele şi altele. Am zăbovit mai ales la *Getica* lui Vasile Pârvan, care pur şi simplu m-a impresionat, arătîndu-mi ce sarcină grea aveam în faţă. Mă şi vedeam într-un viitor nu prea îndepărtat editînd o carte cu o structură la fel de riguroasă şi tot atît de dens documentată sau nişte studii sintetice tot atît de profunde ca cele cinci prelegeri ţinute de acest învăţat în 1926 la Universitatea din Cambridge şi editate mai tîrziu de Radu Vulpe cu titlul *Dacia. Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene*. Nu citeam, pur şi simplu, ci părţile care mi se păreau mai relevante le conspectam stăruitor şi cu răbdare, pentru ca în viitor să pot reveni la ele

ori de cîte ori aş fi simţit nevoia; din cînd în cînd, frunzăresc şi astăzi cu interes caietele de format mare cu excerptele din aceste cărţi şi cu observaţiiile mele pe margine. Am trecut apoi la revistele de specialitate: am petrecut mult timp în sala de lectură a bibliotecii Academiei de Ştiinţe, citind rînd pe rînd tot soiul de studii şi materiale în revista *Dacia* şi mai cu seamă în publicaţia *Studii şi cercetări de istorie veche*. M-am abonat la revista *Jurnal de istorie antică* („Вестник древней истории"), publicaţie de specialitate de mare prestigiu ştiinţific, editată de Institutul de Istorie universală al Academiei de Ştiinţe a URSS. Am observat chiar de la începutul acestor eforturi că o respecializare ştiinţifică, respectiv trecerea de la istoria contemporană la cea antică, nu era posibilă cu adevărat fără cunoaşterea limbilor clasice, în cazul de faţă a limbilor greacă veche şi latină. La Facultatea de Istorie pe care o absolvisem greaca nu se învăţa, latina se studia obligatoriu, numai că se făcea cu totul formal, aşa că de fapt această limbă nu-mi era cunoscută. Mi-am cumpărat un manual şi m-am apucat să o învăţ de sine stătător. Manualele şi dicţionarele de limbă greacă veche aproape că nu existau. După mai multe căutări, am făcut rost de un foarte bun dicţionar, care aparţinuse unei prestigioase colecţii de carte basarabene din perioada ţaristă. În cele din urmă, am găsit şi un manual de greacă veche editat la Universitatea din Moscova. Astfel, respecializarea începuse la modul cît se putea de serios.

Anume în legătură cu această orientare şi cu dorinţa de a obţine un nivel cît mai înalt cu putinţă al predării istoriei antice am încercat să obţin susţinerea autorităţilor pentru a merge în ţările a căror istorie veche o studiam împreună cu studenţii. Am solicitat, cum era şi normal în astfel de situaţii, o stagiere măcar pe o perioadă de un an în Grecia, Egipt sau Italia, eventual împărţind acest timp proporţional în trei segmente; nu-mi făceam iluzii că aş mai fi putut vedea şi alte spaţii ale civilizaţiilor antice, ca de ex. Mesopotamia, India sau China. Am trimis o solicitare în scris la Comitetul Central al partidului, unde, după ce a fost examinată, a fost trimisă la Ministerul Învăţămîntului. Pe atunci ministru era Vasile Cherdivarenko, care îmi predase la Universitate economia politică a capitalismului. Acesta m-a invitat l-a el şi mi-a „explicat" că nu pot obţine ceea ce ceream. Se înţelege că el

dădea glas deciziei care fusese luată la CC. De fapt nici nu aşteptam alt răspuns: ştiam că stagierea cadrelor didactice universitare sovietice în afara URSS, mai ales cînd era vorba de periferiile imperiului, era practic inexistentă. După acest refuz, am încercat să obţin măcar o foaie turistică prin locurile vechilor civilizaţii. Rezultatul a fost acelaşi.

Strădania de specializare în istoria antică a durat cam un an, poate un an şi jumătate. Pe la sfîrşitul acestui interval de timp, Vizer, care era director al Institutului de Istorie, m-a invitat la el şi mi-a amintit că aveam datoria să prezint la Academie manuscrisul unei monografii pe tema tezei mele de doctorat. Or, eu renunţasem definitiv la această temă: nu puteam susţine apologia politicii sovietice în raport cu satul basarabean; eram conştient că disertaţia fusese, pînă la un punct, un compromis cu propriile mele convingeri naţionaliste, antisovietice şi anticomuniste, dar această etapă odată trecută, nu mai puteam accepta astfel de compromisuri. Pe de altă parte însă, dată fiind relaţia mea specială cu Boris Constaninovici, nu doream să-i fac probleme nici lui, care propusese editarea lucrării mele şi fusese numit redactor ştiinţific al acesteia, altfel spus, purta o anumită răspundere de editarea ei; în plus, ea figura în planul de lucru al Institutului de Istorie şi în planul editurii „Ştiinţa" a Academiei, iar neîndeplinirea planului putea atrage anumite neplăceri şi chiar sancţiuni pentru amîndoi, adică şi pentru Vizer, şi pentru mine. În cele din urmă, am ajuns tot la un fel de compromis: mai întîi, că viitoarea monografie nu va mai avea titlul declarativ despre grija statului sovietic faţă de satul din RSS Moldovenească, ci se va limita la caracterizarea (cît se va putea de imparţială) a bazei materiale a culturii mediului rural, iar în al doilea rînd, tocmai în scopul de a beneficia de un teren mai larg pentru noua abordare, cadrul cronologic al lucrării se va lărgi cu încă cinci ani, adică pînă în 1970.

Această angajare a însemnat pentru mine mai mult decît un compromis. A trebuit să fac o nouă lucrare, una care depăşea şi ca abordare, şi ca material faptic, şi ca volum teza de disertaţie: se cereau noi studii şi analize istoriografice, dar mai ales erau necesare alte materiale, în special date statistice care trebuiau culese în diferite arhive (ale Ministerelor de Finanţe, Agricultură, Cultură, Învăţămînt, a Comitetului pentru Poligrafie, edituri şi comerţul de carte, a Direcţiei centrale de

statistică etc.), precum şi o sumă de fapte din viaţa de toate zilele ce puteau fi găsite în presa periodică. Asta a însemnat nu mai puţin de un an de eforturi neîntrerupte, perioadă în care a trebuit să renunţ (temporar, speram eu) la ambiţia de a deveni un bun specialist în istoria antică.

Astfel apărea în 1978, la editura „Ştiinţa" din Chişinău, monografia *Dezvoltarea bazei materiale a culturii satului din RSS Moldovenească (1951-1970)*. Ca şi disertaţia, cartea a fost scrisă şi editată în limba rusă. Pe atunci, în RSSM nu se scriau cărţi de istorie în limba română, fie şi măcar cu litere slavone. Cele editate în această limbă erau de fapt traduceri din rusă. Există o explicaţie triplă pentru o situaţie ca aceasta: în primul rînd, scrierea în rusă trebuia să sublinieze loialitatea cercetătorilor moldoveni faţă de Moscova; în al doilea rînd, scrierile în limba rusă erau controlate mai uşor de apartul ideologic al partidului, al cărui principal instrument de lucru era tocmai rusa; în a treilea rînd, aşa cum am mai spus, învăţămîntul istoric din RSSM se făcea aproape numai în ruseşte sau, în orice caz, în bună parte în această limbă, după cum şi literatura istorică ce putea fi găsită în biblioteci şi în librării era în proporţie de poate chiar 90 la sută (exceptînd cumva biblioteca Academiei de Ştiinţe) tot în limba rusă. Abia de pe la mijlocul anilor '70 majoritatea disciplinelor istorice din învăţămîntul superior încep să fie predate şi în limba română, dar slaba pregătire lingvistică a profesorilor şi lipsa literaturii de specialitate în această limbă au făcut ca în RSSM pregătirea istoricilor să se facă de fapt tot în limba rusă, iar studiile de istorie în română să întîrzie să apară. Am lucrat la manuscrisul primei mele monografii împreună cu redactorul de limbă rusă V. T. Tatuiko; cînd se putea, lucram împreună în redacţia editurii, cînd nu – venea el la mine acasă, ceea ce nu părea să-l incomodeze, dar mă punea pe mine într-o situaţie neplăcută, întrucît îmi părea că mi se sugera că nu aş fi fost un autor destul de serios, de vreme ce aşteptam să vină redactorul la mine, în loc să fi alergat eu la el.

Pe atunci autorităţile oficiale, ştiinţifice şi ideologice aveau grijă ca fiecare carte nou-apărută, cu condiţia ca aceasta să aibă o cît de mică semnificaţie propagandistică pentru regim, să fie adusă la cunoştinţa opiniei publice. Astfel în acelaşi an, 1978, a apărut în principalul oficios de la Chişinău, *Sovetskaia Moldavia* (19.IX.78), artico-

lul istoricului Leonid Bulmaga *Construcția culturală la sate*, care de fapt nu era altceva decît o recenzie elogioasă a monografiei mele. De formă, că așa se obișnuia, autorul semnala și cîteva neajunsuri ale cărții, referitoare la analiza istoriografică, la rolul sovhozurilor în viața culturală a satelor și la începutul realizării învățămîntului obligatoriu de șapte ani, dar insista totuși asupra faptului că această carte era „un studiu serios și prețios". Elogiul era însă în bună măsură gratuit. Nu încape îndoială că în anii 1951-1970 în mediul rural al RSSM au fost construite multe școli, grădinițe, cluburi și biblioteci, era larg răspîndită presa (în scopuri propagandistice, întîi de toate, bineînțeles), că spre sfîrșitul perioadei în sate începuse și construcția de librării, a așa-ziselor „Luminițe", că se constatase o creștere a nivelului de cultură generală a țăranilor, ca urmare mai ales a realizării învățămîntului obligatoriu de șapte și apoi de opt clase, precum și a răspîndirii studiilor medii, dar și ca urmare a pătrunderii peste tot în mediul rural a radioului, televizorului și a presei periodice. Însă tot atît de adevărat este că în acea carte nu se spune nimic (și pe atunci nici nu se putea, desigur) despre rusificarea, prin culturalizare, a moldovenilor, că de fapt culturalizarea era o spoială culturală, că era neglijată cu bună știință cultura tradițională, românească, a populației majoritare a provinciei și că însăși crearea condițiilor materiale pentru evoluția culturală a mediului rural avea loc fără nici o legătură cu atitudinea sătenilor față de acest fenomen, ei nefiind întrebați niciodată ce doreau și ce credeau nu numai în chestiuni de viață culturală, dar și în raport cu toate celelalte aspecte ale existenței lor. Multe alte lucruri s-ar mai fi putut spune în acea carte, dacă nu ar fi apărut atunci cînd a apărut. De aceea cartea trebuie judecată în raport cu momentul apariției ei, fără ca de aici să rezulte neapărat o justificare completă a statutului științific și civic al autorului, așa cum se impune el din conținutul lucrării. De altfel, ea avea ca subiect prioritar baza materială a culturii satului și abia după aceea, și mult mai puțin, cultura propriu-zisă.

* * *

Activitatea legată de monografia care avea să apară în 1978 m-a îndepărtat de preocupările de istorie antică și m-a determinat să

renunț pentru totdeauna la intenția de a mă specializa în acest domeniu, foarte atractiv, cum am mai spus, pentru mine. Într-un fel, această renunțare a fost și a rămas o enigmă și pentru mine: nici acum nu pot să-mi explic cum de am renunțat să devin specialist de înaltă calificare într-o sferă științifică ce mi-a rămas predilectă pentru toată viața; și astăzi sînt pasionat de civilizațiile antice, citesc și acum cu mare interes scrierile consacrate acestora, nu am renunțat nicicînd la dorința de a relua predarea istoriei vechi sau măcar de a conduce un seminar la această disciplină, după ce, la sfîrșitul anului 1987, aveam să părăsesc Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic. Un lucru este totuși sigur: părăsirea intenției de a mă specializa în istoria antică a fost provocată nu atît de insistența lui Vizer de a publica monografia din 1978 și poate chiar într-o măsură mai mică de acest fapt, cît mai degrabă de altceva și anume de apariția interesului față de Basarabia interbelică.

Dacă îmi aduc bine aminte, acest interes datează încă din anii doctoranturii, adică de pe la 1970/71. Încă pe atunci simțeam o atracție puternică față de alte teme și alte perioade istorice, decît istoria Moldovei sub regim sovietic. Cum am mai spus, de îndată ce am obținut accesul în biblioteca Academiei, mă arătasem foarte curios față de creația celor mai cunoscuți istorici români, nu-mi puteam reprima dorința de a citi literatura de care auzisem la facultate (din criticile antiromânești ale profesorilor), fără să o fi văzut, sau nici nu auzisem de ea, dar ale cărei titluri, întîlnite acum în cartoteca bibliotecii, constituiau o mare provocare pentru un tînăr pe cît de curios, pe atît de necunoscător. Și cu toate că această curiozitate avea să atragă anumite necazuri și pentru mine, și pentru Vizer, în calitatea pe care o avea de conducător științific al disertației ce urma să o scriu, nu m-am putut abține să nu mai citesc literatură „interzisă". Mai mult chiar, cu timpul am reușit să obțin – nici acum nu-mi pot explica cum s-a produs această minune – acces în fondul special (așa se numea secția de literatură interzisă pentru uzul larg) al bibliotecii, numit mai apoi fond de carte rară, unde puteam studia toate curiozitățile ascunse de ochii obișnuiților cititori. Mi-aduc aminte cu simpatie și cu multă recunoștință de custodele fondului, o evreică în vîrstă, foarte

cumsecade, înțelegătoare și înțeleaptă, pe nume Zinaida Romanovna Ghenihovici-Frumer, datorită căreia am reușit să pătrund acolo și să beneficiez de acel prețios fond de carte pe parcursul a două decenii, pînă în preajma anului 1990. Bibliotecara nu numai că nu-mi refuza nici un titlu de carte, dar eu eram singurul cititor al acelei secții care putea rămîne și lucra acolo de unul singur atunci cînd șefa bibliotecii lipsea din secție o oră-două. Anume în Secția de carte rară am făcut cunoștință cu un număr mare de cărți, broșuri, culegeri editoriale de tot soiul, publicații periodice referitoare la perioada interbelică. Mă interesau, se înțelege, și multe alte lucruri, mai cu seamă revistele istorice care apăreau în apus, ca *Historia* sau *History today*, cele mai variate referințe vizînd istoria Uniunii Sovietice și situația actuală din această țară, dar mai ales materialele privind Moldova: situația acesteia sub cele mai variate aspecte, statutul ei în componența URSS, relațiile cu România etc. Însă cea mai mare parte a timpului petrecut acolo era dedicată studierii și adunării materialelor despre Basarabia anilor 1918-1940. Temîndu-mă ca nu cumva accesul la acele materiale să-mi fie la un moment dat refuzat, am început, din 1975, cînd deja lucram la Institutul Pedagogic, să atrag la culegerea informației despre acea perioadă și pe unii studenți de la facultatea la care predam: după o scurtă ezitare firească, șefa Secției a consimțit să permită accesul în Secție la doi studenți care aveau datoria să stringă materiale pentru mine, Ion Negrei și Anton Gurin, precum și al fotografului Tudor Guzun. Primii doi trebuiau să culeagă date referitoare mai cu seamă la realitățile social-economice și culturale din Basarabia, cu orientare specială spre situația din mediul rural: în prealabil, eu selectam materialele pe care le credeam necesare pentru realizarea unor viitoare studii, apoi cei doi le copiau, pe cînd Guzun fotografia delaolaltă tot ce mă interesa. Prin bunăvoința bibliotecarei, am putut scoate din Secție o serie de materiale care cereau prea mult timp pentru copiere, le duceam la laboratorul fotografic de la Institutul Pedagogic, unde, contra unei plăți modeste, îmi făceam copiile care ulterior urmau să fie folosite la scrierea a trei monografii, din care două aveau să fie editate în 1980 și 1991, iar ceea de-a treia, consacrată fenomenelor culturale din mediul basarabean, va rămîne în manuscris și se va pierde.

Materiale nu mai puțin valoroase cu privire la perioada interbelică se găseau și în Arhiva Centrală de Stat a Moldovei. Biblioteca Arhivei era mult mai săracă în această privință decît Secția de carte rară a bibliotecii Academiei, în schimb fondurile Arhivei conțineau numeroase documente extrem de prețioase pentru istoria acestei perioade. Începusem să studiez fondurile respective încă pe atunci cînd adunam materiale pentru teza de doctorat, adică în anii 1970/72. Mă interesa mai ales reforma agrară de după 1918, despre care istoriografia sovietică susținea că nici nu ar fi existat. Documentele de arhivă, în special dosarele din fondurile 110 (al „Casei Noastre") și 727 (al Sfatului Țării), demonstrau cu lux de amănunte cît se poate de concrete cu totul altceva, și anume că în perioada interbelică statul român realizase o amplă reformă agrară în ținut, inițiată de Sfatul Țării prin legea agrară adoptată la 27 noiembrie/10 decembrie 1918 și continuată de administrația românească, atunci cînd o acțiune similară se va realiza și în celelalte provincii ale României Mari. Fiind fiu de țărani, chestiunea relațiilor agrare îmi era foarte apropiată și ca înțelegere, dar și afectiv, în arhivă găseam documente referitoare la locurile pe care le cunoșteam, inclusiv date relevante despre satul meu și despre nume de care auzisem de la părinți și de la sătenii mei (l-am auzit de cîteva ori pe bunicul meu Axinte vorbind de „Țanța", adică Vasile Țanțu, care în 1917 se afla în fruntea Comitetului agrar al Basarabiei), și atunci îmi încolți în minte ideea de a pregăti, în paralel cu teza de disertație, și o lucrare despre relațiile agrare basarabene din perioada interbelică. Nu-mi puteam închipui în acel moment cum ar fi fost posibilă editarea unei astfel de lucrări, știindu-se că regimul sovietic nu putea admite ideea unei reforme agrare în Basarabia „ocupată de burghezia și de moșierii români". Și totuși am perseverat, nu știu cu siguranță din ce motiv, poate doar din curiozitate față de această temă, poate din refuzul regimului sovietic și a politicii moscovite de rusificare a românilor basarabeni, poate dintr-o anumită simpatie (neconștientizată complet încă) față de România sau poate din toate aceste considerente la un loc. Fapt e că după ce în 1977 predasem la editura „Știința" manuscrisul primei mele monografii, scrise în rusește, care urma să apară în anul următor,

m-am apucat de scrierea unei cărți noi, de astă dată despre realitățile economice și sociale din mediul rural al Basarabiei interbelice.

Noua carte am început să o scriu în românește, munca fiindu-mi mai ușoară nu numai pentru că scriam cu mai mult drag în limba mea maternă, dar mai eram ajutat și de materialele de care dispuneam, acestea fiind aproape toate în limba română, cu excepția unei părți a istoriografiei și a unor publicații rusești de propagandă antiromânească, cum era de ex. „Krasnaia Bessarabia". Lucrarea a fost gata chiar în 1978, fapt ce a permis editurii „Cartea Moldovenească", care a primit oferta mea, să o includă în planul său de editare pe anul 1980. Trebuie să observ însă că această inițiativă nu ar fi avut poate nici un rezultat, dacă întîmplarea nu m-ar fi făcut cunoscut cu redactorul-șef al editurii, Axentie Blanovschi, scriitor și publicist oarecum cunoscut la vremea aceea, căruia i-am propus pentru prima dată să susțină editarea unei astfel de cărți. Pe atunci, admiterea spre editare a unui manuscris de carte de istorie, mai cu seamă cînd acesta avea o temă referitoare la perioada interbelică, parcurgea o cale destul de anevoioasă. După ce tema obținea acceptul de principiu al editurii, lucrarea, cînd era gata, era trimisă cîtorva recenzenți, în cazul cărții mele fiind solicitată părerea lui Iacob Iațko, cercetător la Institutul de Istorie a partidului, cunoscut prin scrierile sale care elogiau regimul sovietic, și a acad. Artiom Lazarev, istoric transnistrean foarte apreciat de partid pentru atitudinea sa consecvent antiromânească și pentru lucrările sale ce falsificau în mod grosolan istoria Basarabiei. Am ascultat pe rînd părerile celor doi: Iațko și-a spus punctul de vedere în cadrul editurii, arătîndu-se destul de îngăduitor; Lazarev nu a catadicsit să vină la editură – m-a invitat la el acasă (trăia pe atunci într-un imobil drăguț cu cîteva etaje, situat pe strada centrală, lîngă Institutul de Medicină, și destinat unui grup de personalități științifice și culturale agreate de regim, cum erau acad. E. Russev, scriitorul Pavel Boțu ș.a.), unde mi-a spus că va aproba manuscrisul numai după ce îl voi schimba radical, insistînd mai ales să renunț la ideea că în Basarabia „ocupată de români" ar fi putut avea loc o reformă agrară, cît timp istoriografia sovietică susținea că țăranii basarabeni au fost împroprietăriți prin decretul lui Lenin despre pămînt.

Mi-a cerut să transmit această părere redactorilor de la editură. Șefii redacției în care urma să se decidă, în ultimă instanță, soarta manuscrisului meu erau două femei foarte cumsecade, Ecaterina Ghindă și Maria Ciubotaru. Părerea lui Lazarev era pentru ele hotărîtoare, nu putea fi discutată; știind sigur că nu vor îndrăzni să-i telefoneze pentru a-l deranja cu un asemenea fleac, eu le-am transmis cum că dumnealui ar fi aprobat manuscrisul, urmînd ca pe parcursul redactării să fac mai clare cîteva aspecte și detalii. La ședința Colegiului editurii, unde s-a luat decizia finală privind lucrarea, redactorii au făcut cunoscută atitudinea celor doi recenzenți. Astfel manuscrisul a nimerit în planul editurii pe anul 1980. Am lucrat la carte cu redactorul David Kaganov; se vedea bine că acesta făcuse studii serioase în România interbelică, era un bun cunoscător al limbii române, așa că am putut învăța o serie de lucruri utile de la el; în plus, se arăta deosebit de disciplinat în muncă: atunci cînd eu, dintr-un motiv sau altul, nu mă prezentam la editură, făcea el însuși un drum destul de lung pînă la locuința pe care o închiriam pe atunci în sectorul Rîșcani, la marginea orașului, unde îmi aducea manuscrisul pe părți, arătîndu-mi ce trebuia să mai fac pentru ca viitoarea carte să fie cît mai bună.

În sfîrșit, cartea a apărut. A fost o surpiză foarte plăcută pentru mine. Față de prima carte, executată la rotaprint, aceasta era o adevărată ediție de tipar înalt, executată pe hîrtie de bună calitate. Editura a făcut cîteva zeci de exemplare într-o copertă de lux, restul avînd și ele o copertă tare, destul de bună. Titlul cărții era *Satul basarabean în anii 1918-1940. Studii social-economice*, volumul – 10 coli. Îmi plăcea mult și formatul care imita edițiile de buzunar, caracteristice mai ales pentru marile edituri occidentale. Mi-a fost necaz doar pentru faptul că redactorul mi-a șters ultima literă a numelui; întrebîndu-l, încă pînă la trimiterea manuscrisului la tipar, de ce nu a lăsat numele meu așa cum este el, Țurcanu, și nu Țurcan, cum figurează pe copertă și pe foaia de titlu, mi-a dat de înțeles că așa au decis șefii. Nu am avut de ales, am acceptat ca de astă dată să am un nume nițel schilodit. (De altfel, litera de la urma numelui îmi făcuse probleme și pe cînd mă aflam în aspirantură: locțiitoarea șefului Secției nr. 1, o rusoaică zdravănă și mereu înăcrită, se arătase extrem de deranjată de această

literă, insinuînd că insistența asupra acestei litere ar fi o dovadă a naționalismului meu românesc.)

S-a trimis cîte un exemplar de carte și recenzenților. Redactorii de la editură mi-au spus că Lazarev se arătase foarte furios și amenințase că o să găsească el ac de cojocul meu. Nu am îndrăznit să mă mai arăt pe la editură. Nu știu sau nu-mi mai amintesc dacă a apărut vreo recenzie la această carte; sigur e că, din acel moment, recenziile la cărțile mele nu m-au prea interesat. Nu că aș fi fost complet indiferent față de ele, dar nu am căutat să le provoc eu însumi; dacă a scris cineva ceva, am citit cu oarecare interes, dacă nu a scris nimeni nimic, tot bine a fost. Am început să fiu conștient că o carte pe care am scris-o are valoare numai dacă valoarea i-am dat eu, fapt pentru care ceea ce pot scrie alții despre ea este mult mai puțin relevant.

Paradoxul cărții *Satul basarabean*, apărută în 1980, constă în faptul că deși era de așteptat să fie un pamflet antiromânesc, cum erau pe atunci toate scrierile istorice despre Basarabia interbelică, editate în URSS, în realitate nu a fost deloc așa; prin mesajul său și prin materialele pe care le conține, ea nu se deosebește esențial cu nimic de studiile istorice realizate în aceeași vreme în România, avînd în vedere mai cu seamă cele referitoare la relațiile agrare din interbelic, cum erau, de ex., cercetările lui D. Șandru, V. Bozga, Gh. Ionescu-Șișești, O. Parpală ș.a. sau scrierile afiliate tematic, apărute în perioada dintre cele două războaie mondiale. S-a întîmplat așa din două motive: în primul rînd, deoarece nu mi-am permis să folosesc selectiv materialele acestor studii, necum să mai dau o interpretare falsă sau răuvoitoare eforturilor celor care le-au realizat; în al doilea rînd, am riscat să fac apel în special și în cea mai mare măsură la documentele de arhivă, care constituiau sursa cea mai importantă și cea mai credibilă pentru atingerea obiectivului pe care mi-l propusesem, dar care se arăta cu atît mai relevantă cu cît este coroborată cu materialele statisticii oficiale din acea vreme și cu rezultatele cercetărilor sociologice, efectuate în Basarabia anilor '30 de un grup de sociologi din școala lui Dimitrie Gusti și de echipele sale studențești. Victor Rojco, un cercetător care avea de la Institutul de Istorie sarcina să studieze relațiile social-economice ale Basarabiei interbelice, istoric cu oarecare

pregătire, care însă avea să degradeze prin alcoolism, îmi atrăgea mereu atenția că nu va reuși nimeni niciodată să publice un studiu ce ar demonstra realizarea reformei agrare românești în această provincie, deoarece partidul hotărîse demult și definitiv că țăranii basarabeni au primit pămînt de la statul sovietic, iar guvernul român i-a deposedat de acest pămînt după 1918. Am riscat totuși, și am reușit. Nu pentru că aș fi fost un clarvăzător sau un luptător foarte curajos (curajul în asemenea situații chiar nu-și are locul), ci mai degrabă pentru că nu-mi dădeam seama de ce mă apucasem. Anume aici se află paradoxul: nu conștientizasem pericolul și deci gratuitatea, asigurată din start, a demersului, dar tocmai pentru că un astfel de demers era de neînchipuit, el a reușit: odată devenit fapt împlinit, autoritățile s-au făcut a nu-l observa, pentru a nu face publicitate unui subiect foarte incomod. Pe parcursul lucrului asupra manuscrisului, am observat că tema le provoca anumite neliniști redactorilor. De aceea nu am fost surprins ca, la un moment dat, Kaganov, evreu foarte diplomat, să-mi sugereze că, date fiind subiectul și conținutul lucrării, ar fi bine să dau chiar în cuvîntul introductiv un citat potrivit din vreo cuvîntare a lui Brejnev. La început am refuzat, dar fără să mă arăt categoric, motivînd că nici o zicere a liderului sovietic nu s-ar potrivi perfect cu niște realități istorice specifice și destul de îndepărtate de zilele noastre. Apoi pur și simplu am încercat să tergiversez, doar-doar editorii vor renunța la această propunere, dar fără rezultat. Pînă la urmă, a trebuit să aleg: ori acceptam propunerea, ori cartea nu mai apărea. A trebuit să prefer cartea, știind prea bine că avea să fie o premieră istoriografică. Mi s-au impus tot atunci și unele formule care trebuiau să sugereze dreptul exclusiv al URSS asupra Basarabiei, ca „ocupație", ghilimelele pentru reforma agrară românească ș.a.

Odată apărută, cartea nu a provocat valuri, cum ar fi fost de așteptat, și asta din două motive: pe de o parte, autoritățile nu aveau interes să facă vîlvă în jurul ei, ceea ce explică lipsa recenziilor, iar pe de altă parte, a fost prea slăbuța cultura istorică a mediului intelectual și științific de la Chișinău, care nu era tentat să se arate curios față de o apariție editorială ce ieșea din făgașul obișnuit al cercetărilor istorice basarabene din acea vreme. Totuși cartea nu a trecut neob-

servată, ea a fost achiziționată de cele mai mari biblioteci și a apărut în librării; cine a fost interesat de ea a văzut-o, a putut s-o frunzărească, iar unii au și cumpărat-o. Așa cum era și firesc, cei care mi-au vorbit despre ea, felicitîndu-mă, se arătau mirați de ce „ispravă" făcusem, dar atitudinea reală era diferită. Bulmaga, de ex., îmi vorbea prietenește, fără invidie și fără răutate, glumind: „Ce, *bleaghi*, ai de gînd să-ți editezi operele complete în mai multe volume?". Alții însă, ca Al. Roman, care lucra în secția de ideologie a Comitetului Central al partidului, nu-și puteau ascunde un amestec de uimire și dezaprobare, atunci cînd se făceau a mă felicita.

O observație principială: necunoscătorii sau unii superpatrioți români (care, în unele situații, pot fi unii și aceeași) ar fi tentați să vadă în *Satul basarabean* o critică răuvoitoare, doar în aparență științifică, a dominației române în Basarabia interbelică. Și ar fi cu totul nedrept, deoarece cartea nu face altceva decît să prezine fenomenele agrare și condițiile de muncă și de trai ale țărănimii basarabene din acea vreme exact așa cum au fost. Faptul că a trebuit să apelez uneori la frazeologia cu tentă antiromânească a propagandei sovietice nu alterează deloc realitățile economico-sociale ale mediului rural basarabean. Ce relație ar fi putut avea aceste realități cu statul român, e complet altă chestiune pe care cartea nu o examinează. Tocmai refuzul de a releva o relație directă dintre starea satului basarabean și politica statului român l-a supărat cel mai mult pe recenzentul Lazarev și a stîrnit nemulțumirea structurilor propagandistice de partid de la Chișinău. Istoricul care scrie despre statutul real al țărănimii basarabene dintre cele două războaie mondiale nu are nevoie nici un pic să forțeze nota pentru a dramatiza artificial starea de fapt a lucrurilor, pentru că situația reală era destul de dramatică și fără aceste eforturi. De ce au fost realitățile social-economice și de altă natură ale Basarabiei interbelice anume așa cum au fost și ce ar fi trebuit să se facă pentru a nu fi fost așa, aceste întrebări sînt mai puțin relevante pentru meseria istoricului. Istorcul nu este chemat să corecteze istoria, el are o misiune mult mai modestă: el trebuie să aibă bunul simț de a povesti exact ce s-a petrecut, ceea ce nu este deloc o sarcină ușoară. Și încă o dată despre limbajul ideologic. În mod normal, cercetările istorice trebuie să-l evite cu orice preț, numai că în fosta URSS raporturile istoricului cu puterea nu erau deloc normale; atunci cînd acestuia i se impunea un calapod ideologic, el era pus în fața dilemei: ori accepta calapodul, amendîndu-l atît cît i s-ar fi putut permite, ori renunța la meseria sa. Astăzi putem auzi pe unii istorici, care, din slugi credincioase ale regimul sovietic, s-au revopsit, după 1990, în democrați și patrioți români (figura emblematică a acestui tip de profitori este D. Dragnev, dar au fost și mulți alții, chiar dacă aceștia nu au avut un comportament tot atît de degradant), susținînd că „așa au fost timpurile", că, chipurile, nu se putea altfel. Bineînțeles că aceste afirmații sînt minciuni sfruntate și dovezi suplimentare de lașitate. Față de astfel de baliverne ale unor oameni fără demnitate, străini de responsabilitatea civică și necunoscători ai datoriei pe care le-o incumbă meseria de istoric, trebuie să observ că una erau compromisurile care nu puteau compromite totuși opera acestuia, și cu totul alta era angajarea din proprie inițiativă, benevolă și conștientă, a istoricului în falsificarea realității istorice.

* * *

Mă afundasem rău de tot în perioada interbelică, era evident că realitățile basarabene din acea vreme deveniseră pentru mine o obsesie, iar asta însemna că prima carte despre acele vremuri va fi urmată de alte tentative editoriale și, poate, publicistice. Într-adevăr, după 1980, în orice caz la scurt timp după apariția monografiei *Satul basarabean*, i-am propus lui Blanovschi un nou manuscris, un fel de a doua parte a istoriei mediului rural basarabean din interbelic, care, după cîte îmi aduc aminte, se numea *Cultura satului basarabean din anii 1918-1940*. Greșeala mea cea mare a fost, de astă astă, faptul că noua lucrare am scris-o în limba rusă. Intenția era de a convinge autoritățile ce urmăreau activitatea editorială că nu mă abăteam de la tradițiile istorico-propagandistice ale mediului științific și cultural din RSSM, de vreme ce scriam în singura limbă agreată de regim pentru lucrările de acest gen, numai că în planul realizărilor reale această intenție s-a tradus în rezultate lamentabile. Practic, toate documentele de arhivă și aproape toate celelalte materiale pe care intenționam să le valorific,

scriind această lucrare, erau în limba română. Traducerea făcută de mine în limba rusă a acestor materiale s-a dovedit a fi de multe ori confuză și uneori chiar caraghioasă, așa încît, cu toată simpatia pe care mi-o arăta, Blanovschi a trebuit să respingă manuscrisul.

Dar deși scrisă rău, această lucrare avea totuși o valoare de investigație istorică, deoarece conținea o bogată informație complet necunoscută nu doar cititorilor de rînd, ci chiar și cercetătorilor din domeniu: variate date de arhivă, din presa și din literatura vremii referitoare la știința de carte a populației sătești și la starea educației în sate, la școli, cadre didactice, biblioteci, cămine culturale, apoi numeroase referiri la legislația învățămîntului, la aspectele sociale și economice ale culturii mediului rural, la importante personalități ale învățămîntului și culturii, la publicațiile pedagogice și învățămîntul pedagogic, la problemele școlii sătești etc. Pentru a face din acea scriere o adevărată cercetare istorică, de vreme ce ea conținea un material de indiscutabilă valoare științifică, era necesară fie o serioasă redactare în rusește, fie o traducere în românește cu condiția obligatorie a reproducerii exacte a documentelor în original. Anii imediat următori nu mi-au mai permis o astfel de ocupație, care cere mult timp și o serioasă disciplină de muncă. Am revenit la acel manuscris pe la sfîrșitul anilor '80 sau începutul anilor '90. Singurul lucru pe cale l-am putut face atunci, dat fiind numeroasele alte ocupații pe care le aveam în acel moment foarte frămîntat și nedorind totodată să amîn la nesfîrșit publicarea unei scrieri care eram sigur că trebuia să vadă lumina tiparului, a fost să încredințez manuscrisul unei persoane care să-mi fi fost cît de cît apropiată. Pe atunci astfel de persoane erau pentru mine Vasile Manole și Veronica Boldișor. L-am dat, pe rînd, fiecăruia din ei, dar nu au reușit să facă nimic. Astăzi nu mai știu ce s-a făcut cu acel manuscris, dacă mai este pe undeva și la cine se află.

* * *

La scurt timp după apariția monografiei din 1980, am solicitat administrației Institutului Pedagogic concediu de creație pentru definitivarea celei de a doua teze de doctorat. (La sovietici, anume aceasta se numea teză de doctorat, pe cînd cea dintîi se numea, așa

cum am mai spus, teză de candidat în științe.) Catedra de Istorie universală și Consiliul științific al Institutului mi-au aprobat tema *Relațiile agrare din Basarabia în anii 1918-1940*. Prin decizia Consiliului, am fost trecut, din funcția de docent, în categoria de cercetător științific superior pentru o perioada de doi ani și trei luni, din septembrie 1981 și pînă în decembrie 1983.

Cei doi ani aveau să fie un cadou de mare preț nu numai pentru scrierea celui de-al doilea doctorat, dar și pentru alte activități mai mult sau mai puțin înrudite cu cercetarea. Mi-a trebuit cel mult o jumătate de an pentru adunarea de noi materiale în arhive și în biblioteci și cam tot atît pentru scrierea unei noi lucrări. Sarcina mi-a fost înlesnită mult de faptul ca aveam deja o monografie la această temă. În timpul care mi-a rămas, am putut să citesc mult și tot atunci am reluat exercițiile literare pe care le începusem în anii adolescenței.

Spre sfîrșitul anului 1983 am revenit la facultate, la îndatoririle de docent. Trebuia să arăt imediat ce am lucrat în cei doi ani cît m-am aflat în concediu de creație. E. Certan, șeful Catedrei de Istorie universală din care făceam parte și eu, din motive pe care mai degrabă le-am bănuit decît le-am cunoscut (poate teama de concurență la funcția de șef de catedră, poate niște presiuni din partea unor factori mult mai puternici din afara Institutului, care voiau să mă elimine din facultate pentru „proasta" mea reputație de naționalist; cred totuși că încă mai mult conta atitudinea lui personală față de mine: fiind devotat peste măsură regimului, care l-a răsplătit cu dărnicie pentru asta, acest tip caraghios cu pretenții de om serios, care, prin superficialitatea sa profesională și prin dorința arzătoare de a-și arăta devotamentul fără marigini față de stăpînire, își făcea nația de rîs, nu putea avea nici un pic de simpatie față de unul ca mine, care era complet lipsit de talentul de a se aciua comod în peisajul social-politic și cultural din acea vreme și din acel mediu), intenționa să demonstreze că nu aș fi onorat concediul acordat, fapt pentru care, zicea el, nu putea convoca o ședință a catedrei la care să fie discutate rezultatele activității mele în cei doi ani. Îi oferisem eu însumi un motiv foarte serios de a-și atinge acest scop, și anume faptul că disertația fusese scrisă în limba română; pînă atunci nimeni nu mai scrisese o teză de disertație la istorie

scriind această lucrare, erau în limba română. Traducerea făcută de mine în limba rusă a acestor materiale s-a dovedit a fi de multe ori confuză și uneori chiar caraghioasă, așa încît, cu toată simpatia pe care mi-o arăta, Blanovschi a trebuit să respingă manuscrisul.

Dar deși scrisă rău, această lucrare avea totuși o valoare de investigație istorică, deoarece conținea o bogată informație complet necunoscută nu doar cititorilor de rînd, ci chiar și cercetătorilor din domeniu: variate date de arhivă, din presa și din literatura vremii referitoare la știința de carte a populației sătești și la starea educației în sate, la școli, cadre didactice, biblioteci, cămine culturale, apoi numeroase referiri la legislația învățămîntului, la aspectele sociale și economice ale culturii mediului rural, la importante personalități ale învățămîntului și culturii, la publicațiile pedagogice și învățămîntul pedagogic, la problemele școlii sătești etc. Pentru a face din acea scriere o adevărată cercetare istorică, de vreme ce ea conținea un material de indiscutabilă valoare științifică, era necesară fie o serioasă redactare în rusește, fie o traducere în românește cu condiția obligatorie a reproducerii exacte a documentelor în original. Anii imediat următori nu mi-au mai permis o astfel de ocupație, care cere mult timp și o serioasă disciplină de muncă. Am revenit la acel manuscris pe la sfîrșitul anilor '80 sau începutul anilor '90. Singurul lucru pe cale l-am putut face atunci, dat fiind numeroasele alte ocupații pe care le aveam în acel moment foarte frămîntat și nedorind totodată să amîn la nesfîrșit publicarea unei scrieri care eram sigur că trebuia să vadă lumina tiparului, a fost să încredințez manuscrisul unei persoane care să-mi fi fost cît de cît apropiată. Pe atunci astfel de persoane erau pentru mine Vasile Manole și Veronica Boldișor. L-am dat, pe rînd, fiecăruia din ei, dar nu au reușit să facă nimic. Astăzi nu mai știu ce s-a făcut cu acel manuscris, dacă mai este pe undeva și la cine se află.

* * *

La scurt timp după apariția monografiei din 1980, am solicitat administrației Institutului Pedagogic concediu de creație pentru definitivarea celei de a doua teze de doctorat. (La sovietici, anume aceasta se numea teză de doctorat, pe cînd cea dintîi se numea, așa

cum am mai spus, teză de candidat în științe.) Catedra de Istorie universală și Consiliul științific al Institutului mi-au aprobat tema *Relațiile agrare din Basarabia în anii 1918-1940*. Prin decizia Consiliului, am fost trecut, din funcția de docent, în categoria de cercetător științific superior pentru o perioada de doi ani și trei luni, din septembrie 1981 și pînă în decembrie 1983.

Cei doi ani aveau să fie un cadou de mare preț nu numai pentru scrierea celui de-al doilea doctorat, dar și pentru alte activități mai mult sau mai puțin înrudite cu cercetarea. Mi-a trebuit cel mult o jumătate de an pentru adunarea de noi materiale în arhive și în biblioteci și cam tot atît pentru scrierea unei noi lucrări. Sarcina mi-a fost înlesnită mult de faptul ca aveam deja o monografie la această temă. În timpul care mi-a rămas, am putut să citesc mult și tot atunci am reluat exercițiile literare pe care le începusem în anii adolescenței.

Spre sfîrșitul anului 1983 am revenit la facultate, la îndatoririle de docent. Trebuia să arăt imediat ce am lucrat în cei doi ani cît m-am aflat în concediu de creație. E. Certan, șeful Catedrei de Istorie universală din care făceam parte și eu, din motive pe care mai degrabă le-am bănuit decît le-am cunoscut (poate teama de concurență la funcția de șef de catedră, poate niște presiuni din partea unor factori mult mai puternici din afara Institutului, care voiau să mă elimine din facultate pentru „proasta" mea reputație de naționalist; cred totuși că încă mai mult conta atitudinea lui personală față de mine: fiind devotat peste măsură regimului, care l-a răsplătit cu dărnicie pentru asta, acest tip caraghios cu pretenții de om serios, care, prin superficialitatea sa profesională și prin dorința arzătoare de a-și arăta devotamentul fără marigini față de stăpînire, își făcea nația de rîs, nu putea avea nici un pic de simpatie față de unul ca mine, care era complet lipsit de talentul de a se aciua comod în peisajul social-politic și cultural din acea vreme și din acel mediu), intenționa să demonstreze că nu aș fi onorat concediul acordat, fapt pentru care, zicea el, nu putea convoca o ședință a catedrei la care să fie discutate rezultatele activității mele în cei doi ani. Îi oferisem eu însumi un motiv foarte serios de a-și atinge acest scop, și anume faptul că disertația fusese scrisă în limba română; pînă atunci nimeni nu mai scrisese o teză de disertație la istorie

în românește. Lucrarea urma să fie editată în 1985. Cînd decanul de atunci al Facultății de Istorie, V. C. Barbulat, un transnistrean, fost lucrător de răspundere în CC al partidului, a văzut titlul lucrării în planul editorial al Institutului, m-a întrebat cînd am mai văzut eu ca în Moldova să fi scris cineva o carte de istorie în „moldovenește".

Văzînd care era atitudinea șefului catedrei și a decanului, am hotărît să iau inițiativa în mîinile mele. Am dus pe rînd cele două exemplare ale lucrării, pe care o dactilografiasem la mașina de scris, mai multor istorici considerați specialiști în istoria perioadei interbelice, rugîndu-i să o citească în vederea participării la ședința Catedrei atunci cînd aceasta va fi anunțată. Mi-aduc aminte acum de I. Kopanski, I. Levit, V. Platon, M. Ghițiu, E. Danu (Istrati), N. Moldovan ș.a. Am insistat și pe lîngă unii colegi de la facultate. Astfel, Certan a fost pus în fața faptului împlinit, nu mai avea cum evita ședința la care să fie discutată lucrarea mea. În sfîrșit, aceasta a avut loc. La ea au fost prezenți cercetători de la Institutul de Istorie al Academiei, de la Arhiva Centrală, de la Institutul de perfecționare a cadrelor didactice (cei menționați mai sus, poate și alții pe care nu mi-i mai amintesc), precum și colegii de la catedră și facultate E. Certan, B. Vizer, V. Barbulat, N. Tudoreanu, A. Galben, E. Stanciu și încă vreo doi-trei, ale căror nume îmi scapă acum. Eram sigur că teza nu va fi aprobată, din cauza temei și a limbii în care era scrisă. (Aveam știre de o astfel de atitudine dintr-o experiență ceva mai veche, și asta în afara faptului că eram informat îndeajuns asupra activității istoricilor din cadrul Institutului de Istorie: un an și jumătate mai devreme, dorind să testez climatul din sectorul de la Academie care avea ca principală preocupare tocmai perioada interbelică, am prezentat spre discuție un material de analiză a istoriografiei sovietice a reformei agrare din anii 1918-1920. Reacția a fost total negativă, materialul a fost respins fără nici o rezervă; unii participați la discuție, ca A. Esaulenko, I. Kopanski și mai ales N. Roitman, s-au arătat pur și simplu indignați că am îndrăznit să pun la îndoială corectitudinea științifică a unor istorici sovietici care au scris despre acest subiect. Era vizat mai ales V. F. Malinski, care criticase dur și falsificase grav reforma agrară românească din Basarabia și care după război fusese trimis în România să pună umărul la sovietizarea acestei țări, reușind mai ales prin faptul

că a ajuns în fruntea Academiei Române, unde s-a menținut pînă la sfîrșitul vieții, după 1990.) Într-adevăr, Kopanski, Levit și Platon, care cunoșteau bine problematica istoriei interbelice, au vorbit pe îndelete, criticînd aspru lucrarea, respingînd categoric mai cu seamă ideea reformei agrare românești în Basarabia. Aceeași a fost și poziția lui Certan, deși el habar nu avea de subiectul discuției. Ceea ce m-a mirat însă a fost comportamentul altor participanți la dezbatere, a moldovenilor pe care îi credeam cumsecade și că gîndeau în fond ca mine: unii fie că nu au spus nimic, pe motiv că nu erau specialiști în chestiune, alții au bătut cîmpii despre diferite lucruri, numai nu cu referire la ceea ce se discuta. Nu au lipsit nici de acei care nu au citit nici măcar un fragment cît de mic din lucrare, știind prea bine că aceasta va fi respinsă și fără participarea lor. Nu mă așteptam să arate o atitudine corectă și competentă colegul de catedră A. Galben, care era și nepregătit, și neserios, nu puteam pretinde mult nici de la doamna E. Stanciu, nu doar pentru că nu cunoștea subiectul, ci mai degrabă de teama consecințelor; în schimb, Vizer, care îmi fusese conducător științific, cu care avusesem relații bune și despre care știam că putea fi curajos, m-a uimit prin atitudinea sa formală și indiferentă (nici nu a stat pînă la sfîrșitul ședinței, motivînd că avea de plecat undeva urgent). Despre N. Moldovan știam că, relativ la subiectul discuției, gîndea în general ca mine, dar nu ar fi avut niciodată curajul să o spună în cadrul unei discuții publice, și asta nu numai din frică, ci și din prea puțină competență, care îl făcea și mai vulnerabil în fața zbirilor ideologici ai regimului.

Hotărîrea catedrei a fost de a nu aproba teza pe motivele menționate, ceea ce nici nu m-a mirat și nici nu m-a întristat, de vreme ce era previzibilă. Însă pentru mine important a fost faptul în sine al discutării ei, întrucît astfel catedra lua act că exista un rezultat al activității mele pe parcursul celor doi ani cît mă aflasem în concediu de creație. De altfel, nimeni dintre participanții la acele dezbateri nu puseseră la îndoială faptul că teza ar fi fost rezultatul unei munci stăruitoare și calificate; ba chiar s-a admis că ea putea fi aprobată, dacă autorul ar fi renunțat măcar la capitolul cu privire la reforma agrară. Eu am lăsat această propunere fără răspuns, și asta nu din nedorința de a „trăda interesul național", cum aveau să trîmbițeze

la tot pasul atîția istorici patrioți băștinoși după 1990, ci chiar din simplul motiv că reforma agrară era tema centrală a relațiilor agrare din perioada interbelică; dacă subiectul respectiv ar fi fost eliminat, o serie întreagă de fenomene referitoare la aceste relații nu-și puteau găsi explicația plauzibilă. Astfel că mult chinuita mea scriere *Relațiile agrare din Basarabia în anii 1918-1940* nu a putut nici să fie publicată, și nici să fie susținută ca teză de doctorat.

* * *

Restricțiile aspre impuse de regim în privința scrierii și editării literaturii cu eventuale conotații politico-ideologice – iar pentru acel regim astfel de conotații aveau aproape toate genurile de scriere, de la literatura pentru copii și pînă la studiile de filozofie – explică de ce în cei peste treisprezece ani, cît am făcut dăscălie în Institutul Pedagogic, am publicat doar două cărți. Astăzi, mie însumi nu-mi vine să cred că m-am putut mulțumi cu atît. Adevărul e că nu puteam fi mulțumit, dar nu se prea putea altfel. Adică, dacă aș fi ținut cu tot dinadinsul să editez cît mai mult, aș fi reușit, cu singuranță, dar numai cu condiția să fi scris ceea ce cerea partidul, iar asta nu însemna altceva decît elogierea regimului și schimonosirea, în paralel, a realității istorice. Cel puțin orgoliul meu de om independent nu-mi permitea să merg pe această cale. Poate că aș fi reușit mai mult, dacă nu aș fi renunțat la specializarea în istoria antică. Dar cine știe, nu aveam nici un fel de dovezi că s-ar fi putut mai bine chiar și în acel domeniu. De aceea în toți anii petrecuți în acel institut cea mai mare parte a timpului o petreceam în lecturi.

Pasiunea față de citit, trezită nu mai știu cum încă în prima copilărie, în școala începătoare din Găureni, amplificată în ultimele clase de liceu și transformată în anii studenției într-o adevărată patimă, a devenit pentru tot restul vieții principala mea preocupare. Fiind, prin natura mea, pesimist și avînd nenorocul permanent de a nu reuși să-mi fac relații bune cu toată lumea din jurul meu, singura mîngîiere, în afara contactelor cu ființele cele mai apropiate, care după tinerețe, mai precis, după căsătorie, aveau să fie membrii familiei mele, erau cărțile. Pe cînd lucram la institut, aveam deja o bibliotecă destul de bună. Camera mea de lucru din apartamentul pe care mi-l construisem (nu

m-am învrednicit să primesc locuință de la stat, cum au reușit aproape toți cunoscuții și colegii mei) în centrul orașului, într-un bloc cooperativ pe malul înalt al Bîcului, alături de biserica Măzărache, avea doi pereți burdușiți cu cărți în două rînduri de jos pînă în tavan și alte vrafuri cu tot soiul de tipărituri zăceau alături claie peste grămadă. Această bibliotecă începuse să fie adunată încă de la prima mea bursă de student, cînd mi-am cumpărat cele dintîi cărți, așa încît după 15-20 de ani aveam cam tot ce mă interesa. În plus, în fiecare an abonam un număr mare de publicații periodice, care apăreau la Chișinău, Moscova, București și în alte centre culturale: jurnale de specialitate, reviste literare, publicații de cultură generală, ziare. Bineînțeles că atunci cînd mă documentam pentru prelegeri și chiar cînd mă pregăteam de seminare, și mai ales cînd lucram la un studiu de specialitate sau la o monografie, petreceam multă vreme în arhive și în marile biblioteci publice, adică în Biblioteca Națională și cea a Academiei. Dar cele mai multe ore de lectură se consumau totuși în biroul din locuința mea și tot ce am scris s-a făcut numai acolo, cu excepția puținelor scrieri realizate mai tîrziu în afara Basarabiei, de ex. la Moscova, Torino și mai ales la București. Pe atunci volumul de lucru al unui cadru didactic universitar era foarte mare. Eu, docent fiind, aveam în total vreo 800-900 de ore pe an, dintre care cele mai multe erau ore în auditoriu, adică prelegeri și seminare, plus consultații, colocvii, examene ș.a. De regulă, trei zile aveam prelegeri, cel puțin două „perechi" pe zi, pereche (de la rusescul „para") însemnînd o lecție din două ore academice, adică 90 min. Mai frecvent aveam trei prelegeri pe zi și uneori chiar patru. Chiar și un tînăr, cum eram eu pe atunci, obosește destul cu o astfel de sarcină, dacă desigur își ia misiunea în serios. Eu mi-o luam în serios, chiar poate prea în serios, de vreme ce am fost în stare că irosesc o groază de energie și timp, în situația în care aceste eforturi nu interesau pe nimeni, cu excepția, poate, a unor studenți mai conștiincioși și mai dornici de carte, care își puteau da seama ce însemnau aceste jertfe în folosul lor. După activitățile didactice la facultate, programul meu zilnic, care continua acasă, era următorul. După ce luam masa, dormeam exact o oră, apoi mă așezam la masa de lucru, unde stăteam pînă aproape de miezul nopții, adeseori zăbovind acolo pînă foarte tîrziu în noapte.

Această ședere activă se compunea din două elemente: pregătirea pentru activitățile didactice de a doua zi și lecturile de interes și de plăcere. Probabil că mulți – dacă, bineînțeles, vor fi mulți – din cei care vor citi aceste rînduri nu știu ce însemna pe atunci pregătirea unui universitar pentru prelegeri și seminare. Regula era că, odată ce-și făcuse cursul, acesta arareori mai dădea cu ochiul prin literatura de specialitate, spunîndu-le studenților aceleași lucruri în fiecare an. Această practică am apucat-o pe cînd eram student, aceeași am constatat-o la cei mai mulți colegi profesori și, după cîte știu, situația este, cel puțin în bună parte, la fel și astăzi. În cazul științelor istorice, care erau foarte dogmatizate – mai puțin, este adevărat, istoria antică pe care o predam eu – această rutină era cu atît mai pronunțată. Eu însă, poate mai degrabă din orgoliu decît din dorința de a excela în materia pe care o predam sau din convingerea conștientă că eram dator să-mi fac lucrul la cel mai înalt nivel profesional, îmi pregăteam din nou fiecare prelegere și fiecare seminar, stăruind-mă să captez cît mai mult atenția studenților la prelegeri și să-i fac să participe cît mai activ la seminare. Ioana, prima mea soție, cu care făceam casă bună pe atunci, se mira foarte mult cum de puteam să pregătesc din nou aceleași teme în fiecare an. Uneori, mai tîrziu, aveam să regret și eu această muncă, pe care nu mi-o cerea nimeni și, cum spuneam, te miri dacă îl interesa pe cineva, zicîndu-mi că dacă aș fi rămas la Academie, în toți acei peste treisprezece ani aș fi scris cel puțin vreo zece cărți și aș fi avut toate tilurile academice posibile. Totuși cel mai mult timp îl acordam lecturii. Ca și în anii mai tineri și foarte tineri, citeam mai cu seamă literatură artistică: romane, nuvele, memorii, dramaturgie, dar mai ales multă poezie. Din cînd în cînd, citeam texte literare, istorice și de artă în franceză, mai rar în engleză – aveam în biblioteca mea vreo două-trei sute de cărți în limbi străine și apelam la unele din ele pentru a nu uita aceste limbi, deși nu aveam nici o siguranță că voi ajunge vreodată în Occident și voi vorbi cu cineva franțuzește sau englezește. Îmi plăcea să detectez în textele literare părțile cele mai reușite: eleganța expresiei, formulele plastice, echivocul ce oferă perspective variate, ca și originalitatea și profunzimea gîndirii. Astfel de lecturi sînt întotdeauna în măsură să sugereze imitații, drept care nu am putut rezista nici eu acestor tentații.

În vîltoarea *perestroicii* lui Gorbaciov

O perioadă îndelungată nu am mai făcut nimic în cercetarea istoriei. De prin 1982-1983, poate și din cauza nereușitei cu cea de-a doua teză de doctorat, mă lăsasem pradă lecturilor beletristice și probabil din această cauză începusem să fiu preocupat tot mai mult de literatură, nu doar ca cititor, ci și ca mîzgălitor de hîrtie. Schițam ba o poezie, ba o nuvelă, fără să insist prea mult. Era perioada cînd trăiam la Buiucani, lîngă Durlești, într-o locuință închiriată de la niște ruși care lucrau pe undeva prin Siberia sau pe la Polul Nord. În 1984, am publicat în „Literatura și arta" prima mea scriere literară, foarte modestă, un crochiu intitulat *Bunelul*, dovadă a sentimentului de atașament și de stimă față de bunicul meu Axinte Țurcanu, lîngă care am copilărit și de care am fost legat sufletește pînă la sfîrșitul zilelor sale. Cineva la facultate m-a felicitat cu debutul literar, dar exercițiile de acest fel au continuat cu mari întreruperi. Se pare că atît cît m-am mai aflat la Buiucani am scris doar o mică nuvelă, intitulată *Ceaiul* și publicată în revista „Femeia Moldovei". După ce, prin septembrie-octombrie 1984, am trecut în propria mea locuință, pe str. Romană din centrul orașului, pe malul Bîcului, interesul pentru literatură devenise oarecum constant. Am mai schițat cîteva povestiri, între care una, intitulată *Mănușile*, despre vremea aflării Mariei Cebotari în Școala normală de fete din Chișinău, și alta ce se numea *Ispita*, despre două fete de la o școală de croitorie din Chișinău. Am început un roman, acțiunea căruia se desfășura, în cea mai mare parte, în antica Tyras și în fosta insulă Ofiusa din limanul Nistrului. Un alt roman, început

prin 1985 sau 1986, avea ca subiect viața Mariei Cebotari. Dar aceste scrieri mai mari nu aveau să fie terminate niciodată și e bine că s-a întîmplat așa, deoarece nu mi se arătau reușite și dacă aș fi ajuns să le editez, m-aș fi făcut de rîs.

Venirea lui Mihail Gorbaciov în fruntea statului sovietic avea să aibă un impact direct și asupra preferințelor mele într-ale scrisului; mai bine zis, am început să fiu preocupat tot mai mult de tematica socială și, în consecință, de publicistica istorică, gen care în Moldova a luat naștere anume din acel moment. Au fost două premise care au impulsionat la noi astfel de preocupări: realitățile sociale din mediul nostru, care în condițiile restructurării vieții publice, declarate de Gorbaciov, puteau fi în sfîrșit analizate, criticate etc., și presa social-culturală moscovită care avansase întru cîtva pe această cale chiar înainte de venirea lui Gorbaciov la putere. Eram abonat permanent la vreo 10-15 publicații periodice ruse, între care „Literaturnaia gazeta", „Moscovskie novosti", „Inostrannaia literatura", „Drujba narodov", „Novîi mir", „Ogoniok", „Sovetskaia kul'tura" și bineînțeles cîteva reviste de specialitate, ca „Voprosî istorii", „Vestnik drevnei istorii" ș.a. De fapt, așa cum se știe, perestroika lui Gorbaciov a fost lansată la începutul anului 1987. Am considerat că sosise atunci momentul să public un articol despre starea științei istorice în RSS Moldovenească. Am scris un material în limba rusă, pe care l-am intitulat *Educarea prin intermediul istoriei* („Воспитание историей"), și am început să caut unde să-l public. Nicolae Ciornomaz, care lucra la facultate cu mine și care fusese o vreme consilier la unul din vicepreședinții Consilului de Miniștri, mi-a făcut cunoștință cu Podgornov, redactorul-șef adjunct al cotidianului „Sovetskaia Moldavia", principalul organ de presă al Partidului Comunist din Moldova, care mi-a promis că va publica materialul. M-am gîndit însă că, pentru a-i da acestui material mai multă greutate, ar fi fost bine ca alături de semnătura mea, docent la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic, să mai fie și semnătura unui cercetător de la Institutul de istorie al Academiei de Științe. I-am propus lui Leonid Bulmaga și el a acceptat. (Pe atunci, Leonea îmi era prieten, începuserăm lucrul la Institutul de Istorie al Academiei cam în aceeași vreme, eu fiind aspirant, iar el laborant sau cercetător științific inferior. Ne înțelegeam perfect,

pentru că ne apropiau o serie de lucruri comune, ca atitudinea critică față de realitățile în care trăiam, gustul pentru literatură, disprețul pentru slugărnicie și lichelism, ca și pentru prostie, fenomene tot atît de frecvente pe atunci, ca și acum. Prima dată m-a surprins foarte plăcut, cînd l-am auzit citînd din *Faust*, în traducerea lui Boris Pasternak: „Мой друг, теория суха/И вечно зеленеет древо жизни". Sau altă dată, pe cînd treceam împreună pe sub cunoscutul tablou al lui N. N. Ghe, în care sînt înfățișați Hristos și Pilat: „Что есть истина – твои страдания или мое благополучие?") Astfel, la 10 mai 1987, apărea în „Sovetskaia Moldavia" articolul *Знать и помнить* (*A ști și a ține minte*) – redacției i-a plăcut titlul meu *Воспитание историей*, dar tocmai de aceea a hotărît să inaugureze cu el o întreagă rubrică a ziarului, astfel că materialului meu i-a dat o altă denumire. Spre satisfacția și, într-un fel, chiar spre uimirea mea, conținutul articolului nu a fost schimbat deloc. Se înțelege că am avut grijă să vin cu abordări constructive, să formulez propuneri pentru îmbunătățirea cercetării și propagării cunoștințelor istorice, ca de ex. rezolvarea problemei manualelor de istorie a Moldovei, editarea unei reviste istorice, scrierea și editarea literaturii de popularizare a cunoștințelor istorice ș.a., și toată activitatea aceasta urma să se desfășoare, în opinia mea, nu doar în limba rusă, ca pînă atunci, ci și în limba română (moldovenească, cum îi spuneam noi la acea vreme). Totuși, ceea ce mă interesa cel mai mult, era starea științei istorice, de aceea spuneam că „sarcina primordială constă în ridicarea nivelului cercetărilor... de pe pozițiile adevărului", adăugînd că atenția savanților trebuia să fie îndreptată prioritar spre lărgirea cercului problemlor studiate, spre aprofundarea analizei celor mai complicate dintre ele și spre inițierea unor dezbateri largi ale acestor probleme, renunțînd la tratarea fenomenelor istorice din perspectiva comodității. La modul concret, propuneam să fie studiate serios etnogeneza moldovenilor și procesele etnoculturale din Moldova, fenomenele petrecute în Basarabia în anii 1917-1918, perioada interbelică, istoria limbii moldovenești, problemele fundamentale ale literaturii și artei naționale etc. Pentru ca aceste probleme să poată fi soluționate satisfăcător, ceream să fie revizuite modalitățile de constituire și de funcționare a structurilor științifice diriguitoare în domeniul științelor sociale. Astfel

de propuneri, mai ales că articolul avea pe alocuri un stil de foileton, însemnau, nici mai mult, nici mai puțin, o sfidare a conducerii superioare de partid a republicii, care exercita un control riguros asupra întregii activități științifice și culturale, iar cercetările istorice erau primele pe lista preocupărilor acelei conduceri în domeniile respective. De aceea nu a fost deloc întîmplător că la scurt timp după apariția articolului, partidul a declanșat o întreagă campanie de defăimare a autorilor articolului. La Academie, Bulmaga era mereu atacat violent de conducerea Institutului de Istorie și de unii colegi, ceea ce, pînă la urmă, l-a făcut să regrete că semnase acel material (mi-a zis, la un moment dat: „Ce mi-a trebuit mie, *bleaghi*, să mă leg cu tine?"). Mie, întrucît eram mai încăpățînat (sau, mai degrabă, mai căscat), îmi păsa mai puțin, deși conducerea Institului Pedagogic, în frunte cu rectorul Borșevici (pe care nătărăii noștri îl vor declara mai tîrziu mare patriot român), s-a arătat foarte nemulțumită de ce făcusem și tot atît de dispusă să scape de mine cît mai curînd, în timp ce agenții de la KGB începuseră să mă urmărească mult mai atent, să-i interogheze mereu pe anumiți colegi (cum aveau să-mi mărturisească mai apoi, e adevărat că prea tîrziu, chiar unii din ei, ca de ex. Ion Varta), printre ei fiind, cu siguranță, și de acei care aveau statut de colaboratori netitulari permanenți ai acelei instituții, despre ce făceam, ce spuneam, ce mai scriam, cu cine mă întîlneam și mai ales ce relații aveam cu studenții. Lovitura cea mai serioasă ne-a fost dată la Plenara din iulie 1987 a Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei, la care primul secretar Simion Grossu observa că, „pledînd pentru o reflectare mai largă a unor etape și evenimente din istoria poporului moldovenesc, autorii articolului nici pe departe nu au ales, cu părere de rău, acele teme și probleme care întradevăr merită o studiere mai aprofundată". La comanda partidului, presa oficială, și în primul rînd agenția ATEM, condusă pe atunci de lacheul regimului, găgăuzul rusofon și rusofil Fiodor Angheli, a declanșat o serie de atacuri împotriva mea și, inevitabil, împotriva atît de puțin vinovatului Bulmaga. Trei indivizi de la trei instituții științifice diferite, și anume D. Dragnev, vicedirector al Institutului de Istorie al Academiei, A. Novac, vicedirector al Institutului de Istorie a partidului, și V. Potlog, decanul Facultății de Istorie a Univestității de Stat din

Chișinău, au publicat în „Sovetskaia Moldavia" un articol în care s-au sforțat să arate că de fapt eu și Bulmaga nu eram cine știe ce specialiști în istorie, de aceea observațiile noastre nu meritau să fie luate în seamă, în situația în care știința istorică din Moldova, aflată mereu în atenția partidului și a statului, avea realizări remarcabile. Pe Novac nu-l cunoșteam deloc și nici nu dorisem vreodată să-l știu – în general, cu puține excepții, aveam o părere foarte proastă despre Institutul de Istorie a partidului și despre cei care lucrau acolo – aceștia se considerau o castă superioară, privilegiată și se fereau să contacteze cu colegii lor de la Academie sau de la catedrele universitare. Pe Dragnev îl știam de multă vreme ca pe un servitor umil al tuturor șefilor de la Academie și al regimului de ocupație, iar Potlog îmi fusese la universitate profesor de istorie antică, îl stimam mult și tocmai de aceea cu atît mai amară a fost constatarea că a putut fi în stare să semneze acel pamflet mizerabil, scuipat de secția de ideologie a CC, care îl compromitea serios în fața tuturor celor care aveau o părere bună despre el.

Ultimele luni ale anului 1987 au fost o perioadă de hărțuială neîntreruptă din partea puterii, exercitată asupra mea prin intermediul conducerii Institutului Pedagogic, în special a rectorului Borșevici, o nulitate ca profesor (nici nu avea măcar o normă didactică, sarcină obligatorie pentru un universitar) și ca intelectual și un lacheu al CC și KGB, dar nu mai puțin din partea conducerii Facultății de Istorie, unde cel mai stăruitor era pramatia de Certan. Rectoratul, împreună cu comitetul de partid al Institutului, au organizat un fel de dezbatere publică, în prezența unui auditoriu numeros, a articolului publicat în „Sovetskaia Moldavia", dar și a altui articol, care apăruse în ziarul „Învățămîntul public", în care criticam starea de lucruri din Institut, în special politica de cadre a rectoratului ce-și bătea joc de specialiștii tineri care, prin prestanța și munca lor, îi puneau în lumină defavorabilă pe lucrătorii mai vechi, complet depășiți de știință și de viață. Am rămas uimit să văd cum unii lucrători, inclusiv indivizi pe care nu-i cunoșteam și care nu mă cunoșteau, s-au repezit asupra mea ca asupra unui dușman personal al lor. Acest spectacol l-am descris ulterior într-un amplu articol care avea să fie pubicat în ziarul moscovit „Sovetskaia kul'tura", avînd susținerea corespondentului de la Chișinău

al publicației, V. Kaciurin. Dar asta nu a adus nici o schimbare, nici în starea de lucruri din Institut, și nici în situația mea. Așa încît, la sfîrșitul anului, m-am văzut constrîns să depun cerere de eliberare din serviciu, spre bucuria lui Certan, a lui Borșevici și a secretarei de partid a Institutului, o rusoaică șovină, pe nume Surovțeva. Eram hotărît să plec, chiar dacă încă nu-mi găsisem de lucru în altă parte, dar mai speram că mi se va cere să mai rămîn, obținînd astfel, inidirect, o promisiune că nu voi mai fi hărțuit. Eram naiv, totuși: cererea a fost depusă la 31 decembrie 1987 și a fost semnată de șeful catedrei și de rector în aceeași zi, cu toate că ne aflam la mijlocul anului de studii și tocmai atunci studenții anului I de la facultate intraseră în sesiune cu mine la disciplina „Istoria antică".

* * *

Anul 1988 avea să fie pentru mine extrem de productiv în cercetarea și propagarea temelor istorice interzise pînă atunci de autorități. Debutasem în 1987 cu un material care nu ținea, strict vorbind, de cercetare, ci se încadra mai degrabă în publicistică. Anume acest gen de materiale va caracteriza în cea mai mare parte preocupările mele, ca și ale altor istorici, în următorii doi-trei ani. Sosise un moment al schimbării, de aceea de la un istoric nu se cereau studii riguros științifice, ci mai degrabă materiale critice în raport cu ce oferise cercetările istorice oficiale pînă atunci și, de asemenea, scrieri care să pună în lumină teme, fenomene, destine, personalități, despre care mai înainte nu era voie să se vorbească. Oarecum împotriva voinței mele, am participat, pe la începutul acelui an, într-un conflict dintre un grup de studenți și unii profesori de la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic. După cîte îmi aduc aminte, Vasile Manole, lector tînăr la acea facultate, mi-a transmis rugămintea cîtorva studenți de a-i ajuta sa facă o gazetă de perete care să conțină cîteva materiale critice despre știința istorică și despre felul cum se preda istoria în Moldova. I-am ajutat, dar fostul meu coleg Ciornomaz, care era pe atunci secretar de partid la facultate, a rupt gazeta, pe motiv că era antisovietică. Atunci, împreună cu Manole și cu cîțiva studenți, am hotărît să facem publicitate cît mai mare acestui caz. Eu am scris în

rusește un material despre cele întîmplate, l-am dat studenților și i-am sfătuit să-l caute pe corespondentul de la Chișinău al ziarului moscovit „Komsomol'skaia pravda", Hanțevici, parcă așa îi spunea, pentru a publica materialul în acel ziar. Corespondentul era de acord, dar trebuia convins redactorul-șef, pentru ca ziarul să se poată implica în conflict. Și atunci am decis să trimitem un student la Moscova. A fost aleasă Veronica Boldișor, i-am făcut rost de bani de drum, a plecat, s-a întîlnit cu redactorul-șef, după care în scurt timp în ziar a apărut articolul *O istorie secretă. Scrisoare la redacție* („Секретная история. Письмо в редакцию") despre conflictul dintre studenți și profesori în chesiunea ce istorie și cum trebuia învățată; studenții insistau mai ales asupra nedorinței sau incapacității profesorilor de a lămuri astfel de probleme ca originea limbii moldovenești, realitățile din Moldova în anii 1917-1918, foametea din anii 1946-1947 ș.a. Articolul-scrisoare era semnat de studenții Veronica Boldișor, Vera Bufteac și alții.

În acel an am publicat o serie de materiale în unele ziare și reviste chișinăuene, între care cele mai importante au fost trei articole despre foametea din anii 1946-1947, găzduite de revista pentru tineret „Orizontul", condusă de Victor Dumbrăveanu. Se vorbea de o bucată de vreme despre foametea din acei ani, dar nu se știa nimic concret, chiar și noi, istoricii, nu cunoșteam mai nimic despre acest fenomen. Sub presiunea zvonurilor care deveneau tot mai insistente (poetul Dumitru Matcovschi publicase în „Literatrurnaia gazeta" un material în care erau cîteva cuvinte și despre foamete), partidul a comandat istoricilor D. Șemeakov și V. Isac, cel dintîi profesor și șef de catedră la Universitate, iar celălalt – director al Institutului de Istorie a partidului, un articol pentru ziarul „Sovetskaia Moldavia". Articolul se intitula *Adevărul despre seceta din anul 1945* („Правда о засухе 1945 года") și se ferea ca de mama focului să dea cumva de înțeles că ar fi existat foamete în Moldova sovietică. Eu știam că cele mai serioase documente despre foamete se aflau în arhiva de partid, dar nu aveam acces la ea, întrucît nu eram membru de partid. Și atunci i-am rugat pe doi prieteni, Bulmaga și Manole, să-mi facă rost de unele materiale de acest fel. Astfel am făcut cunoștință cu un set important de documente, care conțineau o informație extrem de relevantă cu referință la fenomenul necunoscut

al foametei. În timp ce cei doi lucrau în arhivă, eu am încercat să aflu dacă nu cumva pot găsi în Arhiva Centrală de Stat și în presa oficială a vremii cîte ceva despre unele fenomene colaterale, strîns legate de foamete, vorba fiind în special de condițiile care au favorizat foametea, cum ar fi rechizițiile de produse agricole de la țărani în anii secetei din 1945-1946. Mare mi-a fost mirarea cînd am văzut că chiar ziarele din acei ani, editate sub controlul vigilent al partidului, conțineau foarte multe date despre jaful practicat de autoritățile sovietice în satele basarabene, așa fiind de ex. referirile la așa-zisa „postavka" (predarea obligatorie a produselor agricole la stat), la împurmutul de stat obligatoriu („заем"), fixarea unor prețuri derizorii la produsele muncii țărănești ș.a. Nici nu bănuisem pînă atunci că presa oficială ar fi putut conține o statistică desfășurată a planurilor de colectare a acestor produse, care confirma și completa o altă statistică, aceea a recoltelor, iar toate materialele acestea împreună demonstrau jaful practicat de autoritățile de ocupație în mediul rural basarabean. Ritmul de muncă era alert, mă grăbeam să public cît mai repede cu putință un material amplu și cît mai bine documentat despre foamete. Lucrul în arhivă este anevoios, nu găsești dintr-o dată ceea ce cauți. De aceea am pus-o la treabă și pe Maria mea: eu căutam materialele, iar ea le copia, pentru că pe atunci arhiva încă nu avea copiatoare moderne, xeroxuri, care peste cîțiva ani vor deveni instrumente obișnuite în această muncă. Fondurile Arhivei Centrale conțineau o mulțime de date interesante, concrete, exacte despre planurile de colectare, normele de predare a produselor la stat (date medii, date pe județe, date referitoare la gospodăriile țărănești colectivizate, date cu privire la țăranii necolectivizați etc.), și nu numai a pîinii, ci a tuturor produselor muncii țărănești: cereale, carne, lapte, brînză, ouă, lînă, floarea soarelui, cartofi, soia, fîn, tutun. Astfel, toate datele descoperite în presă și în Arhiva Centrală arătau că dacă ar fi existat în perioada de pînă la Gorbaciov voință și dorință de a cunoaște și a scrie despre adevărata politică sovietică de stat față de țăranii basarabeni, lucrul acesta s-ar fi putut realiza, chiar dacă nu ar fi existat acces la arhivele de partid. S-a putut constata, așadar, că perceperea adevăratei istorii și scrierea ei nu depinde atît de surse cît de pregătirea și conștiinciozitatea istoricului. Revenind însă la sursele la care

am apelat atunci, s-a văzut că efectele directe și reale ale politicii de jaf a statului sovietic față de țărănimea basarabeană puteau fi urmărite totuși numai în documentele culese în arhiva de partid. Pentru prima dată în fața istoricilor a apărut foametea din anii 1946-1947 în chipul ei adevărat, care a însemnat nimicirea a zeci și chiar sute de mii de oameni într-un timp foarte scurt. Coroborarea acestor documente cu cele din presă și din arhiva de stat privind planurile și normele la colectări obligatorii de produse agricole au condus la concluzia că autoritățile au confiscat produsele de la țărani chiar și atunci cînd seceta făcuse cele mai mari ravagii și cînd mortalitatea din cauza foametei atinsese cel mai înalt nivel. Această constatare nu mai lăsa nici o îndoială că foametea fusese gîndită din timp, fusese regizată de autorități pentru a-i forța pe țărani să intre cît mai repede în colhoz. Urmarea materială a eforturilor depuse pentru adunarea datelor privind tema foametei, o muncă la care, în afară de mine, și-au adus contribuția și oamenii pe care i-am menționat (plus fostele și bunele mele studente Veronica Boldișor și Vera Bufteac, care m-au ajutat cu presa), a fost apariția în revistă a trei materiale succesive, care au constituit în acel moment un eveniment publicistic și de cercetare cu totul deosebit. Opinia publică din Moldova a trăit cu imaginea terifiantă creată de aceste materiale vreo patru-cinci ani, pînă în 1993, cînd un grup de istorici de la Academie și de la Universitatea de Stat din Chișinău au publicat volumul de documente *Foametea din Moldova* („Голод в Молдове"), care însă, pînă la data scrierii acestor rînduri (timp de aproape 20 ani) practic nu a fost valorificat științific, adică materialele extrem de prețioase pe care le conține nu au fost folosite pentru scrierea de studii serioase (monografii, articole în revistele de specialitate etc.) la această temă.

Declanșarea în Moldova, după exemplul marilor centre culturale din Rusia și al republicilor sovietice baltice, a unei largi mișcări populare pentru susținerea politicii lui Gorbaciov a avut efect direct asupra preocupărilor mele privind cercetarea și scrierea istoriei prin faptul că mi-au făcut familiare alte două teme, și anume cotropirea sovietică a Basarabiei în 1940, ca urmare a pactului Ribbentrop-Molotov, și simbolurile naționale ale Moldovei, ca temă a istoriei naționale a românilor. În iunie 1988, după constituirea la Chișinău a Mișcării

Democratice pentru Susținerea Restructurării, din conducerea căreia făceam parte și eu, am plecat la Tallinn, unde urma să aibă loc un fel de congres al tuturor formațiunilor de acest gen, ce apăruseră pînă atunci pe tot cuprinsul Uniunii Sovietice. Am sosit acolo pe la 20 iunie, întîrziind puțin la Congres. Am reușit, totuși, să fac cunoștință cu Kazimera Prunskene, lider al Frontului Popular din Lituania, viitor prim-minitru, cu Edgar Savisaar, lider al Frontului Popular din Estonia, de asemenea viitor prim-ministru, precum și cu alte personalități ale luptei de eliberare națională din republicile care făceau parte pe atunci din URSS. Însă pe mine mai puțin mă interesa lupta politică și mult mai mult acele teme istorice, pentru studierea cărora aflarea mea în Estonia ar fi putut fi benefică. Eram oarecum familiarizat cu problemele sociale și politice cu care se confrunta această țară, ca și cu unele subiecte istorice comune moldovenilor și estonienilor, deoarece de cîțiva ani eram abonat la revista „Raduga", o publicație de orientare democratică și națională, editată la Tallinn. Doream să discut cu intelectualii estonieni unele teme istorice de interes comun, cum a fost ocupația sovietică, la ei și la noi, din anul 1940. Cadoul cel mai mare pe care mi l-au oferit atunci prietenii estonieni a fost culegerea de documente *URSS-Germania. Documente și materiale* („СССР-Германия. Документы и материалы"). Știam că exista o astfel de carte, dar pentru prima dată aceasta se afla în mîinile mele și puteam să văd că în ea se găseau niște mărturii istorice care relatau pe baze de date concrete, detaliat, sistematic despre relațiile secrete sovieto-germane de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, inclusiv despre pactul Ribbentrop-Molotov. Erau două volumașe cam cîte 200 de pagini fiecare, cu copertă simplă, subțire, dar legate bine și executate pe hîrtie, deși ieftină, totuși destul de bună. Lucrarea era editată în Finlanda, după ce fusese tradusă după textele originale (în germană), apărute, cum se știe, în SUA încă în 1948, o dată cu varianta în engleză. Mai multe exemplare ale cărții fuseseră aduse clandestin în Estonia, din care unul mi-a revenit mie. Profitînd de faptul că mă aflam acolo, în Estonia, aș fi vrut să cercetez un fenomen care ținea de istoria Basarabiei. Știam că pe timpul țarismului la Universitatea din Tartu (Derpt sau Iuriev, cum îi spuneau rușii înainte de 1917)

își făcuseră studiile mai mulți basarabeni, printre care Ioan Pelivan, Pan. Halippa, frații Vasile și Alexandru Oatu, Nicolae Bivol și alții, și aș fi dorit să fi putut studia măcar unele documente despre această pagină a istoriei noastre. Am plecat la Tartu cu Maria, care mă însoțea în această călătorie, am făcut cunoștință cu cîțiva profesori de la Universitate, printre care activiștii Frontului Popular Marju Lauristin și Rem Blum, pe care însă nu am îndrăznit să-i rog să ne găsească un adăpost pentru cîteva zile pentru a putea lucra în arhivă, așa că în aceeași zi ne-am întors la Tallinn, unde niște studenți moldoveni care-și făceau studiile acolo la arte ne găzduiseră într-o cămăruță la un subsol nu departe de centrul orașului.

Cum spuneam, altă temă de care am început să mă ocup în 1988 erau simbolurile naționale, în special și mai ales drapelul tricolor. După apariția Mișcării Democratice pentru Susținerea Restructurării (viitorul Front Popular), un fenomen cu totul nou deveniseră mitingurile, organizate la început de cenaclul literar-artistic „Alexei Mateevici", care se întrunea în fiecare duminică lîngă monumentul lui Eminescu de pe Aleea Clasicilor, apoi de conducerea Mișcării; primul miting organizat de un mic grup de inițiativă al Mișcării, în care mă aflat și eu, a avut loc la 19 august 1988. De la o duminică la alta, aceste adunări deveneau tot mai numeroase și în cadrul lor se discutau chestiuni tot mai multe și mai spinoase. La un moment dat, printre manifestanți a apărut un drapel tricolor. Era în a doua jumătate a anului 1988, pe atunci eu cuvîntam aproape la fiecare adunare. Nu mai știu cine dintre participanții activi la acele întruniri, se pare că fusese Dinu Mihail, care în acel moment încă nu ajunsese să fie calificat de către unii superpatrioți ca antiromân, cum avea să se întîmple, nu știu de ce, mai tîrziu, mi-a propus să vorbesc despre tricolor maselor ce se adunau într-un număr foarte mare la Teatrul de Vară de lîngă Lacul Comsomolist (Valea Morilor). Prima dată am vorbit despre apariția tricolorului în cadrul manifestărilor politice și naționale ale moldovenilor din timpul mișcării revoluționare din 1917. Apoi am început să le povestesc despre acest simbol ca element important al conștiinței naționale a românilor și ca o pagină a istoriei lor. Dar eu nu eram un bun cunoscător al acestei chestiuni, pentru că nu eram specialist în vexiologie sau heraldică, de

Democratice pentru Susținerea Restructurării, din conducerea căreia făceam parte și eu, am plecat la Tallinn, unde urma să aibă loc un fel de congres al tuturor formațiunilor de acest gen, ce apăruseră pînă atunci pe tot cuprinsul Uniunii Sovietice. Am sosit acolo pe la 20 iunie, întîrziind puțin la Congres. Am reușit, totuși, să fac cunoștință cu Kazimera Prunskene, lider al Frontului Popular din Lituania, viitor prim-minitru, cu Edgar Savisaar, lider al Frontului Popular din Estonia, de asemenea viitor prim-ministru, precum și cu alte personalități ale luptei de eliberare națională din republicile care făceau parte pe atunci din URSS. Însă pe mine mai puțin mă interesa lupta politică și mult mai mult acele teme istorice, pentru studierea cărora aflarea mea în Estonia ar fi putut fi benefică. Eram oarecum familiarizat cu problemele sociale și politice cu care se confrunta această țară, ca și cu unele subiecte istorice comune moldovenilor și estonienilor, deoarece de cîțiva ani eram abonat la revista „Raduga", o publicație de orientare democratică și națională, editată la Tallinn. Doream să discut cu intelectualii estonieni unele teme istorice de interes comun, cum a fost ocupația sovietică, la ei și la noi, din anul 1940. Cadoul cel mai mare pe care mi l-au oferit atunci prietenii estonieni a fost culegerea de documente *URSS-Germania. Documente și materiale* („СССР-Германия. Документы и материалы"). Știam că exista o astfel de carte, dar pentru prima dată aceasta se afla în mîinile mele și puteam să văd că în ea se găseau niște mărturii istorice care relatau pe baze de date concrete, detaliat, sistematic despre relațiile secrete sovieto-germane de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, inclusiv despre pactul Ribbentrop-Molotov. Erau două volumașe cam cîte 200 de pagini fiecare, cu copertă simplă, subțire, dar legate bine și executate pe hîrtie, deși ieftină, totuși destul de bună. Lucrarea era editată în Finlanda, după ce fusese tradusă după textele originale (în germană), apărute, cum se știe, în SUA încă în 1948, o dată cu varianta în engleză. Mai multe exemplare ale cărții fuseseră aduse clandestin în Estonia, din care unul mi-a revenit mie. Profitînd de faptul că mă aflam acolo, în Estonia, aș fi vrut să cercetez un fenomen care ținea de istoria Basarabiei. Știam că pe timpul țarismului la Universitatea din Tartu (Derpt sau Iuriev, cum îi spuneau rușii înainte de 1917)

își făcuseră studiile mai mulți basarabeni, printre care Ioan Pelivan, Pan. Halippa, frații Vasile și Alexandru Oatu, Nicolae Bivol și alții, și aș fi dorit să fi putut studia măcar unele documente despre această pagină a istoriei noastre. Am plecat la Tartu cu Maria, care mă însoțea în această călătorie, am făcut cunoștință cu cîțiva profesori de la Universitate, printre care activiștii Frontului Popular Marju Lauristin și Rem Blum, pe care însă nu am îndrăznit să-i rog să ne găsească un adăpost pentru cîteva zile pentru a putea lucra în arhivă, așa că în aceeași zi ne-am întors la Tallinn, unde niște studenți moldoveni care-și făceau studiile acolo la arte ne găzduiseră într-o cămăruță la un subsol nu departe de centrul orașului.

Cum spuneam, altă temă de care am început să mă ocup în 1988 erau simbolurile naționale, în special și mai ales drapelul tricolor. După apariția Mișcării Democratice pentru Susținerea Restructurării (viitorul Front Popular), un fenomen cu totul nou deveniseră mitingurile, organizate la început de cenaclul literar-artistic „Alexei Mateevici", care se întrunea în fiecare duminică lîngă monumentul lui Eminescu de pe Aleea Clasicilor, apoi de conducerea Mișcării; primul miting organizat de un mic grup de inițiativă al Mișcării, în care mă aflat și eu, a avut loc la 19 august 1988. De la o duminică la alta, aceste adunări deveneau tot mai numeroase și în cadrul lor se discutau chestiuni tot mai multe și mai spinoase. La un moment dat, printre manifestanți a apărut un drapel tricolor. Era în a doua jumătate a anului 1988, pe atunci eu cuvîntam aproape la fiecare adunare. Nu mai știu cine dintre participanții activi la acele întruniri, se pare că fusese Dinu Mihail, care în acel moment încă nu ajunsese să fie calificat de către unii superpatrioți ca antiromân, cum avea să se întîmple, nu știu de ce, mai tîrziu, mi-a propus să vorbesc despre tricolor maselor ce se adunau într-un număr foarte mare la Teatrul de Vară de lîngă Lacul Comsomolist (Valea Morilor). Prima dată am vorbit despre apariția tricolorului în cadrul manifestărilor politice și naționale ale moldovenilor din timpul mișcării revoluționare din 1917. Apoi am început să le povestesc despre acest simbol ca element important al conștiinței naționale a românilor și ca o pagină a istoriei lor. Dar eu nu eram un bun cunoscător al acestei chestiuni, pentru că nu eram specialist în vexiologie sau heraldică, de

aceea a trebuit să mă apuc să studiez serios problema, întrucît oamenii îmi puneau întrebări la care nu aveam cele mai bune răspunsuri. Am solicitat materiale de pe unde am putut și de la cine am putut. Cineva din România mi-a trimis un set de materiale, în special articole despre istoria tricolorului, care m-au ajutat să cunosc fenomenul mult mai bine. Și astăzi, după douăzeci și ceva de ani, mai întîlnesc oameni care îmi aduc aminte ce le povesteam atunci despre drapelul tricolor. Dintre cele cîteva materiale pe care le scrisesem atunci despre tricolor și despre stemă, o istorie mai interesantă are cel publicat în iulie 1989 în revista „Moldova". Mai publicasem pînă atunci vreo două-trei articole în această revistă. Redactor-șef era scriitorul Mihail Gh. Cibotaru, care nu prea se implica în chestiunile de publicistică istorică și social-politică ale revistei, lăsînd această treabă pe seama jurnalistului Alexandru Bantoș. Anume datorită acestuia am ajuns un autor preferat al revistei. După ce mă ascultase pe la mitinguri și citise unele articole ale mele despre tricolor, Bantoș mi-a propus să fac un material pentru publicația sa. Am convenit atunci cu el că, spre deosebire de ziarele care publicaseră astfel de materiale, fără ca acestea să fie însoțite de imagini (fapt care nu ar fi avut nici un efect, deoarece pe atunci ziarele nu reproduceau imagini color), revista putea publica cîteva mostre de drapele în culori, astfel ca cititorii să poată vedea cum arătau acestea, și în special cum arăta tricolorul. Pe atunci nu se vorbea deschis, nici în cadrul întrunirilor publice și nici în presă, despre legătura istorică și etnică organică a RSS Moldovenești cu România, nimeni nu îndrăznea să sugereze posibilitatea reunirii celor două pămînturi, de aceea necesitatea revenirii Moldovei la tricolor nu se putea revendica de la faptul că acesta era drapelul statului român; dimpotrivă, era necesar să arătăm că elementele de bază ale tricolorului existau încă în Moldova medievală. În acest scop, după ce am prezentat materialul în redacție, împreună cu fotografiile drapelelor, am început a lucra la fiecare imagine împreună cu pictorul revistei Ștefan Pîrău. Bineînțeles, cromatica drapelelor vechi nu se fondează pe cele trei culori – albastru, galben, roșu –, nici în mod exclusiv, și nici prioritar. Totuși unele din ele conțin cele trei culori, deși reprezentate foarte inegal: culoarea roșie se întîlnește din abundență, mai cu seamă pe drapelele de luptă, pe cînd celelalte

două ocupă spații foarte reduse, astfel că galbenul de ex. îl constatăm pe vestminte, prefigurînd țesătura cu fire de aur, sau în cazul ciucurilor de la hampă și al franjurilor de la marginea din jurul pînzei. I-am cerut pictorului să învioreze în fiecare imagine, pe cît se putea, cele trei culori și totodată să accentueze culorile cu prezență slabă, adică galbenul și albastrul. Efectul a fost extrem de pozitiv: materialul apărut în revistă, cu titlul *Onor la drapel*, a trezit un interes foarte mare nu doar al cititorilor și al tuturor celor care participau activ la variatele manifestații populare cu caracter național românesc din acea perioadă, dar și din partea conducerii superioare de partid și de stat a Moldovei. Conducerea își dădea seama că fenomenul tricolorului depășea mult preocupările de moment ale istoricilor și publiciștilor, fiind strîns legat de larga mișcare populară ce se declanșase atunci în republică. De aceea a preferat să ia inițiativa în mîinile ei, convocînd, probabil prin septembrie 1989, o întrunire a unui mare grup de istorici și juriști pentru a discuta această chestiune. Discuțiile au pornit și s-au axat pe materialul publicat în revista „Moldova". Dezbaterea avea loc în sala de conferințe, etajul 5, din clădirea Guvernului, vis-à-vis de Grădina publică „Ștefan cel Mare". Numeric, predominau adversarii tricolorului, printre care se evidențiau mai ales D. Dragnev și V. Bobeiko, un istoric tînăr de la Arhiva Centrală de Stat, fiul lui I. Bobeiko, unul dintre cei mai devotați istorici-propagandiști ai regimului sovietic din Moldova. Printre susținători se aflau istoricul mai în vîrstă C. Drahenberg și juristul de la Universitate, Tudor Negru. Bineînțeles că nu s-a luat atunci nici o hotărîre, autoritățile nici nu intenționau așa ceva, doreau doar să se informeze și, principalul, să testeze opinia publică și pe cea a cercurilor de specialiști. De altfel, acea dezbatere nu a mai fost urmată de nici o altă acțiune consacrată acestui subiect – cei de la putere au preferat să lase lucrurile să evolueze de la sine, pînă ce soluția va ajunge să fie impusă de conjunctura respectivă, deoarece cît timp Moldova se afla în componența URSS, autoritățile nu puteau accepta înlocuirea vechiului drapel de stat cu tricolorul românesc, dar nici nu îndrăzneau să interzică tricolorul. Marea Adunare Națională din 27 august 1989 demonstrase că opinia publică devenise în scurt timp un factor politic mult prea serios pentru a putea fi ignorat. Între altele, acea Adunare

a fost evenimentul hotărîtor care a impus adoptarea la 31 august din acel an a legistalției lingvistice, prin care limba moldovenească fusese proclamată limba de stat a Moldovei și care a pus la baza ei grafia latină. Printre rezoluțiile adoptate de Adunare la 27 august fuseseră și cele referitoare la tricolor și la noua stemă de stat a Moldovei, pe care eu le redactasem și le dădusem citire în fața celor cîteva sute de mii de oameni adunați în acel moment istoric în piața din fața Guvernului.

* * *

În anul 1989 am publicat mai multe articole orientate pe un ciclu de teme, printre care, în afară de simbolurile naționale, au mai fost relațiile româno-sovietice în problema Basarabiei, inclusiv „pactul Ribbentrop-Molotov", evenimentele politice din Basarabia la sfîrșitul anului 1917 și începutul anului 1918 ș.a. Prin septembrie, în timp ce mă aflam la un tîrg internațional de carte la Moscova, am scris un studiu în care analizam presa din Moldova și din unele centre administrative și culturale ale URSS referitoare la disputa asupra pactului sovieto-nazist din 23 august 1939. Mai devreme, realizasem un amplu interviu cu jurnalistul Ilie Lupan, care avea să fie publicat în nr. 8 al revistei „Orizontul" din acel an și în care au fost luate în dezbatere principalele probleme cu care se confrunta istoriografia din Moldova sovietică la acea etapă. Interviul nu era o realizare științifică, dar în plan publicistic se arăta totuși a fi ceva nou și, în orice caz, pentru istorici și pentru toți consumatorii de informație istorică de la noi datele intreviului prezentau un real interes, întrucît pentru prima dată, într-o publicație de la Chișinău, erau dezvăluite manipulările de ordin politico-ideologic practicate de istoriografia sovietică cu referință, mai ales, la perioadele mai vechi ale istoriei Moldovei. În plus, materialul era incitant și prin faptul că semnala conflictul acut ce apăruse în primăvara lui 1989 între mine și conducerea KGB-ului din Chișinău (sigur că eu nu eram singurul obiect al atenției acestei instituții), care încerca să anihileze sau măcar să restrîngă cît mai mult cu putință activitatea mea de critic al falsurilor din știința istorică sovietică în ceea ce privește trecutul Basarabiei și de propagator al faptelor și evenimentelor istorice, evocarea cărora pînă atunci fusese interzisă.

Prin februarie 1989, a sosit la mine acasă, pe str. Romană, pe malul Bîcului, unde se află inima vechii așezări medievale a Chișinăului, redactorul editurii „Cartea Moldovenească" Ilie Lupan pentru a-mi aduce la cunoștință invitația majorității colectivului editurii de a mă înfățișa acolo pentru a-mi prezenta candidatura la funcția de redactor-șef. Mi-a plăcut propunerea, dar și m-a speriat; întîi, deoarece știam că editura „Cartea Moldovenească" era, în Moldova din acea vreme, o instituție-mamut, cu peste 300 de lucrători (redactori de tot soiul, corectori, ingineri, pictori, fotografi, mașiniști, dactilografe etc.); în al doilea rînd, eu habar nu aveam cum funcționa o astfel de instituție, deoarece îmi dădeam seama că a scrie un text cît de cît citeț și inteligent e una, iar a gira editarea unui număr mare de cărți, pe o tematică extrem de variată, e cu totul altceva. Totuși, am acceptat. M-am prezentat la concurs, am cîștigat și m-am pus pe treabă. În scurta perioadă, de un an și ceva, cît m-am aflat în această funcție, am reușit să fac cîteva lucruri bune în domeniul istoriei. În primul rînd, am oprit editarea istoriei Moldovei în șase volume, acțiune inițiată de Institutul de Istorie al Academiei. Primul volum, care apăruse în 1988, îmi era bine cunoscut: el cuprindea istoria timpurie a Moldovei, din epoca pietrei și pînă la formarea statului și a „poporului moldovenesc", practicînd argumentația tradițională a istoriografiei sovietice, numai că operînd cu un material faptic (sau, mai degrabă, pretins ca atare) mult mai consistent: demonstra întîietatea și rolul primordial al slavilor în spațiul est-carpatic, apariția tîrzie a „volohilor" pe acest teritoriu, deosebirea principială dintre masa de „volohi" din Carpați și de la sud de acești munți de „volohii" din Moldova etc. Volumul doi, care urma să apară în 1989, continua același discurs ce distorsiona serios realitățile istorice, de aceea l-am blocat. Directorul editurii, N. N. Mumji, un găgăuz de treabă, nu a îndrăznit să se opună. Am editat sau am pregătit spre editare în acel an un număr mare de opere istorice: am inițiat editarea unei serii de lucrări cu genericul „Columna", am pregătit un volum de scrieri istorice eminesciene, am editat cîteva volume tematice, complet noi ca subiecte și viziune, așa fiind de ex. *Istoria Basarabiei* de Ion Nistor, *Basarabia în anul 1940*, *Povară sau tezaur sfînt?* (culegere publicistică despre lupta pentru

limba română în Basarabia), *Fărîma cea de pîine. Culegere de schițe și articole* (despre foamete, red. I. Lupan), *Simbol al demnității* (culegere de articole despre tricolor, red. M. Adauge), *Pagini de istorie. Culegere de referiri istoriografice*, *Față în față cu trecutul* (culegere de articole istorico-publicistice, alc. N. Movileanu) și multe altele. Dar aportul meu personal, ca scriitor de istorie, s-a materializat cel mai elocvent în volumul *Îndemn la înălțare în istorie*, care a fost dat la cules încă în august 1989. Mai mult de jumătate din volumul cărții, care avea peste 300 de pagini, era alcătuit din articole semnate de mine, fie apărute în diferite publicații periodice în anii 1987-1989, fie inedite (respinse de unele publicații sau neprezentate spre publicare). Am prefațat volumul cu o scurtă introducere istorico-filozofică, în care se simte bine suflul acelei epoci fierbinți, plină de un optimism juvenil. Mai fuseseră cuprinse în carte și unele articole semnate de I. Conțescu, Gh. Postică, T. Cojocaru, Gh. Cojocaru, P. Parasca, C. Tănase, L. Bulmaga, L. Lari, A. Agachi. Semnalez acest volum mai ales pentru faptul că, din lipsă de cărți de istorie ce ar fi servit drept alternativă la scrierile istorice propagate pînă atunci de regimul sovietic, el devenise un fel de manual de istorie, care avea să-i ajute pe profesorii din școli să înțeleagă și să interpreteze altfel unele dintre cele mai controversate fenomene din trecutul Moldovei.

* * *

În anul 1990, aflîndu-mă în Parlament, eram foarte ocupat, ca deputat și mai ales ca secretar al Parlamentului, cu multiple acțiuni legate de activitatea în acea instituție, astfel că pe tărîmul cercetării și scrierii istoriei am fost mai puțin activ decît în anii precedenți. Și totuși în acea perioadă interesul față de meseria mea de bază nu a slăbit deloc, chiar dacă timp pentru ea aveam mai puțin. Dacă am scris mai puține articole istorice pentru presă, în schimb am realizat în acel an două lucruri importante, atît pentru mine, ca autor, cît și pentru istoriografia basarabeană, în general. Primul din aceste lucruri a fost pregătirea spre editare a tezei celui de-al doilea doctorat, pe care o scrisesem încă în anii 1982/3 la Institutul Pedagogic și care, din motivele deja menționate, nu a putut fi editată atunci. Pentru o lucrare de proporții mai

mari se cerea și timp mai mult, pe care atunci eu nu-l aveam. Singura șansă era să profit de concediu pentru a face această treabă. Așa că, pe la sfîrșitul lunii iulie, am plecat la Sergheievka, pe malul Mării Negre, unde, fiind considerat înalt demnitar de stat, mi s-a pus la dispoziție un spațios apartament la etaj într-o vilă guvernamentală, cînd eu aveam nevoie doar de o garsonieră în care să-mi pot definitiva lucrarea pentru tipar. Nu eram deprins însă cu concediile lungi, de fapt nu am avut niciodată un concediu de odihnă, nu aveam răbdare să stau două-trei săptămîni într-un singur loc și să nu fac nimic. Cred că nici de data aceasta nu am stat la Sergheievka mai mult de două săptămîni, timp în care însă am lucrat foarte intens la manuscrisul cărții. Mă sculam devreme și alergam vreo jumătate de oră desculț pe malul mării împreună cu compozitorul Anatol Chiriac, deputat și el în Parlament. După micul dejun, modest, de la cantina unde lua masa toată lumea, mergeam (nu în fiecare zi) pentru o oră-două la mare, apoi reveneam și munceam de zor la carte, cu o singură pauză la prînz. Uneori, seara, ne întruneam într-un grup de două-trei familii la un pahar de vorbă, fie în apartamentul meu, fie jos la parter, unde erau cazați Grigore Vieru cu nevastă-sa Raisa și cu un nepoțel de la primul fiu al Raisei, Chiriac cu nevastă-sa, cîntăreața Silvia Chiriac, și medicul urolog Adrian Tănase împreună cu soția sa, care se numea tot Raisa.

Deși, în linii generale, lucrarea cu titlul *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940* fusese realizată încă în 1982/83, totuși pregătirea ei pentru tipar în noile condiții, după trecerea la grafia latină, era o treabă anevoioasă. Secretara mea de la Parlament, mult regretata Raisa Andrievschi, care avea o bună pregătire generală și totodată avea și studii în domeniul istoriei, a transliterat textul cu litere slavone în text cu litere latine. Această prefacere a creat probleme noi, de aceea textul trebuia citit atent și corectat pagină cu pagină. În plus, pe parcursul a șapte ani trecuți de la redactarea primei variante a textului, cunoștințele și abilitățile mele în limba română literară au evoluat, fapt ce impunea introducerea de alte modificări în text. Și, în sfîrșit, am operat unele schimbări în volumul și structura lucrării. Între altele, am anexat un important document, menționat frecvent în text, intitulat *Legea de reformă agrară pentru Basarabia*, care lămurește o serie întreagă de fe-

nomene legate de relațiile agrare basarabene și în special de felul aparte în care a fost realizată aici reforma agrară, comparativ cu situația din Vechiul Regat și din alte provincii istorice românești. Este adevărat că aș fi dorit foarte mult să mai fi avut timp suficient și posibilități de a lucra în arhive pentru a lărgi considerabil spațiul dedicat mișcărilor agrare din anii 1917-1918 și reformei realizate mai ales pînă la legea din 13 martie 1920, dar și după acea dată. Îmi dădeam seama, de asemenea, că ar fi fost mult mai bine dacă faptele relevante din documentul anexat ar fi fost menționate și comentate în textul propriu-zis al lucrării, astfel că anexa nu ar mai fi fost necesară. Nu am avut însă atunci posibilități de a proceda cum îmi doream cel mai mult. Și azi mai sper să pot realiza o reeditare a acestei cărți pentru a o face să arate așa cum mi-am dorit-o în acel moment. În timpul trecut de atunci, am acumulat un număr mare de documente care ar putea schimba mult spre bine conținutul cărții. Aș fi vrut să refac complet introducerea, care este sumară, are un început prea publicistic pentru o lucrare științifică, nu insisită destul asupra semnificației temei și nu conține o analiză adecvată a istoriografiei relațiilor agrare basarabene din anii 1917-1918 și a principalelor izvoare istorice care vizează acest subiect. Nu știu însă dacă voi mai reuși să realizez această intenție. Monografia aceasta a apărut în 1991 la editura „Cartea Moldovenească", devenită între timp „Universitas", din naivitatea colegilor mei de acolo, care credeau că, schimbînd denumirea editurii și în special eliminînd cuvîntul „moldovenească" din titlul ei, săvîrșeau o mare ispravă de patriotism românesc. Surpriza cea mai neplăcută a fost faptul că planșele cu un număr mare de tabele statistice, în volum de aproape 3 coli editoriale, au fost tipărite într-o fasciculă aparte, care nu era legată împreună cu textul cărții, ceea ce îngreuna consultarea lor și, principalul, la pierderea legăturii cu cartea, le sortea la dispariție. Acest fapt regretabil ar fi, prin sine însuși, un motiv destul de serios pentru a fi încercată o reeditare a cărții, care nu ar mai lăsa în afara coperților sale un atît de consistent material faptic pe care se sprijină în mare parte întreaga pledoarile a acestui efort științific.

Cîteva lucruri posteditoriale legate de această carte. După apariția ei, m-am întîlnit, nu-mi mai aduc aminte cînd anume, cu Vl. Țaranov, unul din cei mai neînduplecați adversari (printre aceștia, la fel de activi mai erau P. Sovetov, V. Jukov, L. Repida, D. Dragnev, I. Jarkuțki, I. Iovva, P. Șornikov ș.a.) ai reformării științei istorice care începuse la sfîrșitul anilor '80; acum, el a ținut cu tot dinadinsul să-mi reproșeze că am reprodus chiar la începutul cărții o fotografie ce arată că regele Ferdinand al României, în prezența reginei Maria și a unui număr mare de oameni politici din Basarabia și din Vechiul Regat, înmînează acte de proprietate unor țărani basarabeni. Bătrînul istoric, antiromân dintre cei mai ireductibili, se arăta nu doar în dezacod cu mine, ci pur și simplu indignat de faptul că, prin plasarea acelei imagini în fruntea cărții, eu ca și cum aduceam un argument viu în favoarea ideii că țăranii basarabeni au fost împroprietăriți de regele român. (Îmi zise, între altele: „Иван Александрович, как вы смогли показывать в вашей монографии такие вещи? Вы же прекрасно знаете, что это не соответствует действительности".) Părerea mea despre acea fotografie, care bineînțeles că era un simbol ale realizării reformei și nu urmărea să sublinieze rolul regelui (care de fapt a fost nul) în acest act istoric, era alta, și anume că nu am urmărit personal ca editura să asigure o calitate mai bună a acestei imagini sugestive, așa cum aveam să procedez mult mai tîrziu, cînd o voi reproduce în volumul doi al *Istoriei ilustrate a românilor.* Alt lucru, mult mai important și mai neplăcut, este faptul că chiar și după apariția acestei monografii (iar la baza ei stătea alta pe care o editasem 11 ani mai devreme), cei mai mulți istorici basarabeni se arătau complet necunoscători ai relațiilor agrare din Basarabia interbelică, inclusiv în ceea ce privește condițiile istorice în care a fost realizată aici reforma agrară. Mi-aduc aminte că prin 1993, în cadrul unei conferințe științifice la Institutul de Istorie al Academiei, prof. Ion Buga, șef de Catedră la Istoria românilor la Universitatea de Stat, spunea că țăranii basarabeni au primit pămînt în conformitate cu legea agrară din 1921. Cînd, după ce a coborît de la tribună, i-am atras atenția asupra faptului că în Basarabia împroprietărirea s-a făcut după legile agrare din 1918 și 1920, s-a arătat surprins și fără nici o replică.

Al doilea lucru important pe care l-am făcut în 1990 a fost revista de lectură istorică „Patrimoniu". Decizia de fondare a acestei reviste

fusese luată încă la Congresul istoricilor din iulie 1989, unde am fost ales în funcția de redactor al preconizatei publicații. Asociația istoricilor care luase ființă atunci nu avea mijloace financiare pentru a înființa revista, de aceea întreaga sarcină mi-a revenit mie. A înființa o nouă publicație în 1989, fără aprobarea autorităților superioare de partid și de stat, era imposibil. Am reușit să depășesc acest handicap, începînd tratative cu conducerea Societății culturale „Prietenii cărții", care scotea anual un almanah intitulat „Patrimoniu". Conducătorul instituției, Mihai L. Sanduleac, care nu se dădea mare cărturar, dar era în schimb un patriot și un om foarte cumsecade, a fost de acord să preiau conducerea publicației, să o transform în revistă, cu condiția ca aceasta să figureze și ca publicație a Asociației. Astfel, sub aspect juridic, problema a fost rezolvată, dar mai rămînea să fie soluționată în fapt, adică mai trebuia ca revista să fie tipărită. Societatea „Prietenii cărții" bani nu avea, și atunci mi-a dat prin cap să-l atrag în această daraveră pe Anatol Vidrașcu, redactor și director comercial la editura „Literatura artistică", despre care știam că de curînd inițiase o afacere editorială proprie. A fost de acord. Astfel, prin septembrie 1990, apărea primul număr al revistei „Patrimoniu". Pe verso copertei era notat: „Editat de Societatea «Vasile Alecsandri» a prietenilor cărții din Moldova cu concursul Asociației istoricilor din Moldova și al Agenției «Litera»". Tirajul, după închipuirile de astăzi, era impresionant: 30 000 de exemplare. Cred că mulți bani a pierdut Vidrașcu atunci, dar a făcut, în schimb, un lucru minunat, de care însă nu mai sînt sigur că se mîndrește. Volumul revistei era destul de bun, 10 coli, ceea ce permitea editatea unui număr relativ mare de materiale, și în orice caz cuprinderea unele informații istorice consistente. Materialele erau variate, atît din punctul de vedere al tematicii, cît și al componenței și profesionalismului autorilor. Două articole îmi aparțineau, unul semnat cu numele meu, altul cu pseudonim (Ionel Codreanu). Alte articole fuseseră scrise de I. Colesnic, A. Rău, I. Negrei și A. Petrenco, în general slăbuțe, cam toate la limita diletantismului în materie de istorie. Reproduceam, apoi, cîteva materiale ale lui D. C. Moruzi, A. D. Xenopol, Z. C. Arbore și George Tofan, care nu erau, nici ele, adevărate studii istorice. Dar acel număr al revistei conținea cîteva scrieri, care erau adevărate evenimente pentru cultura istorică a Basarabiei. Prima din ele și cea mai importantă era o recenzie la cartea lui A. Lazarev *Statalitatea sovietică moldovenească și problema Basarabiei* („Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос"), realizată încă în a doua jumătate a anilor '70 de istorcul C. C. Giurescu și publicată în Italia cu pseudonimul Petre Moldoveanu. În România, lucrarea aceasta nu fusese publicată, circula în cópii xerox sau de mînă, deci era cunoscută, dar nici măcar autoritățile de stat nu se puteau hotărî să o publice, cu toate că pe atunci în unele cărți și publicații periodice de la București puteau fi întîlnite anumite aluzii la ocuparea sovietică a Basarabiei și la drepturile României asupra acestui teritoriu. Mie mi-o dăruise o doamnă, pe nume Madan, care mă auzise vorbind pe la mitinguri și citise cîte ceva din ce scrisesem prin revistele și ziarele care erau preocupate de paginile cele mai fierbinți ale istoriei noastre. Materialul avea un titlu lung și irelevant, pe care nici nu mi-l mai amintesc și pe care eu l-am schimbat, numindu-l *Cum se falsifică istoria*. Anume cu acest titlu, lucrarea a apărut ulterior și în unele reviste din România. Recenzia lui Giurescu era extrem de prețioasă atît din nevoia redresării culturii istorice a publicului informat din Moldova, cît și pentru consolidarea și corectarea cunoștințelor specialiștilor în domeniul istoriei, de vreme ce lua în dezbatere astfel de chestiuni ca formarea poporului român, relația limbii moldovenești cu limba română, numele Basarabiei, problema Basarabiei în anii de răscruce 1812, 1918, 1940, rolul istoric al Sfatului Țării, statutul Basarabiei în componența României Mari și în cadrul statului sovietic etc. Un material foarte interesant, dar fără valoare științifică reală, era scrierea autobiografică a lui Pan. Halippa, *Povestea vieții mele*, care de asemenea vedea lumina tiparului pentru prima dată. Totuși unele fragmente ale acestei scrieri, ca cele referitoare la studenții basarabeni de la Universitatea din Drept (=Tartu), la pubicațiile „Basarabia", „Viața Basarabiei", „Cuvînt Moldovenesc", „Moldovanul", „Drug", „Bessarabskaia jizni" ș.a., la evenimentele politice din vara anului 1917, la o serie de personalități marcante ale Basarabiei și ale Rusiei din acea vreme, merită să fie examinate cu toată atenția, dar neapărat verificate critic. La fel de interesant, poate chiar și mai

de preț, este materialul *Cum s-a alcătuit Sfatul Țării*, care reproduce atmosfera în care a avut loc deschiderea parlamentului basarabean din 1917. Nu e foarte clar cine-i autorul acestui material; fusese publicat inițial în ziarul lui Onisifor Ghibu „Ardealul", apoi apăruse într-o broșură editată de Ghibu și intitulată *Sărbătoarea Basarabiei*. În această broșură, singura semnătură de autor sub un text în care sînt descrise lucrările Sfatului Țării în prima sa zi este cea a bucovineanului George Tofan. Mai valoros decît toate aceste texte era documentul intitulat *Proces-verbal nr. 1 al ședinței organului basarabean Sfatul Țării*, deoarece descrie detaliat felul în care s-a desfășurat prima ședință a Sfatului Țării, din 21 noiembrie 1917. Încă de la lansarea revistei, mi-am făcut o datorie să public în fiecare număr stenograma cel puțin a unei ședințe a Sfatului Țării, știindu-se cît de importante sînt astfel de documente pentru istoria Basarabiei din anii 1917-1918 și în special pentru istoria acestui parlament revoluționar basarabean, despre care sub regimul sovietic nu era voie să se vorbească decît de rău.

Anii '90: realizări în ciuda șicanelor, deziluzii în pofida realizărilor

Anul 1991 a fost unul din cei mai puțin fructuoși din toată activitatea mea de istoric. Bineînțeles că am mai scris o serie de articole, dar acestea erau, de cele mai multe ori, materiale cu caracter politic. Aveam o anumită bătaie de cap în Parlament, ca secretar și deputat, deși mare treabă nu făceam. Au fost și cîteva evenimente importante care au influențat și ele această situație, ca de ex. puciul din 19 august de la Moscova și apoi proclamarea independenței Republicii Moldova. Am avut și niște probleme personale, care mi-au luat și ele mult timp. În anii 1990-1991, sănătatea îmi era cam șubredă. Aproape mereu aveam o dispoziție proastă, presimțiri că toate lucrurile evoluau nereușit, spre necunoscut și spre dezastru, atît în ceea ce privește perspectiva țării, cît și din punct de vedere personal. Nu mă bucura aproape nimic, deși aveam mulți prieteni și admiratori, atît în Moldova, cît și în România. Situația mea în Parlament nu era de invidiat, nu-mi plăcea funcția de secretar, deoarece nu aveam un cadru sigur de activitate și de competențe, nu-mi convenea să mă dau mare șef și mă pregăteam să demisionez. Am și redactat, pe la sfîrșitul lui august sau începutul lunii septembrie, o declarație-cerere în acest sens adresată parlamentului, dar din cauza urmărilor provocate de puci și de declararea independenței Republicii Moldova, am tot amînat să o prezint. Colaborarea mea cu Snegur, a cărui alegere în funcția de președinte al Sovietului Suprem nu ar fi fost posibilă

fără susținerea mea (eu conduceam îndată după alegeri un club al deputaților democrați, unde se luau deciziile pirincipale privind organizarea viitorului parlament), nu mergea deloc, el preferînd să se înconjoare cu foști activiști comuniști de pe vremea cînd el însuși era mare grangur de partid. Singurul lucru mai serios pe care l-am făcut ca istoric și care era totodată și o relaxare sufletească a fost continuarea editării revistei „Patrimoniu". Am scos în acel an patru numere, care au întrunit o informație istorică consistentă și variată. Aveam două preferințe la alcătuirea fiecărui număr de revistă: întîi, publicarea de materiale originale, scrise bine sau măcar acceptabil, și al doilea, reeditarea de lucrări foarte instructive și deci foarte utile, după părerea mea, care însă nu erau cunoscute publicului cititor din Basarabia. În același an, Institutul de Istorie de la Academie mi-a încredințat funcția de redactor-șef al „Revistei de istorie a Moldovei". Anatol Țaran, pe care, în urma unei discuții *tête-à-tête* cu președintele de atunci al Academiei, A. Andrieș, îl făcusem director al Institutului (după ce mai devreme îl făcusem și deputat), stăruințe care ulterior vor fi complet compromise de acest prieten de ocazie, acceptase să preiau conducerea revistei academice, considerînd probabil că astfel îmi plătea pentru serviciile deosebite de care îl învrednicisem, dar eu nu credeam deloc așa. Eu făcusem uz de numele bun pe care îl aveam pe atunci ca activist al Frontului Popular și ca publicist pentru a-l promova deputat, iar ca secretar al Parlamentului, aceasta fiind o funcție prestigioasă pe atunci, pentru a-l face director nu din dorința de a cîștiga eu însumi ceva din asta, despre așa ceva nici nu putea fi vorba, ci pentru că mi se părea un ins serios, cu calități mai deosebite, impresii care mi-l impuseseră ca prieten. Dar aveam să mă înșel amarnic: nu avea frumoasele calități sufletești pe care i le bănuiam. Și nu era nici istoric serios, cum nici nu avea să fie vreodată. Astfel, greșisem rău de tot, și cînd îl făcusem deputat, și cînd îl promovasem director de institut academic. Chestiunea cu revista era cu totul alta: eu doream în mod sincer să fac din cele două reviste o singură publicațe de specialitate, consistentă ca volum de informație și cît mai variată ca tematică, dar pe urmă am renunțat, deoarece cele două publicații aveau fizionomii diferite: „Patrimoniu" era cu precădere o

revistă de culturalizare în domeniul istoriei, deși ținea să publice și rezultate ale cercetărilor, pe cînd „Revista de istorie a Moldovei" era o publicație științifică. Contopirea lor într-o singură revistă ce ar fi încercat să îmbine ambele preocupări, ar fi creat un hibrid care ar fi fost respins atît de cititorii de rînd, cît și de specialiști. De aceea, asumîndu-mi sarcina de a le redacta pe amîndouă, a trebuit în continuare să lucrez paralel și aparte la fiecare, și se pare că în cei cîțiva ani în care am activat așa, ambele reviste au mers destul de bine. Nu era o sarcină ușoară, pentru că nu admiteam să fie publicat vreun material fără să-l citesc, așa încît, poate cu puține excepții, ambele publicații aveau o ținută științifică și publicistică cel puțin acceptabilă, dacă nu foarte înaltă. Ajutorul meu de nădejde la editarea „Patrimoniului" era fosta mea studentă V. Boldișor, cu care colaborasem, intermitent, încă din 1988. Avea o bună pregătire de istoric, mînuia binișor condeiul și ca publicist, avea o mare capacitate de muncă, era foarte disciplinată și se deosebea printr-o modestie exemplară. Mă ajuta la acumularea materialelor, chiar redacta unele din ele, deși eu oricum le citeam pe toate și le ajustam, dacă era nevoie, așa cum credeam că era mai bine, și pentru revistă, și pentru autori.

* * *

Anul 1992 a fost oarecum deosebit în viața mea, dar a marcat mai puțin activitatea de istoric, exceptînd munca la cele două reviste de istorie. Chiar la începutul anului, am fost forțat să-mi dau demisia din funcția de secretar al Parlamentului, ceea ce pentru mine a fost și rău, și bine. Rău, pentru că, în loc să fi făcut acest pas exclusiv din proprie inițiativă, așa cum intenționam încă din vara anului precedent, am renunțat la funcție în rezultatul unui scandal de presă, înscenat de oamenii din anturajul lui Snegur, printre care se evidenția un tip cu destul de proastă reputație, Andronic. Scandalul a fost pus la cale ca urmare a faptului că mai devreme eu avusesem cîteva intervenții la televiziune (în Chișinău și la București) și în unele ziare în care criticam aspru orientarea prorusă a lui Snegur, mai ales semnarea acordului de aderare a Moldovei la Comunitatea Statelor Independente, și în general prestația sa proastă ca politician și ca președinte al Republicii Mol-

dova, mai ales prin faptul că a contribuit la dezbinarea Parlamentului, ceea ce avea să aibă urmări negative de lungă durată în viața politică de la noi. Dar demisia a fost și o faptă bună, deoarece, ca secretar, nu aveam un domeniu concret de activitate, ceea ce mă punea într-o lumină defavorabilă, ca și cum arăta că eram nepriceput și lipsit de inițiativă. În parte, latura pozitivă a demisiei s-a regăsit în faptul că din acest moment puteam să mă ocup mai mult și mai cu suflet de ceea ce mă interesa cel mai tare. Am practicat publicistica și în acel an, dar lucrări istorice aproape că nu am mai scris. În schimb am declanșat o inițiativă în România pentru înființarea unui institut al Basarabiei, care urma să aibă drept obiectiv major cercetarea tuturor condițiilor și factorilor care ar fi putut contribui la apropierea cît mai strînsă a Moldovei de România și, eventual, la unirea celor două țări la o anumită etapă în viitor. Ideea acestui institut o lansasem în cadrul unui colocviu prestigios la Sinaia, din 25-26 ianuarie 1992, care avea drept generic tematic „România peste 50 de ani" și unde fusese atinsă și problema relațiilor de viitor ale celor două țări. Tot anul 1992 și în primele două luni ale anului următor am fost preocupat de această chestiune: numeroase intervenții, solicitări, întîlniri, redactare de variate documente, corespondență etc., etc. Bineînțeles că în cadrul viitorului institut intenționam să realizez un larg program de cercetare istorică ce s-ar fi circumscris obiectivului de bază al proiectului. În sfîrșit, la începutul lunii februarie 1993, Prezidiul Academiei Române adoptă hotărîrea prin care eram numit director general adjunct al Institutului, însărcinîndu-mă totodată să mă ocup de organizarea acestuia, care urma să aibă sediul la Iași. Dar foarte curînd președintele Academiei Române, Mihai Drăgănescu, m-a invitat la el și mi-a spus că un grup de oameni, atît din România (în special din București și de la Iași), cît și din Chișinău, s-au arătat foarte nemulțumiți de această inițiativă. Nu a vrut să-mi spună cine anume era împotrivă, dar a zis că nu am făcut bine că le-am povestit mai multora despre institut, că cei de la Iași sînt de părere că banii pentru acest institut mai bine le-ar fi dați lor, iar unii (am înțeles că erau vizați basarabeni) nu au o părere bună despre mine, în sensul că nu aș fi un roman impecabil etc. În privința basarabenilor, eram aproape sigur că cei care m-au vorbit de rău erau

Al. Moșanu și poetul Gr. Vieru, care ulterior și-au exprimat public atitudinea negativă față de mine. (Este adevărat că mult mai tîrziu, într-o scrisoare deschisă pe care mi-o adresase prin intermediul ziarului „Literatura și arta", Vieru a recunoscut că greșise, cînd crezuse că nu aș fi fost un „bun roman", la care eu i-am răspuns, prin intermediul ziarului „Săptămîna", că nu-i stă bine nimănui să o facă pe medicul sau pe cenzorul pentru toată lumea.) Într-un cuvînt, inițiativa mea și deci toată munca stăruitoare de mai bine de un an s-au dus de rîpă, o dată cu frumoasele speranțe legate de această lucrare neterminată.

Cu toate preocupările legate de Institutul Basarabiei, nu am dat uitării nici o clipă datoria mea de istoric, aceasta manifestîndu-se mai ales în munca de redactor-șef al celor două reviste, dar și ca autor al cîtorva studii care în acel an au văzut lumina tiparului în aceste publicații. Mai mult, în primăvara lui 1992 am început cercetarea unor fonduri de documente în Arhivele Statului din București. Întrucît eram extrem de ocupat cu năstrușnica mea inițiativă și nu-mi rămînea prea mult timp pentru arhivă, am adus-o la București pe Veronica Boldișor, pe care am cazat-o, la început, la hotelul „Triumf", apoi am reușit să-l conving pe bătrînul meu prieten Alexandru Chiriac, care trăia pe atunci pe str. Uranus, în apropierea Casei Poporului, să o ia la el în gazdă. Cu conștiinciozitatea, hărnicia și disciplina ei de muncă, Veronica a reușit în scurt timp să adune un volum mare de materiale, care viza în special activitatea în guvernul și parlamentul României reîntregite a unor importante personalități basarabene, ca Ioan Pelivan, Ion Inculeț, Pan. Halippa, Const. Stere ș.a. Am strîns și un grupaj de documente referitoare la biserica basarabeană, întîi de toate, la unirea acesteia cu biserica română în anul 1918; cîteva documente extrem de interesante privind relațiile bisericii române cu patriarhia rusă în anii 1918 și 1945 mi-au fost puse la dispoziție personal de către patriarhul Teoctist, pe care îl cunoșteam foarte bine încă din vara anului 1990 și cu care, în anii '90, m-am întîlnit de mai multe ori. O parte a acestor materiale aveau să fie publicate în revista „Patrimoniu".

Unul din cele mai utile lucruri pe care le-am putut face în acel an a fost editarea documentelor privind relațiile germano-sovietice din ajunul și de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. Am men-

ționat mai sus faptul că în 1988 adusesem din Estonia o culegere cu aceste documente traduse în rusă din limba engleză. În două sau trei articole pe care le publicasem în 1989 utilizasem pe larg fragmente din ea, fapt care l-a făcut pe scriitorul A. Blanovschi să-mi popună să le traducem pentru a le putea publica într-o revistă din Chișinău. Am acceptat și astfel a putut apare o variantă în română a textelor în revista „Basarabia". Cred că tot atunci am hotărît să le scoatem într-un volum aparte la editura „Cartea Moldovenească". După plecarea mea de la editură în Parlament, lucrul asupra documentelor a continuat, astfel că în 1992 a apărut și cartea. Din păcate, titlul care i s-a dat avea să fie complet nepotrivit cu conținutul cărții. De vreme ce aceasta era o culegere de documente și materiale referitoate la relațiile dintre Germania și URSS la sfîrșitul anilor '30 și începutul anilor '40, avînd drept idee centrală colaborarea sovieto-germană în vederea împărțirii unor teritorii și zone de influență în Europa de Est și blocarea tentativelor democrațiilor occidentale de a se opune agresiunii celor două puteri, cartea nu putea îndreptăți titlul care i s-a dat și anume *Diplomația cotropitorilor. Repercusinile ei asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord.* Sigur că acest titlu fusese inspirit de genericul Conferinței internaționale ce se petrecuse la Chișinău în iunie 1991, „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecintele sale pentru Basarabia". Nu-mi mai aduc aminte cum s-a întîmplat de s-a ajuns ca volumul să aibă o astfel de denumire, dar e cert că vina este mai ales a mea, întrucît eu inițiasem și coordonasem editarea lui. Este adevărat că pe atunci aveam multă bătaie de cap cu Parlamentul, încredințîndu-le colegilor mei de la editură să procedeze cum știau ei mai bine. Din același motiv, m-am mulțumit să schițez o destul de scurtă prefață, cînd se cerea de fapt un studiu introductiv, iar textele trebuiau însoțite de note, mai ales că pînă atunci publicasem cîteva materiale la această temă, inclusiv o analiză istoriografică a materialelor din presa rusă și cea moldovenească de la sfîrșitul anilor '80. Dar, chiar și cu aceste lacune, acel volum cu documente a fost un adevărat eveniment editoral și științific, deoarece pentru prima dată apărea o astfel de carte în limba română. Mai puțin plăcut avea să fie faptul că ea nu a prea fost folosită în cercetările istorice ulterioare și în activitatea științifico-didactică. Dacă după 1992 starea de lucruri din producția de carte și din cercetare ar fi fost măcar ceva mai bună, volumul ar fi trebuit să fi fost reeditat, ca să se fi putut lucra, de astă dată cu originalele în germană și rusă ale documentelor, și înzestrîndu-le cu accesoriile pe care nu le-au putut avea la prima lor ediție în română. Totuși pentru cercetarea istoriei în Republica Moldova ea a rămas cea mai importantă sursă documentară privind relațiile sovieto-germane din ajunul și de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial și în special cu referire al impactul acestor relații asupra destinului istoric al Basarabiei și al părții nordice a Bucovinei. Practic, din cauza proastei organizări, Conferința menționată mai sus, din 28 iunie 1991, deși a avut numeroși participanți, inclusiv nume notorii în știința istorică, nu a avut nici un efect real pentru studierea acestei teme în Republica Moldova și în general în mediul românesc: organizatorii, complet nepotriviți pentru misiunea ce și-o asumaseră, au pierdut textele cu comunicări ale participanților, incident mai mult decît jenant, deoarece unele din acele comunicări erau cu adevărat exemplare sub aspect științific, ca atitudine civică și prin ținuta lor intelectuală.

Din lipsă de bani, în 1992 „Patrimoniul" a putut să apară doar cu două numere. În schimb, calitatea publicației devenise mult mai bună, atît în ceea ce privește structura tematică, cît și relativ la nivelul științific și intelectual al fiecărui articol în parte. Orientarea tematică rămînea cea stabilită de la prima apariție a publicației, cu cele două priorități: publicarea de cercetări noi și reeditarea unor materiale mai vechi, care prezentau un interes deosebit pentru cultura istorică, în general, și mai cu seamă pentru istoria Basarabiei. Printre materialele originale apărute în paginile revistei în acel an se numără un articol al lui G. Bădărău despre răscoala din Moldova din anii 1671-1672, amintirile lui Pelivan, o lucrare semnată de Victor și Mihaela Spinei privind mărturiile contelui de Langeron despre Principatele Române, precum și un material al meu despre istoria bisericii basarabene. Poate încă mai de preț erau materialele retipărite, ca de ex. o excelentă schiță a lui Emil Turdeanu despre domnia lui Ștefan cel Mare, textul unei conferințe ținute la Paris în 1954 de diplomatul Al. Cretzianu despre politica României față de Uniunea Sovietică între cele două

războaie mondiale, un articol al lui Vasile Harea relativ la istoria școlii basarabene, reflecțiile lui Edgar Quinet cu privire la limba română, extrase din cunoscuta sa carte despre Țările Române ș.a. În viziunea mea, încă mai valoroase erau documentele inedite pe care le publicam în cele două numere ale revistei, și anume alte procese-verbale ale ședințelor Sfatului Țării, un proiect de constituție a Basarabiei autonome, elaborat de comisia constituțională a Sfatului Țării în 1918, textul (în trei limbi) al Convenției româno-sovietice de armistițiu din 12 septembrie 1944. Începuserăm să publicăm și recenzii la unele scrieri istorice pe care doream să le facem cunoscute cititorilor noștri. Astfel, în primul număr din 1992, Miron Butariu ne trimisese din America o prezentare a cărții lui John Kaba *Basarabia*, care are valoare de adevărat document istoric pentru perioada de la sfîrșitul Primului Război Mondial, iar în numărul doi V. Boldișor relata despre cartea lui Al. Boldur *Românii și strămoșii lor în istoria Transnistriei*, în timp ce A. Petrenco povestea despre studiul lui V. Fl. Dobrinescu *Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940* (Iași, 1991).

* * *

În 1993, după prăbușirea proiectului privind Institutul Basarabiei, m-am dedat complet scrierii istoriei. Deși mai eram deputat, activitatea Parlamentului nu mă interesa deloc. Revenisem, încă de prin februarie 1992, la Institutul de Istorie al Academiei, unde îmi exercitam funcțiile de redactor-șef al revistei de istorie a Institutului. Conduceam, din cînd în cînd, și lucrări de doctorat, dar cu doctoranzii nu prea am avut noroc: am avut puțini, și din cei pe care i-am avut, doar unul singur, fostul meu student V. Burlacu, a ajuns să susțină teza de doctor, dar nici el nu s-a arătat foarte interesat de istorie. În general, direcția Institutului era mai mult decît indulgentă față de mine. Director era Andrei Eșanu, un vechi prieten pe care l-am susținut ca să obțină această funcție. (În legătură cu înaintarea candidaturii sale la titlul de membru-corespondent al Academiei, scrisesem pentru ziarul „Moldova Suverană" un articol-panegiric despre el, intitulat *Elogiul cuminţeniei*, o laudă caldă, dar motivată, cum nu i-a făcut și nu avea să-i mai facă nimeni niciodată.) La 27 martie se împlineau 75 de ani

de la Unirea Basarabiei cu România. Cu această ocazie, Institutul de Istorie a organizat o conferință științifică cu participarea unui număr mare de istorici din Republica Moldova și din România. De fapt, din România au venit aproape numai istorici militari. Am văzut atunci că, abstracție făcînd de o excepție-două nesemnificative, aceștia erau adevărați politruci, nu aveau habar de faptul că istoria poate fi o știință ca oricare alt domeniu al cunoașterii. Pentru această conferință, eu pregătisem o comunicare amplă, și în timp ce o prezentam, am menționat și faptul că un factor important care a contribuit la realizarea Unirii a fost susținerea acestei acțiuni din partea trupelor germane din România. Și atunci un ofițeraș a sărit cît de colo și a strigat: „Care germani, domnule, Unirea a făcut-o armata română". Afirmația acestuia era agramată științific și totodată greșită politic: se știe prea bine că Unirea Basarabiei, într-adevăr, s-a făcut cu girul comandamentului trupelor germane din România, fără de care în acea conjunctură nici nu se putea, iar pe de altă parte a afirma că Unirea a făcut-o armata română era totuna cu a fi de acord cu adversarii ideologici ai Unirii, care susțin că de fapt nu a existat o unire, ci o cotropire a Basarabiei de către armata română. Implicarea mea în comemorarea celor 75 de ani de la Unire a avut pînă la urmă drept rezultat faptul că am început să cercetez mai îndeaproape această temă. Drept urmare, în 1993 voi publica în revistele de specialitate cîteva studii despre acest fenomen.

Cam pe la începutul lunii octombrie 1993, în biroul meu de la institut și-a făcut apariția un grup de redactori de la editura „Universitas" (fosta „Cartea Moldovenească") ca să-mi propună să mă întorc la ei pentru a prelua funcția de director. Cunoșteam foarte bine colectivul de lucrători ai editurii, îmi erau deosebit de simpatici cu toții, făcuserăm o vreme lucruri foarte bune împreună. În plus, doream să realizez mult mai mult decît îmi oferea Institutul de Istorie și redacțiile celor două publicații. Am acceptat și îndată am preluat postul de conducător al editurii. Imediat mi-au venit în cap și cîteva idei legate desigur de interesul meu pentru istorie. Mai întîi, era vorba de revista „Patrimoniu", la care țineam foarte mult: speram să obțin sprijinul logistic al editurii pentru a o transforma într-o publicație mai arătoasă cu o circulație mult mai largă. Între altele, doream să-i măresc

formatul şi să o tipăresc pe hîrtie mai bună, deoarece ea semăna mai degrabă cu o broşurică, fiind şi tipărită pe hîrtia cea mai ieftină; astfel, aş fi făcut-o să aibă şi un volum mai mare. În al doilea rînd, de mulţi ani eram frămîntat de ideea publicării documentelor Sfatului Ţării. Încă pe atunci cînd lucram, împreună cu Maria, în Secţia de carte rară a Bibliotecii Academiei, începuserăm să copiem procesele-verbale ale şedinţelor acestei instituţii din ziarul Sfatul Ţării. Pînă la plecarea Mariei la ţară, pe la sfîrşitul anului 1988, reuşisem să copiem cea mai mare parte a acestor materiale, cu excepţia celor care lipseau din colecţia bibliotecii, de altfel foarte puţine la număr, dar care se aflau în biblioteca Arhivei Centrale de Stat. Cred că în toamna lui 1988 convenisem cu Ion Ciocanu, proaspătul director al editurii „Literatura artistică", să edităm aceste materiale într-un volum cu text bilingv, în română şi rusă, deoarece originalele erau în limba rusă. Acest proiect nu s-a mai realizat, şi foarte bine, doarece varianta de ziar a proceselor-verbale ale şedinţelor Sfatului Ţării este departe de a reflecta adecvat activitatea acestei importante instutuţii politice basarabene din anii 1917-1918; o carte cu aceste materiale nu ar fi fost un lucru nepotrivit, dar ea nu s-ar fi putut arăta suficient de relevantă pentru ce a fost de fapt Sfatul Ţării. Eu cunoşteam şi varianta de arhivă a proceselor-verbale, lucrasem o vreme cu aceste materiale, care erau mai complete şi, pe deasupra, mai conţineau şi o serie de documente adiacente, ca de ex. proiecte de legi, de regulamente şi hotărîri, instrucţiuni etc. Apoi în fondul Sfatului Ţării din Arhiva Centrală se mai aflau şi multe alte documente, extrem de sugestive pentru înţelegerea caracterului şi a adevăratului rol istoric al acestei instituţii. Se impunea, aşadar, sarcina ca şi acestea, sau cel puţin cele mai semnificative dintre ele, să fie cercetate şi editate. În al treilea rînd, ceva mai înainte încolţise în mintea mea ideea de a pregăti o bibliografie istorică a Basarabiei. E adevărat că în Moldova fuseseră editate cîteva cărţi cu liste de literatură care voiau să arate ca nişte bibliografii istorice, dar de fapt nu erau nici pe departe aşa ceva, fiind mai degrabă nişte florilegii ce înmănuncheau tot soiul de scrieri, dintre care doar o parte erau opere istorice în sensul propriu al termenului. Ceea ce doream eu era să editez o carte care să cuprindă toate sau măcar cea

mai mare parte a scrierilor istoricilor basarabeni, precum şi literatura istorică despre Basarabia apărută oriunde în altă parte.

Din păcate, prima sarcină nu a putut fi realizată. Am schimbat formatul revistei, am adunat pentru noul număr o serie de materiale, în cea mai mare parte inedite, şi le-am pregătit pentru tipar. Concepţia publicaţiei rămînea aceeaşi, numai că fiecare număr nou urma să cuprindă un volum dublu de informaţie. De fapt fiecare nouă apariţie, preconizată pentru cîte un trimestru, trebuia să întrunească două numere. În primele două numere pentru anul 1994 erau incluse cîteva materiale scrise de mine, inclusiv cu pseudonime, dar predominau documentele istorice şi reeditatrea unor scrieri istorice mai vechi, care mi se păreau mie mai preţioase prin informaţia istorică pe care o conţineau. Printre documente se afla un memoriu al vestitiei formaţiuni bolşevice antimoldoveneşti şi antiromâneşti de la Odesa ce se autointitulase „Societatea pentru salvarea Basarabiei". Acest document, alcătuit din ordinul lui Lenin şi care conţinea toată argumentaţia bolşevică ce punea la îndoială legitimitatea unirii Basarabiei cu România, avea să fie prezentat la Conferinţa de Pace de la Paris din 1919 cu intenţia de a demonstra că Sfatul Ţării nu fusese un adevărat parlament şi că de fapt Basarabia a fost ocupată de armata română. Pentru a-i asigura o receptare mai largă, l-am tradus în română şi engleză, însoţindu-l însă de un comentariu care evidenţia subtextul său politic antiromânesc. Un alt document, extrem de relevant pentru istoria Basarabiei din 1917, erau procesele-verbale ale Biroului de organizare a Sfatului Ţării. Era continuată şi seria documentară tradiţională „Şedinţele Sfatului Ţării". Urma să apară în acea ediţie o serie de scrieri istorice care aveau calitatea de adevărate documente din epoca în care apăruseră, printre ele fiind un studiu al lui Nicolae Popovschi despre istoria bisericii basarabene, apoi *Nişcanii în lumina datelor statistice*, de Sergiu Bogos, *Scrisori din război*, de Petre Ştefănucă, extrase din ciclul radiofonic al lui Nicolae Iorga *Sfaturi pe întuneric*, şi în sfîrşit, cunoscuta broşură a lui Onisifor Ghibu *Călătorind prin Basarabia*. Din păcate, acelei noi serii a revistei nu i-a mai fost dat să apară. Cauza o constituia lipsa banilor; speranţa mea că editura şi-ar fi putut asuma sarcina de a

tipări revista s-a dovedit a fi neîntemeiată, întrucît starea financiară a editurii era critică: avea numeroase datorii, iar banii de pe cărţile editate veneau foarte greu. Începuse perioada prăbuşirii vechiului sistem editorial-poligrafic, bazat pe o mare cerere de carte, ceea ce însemna comenzi mari şi numeroase şi deci venituri substanţiale pentru edituri şi tipografii. În 1989, volumul producţiei anuale a editurii „Cartea Moldovenească", de ex., era de 4 milioane de ruble, iar venitul net de un milion, adică peste un milion de dolari. Peste cîţiva ani editura avea să intre în faliment, şi aceeaşi avea să fie soarta aproape a tuturor celorlalte edituri ale statului. Acest fenomen nu era doar expresia colapsului în care intrase după 1990 economia fostei URSS, ci şi începutul unei crize spirituale ce se reflecta mai cu seamă în scăderea interesului faţă de carte, faţă de cuvîntul scris, şi în general faţă de lucrurile temeinice, de durată, fenomen care 10-15 ani mai tîrziu avea să devină o dominantă a vieţii noastre sociale şi care a fost generat de reeşalonarea priorităţilor înlăuntrul principalelor grupuri de influenţă din societate.

Al doilea proiect, editarea documentelor Sfatului Ţării, părea să aibă o perspectivă mai bună. Am profitat de statutul de deputat şi de autoritatea pe care o cîştigasem în cadrul Mişcării naţionale de la sfîrşitul anilor '80 şi începutul anilor '90, şi nu mai puţin în calitate de publicist în tematica istorică, pentru a obţine acces direct la documentele Sfatului Ţării din Arhiva de Stat. Şeful serviciului de stat pentru arhive, de curînd numit în această funcţie, era Mitru Ghiţiu, iar director, de asemenea, foarte proaspăt, al Arhivei Centrale de Stat era Anatol Roman. Îi cunoşteam prea bine pe amîndoi, mă cunoşteau şi ei la fel de bine. Eu ştiam că nici unul, nici altul nu ar fi îndrăznit să se opună intenţiei de a edita documente, mai bine zis, de a-mi refuza cererea să mi le pună la dispoziţie, astfel că atunci cînd le-am cerut, Roman, fost activist de partid devotat regimului sovietic, convertit de curînd, dar numai pentru o vreme, la românism, a scos celebrele originale din fondul 727 al Arhivei Centrale şi mi le-a adus la editură. Le-am dat la xerox şi am început traducerea lor. [Trebuie spus că cele cîteva dosare cu documente ale Sfatului Ţării nu sînt pur şi simplu o sursă documentară oarecare; dacă nu întotdeauna, cel puţin o anumită

vreme, ele au fost considerate ca fiind un document exclusiv politic, drept care la retragerea administraţiei româneşti din Basarabia, în 1940, acestea au fost evacuate în România, împreună cu alte valori de patrimoniu naţional, fiind depuse în fondul special al Bibliotecii Academiei Române, a cărei ştampilă o poartă. (După o informaţie greu de verificat, acestea ar fi ajuns acolo mult mai devreme, din iniţiativa lui Ştefan Ciobanu, care, se zice, le-ar fi procurat de la un ofiţer rus cu 7 mii de lei şi i le-a dat lui Ioan Bianu de la Academie.) După ocuparea sovietică a României, în 1944, dosarele au fost readuse la Chişinău şi păstrate în Arhiva Centrală de Stat a Moldovei; accesul la ele era strict limitat.] La rugămintea mea, redactorii Larisa Bucătaru şi Mihai Adauge au angajat pe cei mai buni traducători pe care îi cunoşteau ei (printre aceştia s-a evidenţiat mai ales Al. Alici), pentru a traduce documentele din ruseşte în română. Volumul era mare, numai procesele-verbale ale şedinţelor în plen ale Sfatului Ţării întruneau un text de vreo 800 de pagini (A4), fără alte materiale, soarta cărora urma să fie decisă ulterior, după traducerea şi redactarea finală a celor dintîi. Pe parcursul a doi ani, munca aceasta a fost dusă la bun sfîrşit. Urma să decidem editarea documentelor. Între timp însă editura ajunsese în prag de faliment, iar la începutul anului 1996 a şi fost desfiinţată prin hotărîre de guvern. Eu am revenit la Institutul de Istorie, avînd proasta inspiraţie de a încredinţa manuscrisele cu documentele Sfatului Ţării lui Adauge, care a fost şi el angajat la Institut. Ziceam că era bine să aibă grijă de ele pînă se va ivi posibilitatea de a le edita. Între timp, la Institut s-a schimbat directorul; A. Eşanu îşi pierduse vederea, şi după o vreme funcţia de director a fost preluată de D. Dragnev, care astfel revine în fruntea institutului, după ce la începutul anilor '90 fusese îndepărtat din cauza legăturii prea strînse cu regimul sovietic şi a rezistenţei înverşunate la eforturile de reformare a cercetării istorice în Moldova. Pe la sfîrşitul anului 1996 sau începutul lui 1997, convenisem cu acesta, deşi nu aveam deloc încredere în el, să începem a pregăti documentele spre editare. Instititul a adoptat o decizie prin care a fost aprobat un colectiv de autori ce urma să pregătească pentru tipar manuscrisul cu documentele traduse în română. Eu fusesem desemnat drept conducător al acelui colectiv, revenindu-mi sarcina de a coor-

tipări revista s-a dovedit a fi neîntemeiată, întrucît starea financiară a editurii era critică: avea numeroase datorii, iar banii de pe cărțile editate veneau foarte greu. Începuse perioada prăbușirii vechiului sistem editorial-poligrafic, bazat pe o mare cerere de carte, ceea ce însemna comenzi mari și numeroase și deci venituri substanțiale pentru edituri și tipografii. În 1989, volumul producției anuale a editurii „Cartea Moldovenească", de ex., era de 4 milioane de ruble, iar venitul net de un milion, adică peste un milion de dolari. Peste cîțiva ani editura avea să intre în faliment, și aceeași avea să fie soarta aproape a tuturor celorlalte edituri ale statului. Acest fenomen nu era doar expresia colapsului în care intrase după 1990 economia fostei URSS, ci și începutul unei crize spirituale ce se reflecta mai cu seamă în scăderea interesului față de carte, față de cuvîntul scris, și în general față de lucrurile temeinice, de durată, fenomen care 10-15 ani mai tîrziu avea să devină o dominantă a vieții noastre sociale și care a fost generat de reeșalonarea priorităților înlăuntrul principalelor grupuri de influență din societate.

Al doilea proiect, editarea documentelor Sfatului Țării, părea să aibă o perspectivă mai bună. Am profitat de statutul de deputat și de autoritatea pe care o cîștigasem în cadrul Mișcării naționale de la sfîrșitul anilor '80 și începutul anilor '90, și nu mai puțin în calitate de publicist în tematica istorică, pentru a obține acces direct la documentele Sfatului Țării din Arhiva de Stat. Șeful serviciului de stat pentru arhive, de curînd numit în această funcție, era Mitru Ghițiu, iar director, de asemenea, foarte proaspăt, al Arhivei Centrale de Stat era Anatol Roman. Îi cunoșteam prea bine pe amîndoi, mă cunoșteau și ei la fel de bine. Eu știam că nici unul, nici altul nu ar fi îndrăznit să se opună intenției de a edita documente, mai bine zis, de a-mi refuza cererea să mi le pună la dispoziție, astfel că atunci cînd le-am cerut, Roman, fost activist de partid devotat regimului sovietic, convertit de curînd, dar numai pentru o vreme, la românism, a scos celebrele originale din fondul 727 al Arhivei Centrale și mi le-a adus la editură. Le-am dat la xerox și am început traducerea lor. [Trebuie spus că cele cîteva dosare cu documente ale Sfatului Țării nu sînt pur și simplu o sursă documentară oarecare; dacă nu întotdeauna, cel puțin o anumită

vreme, ele au fost considerate ca fiind un document exclusiv politic, drept care la retragerea administrației românești din Basarabia, în 1940, acestea au fost evacuate în România, împreună cu alte valori de patrimoniu național, fiind depuse în fondul special al Bibliotecii Academiei Române, a cărei ștampilă o poartă. (După o informație greu de verificat, acestea ar fi ajuns acolo mult mai devreme, din inițiativa lui Ștefan Ciobanu, care, se zice, le-ar fi procurat de la un ofițer rus cu 7 mii de lei și i le-a dat lui Ioan Bianu de la Academie.) După ocuparea sovietică a României, în 1944, dosarele au fost readuse la Chișinău și păstrate în Arhiva Centrală de Stat a Moldovei; accesul la ele era strict limitat.] La rugămintea mea, redactorii Larisa Bucătaru și Mihai Adauge au angajat pe cei mai buni traducători pe care îi cunoșteau ei (printre aceștia s-a evidențiat mai ales Al. Alici), pentru a traduce documentele din rusește în română. Volumul era mare, numai procesele-verbale ale ședințelor în plen ale Sfatului Țării întruneau un text de vreo 800 de pagini (A4), fără alte materiale, soarta cărora urma să fie decisă ulterior, după traducerea și redactarea finală a celor dintîi. Pe parcursul a doi ani, munca aceasta a fost dusă la bun sfîrșit. Urma să decidem editarea documentelor. Între timp însă editura ajunsese în prag de faliment, iar la începutul anului 1996 a și fost desființată prin hotărîre de guvern. Eu am revenit la Institutul de Istorie, avînd proasta inspirație de a încredința manuscrisele cu documentele Sfatului Țării lui Adauge, care a fost și el angajat la Institut. Ziceam că era bine să aibă grijă de ele pînă se va ivi posibilitatea de a le edita. Între timp, la Institut s-a schimbat directorul; A. Eșanu își pierduse vederea, și după o vreme funcția de director a fost preluată de D. Dragnev, care astfel revine în fruntea institutului, după ce la începutul anilor '90 fusese îndepărtat din cauza legăturii prea strînse cu regimul sovietic și a rezistenței înverșunate la eforturile de reformare a cercetării istorice în Moldova. Pe la sfîrșitul anului 1996 sau începutul lui 1997, convenisem cu acesta, deși nu aveam deloc încredere în el, să începem a pregăti documentele spre editare. Instititul a adoptat o decizie prin care a fost aprobat un colectiv de autori ce urma să pregătească pentru tipar manuscrisul cu documentele traduse în română. Eu fusesem desemnat drept conducător al acelui colectiv, revenindu-mi sarcina de a coor-

dona munca colegilor și mai ales de a scrie studiul introductiv. Ne-am luat cu toții sarcina în serios și ne-am pus pe treabă. Eu știam însă mai bine ca oricare altul – dat fiind faptul că lucrasem mulți ani cu aceste documente – că sarcina nu era deloc ușoară. Se impunea, mai întîi, să cercetăm atent procesele-verbale ce se păstrau la arhivă (în paralel, aveam datoria de a verifica cît era de adecvată traducerea) și să le însoțim cu toate comentariile și explicațiile pe care textul le cerea. Dar, cu asta, munca noastră abia ajungea la jumătate, pentru că, în afară de procesele-verbale de arhivă, mai exista o variantă de ziar ale acestora, notate în ședințe de cele mai multe ori de deputatul Mihail Minciună și apoi redactate de acesta împeună cu Nicolae Nicolaevici Alexandri, redactorul publicației oficiale „Sfatul Țării", și tipărite în acel ziar. Era evident că reproducerea adecvată a activității parlamentului Sfatului Țării impunea sarcina coroborării celor două surse, ceea ce însemna editarea lor paralelă; numai așa am fi putut avea imaginea reală, cît de cît completă, asupra a ceea ce a fost și ce a făcut Sfatul Țării. Am cerut să-mi fie aduse acasă cea mai mare parte a documentelor și am început să adun informația corespunzătoare pentru întocmirea viitorului studiu introductiv, despre care știam că trebuia să fie o scriere nu doar amplă, ci mai ales foarte documentată, întrucît datele din acele documente sînt extrem de variate, adeseori contradictorii, așa încît pot fi interpretate în sensuri diametral opuse. Or, pentru a fi ferită de denaturări, întreaga activitate a Sfatului Țării trebuia pusă în tiparele vremii și ale conjuncturii istorice concrete, extrem de complicate, din anii 1917-1918, ceea ce nu era în stare să facă decît cel care își putea da cu prisosință osteneala de a cerceta atent, echilibrat, imparțial, măsura în care și cum marea lovitură de teatru ce s-a dat la sfîrșitul celui de-al Doilea Război Mondial în Rusia și în Europa de Est a afectat și Basarabia. Dacă aș fi reușit atunci să editez documentele Sfatului Țării, aceasta ar fi fost a doua mare realizare a Asociației Istoricilor, pe care o conduceam, după înfințarea și editarea revistei „Patrimoniu".

Dar bunele mele intenții aveau să fie date peste cap de o conjurație pusă la cale de cîțiva politieni, foști colegi de-ai mei din Parlament. Pe atunci, începuse să se afirme tot mai mult Partidul Forțelor Democratice, constituit în baza unei formațiuni ceva mai vechi,

Blocul Țăranilor și Intelectualilor. Doi din liderii acestui partid, Al. Moșanu și Valeriu Matei, mi-au propus de cîteva ori să mă alătur lor. Eu am tot ezitat pînă am refuzat. Erau în acel partid mai mulți oameni de oarecare valoare, printre care Ion Hadîrcă și mai ales Vasile Nedelciuc, mai serioși decît Al. Moșanu și V. Matei. Pe atunci se manifesta tendința de a afilia partidelor variate organizații și formațiuni non-politice. Liderii PFD reușiseră să atragă în partidul lor unele din acestea, cum era de ex. Liga Pedagogilor a profesorului Petru Tarhon, care astfel a încetat să mai existe. Moșanu mi-a vorbit de cîteva ori de faptul că Asociația IIstoricilor, al cărei președinte eram pe atunci, ar fi trebuit să fie mai activă, ceea ce însemna că trebuia să se implice politic, altfel spus, să adere la PFD. Eu am rămas surd la aceste aluzii. Între timp în PFD se scurseseră unii activiști legați mai mult sau mai puțin cu Asociația, printre care A. Petrenco, vicepreședinte, istoricii Gh. Paladi, Ion Șișcanu ș.a. Nu știu dacă trecuse acolo formalmente și Gh. Postică, al doilea vicepreședinte, un biet omuleț slab de înger, dar sigur că se afla în strînsă colaborare cu cei de curînd înregimentați în acel partid. La sugestia lui Moșanu și Matei, aceștia au început să pregătească înlăturarea mea din fruntea Asociației. (Rămăsesem profund scîrbit de prestația mizerabilă din acel moment a lui Petrenco și Postică; fuseserăm pînă atunci în relații foarte bune cu ei, la editura pe care o conduceam le publicasem primele lor cărți în momentul în care aceasta se afla în gravă criză financiară și lucrătorii ei nu-și puteau lua salariile la timp; celui dintîi îi editasem un curs de prelegeri, copiat din manuale sovietice, și încă o cărțulie, la fel lipsită de valoare științifică, fapt la care de altfel mi-a atras atenția președintele de atunci al Comitetului de Stat pentru Edituri, Aurel Scobioală, iar celuilalt i-am făcut cadou editorial prima sa monografie științifică, un studiu de arheologie medievală. Înlocuirea mea din funcția de președinte al Asociației nu era pentru mine o problemă reală și nu mă afecta, decît numai prin faptul că începuse să se facă hoțește; figura mizerabilă, făcută de cei doi, era nu intenția în sine de a mă înlocui în acea funcție, ci că nu avuseseră curajul să-mi vorbească despre asta deschis, colegial și bărbătește.) În același timp, Dragnev, fie sesizat de aceștia, fie nu, a decis să facă, în ceea ce mă privea, jocul lor, iar asta pentru început

însemna întreruperea lucrului în vederea editării documentelor Sfatului Țării. Era în toamna anului 1997. Cît timp coceau aceste intrigi, eu i-am adresat lui Petru Lucinschi, care se arăta pe atunci interesat de persoana mea (bineînțeles, nu sincer și nu prietenește, pentru că între noi nu exista loc pentru nici o afinitate, de nici un fel), o cerere de finanțare a editării acestor materiale. Așa cum era de așteptat, nu am primit nici un răspuns, și nici nu putea fi altfel, de vreme ce acesta, ca fost activist sovietic de partid și antiromân convins, dar mai ales ca individ neserios, un gură-cască nimerit la vîrful puterii din cauza mediului retardat, nu avea cum trata cu înțelegere și simpatie Sfatul Țării. Despre cererea respectivă eu le-am spus colegilor de la Asociație. Fără să-și fi dat seama ce făcea, nerodul de Petrenco, mai degrabă împins de alții decît din proprie inițiativă, referindu-se într-un material din „Literatura și arta" (probabil, pus la cale cu Dabija) la cererea mea de finanțare a editării documentelor Sfatului Țării, mă învinuia că făceam business cu astfel de treburi. Cam în același timp, Dragnev mi-a cerut să întorc la Institut toate documentele, spunînd că deocamdată acestea nu pot fi editate. O figură jalnică făcea și fostul meu coleg și prieten de la editură, Adauge, căruia îi arătasem și lui, de fiecare dată cînd fusese nevoie, susținerea și simpatia, dar care acum, fiind slugarnic din fire și dorind să-i facă pe plac lui Dragnev, a trecut de partea acestuia, punîndu-i la dispoziție toate materialele care fuseseră pregătite la editură din inițiativa și prin stăruința mea. Astfel, încercarea de a edita documentele Sfatului Țării a eșuat. Dorința mea și intenția serioasă de a edita documentele Sfatului Țării nu s-au limitat la acea încercare din 1997 de a o face prin intermediul Institutului de Istorie al Academiei. Am mai spus că prima tentativă data încă din toamna lui 1988, cînd convenisem cu Ion Ciocanu, directorul editurii „Literatura artistică", de a edita procesele-verbale ale Sfatului Țării, varianta de ziar, pe care în acel moment Maria mea le copia în secția de carte rară a Bibliotecii Academiei, intenție care nu s-a mai realizat din motive independente de voința mea: Maria plecase la țară, eu aveam să preiau în curînd funcția de redactor-șef al editurii „Cartea Moldovenească", unde aveam mult de lucru, iar pe deasupra mai eram și foarte angajat în bătălia pe care forțele noastre naționale

o începuse cu regimul sovietic. Peste un an am fost ales deputat în Parlament, încredințîndu-mi-se acolo și funcția de secretar, iar aceste evenimente mi-au adus noi griji și multe alte ocupații. Dar nici în noile condiții nu am renunțat vreo clipă la intenția de a edita documentele Sfatului Țării. Chiar din acel an, adică din 1990, am început să editez revista „Patrimoniu" și chiar în primul număr a fost publicat procesul-verbal al primei ședințe a Sfatului Țării, din 21 noiembrie 1918, și din acel moment pînă la încetarea apariției revistei, în 1993, astfel de materiale a conținut fiecare nouă apariție editorială a acestei publicații. Nici eșecul cu Institutul de Istorie nu m-a făcut să renunț. La scurtă vreme după ce am constatat nereușita acestei colaborări, am solicitat o audiență ambasadorului României la Chișinău, Marcel Dinu, cu care ne cunoșteam foarte bine încă din 1992, și i-am cerut să dea o mînă de ajutor pentru ca documentele menționate să poată fi editate. A promis, dar nu a făcut nimic, iar eu, dîndu-mi seama că nici nu avea de gînd să întreprindă ceva, am renunțat să-l mai solicit. Dar bineînțeles că nu am renunțat și la idee, deoarece eram sigur că în viitor, nu știu în ce condiții, voi reveni și voi reuși.

Cel de-al treilea proiect pe care l-am dus cu mine la editura „Universitas" în 1993, și anume ideea de a realiza o bibliografie istorică a Basarabiei, avea să aibă mai mult noroc, deși a trebuit să depășească multe obstacole, și pe parcursul îndelungatei sale realizări avea să se arate ca o acțiune mult mai complicată față de cum mi-o închipuisem eu la început. Îmi dădeam seama prea bine că inițiativa era ambițioasă, deoarece presupunea un volum nu doar foarte mare, ci și o muncă extrem de migăloasă: trebuia căutată în biblioteci, arhive, muzee, la particulari toată informația despre scrierile istorice referitoare la Basarabia. Cercetările urmau să se facă și în afara Republicii Moldova. Era evident că de unul singur nu aș fi putut duce această sarcină pînă la capăt, de aceea am căutat ajutoare. L-am rugat pe directorul Bibliotecii Naționale, Alexei Rău, să-mi recomande un bibliograf. Mi-a propus-o pe Elena Conțescu, o doamnă drăguță, cu care m-am întîlnit la editură. Ea s-a arătat încîntată de dorința mea, am discutat și s-a apucat de treabă, dar chiar de la început am văzut că treaba nu va merge. Știam că la Biblioteca Academiei lucra Ion Șpac, bibliograf cu experi-

ență și cu o serie de realizări de oarecare succes în acest domeniu. L-am invitat și pe el, i-am spus ce aveam de gînd să fac, a acceptat și a început să lucreze. La scurt timp, mi-a adus primele mostre de materiale pe care le adunase și le selectase așa cum știa el că se făcea de obicei. Eu nu am fost însă încîntat, deoarece aceste materiale nu se limitau la domeniul istoriei, ci vizau și alte sfere. I-am atras atenția la această lacună, a promis că va ține cont de ea și s-a dus să mai lucreze, dar nici informația adunată a doua oară nu satisfăcea întru totul principiul de bază al viitoarei lucrări de a cuprinde numai studii istorice și scrieri care conțineau informație istorică ceva mai consistentă. Am înțeles că, oricît aș fi stăruit, el nu ar fi putut face ceea îi ceream, deoarece nu avea pregătire în domeniul istoriei și de aceea nu putea ști care scriere ține de istorie și care nu, care se referea la Basarabia și care nu. Am fost nevoit să renunț și la serviciile lui. Inițiativa mea părea să intre în impas, cînd într-o bună zi secretara mă anunță că eram căutat de un domn pe nume Nicolaescu. I-am cerut imediat să-l poftească în birou la mine. Era vechiul meu coleg de muncă de la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic, Ion Nicolaescu. Îl cunoșteam încă de prin anii '70, cînd îl vedeam la unele ședințe în Institutul de Istorie de la Academie, proaspăt absolvent al Universității de Stat, decis să se aventureze în lumea științei istorice. Deveniserăm mai apropiați în 1979, cînd i-am propus să vină la Insitutul Pedagogic pentru a prelua de la mine cursul de istorie modernă a Rusiei, întrucît eu doream să scap de acest curs pentru a relua predarea istoriei antice. După revenirea mea din concediul de creație, în 1983, ne-am împrietenit și mai mult. Dar după ce la sfîrșitul anului 1987 părăsisem Institutul, l-am întîlnit tot mai rar. Nu a avut noroc nici cu familia, și nici cu știința. Pavel Leontievici Rîbalko, istoric bine pregătit și mai ales un om de omenie, fiindu-i conducător științific, i-a propus ca temă pentru disertație *Întrecerea socialistă în sînul clasei muncitoare din Moldova*. Fiind deosebit de responsabil și de stăruitor, Ion s-a apucat neîntîrziat de lucru, a adunat multe materiale și s-a pus pe scris. Tema era proastă și scrisul mergea greu, mai ales că trebuia să scrie în limba rusă pe care nu prea o cunoștea. În plus, apăruseră și niște divergențe de opinie între el și șeful său, așa că definitivarea tezei s-a tărăgănat pînă la în-

ceputul anilor '90, cînd Insititul de Istorie a partidului, unde lucra P. L. Rîbalko și care coordona toate temele cu caracter ideologic prosovietic și procomunist, a fost lichidat. Astfel, toată munca sa de vreo zece ani s-a dus de rîpă. Pe deasupra, a fost dat afară și de la facultate, în urma plîngerii pe care soția sa o depusese la rectorat pentru că i-a dat cîteva palme după ce a prins-o cu altul. Acum venise la mine cu rugămintea să-l ajut să-și găsească ceva de lucru. La editură nu-l puteam lua, dar i-am propus să lucreze cu mine la pregătirea bibliografiei. Mă angajam să-i dau în fiecare lună cîte 300 de lei din leafa mea. Nu era mult, dar nici prea puțin; după cursul de atunci al leului, suma respectivă era echivalentă cam cu o sută de dolari, cu care, prețurile și serviciile nefiind atît de împovărătoare, cum aveau să fie mai tîrziu, se putea face față celor mai mari nevoi. Mai avea cîteva ore la o școală, avea o gospodărie bună în Lozova și o jumătate de casă în Durlești (pe care o împărțise cu fosta soție, după divorț). Ca profesor și savant, Ion nu se putea lăuda cu performanțe deosebite, dar avea în schimb o bună pregătire ca istoric și, principalul, se informa mereu. Însoțindu-mă în călătoriile pe care le făceam în fiecare an la Odesa și la Cernăuți pentru a procura literatură proaspătă, mai ales în limba română, și-a lărgit mult cunoștințele și interesele cognitive, citind din ce în ce mai mult, în afară de istorie, și beletristică. Era exact omul cel mai potrivit pentru munca la o bibliografie, deoarece, pe lîngă cunoștințe bune în domeniul istoriei și familiarizarea cu alte sfere ale cunoașterii, era deosebit de stăruitor și de meticulos. I-a plăcut propunerea mea și s-a pus pe muncă fără întîrziere. La început nu i-a fost prea ușor, întrucît nu era familiarizat cu cerințele bibliologiei, cum nu eram nici eu, dar treptat a însușit cele mai necesare elemente ale acestei științe, după care eforturile sale aveau să dea rezultate din ce în ce mai bune. Chiar primele liste de literatură pe care mi le-a adus demonstrau că apucaserăm pe calea cea dreaptă; buna pregătire de istoric îl ajuta foarte mult să depisteze fără greș materialele de care aveam nevoie și totodată să evite tot ceea ce nu ținea de domeniul care ne interesa. Am lucrat foarte mult amîndoi, dar în biblioteci cel mai mult a lucrat el. A fost o muncă ce a necesitat foarte mult timp și deosebit de multă răbdare, pe care eu, mult mai agitat decît el, nu prea o aveam. Nu s-a lucrat doar

cu bibliografiile editate, cu cronicile cărții și presei, cu fișierele și cu cartotecile, asta fiind partea cea mai simplă și mai mică a muncii noastre; am ridicat din fondurile bibliotecilor mii de volume pentru a putea culege toate datele corespunzătoare direct din aceste surse, asta însemnînd notarea corectă și deplină a numelor autorilor, a titlurilor scrierilor (monografii, documente, culegeri de articole, articole aparte în reviste, recenzii etc.), a locului și anului ediției, a numelui editurii, a numărului de pagini al fiecărei lucrări. La început, Nicolaescu li se părea bibliotecarilor un personaj straniu, deoarece nimeni nu mai venise pînă atunci în bibliotecă zi de zi să comande zeci de cărți, pe care, cu anumite excepții, nu le citea, ci doar își nota atent cîte ceva din fiecare, apoi le returna pentru a comanda altele. Dar, pînă la urmă, s-au obișnuit cu el și au înțeles că făcea un lucru de preț, de aceea nu numai că nu-l mai tratau cu ironie sau rezervă, ci chiar îl ajutau, astfel că, după ce trecu ceva vreme, munca sa avea să devină tot mai rodnică și mai profesionistă. Prin 1998 sau 1999, i-am pus la dispoziție pentru o vreme locuința pe care o aveam închiriată în București, timp în care a putut lucra în Biblioteca Academiei Române și în Biblioteca Centrală Universitară din București. Apoi, la rugămintea mea, profesorul Ioan Caproșu, pe atunci decan al Facultății de Istorie a Universității din Iași, i-a făcut rost de o cameră într-un cămin studențesc și i-a facilitat accesul la fondurile Bibliotecii Universitare din Iași. Intenționam să continuăm tot așa și în bibliotecile din Odesa, făcusem demersurile corespunzătoare, găsisem, prin intermediul unei asociații bulgărești de acolo (cu concursul colegului nostru din Chișinău, N. Cervenkov), și un loc de cazare. Această intenție nu s-a putut realiza însă din cauza morții tragice a prietenului meu. La sfîrșitul anilor '90 situația sa materială era catastrofală, salariu nu avea, trăia din foarte puținul pe care i-l dădeam eu din cînd în cînd, că nici eu nu aveam salariu (revenind, după lichidarea în primvara lui 1996 a editurii, la Institutul de Istorie, nu m-am reținut însă acolo prea mult: în 1997 a trebuit să mă retrag, după ce văzusem că Dragnev, împreună cu alții, sabota editarea documentelor Sfatului Țării). Stătea mai mult în cocioaba sa din Durlești, unde, din lipsă de bani, nu avea nici căldură, nici curent electric. Trecea aproape în fiecare dimineață pe la mine, luam masa împreună,

discutam ce era făcut, ce și cum urma să mai facem, îi dădeam cinci lei pentru un pachet de țigări și pentru un ceai (eram și eu aproape tot atît de bogat ca și el). Seara trecea iar pe la mine. Pe atunci locuiam într-o dărăpănătură din spatele unei vechi case arătoase pe str. Toma Ciorbă, vis-à-vis de ambasada Rusiei. Din prostie, mă angajasem să cumpăr jumătate din acea casă, am dat proprietarului banii care îi luasem pe locuința pe care o avusesem pînă atunci lîngă Parlament (peste drum de Ginta Latină), ceea ce făcea doar ceva mai mult de jumătate din prețul cerut de acesta, astfel că pînă la soluționarea problemei, pe care de fapt nu o vedeam în nici un fel, mă aciuasem într-o atenansă din curte ce stătea să cadă. Acolo era și un garaj în care se găsea un pat și aproape întotdeauna cîte ceva de-ale gurii, plus un pahar de vin sau de țuică. În acel loc tihnit am petrecut multe sute de ore cu prietenul meu Nicolaescu. Discutam de toate, dar întotdeauna începeam și terminam cu bibliografia și cu variate teme istorice sau cercetări în domeniul istoriei. Între timp, interveniseră o serie de schimbări în ceea ce privește viziunea asupra lucrării și structura ei. Între altele, convenisem să nu ne limităm la Basarabia, ci să cuprindem și spațiul moldovenesc de dincolo de Nistru, așa încît noua denumire a viitoarei cărți urma să fie *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*. În ultima vreme, discutam adesea despre motivarea bibliologică și teoretică a lucrării. I-am propus lui Ion să scriem împreună cîteva articole de istorie și analiză a bibliografiilor istorice referitoare la Moldova de răsărit. Nu s-a arătat deloc interesat. Singurul lucru pe care îl dorea era să-și ia în sfîrșit doctoratul, ceea ce urma să se facă anume în baza bibliografiei la care lucram. În acest scop, eu urma să scriu un amplu studiu istoriografic, la care mai trebuia adăugată o analiză bibliologică și poate cîteva anexe ca material ilustrativ. Dar bibliografia în sine era departe de a fi finisată. Aceasta era situația în noiembrie, anul 2000. În seara zilei de 21 noiembrie, Ion a stat ceva mai mult la mine, deoarece la Durlești nu-l așteptau decît frigul și întunericul. Pe la orele 22, a plecat. A trecut o săptămînă și nu a mai venit pe la mine, a început a doua săptămînă și el tot nu se arăta. Am intuit că ceva se întîmplase cu el, drept care am telefonat la spitalul de urgență, unde mi-au confirmat că zece zile în urmă Ion decedase, după ce fusese adus în stare

cu bibliografiile editate, cu cronicile cărții și presei, cu fișierele și cu cartotecile, asta fiind partea cea mai simplă și mai mică a muncii noastre; am ridicat din fondurile bibliotecilor mii de volume pentru a putea culege toate datele corespunzătoare direct din aceste surse, asta însemnînd notarea corectă și deplină a numelor autorilor, a titlurilor scrierilor (monografii, documente, culegeri de articole, articole aparte în reviste, recenzii etc.), a locului și anului ediției, a numelui editurii, a numărului de pagini al fiecărei lucrări. La început, Nicolaescu li se părea bibliotecarilor un personaj straniu, deoarece nimeni nu mai venise pînă atunci în bibliotecă zi de zi să comande zeci de cărți, pe care, cu anumite excepții, nu le citea, ci doar își nota atent cîte ceva din fiecare, apoi le returna pentru a comanda altele. Dar, pînă la urmă, s-au obișnuit cu el și au înțeles că făcea un lucru de preț, de aceea nu numai că nu-l mai tratau cu ironie sau rezervă, ci chiar îl ajutau, astfel că, după ce trecu ceva vreme, munca sa avea să devină tot mai rodnică și mai profesionistă. Prin 1998 sau 1999, i-am pus la dispoziție pentru o vreme locuința pe care o aveam închiriată în București, timp în care a putut lucra în Biblioteca Academiei Române și în Biblioteca Centrală Universitară din București. Apoi, la rugămintea mea, profesorul Ioan Caproșu, pe atunci decan al Facultății de Istorie a Universității din Iași, i-a făcut rost de o cameră într-un cămin studențesc și i-a facilitat accesul la fondurile Bibliotecii Universitare din Iași. Intenționam să continuăm tot așa și în bibliotecile din Odesa, făcusem demersurile corespunzătoare, găsisem, prin intermediul unei asociații bulgărești de acolo (cu concursul colegului nostru din Chișinău, N. Cervenkov), și un loc de cazare. Această intenție nu s-a putut realiza însă din cauza morții tragice a prietenului meu. La sfîrșitul anilor '90 situația sa materială era catastrofală, salariu nu avea, trăia din foarte puținul pe care i-l dădeam eu din cînd în cînd, că nici eu nu aveam salariu (revenind, după lichidarea în primvara lui 1996 a editurii, la Institutul de Istorie, nu m-am reținut însă acolo prea mult: în 1997 a trebuit să mă retrag, după ce văzusem că Dragnev, împreună cu alții, sabota editarea documentelor Sfatului Țării). Stătea mai mult în cocioaba sa din Durlești, unde, din lipsă de bani, nu avea nici căldură, nici curent electric. Trecea aproape în fiecare dimineață pe la mine, luam masa împreună,

discutam ce era făcut, ce și cum urma să mai facem, îi dădeam cinci lei pentru un pachet de țigări și pentru un ceai (eram și eu aproape tot atît de bogat ca și el). Seara trecea iar pe la mine. Pe atunci locuiam într-o dărăpănătură din spatele unei vechi case arătoase pe str. Toma Ciorbă, vis-à-vis de ambasada Rusiei. Din prostie, mă angajasem să cumpăr jumătate din acea casă, am dat proprietarului banii care îi luasem pe locuința pe care o avusesem pînă atunci lîngă Parlament (peste drum de Ginta Latină), ceea ce făcea doar ceva mai mult de jumătate din prețul cerut de acesta, astfel că pînă la soluționarea problemei, pe care de fapt nu o vedeam în nici un fel, mă aciuasem într-o atenansă din curte ce stătea să cadă. Acolo era și un garaj în care se găsea un pat și aproape întotdeauna cîte ceva de-ale gurii, plus un pahar de vin sau de țuică. În acel loc tihnit am petrecut multe sute de ore cu prietenul meu Nicolaescu. Discutam de toate, dar întotdeauna începeam și terminam cu bibliografia și cu variate teme istorice sau cercetări în domeniul istoriei. Între timp, intervenise o serie de schimbări în ceea ce privește viziunea asupra lucrării și structura ei. Între altele, convenisem să nu ne limităm la Basarabia, ci să cuprindem și spațiul moldovenesc de dincolo de Nistru, așa încît noua denumire a viitoarei cărți urma să fie *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*. În ultima vreme, discutam adesea despre motivarea bibliologică și teoretică a lucrării. I-am propus lui Ion să scriem împreună cîteva articole de istorie și analiză a bibliografiilor istorice referitoare la Moldova de răsărit. Nu s-a arătat deloc interesat. Singurul lucru pe care îl dorea era să-și ia în sfîrșit doctoratul, ceea ce urma să se facă anume în baza bibliografiei la care lucram. În acest scop, eu urma să scriu un amplu studiu istoriografic, la care mai trebuia adăugată o analiză bibliologică și poate cîteva anexe ca material ilustrativ. Dar bibliografia în sine era departe de a fi finisată. Aceasta era situația în noiembrie, anul 2000. În seara zilei de 21 noiembrie, Ion a stat ceva mai mult la mine, deoarece la Durlești nu-l așteptau decît frigul și întunericul. Pe la orele 22, a plecat. A trecut o săptămînă și nu a mai venit pe la mine, a început a doua săptămînă și el tot nu se arăta. Am intuit că ceva se întîmplase cu el, drept care am telefonat la spitalul de urgență, unde mi-au confirmat că zece zile în urmă Ion decedase, după ce fusese adus în stare

extrem de gravă, fiind lovit în stradă de o mașină. Nimeni dintre rude nu voia să-l ia de la morgă, întrucît nu se puteau înțelege cine urma să moștenească puțina avere ce rămăsese de la părinții săi. Am plecat la Lozova, am discutat cu cîte cineva din neamurile lui, apoi, întors la Chișinău, am vorbit și cu o soră a lui, care îi fusese ceva mai apropiată. În sfîrșit, l-au luat și a fost înmormîntat la el în sat. L-am văzut atunci la înmormîntare și pe fiul său, un băiat frumos de vreo 10-12 ani, însoțit de bărbatul cu care trăia acum mamă-sa.

Dispariția subită a lui Ion Nicolaescu a adus schimbări neașteptate în istoria bibliografiei la care trudiserăm noi doi de atîta vreme. Din fericire, cea mai mare parte a materialului pe care îl acumulaserăm pînă atunci se afla la mine, deoarece eu lucram permanent la el, fie completîndu-l, fie consultîndu-l pentru pregătirea studiului introductiv. Dar o mapă cu materiale adunate în ultima vreme, fiind vorba în special de informații cu caracter bibliologic, se afla la el în momentul cînd s-a întîmplat tragicul accident. Acea mapă l-a însoțit în ultimul său drum spre casa părintească. Nu mi-a dat obrazul să întreb de ea în zilele foarte triste de pînă la înmormîntarea sa și din clipa cînd l-am văzut pentru ultima dată. Am revenit după vreo două-trei săptămîni la Lozova și l-am întrebat despre mapă pe un văr al său, care-și asumase sarcina cea mai mare în petrecerea prietenului meu pe ultimul drum. Mi-a răspuns că da, a fost o astfel de mapă, dar că el a pus-o la toaletă și acum nu mai rămăsese din ea decît doar cîteva hîrtii.

După anul 2000, am continuat de unul singur să completez bibliografia și totodată să caut un editor. Încă pînă la dispariția lui Ion, propusesem manuscrisul lui Oleg Bodrug, diectorul editurii „Prut Internațional", unde chiar în acel an avea să apară cartea mea *Moldova antisovetică*. Notă într-un caiet de însemnări, făcută la București: „30.03.2000. M-am întîlnit cu directorul editurii „Prut Internațional", ...ne-am înțeles să editeze viitoarea mea carte *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*". După vreo două săptămîni, revenind la Chișinău, Bodurg mi-a pus la dispoziție o dactilografă, care încet-încet a început să culeagă la computer noul manuscris, care era extrem de complicat, întrucît fiecare foaie era încărcată de adaosuri, corectări, sublinieri, paranteze, variate și de multe ori enigmatice semne de punctuație. Cele mai multe din aceste

foi nu erau de fapt pagini obișnuite de text, ci niște coli lungi de peste o jumătate de metru sau chiar de un metru și ceva, fiecare fiind alcătuită dintr-o mulțime de petice de hîrtie lipite una de alta și încărcate cu tot felul de scrisuri și de semne, de mule ori indescifrabile. Operatoarea la computer, care din nefericire nu se nimerise a fi dintre cele mai instruite și nici dintre cele mai civilizate, era mereu nemulțumită, îmbufnată, așa încît eu trebuia să umblu pe lîngă ea cu cea mai mare atenție. Prima variantă de text dactilografiat trebuia citită, corectată, întoarsă dactilografei pentru a fi tipărită din nou, și această operație se repeta de cîteva ori, pînă în sfîrșit reușeam să obțin un material acceptabil, deci nu neapărat perfect. A durat cel puțin un an această muncă, dar, cu răbdarea pe care mi-am cultivat-o de-a lungul unei biografii încărcată de greutăți și surprize ingrate, am reușit să vad toată lucrarea tipărită. Însă, din motive pe care nu mi le-a făcut inteligibile, Bodrug nu a mai dorit să o tipărească; eu înțelesesem că pricina erau cheltuielile prea mari solicitate de editarea cărții, în situația în care venituri de la ea nu prea erau de așteptat. Nu mi-a rămas decît să mă bucur măcar cu atît că mi-a dat totuși varianta electronică a manuscrisului, ceea ce nu era deloc puțin, știind ce harababură fuseseră materialele scrise de mînă. A doua încercare de a edita lucrarea am făcut-o cu Iurie Roșca. Acesta avea o tipografie, unde își tipărea ziarul „Flux", și mai scotea și cîte o carte din cînd în cînd. Ne cunoșteam bine înde noi, încă de pe cînd lucraserăm împreună la Muzeul de literatură, prin 1988, apoi prin colaborarea strînsă la Frontul Popular. Mi-a promis că o va tipări și mi-a zis să las discurile la Mihai Adauge, care între timp migrase de la Institutul de Istorie la Iurie Roșca, devenind o slugă foarte devotată a acestuia. Mi-a mai cerut să pregătesc o scrisoare-cerere de finanțare, adresată unor instituții din România de la numele cîtorva mari biblioteci publice din Moldova, inclusiv Biblioteca Națională a Republicii Moldova și Biblioteca Academiei de Științe, pe care urma să o ducă unde credea el de cuviință. Am pregătit scrisoarea, dar nu a mai urmat nimic, așa că, după vreun an de așteptări, a trebuit să-i cer lui Adauge discurile îndărăt.

Următoarea solicitare am adresat-o conducerii de la Fundația Soros-Moldova. Știam că această instituție susținuse editarea mai multor cărți de istorie și din domenii înrudite, ca relațiile internaționale,

politologia și sociologia, chiar dacă cele mai multe din ele nu excelau printr-o calitate bună. Mi-am zis, în naivitatea mea, că întrucît ceea ce propuneam eu viza o inițiativă editorială destul de rară și totodată de indiscutabilă utilitate științifică și publică, de vreme ce era vorba de o ediție enciclopedică cu o informație consistentă și de real interes și de tot atîta folos pentru multă lume, conducerea insituției nu ar fi putut avea vreun temei să o respingă. După ce am așteptat vreo lună, în sfîrșit am primit un telefon de la Soros-Moldova, care mă informa că eram invitat la șeful instituției, Victor Ursu. Acesta mi-a înmînat niște hîrtii, spunîndu-mi că, spre regret, manuscrisul meu era respins, dar că acest refuz s-a făcut foarte democratic și foarte obiectiv, dovadă fiind hîrtiile pe care mi le dăduse. Am examinat hîrtiile: erau două recenzii din afara instituției. Așa cum aveam să-mi dau seama îndată, citindu-le atent, manuscrisul fusese probabil trimis la Institutul de Istorie al Academiei, adică lui Dragnev, care, la rîndul său, l-a dat lui Gh. Cojocaru și lui A. Eșanu, poate sugerîndu-le că Fundația nu era foarte interesată să-l editeze. De fapt aceștia nici nu aveau nevoie de o astfel de sugestie, deoarece erau hotărîți să dea verdict negativ din proprie inițiativă. Deși recenziile nu erau semnate, nu mi-a fost deloc greu să-i identific pe autorii lor. Cojocaru s-a developat el însuși deschis, cînd în acea mîzgălitură neglijentă pe două pagini a început să polemizeze cu mine asupra monogafiei sale, citînd copios și cu exactitate fragmente întregi din ea, care de altfel nu era o lucrare științifică, ci o scriere propagandistică, o apologie cu apă chioară a aflării Basarabiei în cadrul statului român. Eșanu, care a pregătit recenzia împreună cu soția sa Valentina, el neputînd să citească manuscrisul care i s-a dat, a făcut două observații ce l-au dat de gol: una era din categoria celor de ordin strict bibliologic, pe care istoricii de obicei nu le fac, în schimb le fac bibliografii, tocmai aceasta fiind meseria soției sale; în cea de-a doua, recenzia elogia meritele Valentinei pentru participarea, din partea Basarabiei, la completarea ultimului volum (din acel moment) al *Bibliografiei istorice a României*, lucru pe care îl știau doar ei doi. Pe de altă parte, recenzia lor conținea cîteva date ce trădează înclinațiile profesionale ale istoricilor, fără să vizeze și preocupările bibliogarfilor de meserie (de ex., referințele la Paul de Alep, despre care îl auzisem pe Eșanu vorbind cîțiva ani mai devreme), asta semnalînd

participarea istoricului la întocmirea recenziei; deci, era evident că autorul acestei recenzii nu putea fi altcineva decît cuplul Eșanu. Aș fi vrut mult să nu am dreptate, dar tare mă tem că nu mă înșel. Nu m-a deranjat prea tare aprecierea răutăcioasă a lui Cojocaru, chiar dacă nu puteam să-i înțeleg resorturile – nicicînd nu am avut vreun fel de relații cu el, nici bune, nici rele, nu-l prea cunoșteam și nici nu mă interesa, deoarece chipul său fleșcăit, uscat și înăcrit nu-mi spunea nimic deosebit, nici ca istoric, nici ca personalitate, nici ca om. În schimb, atitudinea lui Eșanu nu mi-o puteam explica. Fuseserăm prieteni buni încă din anii studenției, iar cînd și-a înaintat candidatura pentru titlul de membru-corespondent al Academiei de Științe, i-am acordat, așa cum am mai spus, tot sprijinul, astfel mai adăugîndu-mi cîțiva neprieteni; V. Matei, de ex., al cărui partid avea probabil candidatura sa pentru același loc, mi-a vorbit cu ironie agresivă, proprie oamenilor fără educație sau de extracție dubioasă, despre materialul *Elogiul cumințeniei*, publicat în „Moldova Suverană", în care îl descriam cu toată căldura sufletului pe omul și istoricul Eșanu. Cînd și-a pierdut vederea, am fost primul care a alergat să-l ajute – nu are rost să spun ce anume am făcut atunci. El, în schimb, după ce se mai întremase, împăcîndu-se cu situația nefericită în care nimerise, s-a înhăitat cu cîțiva indivizi din noua conducere a Asociației Istoricilor, sabotînd împreună unele inițiative ale mele, între care și încercarea de a organiza un ciclu public de lecturi istorice la Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Indiferent însă de aceste atitudini personale față de manuscrisul *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*, era înafara oricărei îndoieli că lucrarea era respinsă nu pentru că ar fi avut niște neajunsuri serioase, ci pentru că așa se hotărîse din capul locului; întîmplător, atitudinea personală a recenzenților răuvoitori a coincis cu intenția de la început a conducerii Fundației, dacă nu fusese chiar sugerată cumva de această intenție. Era evident că instituția era coruptă și că, prin urmare, nu se putea conta pe o selectare profesionistă, corectă și imparțială a lucrărilor propuse acesteia spre editare. Acesta nu era de fapt singurul exemplu nefericit din încercările mele de colaborare cu Fundația, care de fiecare data a preferat proiecte sau manuscrise îndoielnice, față de ce i-am propus eu.

Fiind respins şi la Fundaţia Soros-Moldova, după ce mai devreme mă ciocnisem cu alte atituduni mai mult sau mai puţin asemănătoare, ajunsesem să nu mai am nici o speranţă că voi putea găsi un editor care să vrea să scoată *Bibliografia*. Eram decis să adun cumva nişte bani şi să fac o ediţie pe cont propriu, oricît de modestă, asta însemnînd să fie realizată pe un material de cea mai proastă calitate şi cu un tiraj foarte mic. Lipsa banilor însă m-a făcut să nu mă grăbesc. Era prin 2003/4, lucram la cîteva universităţi deodată (Universitatea de Stat a Moldovei, Univers-Moldova, Academia de Telecomunicaţii şi Universitatea Umanistică), la două din ele avînd chiar funcţia de şef de catedră. Totuşi cîştigam puţin, mai ales că o mare parte a banilor îmi era înghiţită de fisc, aşa că munca în mai multe locuri nu prea îmi salva proasta situaţie materială. Nu ştiu cum mi-a dat prin cap, la un moment dat, să trec pe la Anatol Vidraşcu şi să-i propun şi lui nenorocosul meu manuscris. Spre mirarea mea, a acceptat. Nu ştiam că de fapt acceptase nu de dragul meu sau din convingerea că făcusem o treabă extraordinară, ci mai degrabă din considerentul că tema lucrării mele îl îndreptăţea să solicite bani pentru ea de la Ministerul Culturii din România. Pentru mine nu avea nici o importanţă de unde veneau banii, cu adevărat important era că lucrarea putea, în sfîrşit, să apară. Oricum, îi eram foarte recunoscător lui Vidraşcu, şi i-am rămas, pentru aceasta, tot timpul, chiar dacă ulterior avea să-mi facă, în alte circumstanţe şi cu alte treburi, şi nişte porcării. El a încredinţat manuscrisul unei tinere operatoare, Lenuţa Dandara, care, pe cît de pricepută şi disciplinată, pe atît de nepretenţioasă şi răbdătoare, a cules treptat toate materialele, pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a anului 2004 şi în prima jumătate a anului 2005. Între timp, întrucît textul de bază al lucrării fusese oarecum definitivat, iar scrierile cuprinse în ea erau numerotate, aşa cum se obişnuieşte în marile bibliografii, toate materialele pe care le-am adunat după realizarea acestor operaţiuni şi care însumau aproape o mie de titluri le-am anexat, în cîteva addende, la sfîrşit. După ce textul a fost cules, a trebuit să lucrez intens la alcătuirea indicilor de rigoare, care pentru o lucrare cu caracter enciclopedic sînt indispensabili. Cartea întrunea un mare volum de informaţie, ceea ce a făcut ca indicii să fie şi ei destul

de mari. Lucrarea a văzut lumina tiparului în noiembrie 2005. Nici atunci, după ieşirea ei de sub tipar, şi nici în anii care au urmat, la Chişinău nu a existat vreo reacţie la apariţia acestei cărţi din partea istoricilor sau a bibliografilor, cu excepţia reproducerii copertei în ziarele „Literatura şi arta" şi „Timpul", făcută la cererea lui Vidraşcu exclusiv ca reclamă editorală, pentru că redactorii publicaţiilor respective, N. Dabija şi C. Tănase, cu mai multă plăcere ar fi ponegrit cartea decît să o semnaleze ca pe un important eveniment ştiinţific şi cultural. Cu totul alta avea să fie atitudinea faţă de această carte în România. De ex. Florin Constantiniu, membru al Academiei Române, îmi scria: „Am fost bucuros să prezint publicului românesc monumentala dumneavoastră lucrare. Vă admir nu numai pentru munca uriaşă, ci şi pentru textul introductiv, extrem de instructiv pentru mine". Scrisoarea a fost urmată de un articol în revista bucureşteană „Dosarele istoriei", în care acelaşi Constantiniu nota, între altele: „De la Chişinău, ne soseşte un adevărat monument ştiinţific, înălţat de dl Ion Ţurcanu: *Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei...*, care numără 16 462 de titluri (de fapt, 16 561 – recenzentul nu observase şi anexa de la sfîrşitul volumlui – I.Ţ.) şi un număr mare de indici, destinaţi să înlesnească lectorului consultarea acestei voluminoase lucrări. Ca instrument de lucru, bibliografia d-lui Ion Ţurcanu va fi de acum înainte de un folos inestimabil. Dar valoarea lucrării prezentate aici nu stă doar în bogăţia titlurilor, atîtea necunoscute nouă, celor din dreapta Prutului. Autorul a aşezat la începutul volumului un întins studiu introductiv, care nu se mărgineşte la prezentarea istoriografiei moldoveneşti, ci abordează problemele fundamentale ale cercetării istorice... Dl Ion Ţurcanu utilizează, în tratarea acestor chestiuni, o bogată bibliografie română şi străină, dovedind stăpînirea unei tematici de mare complexitate" etc., etc. Trebuie să mărturisesc că nu m-am putut stăpîni să nu trimit la Fundaţia Soros-Moldova, pe numele lui V. Ursu, un plic cu aceste aprecieri, împreună cu copia copertei cărţii, pe care „experţii" instituţiei o respinseseră. Bineînţeles că lucrarea avea destule neajunsuri, şi eu ştiam asta mai bine ca oricine, dar mai ştiam că, indiferent de cîte lacune va fi avut, ea era totuşi bine venită din mai multe puncte de vedere, după cum avea să se arate de un real

folos pentru variate domenii de cercetare. Obstacolele intenţionate la astfel de iniţiative ştiinţifice şi editoriale, tot aşa ca şi trecerea lor sub tăcere, refuzul încăpăţînat de a semnala apariţia unor astfel de cărţi şi de a face trimitere la ele, trădează deopotrivă obtuzitate şi închidere în găoacea sufocantă a provincialismului cultural. Trebuie să mai adaug că, cinci ani mai tîrziu, dl Stelian Mîndruţ, unul din alcătuitorii mai multor volume ale *Bibliografiei istorice a României*, avea să-mi mărturisească ca în cadrul Institutului de Istorie „George Bariţiu" din Cluj, unde muncea domnia sa, s-a lucrat ani la rînd doar cu un singur exemplar al cărţii mele, tras la xerox şi ferfeniţat, fapt care mi-a dat un sentiment amestecat de uimire, bucurie şi nemulţumire şi m-a grăbit să le trimit un volum de tipar. Iar de la Paris, Matei Cazacu îmi scria: „Am reuşit să-mi procur uriaşa dvs. *Bibliografie a Basarabiei*, o carte fundamentală pe care sînt mîndru să o posed".

Aşa cum spuneam cîteva pagini mai în urmă, alcătuirea *Bibliografiei istorice a Basarabiei şi Transnistriei* fusese iniţiată în 1993. Acela a fost şi ultimul an din scurta viaţă a revistei „Patrimoniu". La fel ca în 1992, am scos atunci doar două numere, din bani primiţi, oricît ar părea de curios, de la guvernul agrarian, ceea ce însemna antiromân şi prorus, al lui Sangheli. Dar încă mai curios este faptul că guvernele care au venit după acesta nu au mai dat bani pentru astfel de publicaţii. Alţi redactori au fost mai descurcăreţi, s-au adresat după ajutor în România, fie direct, fie – mai des – prin intermediul Uniunii Scriitorilor din Moldova, condusă de Mihai Cimpoi. Eu, din păcate, nu prea m-am priceput cum să găsesc bani, ceea ce a făcut ca după 1993 revista mea să nu mai poată apărea. Şi s-a întîmplat aceasta după patru ani de activitate, timp în care reuşisem să acumulez o anumită experienţă managerială şi redacţională ce îmi permitea să fac o publicaţie cu adevărat profesionistă. Dar am păţit exact ca ţiganul cu măgarul lui: măgarul a murit exact în momentul în care se învăţase să nu mai mănînce. La 75 de ani de la Unirea Basarabiei cu România, cele mai multe materiale din cele două numere ale revistei erau consacrate acelui eveniment, din ele făcînd parte, între altele, două studii semnate de mine la tema respectivă, procesul-verbal al şedinţei din 27 martie 1918 a Sfatului Ţării, Tratatul din 28 octombrie 1920

privind recunoaşterea internaţională a Unirii Basarabiei, corespondenţa lui Ioan Pelivan din timpul aflării sale la Conferinţa de pace de la Paris din 1919-1920. Apoi am retipărit articolele foarte instructive *Revoluţia de la 1917 în Basarabia*, de H. Dăscălescu, *Însemnări din timpul Unirii*, de T. Păduraru, *O amintire*, de Gh. Buruiană, *Cum s-a făcut Unirea Basarabiei şi Deşteptarea moldovenilor de peste Nistru*, de On. Ghibu, precum şi materialul documentar *Adunarea extraordinară eparhială a preoţimii şi mirenilor din eparhia Chişinăului (1917)*. Era continuată, în cele două numere, publicarea proceselor-verbale ale şedinţelor Sfatului Ţării, de la 20 decembrie 1917 pînă la 8 ianuarie 1918, în traducerea foarte reuşită a lui Efim Spînu. Printre alte materiale de real interes se aflau: o biografie a lui Alexandru David, de V. Boldişor, un articol al lui M. Gribincea cu privire la refugiaţii basarabeni în România în 1940, o schiţă a lui Paul Mihail despre soborul vechi din Chişinău, precum şi studiul sociologic deosebit de preţios, din perioada interbelică, al lui Ion Zamfirescu *Contribuţii la cercetarea unei gospodării ţărăneşti din satul Cornova*.

Tot în 1993 a apărut la editura „Universitas" şi cartea mea *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947. Mecanismul oragnizării ei*, de fapt o micromonografie care nu era altceva decît înmănuncherea sub aceeaşi copertă a articolelor publicate în 1989 în revista „Orizontul". Nou era doar un scurt *Cuvînt-înainte*, în care vorbeam de primele iniţiative întreprinse în Moldova în privinţa cercetării temei foametei şi de rezistenţa istoriografiei oficiale la astfel de acţiuni. Am regretat întotdeauna că nu am avut o inspiraţie mai bună atunci cînd m-am decis să retipăresc în carte materialele din „Orizonul". Dacă mi-ar fi dat prin cap, mai întîi, să renunţ la construcţiile accentuat publicistice din aceste materiale, apoi să exclud referinţele din text la sursele din arhive şi la presa periodică, trimiţîndu-le la subsol, şi în sfîrşit, dacă aş fi dat întregului text o altă structură, mai dinamică, mai incitantă, şi scriind, m-aş fi referit din cînd în cînd la alte lucrări privind tema respectivă, fie acestea scrieri ştiinţifice, fie publicistice, cu siguranţă că aş fi obţinut o carte de mult mai bună calitate. Oricum, a fost prima carte istorică (nu amatoriste eseuri publicistice) despre foamete, care era documentată multilateral, în sensul că nu se baza pe relatările martorilor oculari şi pe monologuri

sentimental-patriotice, ci se fonda pe un consistent material statistic și documentar, cules din fondurile a două arhive mari și din presa anilor 1944-1948. La Iași, profesorul Alexandru Zub avea să o prezinte generos la radio, la scurt timp după apariția ei, iar textul conferinței mi-l trimisese prin filiera Ambasadei române la Chișinău, fapt pe care atașatul cultural de atunci al Ambasadei, Ion Țăranu, s-a grăbit să mi-l comunice. În același an, un grup mare de istorici avea să editeze o culegere de documente în rusește, intitulată *Foametea din Moldova* («Голод в Молдове»), dar aceasta era o acțiune mecanică de adunare a documentelor și care tocmai de aceea nu presupunea nici un efort de cercetare a fenomenului în baza informației din sursele respective, de altfel foarte prețioase. Tocmai de aceea, și în anii care au urmat pînă la data cînd scriu aceste rînduri (2011), micromonografia mea a rămas singura cercetare științifică a acestui fenomen. Situație paradoxală: lipsa de reacție adecvată a colegilor mei la o provocare atît de incitantă și totodată atît de promițătoare (indiferență, incompetență, lipsă de inițiativă?) făcea ca această carte mică să nu aibă, deocamdată, rivali serioși, iar eu să fiu socotit specialist în tema respectivă, deși nu mă mai ocupasem de ea de vreo cinci-șase ani. O recenzie a cărții, scrisă de A. Petrenco, a fost publicată în „Revista de istorie a Moldovei", nr. 2(18), 1994.

* * *

După 1993, au urmat cîțiva ani mult mai puțin fructuoși în cariera mea de istoric. Totuși, în 1994 am publicat cîteva lucrări de oarecare valoare, inclusiv două cărți. Una din cele două era o cărțulie despre pedagogia lui Ion Creangă, deci nu fusese o scriere istorică. Vorba e că încă pe atunci cînd activam în cadrul Institului Pedagogic, care purta numele marelui povestitor, nu știu cum se făcuse că într-un anumit moment am început să mă interesez de Creangă-pedagogul. Am publicat, mai întîi, un articol de ziar despre felul cum activase el ca învățător, intitulat *Magul generos*, articol care a plăcut multora, după care am propus vreo cîteva la „Pedagogul sovietic", „Nistru" și la alte reviste. Asfel, m-am pomenit cercetînd serios activitatea pedagogică a lui Creangă. În acest scop, am lucrat vreo săptămînă în biblioteca Universității din Cernăuți, unde se află cîteva manuale din vremea ucenicieí lui Creangă, inclusiv buclucașul manual de limbă română al lui Nicolae Măcărescu, evocat cu umor în *Amintiri din copilărie*. M-am trezit, pînă la urmă, cu intenția de a scrie o lucrare amplă despre concepțiile pedagogice ale scriitorului. Și chiar am început să o scriu. În momentul cînd Gorbaciov trecuse la acțiuni mai hotărîte privind implementarea politicii sale de *glasnosti* și *perestroika*, viitoarea monografie era realizată cam pe trei sferturi. Cartea urma să fie alcătuită din trei capitole mari: primul propunea o analiză generală a concepțiilor lui Creangă în raport cu ideile fundamentale ale științei pedagogice din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cel de-al doilea avea drept obiectiv pedagogia practică a lui Creangă, adică se fonda pe experiența sa de învățător, iar capitolul al treilea cuprindea didactica sa, asta însemnînd analiza manualelor sale și a metodelor de instruire a copiilor la unele discipline. Dar, așa cum am menționat pe la începutul acestor evocări, din primăvara anului 1987 am început să fiu preocupat tot mai mult de publicistica istorică, prin care în acel moment se înțelegea critica științei istorice oficiale și totodată propagarea unor temei noi, interzise pînă atunci de regimul sovietic. Așa că monografia despre Creangă am pus-o de-o parte, cu gîndul că voi reveni numaidecît la ea, ceva mai tîrziu, pentru a o termina și a o edita. Timpurile și interesele mele de cercetare au evoluat ulterior de așa manieră, încît nu am mai putut relua munca asupra pedagogiei lui Creangă. Tocmai de aceea am hotărît, pe cînd revenisem la editură, să public măcar o parte din cartea la care lucrasem cîțiva ani prin deceniul al nouălea. Primul capitol, care conținea o privire de ansamblu asupra concepțiilor pedagogice ale scriitorului, se preta pentru o inițiativă editorială autonomă, nepretențioasă. Așa a apărut, în 1994, broșura *Creangă în contextul pedagogiei timpului său*. Pe lîngă reliefarea principalelor idei ale scriitorului cu privire la domeniul școlar din vremea sa, am dat și un scurt istoric al formării sale ca pedagog, precum și o evidențiere succintă a originalității metodei sale de lucru, ca institutor și educator al copiilor. Am inclus, în anexă, cea mai cunoscută lucrare a sa cu privire la metodica învățării, *Povățuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică*. A fost ultima dată cînd m-am mai ocupat de pedagogia lui Creangă. Restul textului asupra acestui subiect, scris în anii '80, zace

fără o perspectivă previzibilă printre vrafurile de manuscrise și hîrtii din arhiva mea de lucruri mai mult sau mai puțin uitate.

În același an, am editat cartea *Basarabia din nou în fața opțiunii istorice (Impresii și mărturii privind mișcarea națională a românilor basarabeni la sfîrșitul anilor '80 – începutul anilor '90)*. Aceasta însă nu era o carte de istorie în sensul propriu al termenului, ci mai degrabă o culegere de materiale publicistise, apărute în variate ziare și reviste la începutul anilor '90. Este adevărat că în cele mai multe din ele sînt destule referiri la anumite fapte și contexte istorice, dar nici unul nu a fost gîndit și realizat anume ca o cercetare istorică. Totuși, din punct de vedere istoric, această lucrare are o anumită valoare, și anume una de document, deoarece conține o serie de fapte și de analize privind statutul politic al Republicii Moldova la începutul anilor '90. Pentru că în aproape oricare din materialele cuprinse între coperțile acelei cărți, de ex., în articolul *Cuvîntare cu gura închisă*, ce fusese publicat în numărul din 16 ianuarie 1993 al ziarului „Moldova Suverană", erau luate în dezbatere problemele cele mai stringente ale societății moldovene din acea vreme. Viitoarele scrieri istorice despre Moldova acelor ani ar putea beneficia cu real folos de aceste materiale.

Am publicat în 1994 și două studii istorice, despre care îmi amintesc cu plăcere, chiar dacă sînt modeste ca volum. Unul din ele, intitulat *Unirea condiționată a Basarabiei cu România la 27 martie/9 aprilie 1918*, a apărut în „Revista de istorie a Moldovei", pe care o mai redactam încă. În acea mică scriere, modalitatea concretă a realizării Unirii Basarabiei era investigată serios, sistematic, prin detașare categorică de la abordările pătimașe, politizate, prin analiza detaliată și comparată a celor mai variate surse istorice, dintre care unele, ca de ex. memoriile lui Al. Marghiloman, Al. Averescu, Ion Inculeț, erau utilizate pentru prima dată la cercetarea acestei teme. Așa cum am menționat în treacăt mai sus, studiul a trezit atitudini contradictorii: în timp ce unii istorici, mai mult sau mai puțin rezervați față de apropierea dintre Basarabia și România, s-au bucurat, constatînd că Unirea nu s-a realizat exclusiv prin entuziasmul unionist al românilor basarabeni, alții, din categoria patrioților de ocazie, adică de nouă ediție, care după 1990 s-au revopsit în grabă în patrioți români, mereu surzi și orbi în

fața faptelor, dimpotrivă, au crezut că prin acest material eu trădam cauza românească în Basarabia, de vreme ce nu mă limitam la fraza răsuflată și în fond falsă, după care Unirea a fost realizată doar prin voința Sfatului Țării. Chiar mulți ani mai tîrziu, un jurist rătăcit printre istorici, băiat bine intenționat, dar complet nepregătit ca istoric, îmi reproșa că nu se poate vorbi despre unire condiționată, ci numai despre unire. Ba această afirmație deșartă o fac mereu chiar și unii care se cred adevărați istorici. Existau însă și alte două categorii de istorici, mai serioși, din care una, manifest și consecvent antiromânească, a tratat studiul cu refuz tacit, deoarece vedea prea bine că acesta demonstra cu date istorice neîndoielnice faptul realizării Unirii în baza unor condiții istorice obiective, nu în temeiul întîmplării sau al conlucrării unor factori subiectivi. Iar cealaltă, din care făceau parte prea puținii aleși norocoși ai spiritului, a tratat studiul așa cum încercase autorul să-l facă, indiferent cît reușise acesta: echilibrat, bine documentat, ferit cu grijă de curentele de idei și de atitudinile partizane din comunitatea istoricilor și din societate. Cea de-a doua scriere era o investigație istoriografică, se numea *Istoriografia din Moldova sovietică între știință și propagandă* și fusese publicată în aceeași revistă. Evident, colegii mei patrioți au receptat-o cu multă simpatie, în timp ce istoricii care beneficiaseră de favorurile regimului sovietic sau mai continuau să-l simpatizeze nu au putut-o vedea cu ochi buni. Eu însumi nu eram foarte mulțumit de acest studiu din cauza că nu era cu putință să faci o analiză pertinentă a unei jumătăți de veac de eforturi istoriografice, indiferent de crezul lor ideologic și de rezultatele lor științifice, într-un text de doar 14 pagini. În mod obiectiv, o astfel de abordare suferă de superficialitate și tocmai de aceea nu poate evita o anumită tendențiozitate. Astfel, mă pomeneam, fără voie, pe tărîmul pe care îl criticam mereu, acela al perceperii și scrierii părtinitoare a istoriei.

* * *

Anul 1995 adusese o surpriză în lumea istoriilor mele. Chiar pe la începutul anului, Gh. Postică, cu care eram pe atunci într-o foarte bună relație prietenească – încă nu ajunsese în situația penibilă de a se socoti mare savant și a se da drept reprezentant de seamă al jalnicei

elite intelectuale basarabene – a venit la mine împreună cu soția sa, Elena, care mi-a adus cinci caiete groase cu materiale despre mișcarea antisovietică a basarabenilor, copiate în arhiva KGB-ului. Materialele fuseseră extrase din mai multe procese-verbale ale interogatoriilor și ședințelor de judecată ale multor oameni care au făcut parte din organizațiile antisovietice „Armata Neagră", Grupul lui Filimon Bodiu, „Sabia Dreptății", „Partudul Libertății", „Uniunea Democratică a Libertății" ș.a. Am cercetat caietele cu cea mai mare atenție. Conțineau o informație extrem de prețioasă asupra relației populației basarabene, și în special a țăranilor moldoveni, cu regimul sovietic de ocupație. Am convenit cu Elena să studiez tot materialul, după care urma sa decidem ce aveam de făcut – fie vom realiza cîteva articole pentru presă sau poate vom edita un studiu amplu, o carte. Cercetînd caietele, mi-am notat în amănunt toate aspectele fenomenului rezistenței antisovietice, surprins în acele caiete, pînă la cel mai mic detaliu. Aceasta era metoda mea specială, pe care mi-o elaborasem singur încă în anii aspiranturii, cînd îmi scriam textul disertației de candidat în științe istorice. Așa cum spuneam atunci cînd mă refeream la acest moment, procedeul îmi permitea să cuprind dintr-o ochire tot materialul faptic, oricît ar fi fost de consistent și de variat, și totodată să nu-mi scape nici un detaliu. În baza acestor notițe amănunțite, îmi puteam face un plan riguros de lucru, oricît de desfășurat sau, dimpotrivă, oricît de restrîns, în funcție de sarcina concretă de cercetare pe care o aveam în față la momentul respectiv. Regula era că, la început, planul era foarte larg și mai mult sau mai puțin confuz, dar, printr-o sistematizare treptată, căpăta contururi mai clare, ajungînd, în final, la o structură logică și armonioasă, care forța toată informația istorică, indiferent de caracterul și volumul ei, să se așeze în tiparul astfel conceput.

După ce studiasem aceste caiete, devenisem un pasionat de tema rezistenței antisovietice a basarabenilor, și nici pe departe din nu știu ce motivații patriotice, pe care eram sătul să constat cum se manifestau, de cele mai multe ori de un patetism fals și în orice caz foarte ieftin, la mulți colegi și cunoscuți, ci pur și simplu pentru că tema aceasta nu doar că mi se arăta cu adevărat proaspătă, originală, complet necunoscută, dar mai era și deosebit de incitantă, și asta dincolo

de faptul că, de astă dată, nu mai era vorba de un fenomen istoric mai mult sau mai puțin impersonal, fără fizionomii umane concrete, ci de destine omenești foarte vii, cît se poate de reale, palpabile, care dădeau viață, concretețe și imprimau maximum de credibilitate procesului istoric. Am început să cercetez fenomenul pe cont propriu. Însă accesul la arhiva KGB-ului nu mai era permis. Am aflat, în schimb, că la Judecătoria Supremă a Republicii Moldova, cum i se spunea pe atunci Curții Supreme de Justiție, se aflau dosarele unor participanți la activitatea organizațiilor antisovietice, solicitate de instanță pentru a răspunde la cererile de reabilitare a acestor persoane. Președinte al Judecătoriei era P. A. Barbulat, pe care nu-l cunoșteam, el însă mă cunoștea, după activitatea mea în Parlament. I-am adresat, pe la mijlocul lunii ianuarie 1995, o cerere cu rugăminea de a-mi permite să fac cunoștință cu dosarele. Mi-a răspuns că nu avea dreptul să facă așa ceva, întrucît documentele respective erau secrete, dar că, prin excepție, aș fi putut să arunc o privire într-un dosar al unei persoane concrete, dacă aș numi persoana și aș motiva ce anume mă interesează din biografia acesteia. Acest tîrg mi-a fost suficient, deoarece printre judecătorii de acolo se afla un vechi cunoscut de-al meu, Gh. Murzac, cu care discutasem chestiunea în prealabil și care mă asigurase că dacă obțineam acordul formal al președintelui, puteam studia fără opreliște toate dosarele ce se aflau atunci la Judecătorie. Astfel, m-am apucat neîntîrziat de lucru. Erau însă adunate la Judecătoria Supremă zeci de volume, care se refereau mai cu seamă la Grupul lui Bodiu și la „Partidul Democrat Agrar". De aceea, după ce o vreme am lucrat de unul singur la acele documente, am hotărît să o atrag la această muncă și pe Veronica B., care, așa cum am mai spus, mi-a fost de mare folos de multe ori în astfel de situații. În timp ce Veronica lucra în arhiva Judecătoriei Supreme, eu am început investigațiile la fața locului, în satele în care activaseră cele două organizații. Am vizitat, mai întîi, satul Mîndrești din raionul Telenești, baștina lui Filimon Bodiu, și cîteva localități din vecinătate, unde am adunat multe mărturii extrem de interesante privind personalitatea acestuia și lupta lui. Ajutat de Andrei Ciubotaru, profesor de istorie, fost secretar de raikom în Telenești, băiat inteligent și dezghețat, cu oarecare carte,

cum se întîlnesc foarte puțini în mediul rural, am făcut cunoștință cu unii din cei care au fost judecați în dosarul intentat soției lui Bodiu, Olimpiada, și altor persoane care avuseseră vreo legătură cu el pe cînd se angajase în acea luptă. În satul Cîșla am cunoscut-o pe o soră a Olimpiadei, pe nume Olea Cațer, care mi-a povestit niște lucruri demne de toată atenția despre această martiră și mi-a dat cîteva fotografii ale Olimpiadei, pe care ulterior aveam să le public, precum și o fotografie a mamei lui Bodiu cu un frate al acestuia, pe care, din păcate, nu am publicat-o și nici nu mai știu pe unde se află. Între Telenești și satul Budăi, pe coasta dinspre răsărit a unui deal, se află un cimitir părăsit. În documentele KGB-ului, acest loc este numit „cimitirul sălbatic" («дикое кладбище») și se spune că Filimon Bodiu ar fi fost îngropat anume acolo (în document se notează «зарыли», ceea ce nu înseamnă îngropat, ci doar astupat cu pămînt). Niște oameni din Telenești mi-au arătat acel loc, care nu mai semăna deloc cu un cimitir, dar nu au putut să identifice și mormîntul lui Bodiu. Într-un material de presă, eu am dat numele a două persoane (T. S. Botezatu și N. I. Zagornean), din cele cinci care l-au îngropat pe Bodiu, în speranța că vreuna din ele ar fi dorit să reacționeze, dar fără rezultat. Am colindat, de asemenea, unele sate din raionul Rezina (fostul r. Răspopeni), și în primul rînd Cuizăuca, baștina lui Vasile Odobescu, unul din conducătorii „Partidului Democrat Agrar". Am fost de cîteva ori în acele sate din Valea Culei, în care în anii 1949-1950 a activat formațiunea „Armata Neagră". La Condrătești, am stat de vorbă (uneori eram însoțit de Veronica) cu Maria Borș, soția lui Ionică Borș, fondatorul acestei organizații, cu fiul lui Gavril Andronovici, fost conducător al formațiunii după arestarea lui Borș, cu Ion Coșcodan, membru activ al organizației, condamnat inițial la moarte, pedeapsă care a fost apoi comutată la 25 de ani de lagăr în Magadan. Coșcodan și soția lui sînt foarte credincioși, baptiști, nu prea vor să vorbească despre lupta antisovietică, deși nu neagă nimic din ceea ce le spun eu din documentele pe care le-am studiat, în schimb el ne-a povestit multe lucruri pur și simplu impresionante despre viața lui din lagăr, unde a stat cîteva zile peste 25 de ani. Soții Coșcodan trăiesc în centrul Condrăteștilor, vis-à-vis de primărie, sînt deosebit de amabili,

primitori și foarte atenți la ce vorbesc. La Mînzătești, cînd vii dinspre Cornești și începi să cobori spre Valea Culei, am întîlnit un alt caz, de cu totul altă natură. Din documentele de arhivă, știam că acolo trăise un oarecare Barcan, care făcea parte din lista membrilor „Armatei Negre", și am vrut să văd dacă nu cumva mai era în viață. L-am găsit, dar am rămas foarte dezamăgit cînd l-am auzit mărturisind: „Nu atacam magazinele, dacă știam că aveau mai puțin de 10 000 de ruble". Am plecat cu scîrbă de acolo – eram informat, atît din documente, cît și din discuțiile cu unii martori oculari, că într-adevăr în organizațiile antisovietice pătrundeau uneori și elemente declasate, ca acel Barcan din Mînzătești. Regula, în cazul indivizilor din această categorie, era cu totul alta, și anume că ei își atribuiau din proprie inițiativă rolul de membri ai organizațiilor antisovietice, fără să aibă, în realitate, vreo legătură cu ele. Conducătorii acestor organizații se detașau categoric de criminalii de drept comun și uneori îi pedepseau ei înșiși foarte aspru, cum practica de ex. Bodiu, pentru care aceștia nu erau mai puțin periculoși decît cei mai zeloși activiști de partid și de stat, pe care el îi lichida cu sînge rece. Unele elemente criminale din această categorie se dădeau drept membri ai grupării lui Bodiu, ai „Armatei Negre" sau ai altor formațiuni antisovietice chiar și în următorii cîțiva ani de după lichidarea organizațiilor respective, adică și după 1953. Pe la mijlocul anilor '50, au avut loc cîteva razii ale unei bande bine înarmate în mai multe localități din jurul Corneștilor, între care și satele Găureni și Bălănești. Intrarea lor în Găureni, prin 1954 sau 1955, ziua în amiaza mare, pe cîteva motociclete cu ataș am urmărit-o eu însumi împreună cu alți copii cu care pășteam vacile pe deal, fără să ne fi putut da seama cine erau ei; abia după ce ne întorsesem seara în sat, aflarăm că îi prădaseră pe cei doi evrei care conduceau punctul local de colectare a fructelor. Acești hoți se dădeau drept membri ai „Armatei Negre"; lingă Bălănești, Gh. Ghilețchi, care era din acel sat, împreună cu cîțiva ortaci de-ai săi, au tăbărît asupra unui grup de vite și au luat un vițel. Cînd unul dintre copiii care pășteau vitele a strigat: „Moș Gheorghe, lasă vițelul, că te cunosc", bandiții l-au prins și l-au aruncat într-o fîntînă. Incidentele de acest gen demonstrau că cercetarea și mai ales scrierea istoriei mișcării de rezistență nu puteau fi

făcute corect decît de oameni nu doar bine pregătiți, ci mai ales foarte atenți cu informația referitoare la acest fenomen.

Colaborarea cu cele două doamne, Elena Postică și Veronica Boldișor, la cercetarea temei rezistenței a constat din trei elemente diferite, și anume o serie de date despre mișcarea de rezistență pe care Elena mi le-a pus la dispoziție, apoi informația adunată de mine și de Veronica și, în sfîrșit, scrierea a două studii, sarcină care mi-a revenit mie în exclusivitate, nu pentru că nu aș fi avut încredere în îndemînarea și priceperea celor două colaboratoare ale mele, ci numai din motiv că nu aveam deprinderea, și nici dorința, de a scrie în tandem sau în grup. Primul material pe care l-am scris la această temă se numea *Rezistența anticomunistă din Basarabia. Grupul Filimon Bodiu* și a fost publicat în ziarul „Literatura și arta" (06.07.1995). Alăturasem la semnătura mea și pe ale celor două doamne, pentru faptul că îmi dăduseră un ajutor prețios la adunarea materialului care avea să facă posibilă apariția articolului. La scurt timp, am mai scris un articol pe care l-am intitulat *O țărancă din Basarabia față în față cu mașina sovietică a terorii. O nouă pagină inedită a luptei antisovietice și anticomuniste a basarabenilor* („LA", 10.08.1995). Întrucît la scrierea acestui material am folosit și unele materiale ale E. Postică, am pus alături de numele meu și pe al ei. Colaborarea cu ea avea să-mi aducă însă niște surprize foarte neplăcute. Fiind solicitat, în același an, de redacția revistei bucureștene „Arhivele totalitarismului" să-i dau un material ce ținea de profilul acestei publicații, am crezut necesar să-i propun scrierea despre Filimon Bodiu. Întrucît de astă dată materialul urma să apară într-o revistă științifică, am modificat puțin lucrarea, făcînd-o mai sobră și înzestrînd-o cu notele care nuanțau conținutul studiului și trimiteau la sursele folosite. Și deoarece textul îmi aparținea în întregime, nu aveam nici o îndoială că etica profesională impunea ca acesta să aibă doar semnătura aceluia care îl scrisese, rămînîndu-i totuși datoria să menționeze undeva în note și contribuția celor care, eventual, l-au ajutat la realizarea materialului. Din neatenție, nu am făcut această specificare. Aveam să mă conving însă foarte curînd că specificarea respectivă nu m-ar fi scutit oricum de neplăceri, pentru că, aflînd de apariția materialului în acea revistă, zisa doamnă a ridicat un mare tărăboi, învinuindu-mă de furt etc. Am

rămas uimit și indignat, și nu numai pentru că i-am întors caietele fără să mă fi folosit de materialele din ele (nu ar fi fost nicio problemă să-mi fi făcut copii la xerox); mă întrebam cum era cu putință ca cineva să se fure pe el însuși – doar, în afară de mine, nu pusese nimeni altul nici o virgulă în articolul publicat atunci în revistă. Ceea ce urma să mă contrarieze cel mai tare avea să fie faptul că, deși anterior, mai mulți ani la rînd, avusesem cele mai bune relații cu ea și cu soțul său, incidentul nu părea să se stingă, dimpotrivă, avea să dureze destul de mult, deoarece pe la sfîrșitul anului următor, adică peste aproape un an și jumătate, Ghiță, consortul damei, își făcu apariția în biroul pe care îl ocupam vremelnic în „Hotelul Național" (unde își avea în acel moment sediul staff-ul electoral al lui Lucinschi, la care, din prostie, mă alăturasem și eu) pentru a-mi spune că, prin materialul publicat la București, eu periclitam foarte serios relațiile sale cu nevastă-sa. Am răspuns cu blîndețe că îi voi da satisfacție neveste-si, menționînd, într-o eventuală reeditare a articolului, faptul că la scrierea lui au fost folosite anumite materiale care îi aparțineau, dar că orice reeditare nu va putea admite alte semnături decît cea a autorului. Era jalnic acest Ghiță, și un moment mi-a părut rău că nu i-am făcut vînt pe ușă. Știam însă că trebuia să fiu totuși îngăduitor, deoarece îmi dădeam seama prea bine că adversitatea bruscă, în nici un fel justificată, a celor doi față de mine nu venea neapărat de la ei, ci era pornită și ațîțată din afară de indivizi care urmăreau cu totul altceva decît oblojirea amorului propriu al celor doi. Cu toată mizeria pe care mi-a făcut-o, eu am rămas, în sinea mea, respectuos față de Elena, ceea ce nu pot spune, din păcate, despre Ghiță, care s-a arătat, mai ales în alte ocazii, cum avea să fie în momentul atacului concertat asupra mea pentru acapararea politică a Asociației Istoricilor, lipsit cu totul de caracter.

Ultimul material despre rezistență, publicat în acel an, s-a numit *Vasile Odobescu, un ostaș al dezmoșteniților* și a apărut în cîteva numere ale aceleiași publicații („LA", 12-19-26.10.1995). Atît pe mine, cît și pe Veronica (care avea să scrie și ea un articol despre acest luptător antisovietic), personajul cu acest nume ne-a impresionat puternic din două motive esențiale: întîi, că era un luptător pe cît de curajos, pe atît de chibzuit, care a știut să nu se lase ademenit de provocări și aventuri,

dar mai ales pentru legătura sa foarte strînsă cu pămîntul strămoșesc: nu am mai întîlnit nicăieri, în nici o scriere sau relatare orală, ca cineva, căruia îi era interzis cu strășnicie să se apropie de pămîntul său, să se furișeze noaptea pe acel pămînt și să muncească de zor pe el pînă către ziuă, după care dispărea pentru ca la lăsarea întunericului să se întoarcă și să-și continuie greaua sa trudă țărănească. În general, tema rezistenței este extrem de generoasă pentru cercetători și pentru oricine manifestă interes față de destinul oamenilor, mai cu seamă în situații ieșite din comun, cum a fost cea a conflictului acut dintre autoritățile sovietice și populația basarabeană, aservită, exploatată și persecutată crunt de ocupanți. Cercetînd documentele sau discutînd cu martorii oculari ai acelor evenimente, am făcut cunoștință cu o serie de istorii personale, unele oarecum prozaice, dar pline de o viață pe care astăzi nimeni nu o mai cunoaște, nici din cărți și nici din alte surse, altele dornice de aventuri romantice; am cunoscut destule destine dramatice, dar cele mai multe mi s-au arătat pline de neprevăzut, sortite, fără știrea și fără voia lor, să-și schimbe într-o clipă cursul vieții. Atîtea subiecte, pe cît de incitante, pe atît de darnice, nu doar pentru cercetările istorice, filozofice, psihologice, sociale, dar poate într-o măsură încă mai mare pentru literatură, teatru, filme, arte etc.! Numele Filimon și Olimpiada Bodiu, Vasile Odobescu, Ionică Borș, Gavril Andronovici, Maria Buruiană, Ion Coșcodan, Tamara Boțolin, Alexandru Duca, Ilarion Tăutu, Simion Zlatan, Simion Baranovschi, Andrei Zingan, Elena Lalovskaia, Vera Ursu și multe altele din acea largă și atît de puțin cunoscută mișcare populară nu sînt doar niște simboluri ale unei lupte disperate, fără compromisuri și fără șanse de izbîndă, ca reflex firesc al acelei mari tragedii umane ce se abătuse după Marele Război asupra Basarabiei, dar și tot atîtea istorii umane dramatice, sortite la zbucium, nutrind mari speranțe și avînd parte în final de mari prăbușiri. Dar cît de instructivă este studierea paralelă a sentimentului solidarității maselor țărănești cu luptătorii antisovietici din sînul ei și a fenomenului trădăriilor, care a păscut pas cu pas mișcarea de rezistență!

Deși prin 1995/6 la putere se aflau agrarienii, care, în calitatea lor de sinceri simpatizanți ai fostului regim sovietic, de ale cărui daruri beneficiaseră zeci de ani la rînd, nu aveau cum privi cu ochi buni

propagarea rezistenței antisovietice a basarabenilor și a numelor unor personalități din acea mișcare populară, totuși am reușit să promovez această temă și prin intermediul televiziunii, care pe atunci era constituită dintr-un singur studiou ce aparținea statului. Am avut noroc că am dat de Liuba Staver, anticomunistă ireductibilă și romancă cu mult suflet. Cu ajutorul ei, am realizat o serie de emisiuni, dintre care unele, ca cea despre Simion Baranovschi, în mica mea locuință de lîngă Parlament, cîteva direct în studiou, altele la cîțiva dintre eroii care supraviețuiseră ai mișcării, de ex. în foarte modestul apartament al lui Ilarion Tăutu de la Malina Mică sau în frumoasa casă țărănească din Orhei a lui Alexandru Duca. Din păcate, deși rugasem pe Liuba să-mi facă rost de cîte o copie a fiecărei emisiuni, plătind anticipat pentru materialele corespunzătoare, nu am mai obținut nimic.

Terminînd cu această temă, aș ține să adaug două lucruri foarte importante, pe care le-am constatat în acea investigație a mea, mai ales în aspectul ei jurnalistic, publicistic. Primul este acea impresie deosebit de plăcută pe care mi-au lăsat-o cei mai mulți oameni care i-au cunoscut pe luptătorii din mișcarea de rezistență și care au vorbit despre ei nu doar cu compasiune, cu durere și regret, ci mai ales cu multă stimă și chiar cu dragoste. O femeie din satul Bahmut, din vecinătatea Corneștilor, unde a activat „Armata Neagră", îmi povestea că în momentul în care unii luptători din această formațiune trebuiau să sosească în sat din clipă în clipă pentru a face baie, a se primeni și a-și lua merinde, în mahalalele din vecinătatea pădurii era transmisă din gură în gură vorba „Păsărelele vin la cuib". Și atunci gospodarii și gospodinele din acele case pregăteau cele trebuitoare, deschideau ferestrele dinspre pădure și plecau pentru o vreme de acasă. Dar am cunoscut și un alt fenomen foarte interesant, numai că de cu totul altă natură. După ce făcusem emisiunea televizată despre Baranovschi, luptător din „Partidul Democrat Agrar", condamnat la moarte, fiul acestuia, Constantin, s-a revoltat rău de tot pe motiv că aș fi făcut din tatăl său un bandit. Și în fond cam aceeași fusese și atitudinea surorii sale, Galina, o veche cunoștință de-a mea de pe cînd lucram la Institutul Pedagogic. (Între altele, după cîte știu, această atitudine nu i-a oprit să beneficieze de anumite favoruri din partea statului român ca

membri ai unei familii de represați.) Astfel, am putut înțelege că nu toată lumea, uneori nici chiar copiii foștilor luptători, nu era pregătită să-i vadă pe acești martiri altfel de cum îi stigmatizaseră un amar de vreme în urmă pe nedrept, în flagrantă contadicție cu crezul lor sincer și cu adevărata lor misiune, organele sovietice de represiune.

Una din lucrările de care nu m-am rușinat niciodată este studiul *Revolta istoriografică din Moldova sovietică la sfîrșitul anilor '80*, publicat în „Revista istorică" de la București (serie nouă, tom VI, 1995, nr. 5-6). Era o scriere amestecată, ca viziune și metodă de lucru. Calapodul era de cercetare științifică, de vreme ce conținea numeroase referiri la surse, mai bine zis, la un amalgam de materiale cu caracter istoric, apărute la vremea respectivă în variate publicații chișinăuene. Dar pe de altă parte, foarte multe din sursele invocate erau articole publicistice, scrise de jurnaliști, scriitori, actori, funcționari în aparatul de partid și de stat etc. Prevalau totuși scrierile istoricilor, fapt ce mă îndreptățea să vorbesc despre o revoltă a cercetătorilor din domeniul istoriei împotriva preceptelor ideologice ale istoriografiei oficiale. Valoarea reală a studiului, care fusese scris un an-doi mai devreme, constă în faptul că încă la acea etapă era descris mecanismul și semnalate resorturile acestei reorientări, astfel că unii istorici de bun-simț, care încă nu erau foarte siguri că schimbarea se produsese realmente, au putut să înțeleagă corect noua situație și să-și găsească locul potrivit în noul efort de cercetare.

* * *

Anii 1996/7 nu au fost foarte norocoși pentru scrisul meu istoric. O întîmplare a făcut totuși ca să fiu foarte interesat de chestiunea predării istoriei. În primăvara lui 1996, Gheorghe Corovai, care era specialist principal pentru științele socio-umane în Ministetul Învățămîntului, m-a anunțat că în zilele de 1-3 iulie 1996 la Chișinău urma să aibă loc un seminar în problema învățării istoriei în Moldova sub patronajul Consiului Europei și cu participarea cîtorva specialiști europeni ce urmau să reprezinte acea instututie. Mi-a propus, în calitatea ce o aveam de președinte al Asociației Istoricilor, să scriu un raport la tema „Reforma învățămîntului istoric în Moldova". Nu prea eram dispus să o fac, întrucît interesele mele erau orientate doar spre cercetarea și scrierea istoriei, nu spre predare. A insistat totuși, adăugînd că pentru raport CU urma să-mi păltească 16 sau 18 mii de franci. Chestiunea plății m-a convins, deoarece în acel moment mă aflam într-o situație financiară catastrofală – întrețineam practic trei familii, editura fusese deja lichidată, revenisem la Institutul de Istorie, unde aveam o leafă foarte mică. M-am apucat vîrtos de lucru. În decurs de două-trei săptămîni, am scris un studiu amplu pe care l-am intitulat *Cu privire la cursul național de istorie în Republica Moldova* și l-am publicat în revista „Săptămîna", în nr. din 7, 14 și 21 iunie 1996. Îndată ce apăruse, regretatul Ion Conțescu, care lucra la revista „Limba română", mi-a cerut acordul să fie preluat și în acea publicație. Principala sarcină a studiului era să dea răspuns la relația dintre două discipline istorice, și anume istoria românilor și istoria universală, întrucît în Moldova chestiunea aceasta era foarte politizată: agrarienii, care erau în acel moment la putere, nu acceptau în ruptul capului ideea de istorie a românilor pentru Republica Moldova. Eu, dimpotrivă, am insistat cît am putut de tare asupra faptului că, după o îndelungată înstrăinare cu forța a românilor basarabeni, ei aveau nevoie ca de aer de o stăruitoare și dreaptă învățare a istoriei românilor, fără să fie neglijată bineînțeles și istoria universală. Spre sfîrșitul lunii iunie, am convocat o conferință a Asociației Istoricilor (se pare că la insistența cîtorva activiști din conducere, la sigur Petrenco, poate și Postică, aceștia acționînd, aveam să aflu mai tîrziu, la îndemnul lui Moșanu și Matei), unde am reiterat pe scurt ideile din materialul publicat în „Săptămîna". Am adăugat, nou, că era necesară o astfel de structurare a materiei de studiu la istoria românilor, ca aproximativ o treime din volum să cuprindă istoria Basarabiei și de asemenea am opinat că istoricii de la Chișinău trebuiau să se apuce de scrierea manualelor de istorie. Nu puteam bănui ce era în capul colegilor care insistaseră să fie convocată conferința. Am început să-mi dau seama abia în momentul cînd, după ce îmi terminasem alocuțiunea, cuvîntul i s-a dat unei „raskladuște"* de la Universitatea de Stat, fostă doctorandă a lui

* Literal: pat de campanie; aici – aluzie la femeia cu purtări ușoare.

Al. Moşanu, care, urcîndu-se pe podiumul pentru prezidiu din faţa sălii de conferinţe a Institutului de Istorie al Academiei, unde se desfăşura conferinţa, s-a aşezat pe un scaun şi a început să citească un text lung şi fără nici o noimă, al cărui singur mesaj se reducea la observaţia că ceea ce publicasem eu în „Săptămîna" era o mostră de atitudine antiromânească (eram numit, la un moment dat, un nou Roesler); Petrenco, „bunul meu prieten" Şişcanu, omul fără caracter Ghiţă P. şi alţi inconştienţi jubilau. Iniţial, nu am putut înţelege ce îi făcea pe oamenii aceia să fie atît de porniţi împotriva mea, de vreme ce, comparativ cu mine, ei erau aproape nişte nimeni; între altele, nu aveau nici un merit în ceea ce priveşte propagarea istoriei românilor în Basarabia. Pentru moment, din ceea ce se vorbise în cadrul conferinţei, putusem reţine, ca fiind cea mai gravă învinuire, faptul că publicasem acel material anume în „Săptămîna", considerată de unii ca fiind o publicaţie antiromânească. Abia mai tîrziu aveam să aflu că miza adevărată era alta, şi anume îndepărtarea mea din fruntea Asociaţiei Istoricilor, care, cum am mai spus, urma, prin intermediul istoricilor mediocri şi oamenilor de nimic Petrenco şi Postică, vicepreşedinţii mei la Asociaţie, dar şi prin eforturile unor acoliţi de-ai lor, ca Şişcanu, Paladi, Morari, Buga etc., să fie vărsată în PFD. Afiliind-o la partidul lor, dar păstrîndu-i formal independenţa, liderii PFD urmăreau să obţină pentru ea alţi bani grei de la guvernul român, pe lîngă cei destul de mulţi pe care îi primea direct partidul, chestiune pe care o cunoşteam foarte bine din informaţia pe care o aveam de la Ion Solcanu, vicepreşedinte al PDSR (actualul PSD), care îmi descrisese şi schema de finanţare, şi de la preşedintele Senatului României, Oliviu Gherman, care îmi povestise toată tărăşenia, fără să-l fi întrebat despre asta, pe cînd mă aflam cu alte treburi la el în birou. (Aveam să fiu informat ceva mai tîrziu chiar de una din primele persoane din PFD că lui Petrenco, Paladi şi Şişcanu, care de curînd deveniseră membri ai partidului, li se promiseseră funcţii înalte în Guvern şi Parlament. Cel din urmă, mai puţin principial, dar mai şmecher, avea să fie singurul beneficiar al acestei aventuri, mulţumindu-se cu funcţia de rector al proaspăt înfiinţatului Institut Pedagogic din Cahul. Numele lui Paladi fusese vehiculat o vreme ca posibil ministru al Învăţămîntului, ceea ce nu s-a mai întîmplat şi nici nu avea cum să se întîmple. Petrenco, supărat că nu obţinuse ce i se promisese, avea să părăsească PFD-ul, vagabondînd o vreme pe la alte partide, dar tot fără folos.) Este însă mult mai important ca, în legătură cu aceste conflicte şi neînţelegeri asupra istoriei românilor dintre istorici care prin 1989/90 păreau a se înţelege de minune, să observ că ele nu se explică doar prin resorturi politice şi prin interese de carieră. Acestea din urmă existau, cum am văzut, şi ele erau exploatate din plin pentru a fabrica „argumente compromiţătoare" împotriva celor care nu doreau să se alinieze după cei care pretindeau că erau proprietarii adevărului şi îşi arogau dreptul de a vorbi, doar ei singuri, în numele naţinuii. Dar dincolo de acest fenomen, conflictele respective ţineau, poate încă mai mult, de modalităţile de percepere şi interpretare a istoriei naţionale. Am spus de nenumărate ori că pînă la 1989/90, istoricii basarabeni fuseseră instruiţi astfel, ca să fie convinşi că istoria nu este de fapt o ştiinţă, ci un instrument exclusiv propagandistic aflat în serviciul statului şi partidului; nu era deloc întîmplător că principalul for diriguitor al Institutului de Istorie al Academiei era Secţia de propagandă şi agitaţie a Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei şi că cei mai mulţi istorici erau angajaţi netitulari ai Societăţii propagandistice „Ştiinţa", subdiviziune a Secţiei. Este imposibil de spus cam cîţi istorici nu se lăsaseră aserviţi ideologic de partid, dar nu încape îndoială că de aceştia fuseseră foarte puţini şi tocmai de aceea erau văzuţi ca nişte tipi stranii, care se încăpăţînau să creadă că istoria era o ştiinţă ca oricare alta. Răsturnarea neaşteptată care s-a produs în 1989/90, ca efect direct al politicii primenitoare a lui Gorbaciov, a fost, în sfera opţiunilor (nu şi în viaţa de zi cu zi a oamenilor), o schimbare politică, asta însemnînd că nu afecta în nici un fel mentalitatea, cutumele, universul de valori al indivizilor. Prin urmare, nu era de aşteptat nici o schimbare radicală în atitudinea istoricului de rînd faţă de istorie; pentru el, aceasta rămînea în continuare un simplu instrument de propagandă. Pînă la 1990, sacerdoţii ideologici şi, împreună cu ei, şefii de la servici, secretarul de partid, ofiţerii de la securitate, presa, radioul şi televiziunea îl convingeau pe acesta că moldovenii erau parte inseparabilă şi indestructibilă a „poporului sovietic frăţesc", că limba lor moldovenească era cu totul alta decît limba română, că istoria lor nu are nimic în comun cu istoria românilor

ş.a.m.d. Din 1990, sacerdoţii şi toţi ceilalţi fie au fost schimbaţi, fie, ceea ce s-a întîmplat cel mai des, şi-au reorientat radical mesajul; subit, au devenit cu toţii români, au îmbrăţişat cu drag numele corect al limbii lor, limba română, iar în locul istoriei Moldovei au pus istoria românilor. Dar această schimbare era amăgitoare, ea nu avea resorturi profunde, nu era produsul unor convingeri adînci şi statornice, pentru care s-ar fi purtat sute de ani o luptă pe viaţă şi pe moarte; era, aşadar, un aranjament de suprafaţă, o simplă schimbare de decor. Istoricul de rînd, care în domeniul său niciodată nu a decis ceva de unul singur, pe care nimeni şi nicicînd nu l-a întrebat dacă nu cumva are şi el o părere, fiind luat de acest val al primenirilor neaşteptate, a căutat să se adapteze; nu putea aşa, nitam-nisam, să regîndească natura cea adevărată a istoriei şi relaţia ei cu societatea, nici momentul nu era potrivit şi nici vreme nu era pentru asta: el pur şi simplu s-a adaptat, adică vechiul crez patriotic l-a înlocuit cu cel care i se propunea acum, şi odată cu asta instrumentarul ideologic sovietic l-a adaptat la noile cerinţe. Astfel, istoria îşi schimba veşmîntul, dar refuza şi acum să intre în templul ştiinţelor. Din această cauză, meritele istoricului nu erau apreciate după rezultatele obţinute în cercetare, în scrierea operelor de reală valoare în domeniu şi în propagarea deopotrivă cu competenţă şi decenţă a cunoştinţelor istorice, ci în obrăznicia cu care trîmbiţa sloganuri ideologice sau se înregimenta în promovarea anumitor interese politice. Fenomenul acesta, extrem de nociv, întrucît a otrăvit şi mai continuă să otrăvească atmosfera socială, mediile intelectuale, pur şi simplu relaţiile umane, se făcuse semnalat încă la începutul anilor '90, dar s-a dat definitiv pe faţă cam pe la mijlocul deceniului, cînd imposibilitatea întoarcerii roatei istoriei îndărăt i-a făcut pe foarte mulţi patrioţi vopsiţi să se dea drept români mai mari şi mai buni decît cei mai buni români. Dar după cum mai înainte aceştia se prostituaseră benevol şi interesat în folosul regimului sovietic, avînd grijă să-şi păzească cu străşnicie beneficiile ce rezultau din această afacere, tot aşa şi acum, după convertirea la noua credinţă, au privatizat repede sfera ideologiei, arogîndu-şi statut de singuri slujitori devotaţi ai puterii şi de reprezentanţi ai noii privilighenţii, anatemizîndu-i pe toti cei care nu erau ca ei, cei care erau deprinşi să ia lucrurile în serios şi se comportau cu demnitate. Astfel avea să apară şi la noi, e adevărat că într-o manieră oarecum grotescă, fenomenul pe care Alain Besançon îl numise „cuplul fraţilor duşmani", cînd doi oameni apropiaţi înde ei prin faptul că cinstesc aceleaşi valori şi împărtăşesc în fond aceleaşi convingeri, pot deveni adversari de neîmpăcat pe chestii de false şi absolut inutile interpretări ideologice. Numai că în acest caz, cum vedem, e vorba de oameni înfrăţiţi prin idei şi convingeri, chiar dacă, în unele privinţe nu se înţeleg, pe cînd unii istorici basarabeni, care după 1990 s-au erijat în veşmînt de naţionalişti români, aveau un trecut sovietic destul de dubios. Eu consider şi astăzi, cum am crezut întotdeauna, că istoricul, ca cetăţean şi om de cultură, trebuie să fie un om angajat în sensul că este dator să ia atutudine faţă de problemele cu care se confruntă societatea în care trăieşte, dar angajarea sa nu are nimic în comun cu propaganda politică, cu atitudinea de partizanat politic; el are o singură datorie, aceea de a afla şi a spune adevărul despre trecut.

Revenind la pregătirea istoricilor de la Chişinău pentru seminarul privind predarea istoriei în Moldova, trebuie să spun că după ce scrisesm şi publicasem studiul cu privire la cursul naţional de istorie, am fost informat că experţii de la Consiliul Europei nu aveau nevoie de un material atît de mare, ci de o scurtă expunere, aşa că, la cererea lui Corovai, am făcut un text mai mic, de vreo 8 pagini, pe care P. Parasca l-a tradus în franceză. Anume acesta, cu titlul *Reforma învăţămîntului istoric în Moldova*, a fost trimis la Strasbourg. În sfîrşit, la 1 iulie 1996 a avut loc, în Palatul Republicii, deschiderea Seminarului. Din partea CE, au relatat despre experienţa europeană în domeniu A. Cardwell din Direcţia instruire, cultură şi sport a CE, C.-A. Clerc, vicepreşedinte al Asociaţiei profesorilor de istorie „Euroclio", G. Dessieux, din Ministerul francez al Educaţiei, şi D. Leclercq, profesor de istorie din Belgia. Dintre moldoveni, şi-au spus cuvîntul N. Chicuş, A. Moraru, V. Haheu, Gh. Corovai ş.a. În ce mă priveşte, în afară de intervenţiile pe care le-am avut, de cîteva ori, în cadrul Seminarului, a trebuit să scriu şi cuvîntarea inaugurală pentru Ministrul Învăţămîntului, P. Gaugaş, în care am introdus tezele principale ale raportului, insistînd pe ideea obligativităţii istoriei românilor, ca principală disciplină istorică în şcoala din Republica Moldova, iar după încheierea Seminarului am pregătit o informaţie pentru presă,

care a fost publicată în nr. din 15 iulie 1996 al ziarului „Făclia". La Seminar, au fost prezenți și unii „binevoitori" de-ai mei de la Asociația istoricilor și de pe lîngă ea, neobosiți vînători de „mai bine", vajnici patrioți băștinoși; am văzut și „raskladușka", strecurîndu-se, aproape rușinată, printre oameni, cea care nu a mai avut norocul să devină ceea ce voise să arate la un moment dat: o bună cunoscătoare a lui Roesler. Banii sperați de mine, ca plată pentru raportul național, nu i-am mai văzut; după Seminar, Corovai plecase la odihnă undeva în Elveția sau în America, alții în alte străinătăți, iar mie contabilitatea ministerului mi-a aruncat pe ușa din dos cîteva sute de lei.

* * *

Faptul că în 1998 eram șomer a avut ca efect pozitiv scrierea și publicarea cîtorva lucrări, care, într-un fel, m-au relansat ca istoric care voia cu orice preț să fie activ și bine organizat în munca sa, deoarece în cei cinci ani anteriori acestei date tot ce făcusem se rezumase mai ales la publicarea unui număr de articole, deci la studii care, chiar dacă aveau o anumită calitate științifică, nu țineau totuși de o viziune largă asupra procesului istoric. Două lucruri mai importante am reușit să realizez în acel an. Unul a fost un studiu mai mare despre Partidul Național Moldovenesc pe care l-am publicat în „Literatura și arta", nr. 22-31 din mai-iunie 1998.(Pentru a-i asigura publicarea fără tergiversări și a exclude întrebările de prisos sau chiar intervențiile în text ale unor redactori, cum erau aceștia obișnuiți de pe vremea cînd publicațiile erau dirijate direct din secția ideologie a CC, am rugat-o pe Veronica, care făcea parte din redacția ziarului, să pună și semnătura ei sub acel text.) Despre partidul respectiv se scrisese relativ mult pînă la acea dată, dar, cu excepția a trei articole slăbuțe, scrise de E. Danu (Istrati) și V. Popovschi, nu exista nici un studiu special, adică serios, cu adevărat științific, privind acest subiect. În literatura istorică, fără să mă mai refer și la publicistică, predominau locurile comune, preluate din scrieri ce datau din perioada interbelică, fără nici o bază documentară și ignorînd cu desăvîrșire cea mai elementară critică istorică. Nu era cunoscut nici măcar momentul apariției partidului, fiind numită ba data de 3 aprilie, ba cea de 9 aprilie 1917, cînd fusese publicat programul acestuia, care, de altfel, nu fusese niciodată examinat în strînsă corelație cu contextul istoric, de ex. în raport cu convocarea Sfatului Țării sau cu reforma agrară, care avea să înceapă spontan la sfîrșitul acelui an, fapt pentru care a fost numită, pe bună dreptate, anarhie agrară. Tocmai astfel de confuzii și superficialități m-au îndemnat să încerc un studiu cît mai documentat cu putință asupra acestei chestiuni. M-am pus pe cercetarea a tot ce am putut găsi: toată literatura istorică și memoriile atingătoare de acest subiect, presa basarabeană din primăvara și vara anului 1917, documente publicate, anumite materiale din arhivă (fondul 727). În baza informației adunate, am putut realiza o amplă lucrare bine documentată, din care se putea afla cînd a fost înființat partidul, cine au fost fondatorii și susținătorii lui, cum s-a extins el pe întreg teritoriul Basarabiei, care era platforma sa politică, apoi erau examinate confruntările ideologice din sînul lui, lupta partidului pentru promovarea ideii unei radicale reforme agrare, activitatea sa politică, inclusiv participarea la campaniile electorale, relațiile PNM cu alte forțe politice moldovenești și cu militarii moldoveni și, în sfîrșit, rolul său în crearea Sfatului Țării. Se pare însă că reacțiile la acest studiu în sînul istoricilor interesați de istoria Basarabia din anii 1917/8 nu au fost nici pe departe pe potriva eforturilor și a așteptărilor mele, ca dovadă că în mediul nostru provincial apatia și lipsa de inițiativă în munca de cercetare sînt de neînvins; mai sînt însă și încăpățînarea și prostia care se pun mereu de-a curmezișul datoriei profesionale obligatorii de neîncetată împrospătare și de corectare a cunoștințelor.

În 1998 se împlineau 80 de ani de la Unirea Basarabiei. Am socotit că era momentul să adun într-o carte toate materialele pe care le scrisesem pînă atunci despre acest fenomen. Astfel apărea monografia *Unirea Basarabiei cu România în 1918. Preludii, premise, realizări*. Intenția mea sinceră nu pornea de la dorința de a profita de moment pentru a atrage atenția cercurilor științifice și intelectuale și a opiniei publice asupra numelui meu. Ceea ce voiam cel mai mult, editînd această carte, era să propun o viziune proaspătă asupra fenomenului acelei uniri, o tratare imparțială, complet detașată de atitudinile partizane ce bîntuiau în societate și de urletele patriotarde pe care le auzeam mereu, mai ales cu ocazia sărbătorilor naționale, în mediul istoricilor. Reacțiile

de cele mai multe ori interesate şi în unele cazuri chiar bolnăvicioase la articolele pe care le publicasem anterior la această temă demonstraseră că acceptarea unei astfel de abordări, care trebuia să fie doar una consecvent ştiinţifică, străină de orice compromisuri, era, în atmosfera culturală anemică şi tulbure de la Chişinău, aproape de neconceput. Atunci, ca şi de atîtea alte ori, nu puteam să nu mă gîndesc la o vorbă de duh orientală pe care o învăţasem încă în copilărie dintr-un manual şi care spunea: „Trăind printre măgari, de nu zbieri ca şi ei, eşti un nelegiuit". Şi totuşi, chiar dacă ştiam prea bine că noua carte nu avea cum să-mi mărească numărul de părtaşi printre colegii mei istorici şi în sînul [b]elitei noastre intelectuale, nu aveam de ales: trebuia să fac o asemenea carte şi să o editez. Din păcate, pe atunci legăturile mele cu editorii erau foarte slabe, şi în general aveam impresia că eram tratat de foarte mulţi ca un ciumat: nimeni nu voia să-mi dea de lucru, în lumea politică nici vorbă nu era să fiu admis (e adevărat că nici nu prea mă înghesuiam), foştii mei susţinători şi admiratori din comunitatea de altădată a istoricilor complotau cu ardoare împotriva mea, stăruindu-se parcă să se convingă unii pe alţii că aveau o mare plăcere să-mi facă mizerii, ba chiar că aveau o misiune de îndeplinit ş.a.m.d. Aşa că am fost nevoit să împrumut o sumă mare de bani de la cineva care a avut încredere în mine şi astfel cartea a putut să apară. Sub aspect editorial-poligrafic, nu a fost o realizare foarte reuşită: era făcută din materiale prea scumpe şi tipărită cu litere cam mâşcate, nu tocmai obişnuite pentru o monografie. Totuşi, nu am regretat niciodată apariţia ei. E drept că, realmente, eu îmi dorisem tot timpul niţel altceva: multă vreme, încă pînă la acea dată, am fost obsedat de gîndul de a scrie o carte despre Basarabia anilor 1917/8, şi îmi doream ca aceasta să fie structurată ca un solid studiu ştiinţific, adică să propună o cercetare profundă şi multilaterală a tuturor aspectelor vieţii societăţii basarabene din acea vreme, realizată în baza unei documentări cît mai largi cu putinţă. Nu am avut însă niciodată posibilitatea să mă documentez aşa cum ştiam că era necesar pentru realizarea unui astfel de gînd, de aceea, pentru moment, nu-mi rămăsese decît să adun ceea ce aveam într-o singură carte. Aceasta era divizată în două părţi foarte diferite după valoarea şi caracterul materialelor: prima parte întrunea studiile

mele în aşa fel ca să poată da impresia unei cercetări monografice, ceea ce, sub aspect practic, a însemnat orînduirea textelor într-o aşa manieră, încît să prezinte o expunere sistematică, cronologic şi tematic, a istoriei Basarabiei cu începere de la revoluţia rusă din februarie/martie 1917 şi pînă la momentul semnării, la 28 octombrie 1920, a tratatului de recunoaştere internaţională a Unirii Basarabiei cu România. Cea de-a doua parte era alcătuită dintr-un grupaj de materiale documentare amplasate în aceeaşi ordine. Unele din ele mai fuseseră editate, pe cînd altele, ca de ex. corespondenţa de la Paris a lui Pelivan, precum şi unele documente ale Sfatului Ţării, apăreau pentru prima dată într-o carte. Multe din aceste documente sînt extrem de relevante pentru istoria Basarabiei din anii 1917/8, şi problema cea mai importantă care continuă să fie o provocare pentru cercetători în privinţa lor este faptul că ele încă nu au fost supuse unei serioase examinări critice. Iar cît priveşte destinul posteditorial al acestei cărţi, ca de altfel şi al altor scrieri ale mele, cum am văzut pe exemplul monografiilor despre relaţiile agrare sau al celei cu privire la foametea din 1946/7, acesta nu a fost deloc fericit, dar eu nu m-am întristat din cauza asta, deoarece ştiam prea bine că fenomenul respectiv nu este chiar întîmplător într-un mediu în care interesul pentru studii asiduie şi temeinice nu constituie – din păcate, pentru foarte mulţi – o preocupare prioritară. Apariţia cărţii avea să fie semnalată de ziarul „Literatura şi arta", din 26 nov. 1998.

La 15 noiembrie 1998, se împlineau 55 da ani de la trecerea în eternitate a mitropolitului Basarabiei, Gurie Gosu. Cu această ocazie, preotul Ioan Ciuntu, consilierul cultural al Mitropoliei Basarabiei şi parohul bisericii Sf. Teodora de la Sihla, organizase împreună cu Veronica B., care colabora atunci cu el (scoteau, se pare, un ziar bisericesc), un simpozion, la care am fost invitat să fac un expozeu asupra personalităţii mitropolitului. Despre Gurie se vorbea mult, dar se cunoştea foarte puţin. Lipsa de informaţie îl plasase în legendă, i se creasе un portret aureolat fără invocarea faptelor. În vara lui 1992, pe cînd mă aflam la mănăstirea Sinaia împreună cu arhiepiscopul Cassian al Dunării de Jos, un om foarte şcolit, îl aud, la un moment dat, povestindu-mi cum că Gurie ar fi fost îndepărtat din scaunul mitropolitan din cauza că i-ar fi refuzat regelului Carol al II-lea binecuvîntarea în Catedrala din

de cele mai multe ori interesate și în unele cazuri chiar bolnăvicioase la articolele pe care le publicasem anterior la această temă demonstrase că acceptarea unei astfel de abordări, care trebuia să fie doar una consecvent științifică, străină de orice compromisuri, era, în atmosfera culturală anemică și tulbure de la Chișinău, aproape de neconceput. Atunci, ca și de atîtea alte ori, nu puteam să nu mă gîndesc la o vorbă de duh orientală pe care o învățasem încă în copilărie dintr-un manual și care spunea: „Trăind printre măgari, de nu zbieri ca și ei, ești un nelegiuit". Și totuși, chiar dacă știam prea bine că noua carte nu avea cum să-mi mărească numărul de părtași printre colegii mei istorici și în sînul [b]elitei noastre intelectuale, nu aveam de ales: trebuia să fac o asemenea carte și să o editez. Din păcate, pe atunci legăturile mele cu editorii erau foarte slabe, și în general aveam impresia că eram tratat de foarte mulți ca un ciumat: nimeni nu voia să-mi dea de lucru, în lumea politică nici vorbă nu era să fiu admis (e adevărat că nici nu prea mă înghesuiam), foștii mei susținători și admiratori din comunitatea de altădată a istoricilor complotau cu ardoare împotriva mea, stăruindu-se parcă să se convingă unii pe alții că aveau o mare plăcere să-mi facă mizerii, ba chiar că aveau o misiune de îndeplinit ș.a.m.d. Așa că am fost nevoit să împrumut o sumă mare de bani de la cineva care a avut încredere în mine și astfel cartea a putut să apară. Sub aspect editorial-poligrafic, nu a fost o realizare foarte reușită: era făcută din materiale prea scumpe și tipărită cu litere cam mășcate, nu tocmai obișnuite pentru o monografie. Totuși, nu am regretat niciodată apariția ei. E drept că, realmente, eu îmi dorisem tot timpul nițel altceva: multă vreme, încă pînă la acea dată, am fost obsedat de gîndul de a scrie o carte despre Basarabia anilor 1917/8, și îmi doream ca aceasta să fie structurată ca un solid studiu științific, adică să propună o cercetare profundă și multilaterală a tuturor aspectelor vieții societății basarabene din acea vreme, realizată în baza unei documentări cît mai largi cu putință. Nu am avut însă niciodată posibilitatea să mă documentez așa cum știam că era necesar pentru realizarea unui astfel de gînd, de aceea, pentru moment, nu-mi rămăsese decît să adun ceea ce aveam într-o singură carte. Aceasta era divizată în două părți foarte diferite după valoarea și caracterul materialelor: prima parte întrunea studiile mele în așa fel ca să poată da impresia unei cercetări monografice, ceea ce, sub aspect practic, a însemnat orînduirea textelor într-o așa manieră, încît să prezinte o expunere sistematică, cronologic și tematic, a istoriei Basarabiei cu începere de la revoluția rusă din februarie/martie 1917 și pînă la momentul semnării, la 28 octombrie 1920, a tratatului de recunoaștere internațională a Unirii Basarabiei cu România. Cea de-a doua parte era alcătuită dintr-un grupaj de materiale documentare amplasate în aceeași ordine. Unele din ele mai fuseseră editate, pe cînd altele, ca de ex. corespondența de la Paris a lui Pelivan, precum și unele documente ale Sfatului Țării, apăreau pentru prima dată într-o carte. Multe din aceste documente sînt extrem de relevante pentru istoria Basarabiei din anii 1917/8, și problema cea mai importantă care continuă să fie o provocare pentru cercetători în privința lor este faptul că ele încă nu au fost supuse unei serioase examinări critice. Iar cît privește destinul posteditorial al acestei cărți, ca de altfel și al altor scrieri ale mele, cum am văzut pe exemplul monografiilor despre relațiile agrare sau al celei cu privire la foametea din 1946/7, acesta nu a fost deloc fericit, dar eu nu m-am întristat din cauza asta, deoarece știam prea bine că fenomenul respectiv nu este chiar întîmplător într-un mediu în care interesul pentru studii asiduie și temeinice nu constituie – din păcate, pentru foarte mulți – o preocupare prioritară. Apariția cărții avea să fie semnalată de ziarul „Literatura și arta", din 26 nov. 1998.

La 15 noiembrie 1998, se împlineau 55 da ani de la trecerea în eternitate a mitropolitului Basarabiei, Gurie Gosu. Cu această ocazie, preotul Ioan Ciuntu, consilierul cultural al Mitropoliei Basarabiei și parohul bisericii Sf. Teodora de la Sihla, organizase împreună cu Veronica B., care colabora atunci cu el (scoteau, se pare, un ziar bisericesc), un simpozion, la care am fost invitat să fac un expozeu asupra personalității mitropolitului. Despre Gurie se vorbea mult, dar se cunoștea foarte puțin. Lipsa de informație îl plasase în legendă, i se crease un portret aureolat fără invocarea faptelor. În vara lui 1992, pe cînd mă aflam la mănăstirea Sinaia împreună cu arhiepiscopul Cassian al Dunării de Jos, un om foarte școlit, îl aud, la un moment dat, povestindu-mi cum că Gurie ar fi fost îndepărtat din scaunul mitropolitan din cauza că i-ar fi refuzat regelui Carol al II-lea binecuvîntarea în Catedrala din

Chişinău, pe motiv că acesta îşi repudiase consoarta legitimă, regina Elena, şi trăia în concubinaj cu Elena Lupescu alias Magda Wolf (sau Grünberg). Bineînţeles că era o poveste, ca şi altele referitoare la biografia ierarhului şi la viaţa aventuroasă a lui Carol, de aceea a trebuit să caut informaţie în arhivă şi în presa din perioada interbelică, precum şi să studiez cele cîteva scrieri ale sale, mai cu seamă lucrarea *Procesul şi apărarea mea*. Sursa cea mai importantă au constituit-o două dosare din arhivă referitoare la procesul ce-i fusese intentat mitropolitului în 1936 pe motiv, neelucidat pînă la capăt, de delapidare din fondurile mitropoliei şi în special de irosire a averii mănăstirii mitropolitane Hîrjauca. Mai dispuneam de o serie de documente inedite, pe care le descoperisem în 1996/7 în arhivele militare din Bucureşti şi care se refereau la activitatea lui Gurie în anul 1918, cînd el avea să-şi aducă obolul la integrarea bisericii basarabene în cadrul bisericii ortodoxe române, fapt pentru care va fi răsplătit, atunci, cu postul de episcop vicar al Mitropoliei Moldovei şi Sucevei, iar în anul următor va avea aprobarea pentru ocuparea scaunului de arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului. În baza acestor materiale, am putut să scriu un studiu amplu, bine documentat, asupra vieţii şi activităţii sale, pe care l-am expus foarte succint în cadrul simpozionului menţionat. Erau prezente la acea manifestare mai multe personalităţi politice şi culturale, printre care se afla şi ambasadorul României la Chişinău, Marcel Dinu, o veche şi bună cunoştinţă a mea. S-au spus, şi atunci, unele poveşti, aşa cum se obişnuieşte într-o mahala de provincie, pe care Marcel Dinu şi alţi prezenţi mai chibzuţi le ascultau cu condescendenţă şi cu un surîs stăpînit. Întregul material pe care îl scrisesem la acest subiect l-am propus spre publicare la ziarul „Literatuta şi arta". Avea să apară pe o pagină întreagă la 10.12.1998, cu cîteva omiteri, care redactorilor li s-au părut necesare, deoarece unele întinau cumva raporturile înaltului ierarh cu autorităţile de stat şi ecleziastice ale României, iar altele aruncau o pată pe portretul luminos al acestuia, aşa cum îl prezenta firava tradiţie gazetărească şi cărturărească basarabeană. Dar închiderea ochilor în faţa unor realităţi nu anulează aceste realităţi, iar cînd e vorba de atitudinea istoricului, ocolirea faptelor istorice care, în viziunea unora sau în anumite momente, par incomode este inadmi-

sibilă. Una din cele două omiteri mai importante operate de redactori viza o serie de neînţelegeri principiale dintre preoţimea basarabeană şi autorităţile bisericeşti şi de stat de la Bucureşti în perioada interbelică, iar cealaltă o constituiseră neregulile constatate în gestionarea financiară a treburilor mitropoliei basarabene, în special ca urmare a faptului că mitropolitul încredinţase această răspundere fratelui său Andrei, care nu prea dăduse dovadă de pricepere şi responsabilitate în misiunea ce-i fusese încredinţată, precum şi din cauza unor tranzacţii incorecte dintre mitropolie şi un grup de misiţi evrei privind exploatarea unor bunuri bisericeşti. Cam pe atunci, discutînd cu cîţiva basarabeni din Bucureşti, între care Al. Chiriac, Anton Manulă, Gh. Ciugureanu (fiul lui Daniel Ciugureanu), care în momentul mazilirii lui Gurie trăiau în Chişinău şi aveau între 16 şi 20 de ani, mi-au spus, între altele, că mitropolitul ar fi avut o idilă cu o evreică foarte frumoasă, pe nume Mara Şvarţ. La replica mea că aceasta era pur şi simplu o aiureală, aceştia mi-au răspuns că pe atunci despre asta ştia tot Chişinăul. Se mai referiseră şi la unele ziare, printre care, dacă ţin bine minte, a fost numită şi „Raza" lui Vasile Ţepordei. Regret foarte mult că, la cele cîteva întîlniri pe care le-am avut cu părintele Ţepordei, nu l-am întrebat despre asta; în cartea sa de amintiri, pe care mi-a dăruit-o cu o dedicaţie generoasă, nu face nici o referire la povestea aceasta.

În 1998 am publicat un material care face şi el să fie menţionat, deşi iniţial nu fusese gîndit ca o scriere ştiinţifică, ci ca o prefaţă la cea de-a doua ediţie a cărţii lui Dimitrie Bogos *La răspîntie. Moldova de la Nistru*. Fiica acestuia, Nina Bogos-Manuilă, şi soţul ei, Anton Manuilă, care erau printre cei mai buni prieteni pe care mi-i făcusem în România în vara anului 1990, îmi puseseră la dispozitie o locuniţă lîngă Piaţa Muncii din Bucureşti, la o distanţă nu prea mare de centrul oraşului, ceea ce a făcut să am o legatură îndelungată şi permanentă cu ei. De la ei şi mai cu seamă de la ea am aflat multe lucruri despre o serie de personalităţi marcante ale Basarabiei din anii 1917-1918 şi din perioada interbelică, printre care foarte apropiaţii de familia lor Ioan Pelivan şi N. N. Codreanu, apoi Ion Costin, Grigore Cazacliu, Gurie Grosu, Elefterie Sinicliu, Daniel Ciugureanu, Ion Inculeţ, Pan. Halippa, dar şi despre alţii de care nu-mi mai amintesc acum. Dis-

cutînd despre cartea tatălui ei, la un moment dat doamna Manuilă m-a rugat să mă ocup de reeditarea ei la Chișinău. Din păcate, nu am putut să realizez dorința ei foarte repede; în 1996 ea a decedat, iar cartea avea să apară abia peste doi ani. De fapt meritul meu s-a redus la scrierea prefeței, care pe parcurs avea să se transforme într-un studiu introductiv, realizat în bună parte pe baza mărturiilor unor contemporani, a presei din acea vreme și a unor documente de arhivă. Țin să menționez această lucrare modestă ca volum din două motive. Primul constă în faptul că am semnalat în ea calitatea de sursă istorică a cărții lui Bogos, fie că aceasta conține unele fapte care nu se întîlnesc în alte scrieri despre evenimentele basarabene din anii 1917-1918, fie că vine să completeze sau să confirme anumite afirmații, păreri sau date cunoscute, dar considerate discutabile. Al doilea motiv, și cel mai important, e că în acest studiu pentru prima dată era examinat oarecum detaliat un fenomen foarte sensibil al mișcării revoluționare basarabene din acea perioadă, și anume contribuția la acel proces a grupului de luptători basarabeni sosiți la Chișinău de la Petrograd în vara anului 1917 în scopul, cum avea să se spună pe atunci, al „adîncirii revoluției" în Basarabia. În fruntea grupului se aflau tinerii intelectuali Ion Inculeț și Pantelimon Erhan. În cartea sa, Bogos se străduie să-i prezinte pe cei sosiți atunci din capitala imperiului ca pe agenți ai lui Kerenski, care ar fi avut misiunea de a transforma Basarabia într-o Vandee a revoluției ruse, iar fenomenul în sine ca pe o dovadă a trădării intereselor naționale românești ale Basarabiei. Procedînd astfel, Bogos nu făcea altceva decît să cînte în struna acelor oameni politici din România, care fie că erau extrem de rezervați față de orice mișcare radicală, cum fusese cea reprezentată de Sfatul Țării, fie că aveau motive personale să nu-l agreeze pe Inculeț pentru faptul că acesta reușise într-un timp foarte scurt să devină o personalitate influentă a vieții politice românești. Se înțelege că în această atitudine a autorului cărții *La răspîntie* și-a spus sincer cuvîntul și invidia unor activiști politici basarabeni din perioada revoluției și din interbelic pentru strălucita carieră politică a lui Inculeț în România reîntregită. Din pacăte, literatura istorică, mai cu seamă cea din Basarabia, a preluat această atitudine fără să se fi întrebat vreodată cam cît adevăr ar

fi putut ea conține. Astfel avea să se afirme în istoriografie – în orice caz, într-o bună parte a scrierilor istorice referitoare la revoluția basarabeană – părerea complet greșită cum că Inculeț, Erhan și toți cei care se întorseseră impreună cu ei de la Petrograd în 1917 ar fi jucat un rol nefast în mișcarea de eliberare națională a românilor basarabeni în ajunul realizării unirii provinciei dintre Prut și Nistru cu regatul român. Fenomenul acesta este cu atît mai curios, deși are explicația lui firească, cu cît intre timp (de la 1990 încoace, bineînțeles) au fost publicate mai multe materiale care au adus dovada sigură a meritelor deosebite ale lui Inculeț în crearea Sfatului Țării, a realizării Unirii Basarabiei la 27 martie 1918, precum și a rolului pe care acest politician foarte înzestrat l-a avut în viața politică a României interbelice. Caracterizîndu-l tocmai din acest punct de vedere, I. I. C. Brătianu, care l-a cunoscut foarte bine, fiindcă au colaborat mult timp în cadrul PNL și în guvernul României, zicea: „Provinciile unite ne-au dat un singur om politic, pe Inculeț din Basarabia".

* * *

Anul 1999 a fost unul din cei mai puțin productivi. La Chișinău, situația îmi era proastă din toate punctele de vedere; nu reușeam să-mi găsesc de lucru nici măcar la un liceu, nu puteam să public nimic și nici nu prea aveam motive serioase să o fac: de politică și publicistică ajunsese să-mi fie greață, eventualele scrieri istorice nu aveam cui să le propun, în situația în care într-o societate ce degrada tot mai mult din punctul de vedere al aprecierii valorilor morale și sociale, investigațiile serioase deveniseră un fenomen ce părea o preocupare complet nemotivată, oarecum deplasată. Dar, ca și în anul precedent, răul s-a dovedit a fi, pînă la un punct, și un bine. M-am retras în locuința închiriată la București în intenția de a relua investigațiile arhivistice, începute în 1992, continuate cu întreruperi, în 1996 și 1997, cînd reușisem să adun un material documentar de cîteva mii de pagini din arhivele militare. Dar, pentru aceasta, aveam nevoie de o cît de modestă sursă de existență, măcar pentru hrană, transport și întreținerea locuinței. Deși aveam mulți cunoscuți printre demnitarii și oamenii de cultură din cetatea de pe apa Dîmboviței, știam că nu puteam să mă încred aproape în

nimeni. Cu R. Ciuceanu, zăpăcitul şi pe nedrept înfumuratul director al Institutului Totalitarismului, cu care o vreme avusesem o colaborare pentru care primeam chiar şi o mică indemnizaţie, nu se mai putea, după ce madam Postică ţipase de se auzise pînă la Bucureşti că am prădat-o. Bătrînul Constantin Ionescu, foarte bunul meu prieten încă din 1990, m-ar fi ajutat cu tot dragul, dar nu mai avea nici o influenţă – fusese îndepărtat din funcţia de Secretar General al Senatului. Aceeaşi era situaţia şi în cazul altor prieteni buni, ca Florian Tănăsescu sau Sorin Botnaru. Iar alţii, doar foşti prieteni, ca de ex. Ion Solcanu, un tip pe cît de umflat pe dinafară, pe atît de gol pe dinăuntru, care făcea parte din conducerea superioară a PDSR-ului şi a Senatului, nu mai voiau acum a mă cunoaşte. Nu mai ţin minte cum, poate la sugestia lui Ionescu, am ajuns la ideea de a mă adresa lui Mihai Ungheanu, pe care îl cunoşteam încă din 1989, cînd făcuse o scurtă plimbare pe la Chişinău. M-a ascultat cu înţelegere şi a promis să găsească o soluţie la Iliescu, care, după cîte ştia el, avea pe lîngă partid un institut de cercetări ştiinţifice, unde eu aş fi putut să mă ocup de problema Basarabiei. După o zi-două, mi-a telefonat şi mi-a dat un număr de telefon al unui oarecare Zănescu de la Senat, un poet minor, care urma să mă informeze despre rezultatul demersului în favoarea mea. Într-adevăr, la scurt timp, prin septembrie 1999, am fost invitat la biroul de la partid al lui Iliescu pe şoseaua Kisseleff, unde se afla şi senatorul D. M. Popescu, directorul de formă al Institutului de studii social-democrate. Prin 1990/92, avusesm cîteva întrevederi cu Iliescu la Cotroceni, aşa că acum, după ce făcuserăm schimb de cărţi cu autografe (eu îi dădusem *Unirea Basarabiei*, iar el o carte de politică, pe care am aruncat-o fără sa mă uit prin ea, cum, desigur, a aruncat-o şi el pe a mea), mă putea prezenta acestuia ca pe o persoană cunoscută, deşi eu nu eram sigur că mă mai ţinea minte, cerîndu-i să fiu aciuat cumva pe la Institut. Chiar atunci mi s-a făcut cunoştinţă şi cu trezorierul partidului, G. Pascu, un om de treabă, care mi-a spus că la început, pînă voi obţine cetăţenia română, voi avea un salariu mic, dar după aceea avea să fie cu totul altceva. De fapt, nu avea să mai fie nimic – nici pînă atunci, şi nici după aceea. În scurt timp aveam să mă conving că nu prezentam nici un interes pentru Iliescu, iar Institutul nu avea nevoie de mine, pentru că realmente acesta nu

era un institut de cercetări, în general nu era o instituţie publică, ci un fel de azil sau rezervor pentru tot soiul de elemente legate personal de Iliescu, ca de ex. Gelu Voican Voiculescu ş.a., oameni care îl serviseră în anumite momente din trecut sau erau în aşteptare să intre (din nou) în joc. Am bătut de multe ori drumul pînă în str. Atenei, lîngă Piaţa Dorobanţi, unde se afla sediul zisului institut, pentru a-i cere lui Popescu să-mi încredinţeze realizarea vreunei sarcini care ar fi interesat conducerea partidului şi mi-ar fi dat şi mie impresia că mă aflam în treabă. Zadarnic: de fiecare dată răspundea binevoitor, promitea, dar niciodată nu făcea nimic. Fără să aştept să mi se ceară ceva, am scris două studii, unul transmiţîndu-l lui Iliescu şi altul înmînîndu-l lui Popescu, despre situaţia din Republica Moldova, insistînd mai ales asupra cadrului politic de aici, dar nu am avut nici o reacţie la ele. Înţelegînd că nu avea rost să mai insist, am renunţat, mulţumindu-mă măcar cu salariul acela foarte modest pe care mi-l dădeau, ceea ce îmi oferea posibilitatea să lucrez zi de zi în arhive. Aş fi dorit foarte mult ca, aşa cum practicau mulţi profesori pe care îi cunoşteam în România, să fi putut transmite studenţilor cunoştinţele şi experienţa mea de cercetare şi de cadru didactic universitar, drept care am început să tatonez terenul în speranţa că aş fi reuşit să pătrund cumva la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Bucureşti. L-am contactat, pentru început, pe prof. Şt. Ştefănescu, pe care îl cunoşteam din timpul colocviului de la Sinaia, din 1992, unde a ţinut să-mi arate stima sa. Şi acum, întîlnindu-l şi povestindu-i durerea mea, mi s-a arătat la fel de respectuos. Mi-a dat întîlnire la facultate într-o zi cînd avea prelegeri şi cînd putea fi găsit şi şeful catedrei de istorie a românilor, prof. Ioan Scurtu. După ce foarte amabilul Ştefănescu a făcut prezentările de rigoare, care de fapt nu erau necesare, deoarece ne cunoşteam cu Scurtu încă de la începutul anilor '90, i-am povestit acestuia păsul, el m-a ascultat atent şi mi-a propus un curs opţional de istorie a Basarabiei. Ştiam prea bine ce înseamnă curs opţional, mai ales cînd acesta este o istorie a Basarabiei pentru studenţii bucureşteni, adică la modul concret nu însemna, în fond, nimic. Eu am mulţumit, totuşi, după care am convenit să-l mai caut la telefon ca să aflu de cînd aş putea să încep lucrul. Cînd i-am mai telefonat, după ce l-am găsit cu greu, m-a sfătuit să iau legătura cu adjunctul său, prof. N.

Isar. Acesta, care nu mă cunoştea şi deci nu avea nici un fel de „datorie morală" de a mă încuraja cumva, mi-a spus că da, s-a anunţat un curs opţional de istorie a Basarabiei, dar că nu s-a înscris nici un student. Nu puteam să mai am nici o întrebare, m-am retras cuminte şi am luat-o cătinel spre arhivă, singurul loc unde aflarea mea nu incomoda pe nimeni. Din a doua jumătate a anului 1999 şi pînă spre sfîrşitul anului următor, am studiat şi am adunat multe documente extrem de interesante în Arhivele Statului, Arhivele Militare şi în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe. Din păcate, în toţi anii care au urmat nu am putut publica aceste materiale, fie de a le valorifica într-o monografie sau chiar în cîteva, fie de a le edita aparte sub forma unei sau a unor culegeri de documente. Parţial, au fost de vină şi solicitările foarte mari, care m-au asaltat după anul 2000, cum a fost munca foarte intensă legată de *Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei*, ca şi faptul că, pentru a-mi întreţine familia, trebuia să alerg zilnic de la o universitate la alta (în mod miraculos, după ce trezorierul Pascu mă înştiinţase că nu-mi mai putea plăti nici măcar acel salariu mizerabil, la Chişinău au început să mi se deschidă uşile mai multor universităţi). Dar au mai fost şi alte ocupaţii, pe care le voi evoca în continuare.

Bineînţeles că, avînd pasiunea cititului şi a scrisului, în timpul din afara arhivelor, mai ales în lungile ceasuri petrecute în locuinţa mea din vecinătatea Pieţei Muncii, acolo de unde bulevardul Basarabia coboară către Pantelimon şi duce mai departe spre Cernica, după ce citeam ba una, ba alta, simţeam nevoia să iau atitudine în scris în chestiunile care mă interesau mai mult. Urmăream cu atenţie revistele istorice şi literare. Nu aveam bani să le cumpăr, dar vizitam frecvent redacţiile unora din ele şi le obţineam gratuit. Atunci am făcut cunoştinţă cu oamenii inimoşi de la „Memoria", unde am publicat în anul 2000 un ciclu de articole despre represiunile sovietice din Basarabia şi lupta antisovietică a basarabenilor. Am început să public şi la „România literară", debutînd cu o prezentare a *Jurnalului* lui Paul Mihail, care are o anumită valoare de document istoric. Mă întîlnisem de cîteva ori cu bătrînul preot şi cărturar în modesta, dar frumoasa lui locuinţa din Bucureşti, de lîngă hala „Traian", şi îmi făcuse o foarte plăcută impresie (cred că ultima dată fusesem la el împreună

cu Maria pe la mijlocul lunii noiembrie 1992). Nu mai ţin minte cum am făcut cunoştinţă cu Nicolae Florescu, cărturar de primă mînă, redactorul „Jurnalului literar", care pe atunci îşi avea sediul în gigantica construcţie, mereu neterminată, a Academiei Române de lîngă Casa Poporului. Anul 2000 a fost momentul cînd intereselor profesionale de istoric li s-au adăugat preocupări literare şi mai ales filozofice. Din stimă faţă de foarte bunii mei prieteni bucureşteni mult mai în vîrstă, originari din Basarabia, Alexandru Chiriac şi Veronica Russo, care practicau de mai mulţi ani poezia, dar pe care, cu oarecare excepţii în cazul celei din urmă, istoria şi critica literară nu prea i-a observat, am publicat două sau trei articole despre creaţia lor, care au apărut în „Literatura şi arta" (30.12.1999; 06.01.2000) şi în „Jurnal literar". Totodată, ca urmare a faptului că prietenul meu S. Botnaru scrisese o carte despre Ion Creangă, forţînd nemotivat o tratare etno-sociologică a operei crengiene, m-am văzut îndemnat să scriu o recenzie pe care am publicat-o tot în „Jurnal literar", reluată apoi de „Literatura şi arta" (12.06.2000). Cît priveşte interesul pentru filozofie, acesta mi se impusese în urma lecturulor din acea vreme a operelor gînditorilor şi scriitorilor Mircea Eliade, Emil Cioran, Petre Ţuţea, Constantin Noica şi Lucian Blaga, mai puţin prin cele ale lui Mircea Vulcănescu, Arşavir Acterian, Nae Ionescu sau ale contemporanilor Andrei Pleşu, Gabriel Liiceanu ş.a. Evident, nu mă interesau toate problemele filozofiei, ci mai cu seamă tratatea filozofică a procesului istoric.

* * *

În anul 2000, am editat una din principalele mele monografii. Cam un an mai devreme, primisem un telefon de la scriitorul Aurel Scobioală, cu care în anii 1993-1995 activasem împreună pe tărîmul editării cărţilor şi care acum mă invita să propun editurii „Prut Internaţional" un manuscris spre publicare. Rămăsesem oarecum nedumerit: deşi îl cunoşteam destul de bine, totuşi nu-mi puteam explica de ce anume el îmi făcea acea propunere, şi nu direct editura. Nu am căutat să-l descos ca să aflu de unde venea ideea aceea, am primit-o, am luat legătura cu editura şi am aflat că propunerea nu era o glumă a lui Scobioală, despre care se ştia că avea simţul umorului şi-i plăcea să arate că îl avea. Nu-mi

rămînea decît să mă apuc neîntîrziat de lucru. Trudind la pregătirea manuscrisului, am aflat că de fapt trebuia să-l duc la editura „Știința", întrucît era vorba de o acțiune comună a celor două edituri. Puțin îmi păsa de acele mișcări pe care nu le înțelegeam, important era că îmi luau manuscrisul cu intenție serioasă de a-l edita. Iar acel manuscris urma să fie alcătuit, în cea mai mare parte, din toate scrierile mele despre mișcarea de rezistență antisovietică, publicate cu începere din 1995. Zic „în cea mai mare parte", deoarece acestea urmau să alcătuiască nucleul viitoarei cărți, dar nici pe departe toată cartea. În plus, într-o carte care urma să se pretindă monografie științifică, articolele care fuseseră publicate, mai toate, în ziare, nu puteau fi reproduse fără schimbări; dimpotrivă, trebuiau refăcute astfel că să aibă ținuta și structura lucrărilor științifice, adică să facă trimitere la literatura de specialitate, să fie completate cu note care să arate sursele folosite și, în final, să fie modificat chiar limbajul lor, astfel ca să dispară discursul publicistic pe care îl avuseseră în ziar. Am adăugat un studiu nou, care, după convingerea mea, trebuia să dea un conținut mai larg și mai consistent cărții și astfel să contribuie la afirmarea unei ținute mai sobre a acesteia. Noul studiu se numea *Premise ale revoltei* și întrunea o sumă de fapte referitoare la caracterul antinațional, antiuman și represiv al regimului sovietic din Basarabia, la foametea din anii 1946/47, la deportările în masă ale populației basarabene, la metodele teroriste de administrare a teritoriului ocupat și la formele de luptă a populației împotriva ocupanților. Se cerea, de asemenea, un studiu istoriografic introductiv, pe care l-am gîndit și realizat în două secvențe: una care propunea o privire asupra cercetării temei rezistenței în tot spațiul romănesc, deci și în România, și alta care viza doar realitatea istorică din fosta RSSM. Dorind să dau mai multă credibilitate acestui demers editorial, cîtă vreme erau destui indivizi, chiar printre istorici, care negau că ar fi existat în Moldova vreo manifestare de luptă împotriva regimului sovietic, am crezut necesar să anexez la textul autorului și o succintă selecție din cele mai relevante documente din arhiva fostului KGB, care erau în măsură să accentueze valoarea de document istoric a cărții. În sfîrșit, cunoscînd din numeroase contacte cu oameni din diferite categorii sociale că tema rezistenței era extrem de sensibilă, regăsindu-se în atitudinile, de

multe ori foarte pătimașe, ale celor care se credeau afectați într-un anume fel de ea, am adăugat la sfîrșit un epilog, în care examinam anume aceste aspecte, foarte actuale, ale temei. Întrucît documentele erau în limba rusă, am solicitat la editură un traducător bun în limba română. Mi-a fost propusă Larisa Iluță, o tînără femeie frumoasă, care avea să mă convingă că alegerea fusese bună (nu doar pentru că era ea frumoasă). Eu însă am verificat atent traducerea, corectînd-o în mai multe locuri. Coperta și imaginile din text au fost prelucrate de pictorul Vitalie Pogolșa, care activase împreună cu mine, mulți ani în urmă, la „Cartea Moldovenească" (și „Universitas"). La drept vorbind, imaginile din text nu prea sînt de calitate, în schimb pe copertă am avut fericita, zic eu, inspirație de a pune fotografia Olimpiadei Bodiu, după întoarcerea ei, în 1966, din lagăr: o față luminoasă, binevoitoare a unei femei îmbrăcate în negru, căreia, înainte de a trece prin chinuitoarele interogatorii kaghebiste și a petrece 15 ani în lagăr, i-a fost dat să vadă cu ochii ei cum i-au fost împușcați fiul și soțul, iar fetița ei dispărea fără urmă. Lumina și blîndețea chipului nu puteau ascunde urmele adînci ale unor mari suferinți, față de care numeroasele ei răni din momentul cînd fusese împușcată de trupele securității și un glonte care nu i-a mai putut fi scos din piept erau cele mai mici necazuri. În viziunea mea, această imagine este simbolul suferințelor Basarabiei de sub ocupație sovietică. În sfîrșit, la terminarea anului 2000, chiar în zilele de Crăciun pe nou, apărea cartea *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice, 1944-1953*. Plăcerea mi-a fost cu atît mai mare cu cît editorilor, care intraseră și ei în sărbători, le venise ideea frumoasă de a-mi trimite cartea acasă. A fost cel mai frumos cadou pe care l-am primit vreodată la sărbătorile de iarnă.

Trebuie să menționez un lucru extrem de important în ceea ce privește cercetarea științifică a fenomenului rezistenței antisovietice din fosta RSSM și popularizarea lui. Practic, de la apariția în anul 2000 a cărții mele, acest fenomen pare să fi intrat într-un con de umbră; ceea ce s-a mai scris în anii care au urmat după aceea a fost prea puțin și cu totul irelevant în raport cu semnificația științifică, politică, socială și spirutuală a respectivei teme. Am mai spus că aceasta este o temă deosebit de generoasă atît pentru cercetătorii istorici, cît și (poate, mai

ales) pentru domeniile artelor, în special al literaturii artistice, teatrului și filmului. În toate cazurile, fie că e vorba de abordările științifice sau de tratările artistice, acestea din urmă putînd în mod firesc să deroge de la cadrul istoric rigid, este absolut necesară luarea în calcul a realității istorice concrete, care, la rîndul ei, poate fi studiată în baza a două categorii de surse: documentele din arhive și amintirile martorilor oculari. Or, ambele categorii de surse sînt împovărate prea mult de pecetea momentului în care s-au produs evenimentele în cauză. Procesele-verbale ale interogatoriilor sau sentințele de judecată au fost întotdeauna ticluite în baza „recunoașterii de către condamnați a faptelor comise", care recunoaștere, cum se știe, era smulsă cu forța de la cei interogați. Cît privește memoriile, acestea sînt marcate, de regulă, prea puternic de calvarul prin care le-a fost dat victimelor să treacă; așa cum am constatat în lungile și repetatele discuții pe care le-am avut cu Ion Coșcodan, Alexandru Duca, Ilarion Tăutu ș.a., aceștia în general evită să povestească despre lupta lor antisovietică – evident, ca urmare a faptului că sub regimul sovietic le era interzis cu strășnicie să facă măcar aluzie la această pagină a biografiei lor, în timp ce, pe de altă parte, în mediul lor de trai era cultivată cu insistență diabolică ideea că aceștia erau dușmani ai poporului, bandiți, ucigași, hoți etc. Cu atît mai puțină credibilitate pot avea amintirile celor care nu au fost implicați direct în acea confruntare. Prin urmare, examinarea cît se poate de atentă, ceea ce înseamnă neapărat critică și dacă se poate comparată, a acestor surse de informație este primul și cel mai important lucru pe care trebuie să-l facă un cercetător al acestui fenomen. Ignorarea sau neînțelegerea unei astfel de cerințe nu poate să aibă decît efecte dintre cele mai negative asupra relatărilor de orice gen despre rezistență. Astfel, căzînd în cursa documentelor întocmite de NKVD, E. Postică (cercetătoare, de altfel, conștientă și foarte responsabilă), fără să-și dea seama, a preluat, în cartea sa *Rezistența antisovietică din Basarabia, 1944-1950* (Chișinău, 1997), limbajul degradant al acestora: „acte de terorism", „manifestări banditești", „teroriști-tîlhari", „grupuri banditești-tîlhărești", „grupuri care au săvîrșit numeroase acte teroriste" etc. Din aceeași neatenție, bandiți adevărați, ca Gh. Ghilețchi, I. Barcan (poate și V. Todorovici ș.a. din acest grup), sînt prezentați drept luptători împotriva puterii

sovietice. Încă mai prost procedase ceva mai devreme jurnalistul Șt. Tudor (Melnic), care repeta fără ezitare învinuirile nefondate, bazate exclusiv pe autodenunț silit, din documentele oficiale, cum că unii membri ai PDA „au pe conștiința lor o serie de crime", săvîrșind, zicea el, mai multe spargeri, violuri, omoruri etc. Aceleași observații vizează și filmul fals din 1988 al lui V. Gajiu *Corbii prada nu împart* (despre F. Bodiu) sau schița documentar-artistică, slabă de tot din ambele puncte de vedere, a lui Boris Druță despre același pesonaj, publicată în anul 2000 în ziarul „Literatura și arta", cu deosebirea că în primul caz alterarea realității este voită, fiind făcută la comandă, pe cînd în cel de-al doilea aceasta e rezultatul derogării nemotivate de la contextul istoric și de la faptele reale.

Apariția cărții a fost salutată de redacția revistei „Cugetul" (2001, nr. 2), care s-a pronunțat și asupra conținutului ei. Dar adevărata ei apreciere, în egală măsură ponderată și calificată, a fost dată de Victor Spinei în Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", 2002-2003, vol. XXXIX-XL, în care rezuma că monografia *Moldova antisovietică* „constituie nu numai împlinirea unei datorii profesionale, ci și un act de omagiu memoriei victimelor unui regim atroce, martirilor din lumea tăcută a satelor, care cu mijloace modeste, înfruntînd injustiția și teroarea, au cutezat să se ridice cu curaj și spirit de sacrificiu pentru curmarea răului abătut asupra ținuturilor strămoșești".

Mi-a plăcut din cale afară de mult tema rezistenței, nu mai știu dacă voi putea reveni vreodată la ea, dar sper ca alți istorici, mai tineri, să se apuce să o cerceteze cu multă stăruință, cu tot bagajul corespunzător de competență și cu toată responsabilitatea și atenția, această speranță fiind alimentată și de faptul că scoaterea, în anul 2010, a dosarelor rezistenței din fosta arhivă a KGB și transmiterea lor la Arhiva Națională a deschis accesul direct și neîngrădit la aceste documente.

Cum mi-am făcut intrarea în mileniul trei

Singura lucrare ceva mai mare pe care am publicat-o în anul 2001 a fost cartea *Republica Moldova independentă, 1991-2001. Studii, reflecţii, mărturii*. Examinată integral, noua carte nu este o cercetare istorică în sensul propriu al temenului, de vreme ce, tot aşa ca şi *Basarabia din nou în faţa opţiunii istorice*, editată în 1994, dar mai puţin totuşi decît aceasta, conţine o serie de materiale publicistice. Şi totuşi, cele mai multe texte incluse în ea, indiferent că se fondau pe un „aparat ştiinţific" sau nu, pretindeau pe bună dreptate la statutul de studii serioase. Primul şi cel mai mare din ele propunea, aşa cum sugerează şi titlul său, *Destinul istoric al Moldovei de Răsărit*, o privire scurtă, redusă la esenţe şi sprijinită pe o sumă de surse şi scrieri istorice, asupra trecutului Basarabiei din timpuri mai vechi şi pînă în pragul secolului a XXI-lea. Iar materialul *Realităţi social-economice de la sîrşitul anilor '80. Studiu parţial* (scris încă în 1994 în cocioaba mea din Găureni) era pur şi simplu o cercetare istorică obişnuită. Partea centrală a cărţii o constituiau patru eseuri de analiză a contextului istoric în care avusese loc proclamarea independenţei Republicii Moldova în 1991. Cu acestea sînt strîns legate logic şi tematic aproape toate celelalte materiale, din care unele fuseseră publicate, iar altele erau inedite. Lucrarea, menţionam la sfîrşitul scurtei sale prefeţe, „nu este nici monografie ştiinţifică, dar nici nu se reduce la o suită de reportaje de moment, care astăzi zadarnic ar voi să se facă relevante pentru cititor. Fondată fiind pe date şi mărturii devenite între timp fapte istorice incontestabile, căutînd mereu să se verifice şi să se afirme pe temeiul

unei examinări analitice pe cît s-a putut de adîncă şi detaşată, cartea aceasta tocmai de aceea, gîndesc eu, ar putea avea valoare de document istoric al perioadei scurte şi irepetabile la care se referă". Astăzi, după un deceniu, cred acelaşi lucru; la fel ca şi cartea din 1994 şi poate încă mai mult decît aceasta, noua apariţie editorială ar putea fi de real folos, în special ca mărturie documentară, dar şi ca mod de abordare a realităţilor de atunci, pentru cercetările viitoare asupra istoriei Moldovei din ajunul proclamării independenţei şi din primul deceniu de după acea dată. Materialul ilustrativ, parte cumpărat pe bani puţini de la Boris Balan (care, spre deosebire de fratele său mai mare, Pavel, nu făcuse o afacere din meseria de fotograf), parte luat din Arhiva Naţională, cu bunăvoinţa lui Vasile Isac, şeful serviciului arhivistic de pe lîngă guvern, a fost aranjat tot de V. Pogolşa, care a făcut şi coperta, oarecum stîngaci, cum bine avea să observe Mihai Papuc, pe atunci şeful redacţiei în care se lucra asupra manuscrisului cărţii. De altfel, Papuc, colegul meu de Universitate (el învăţase la Filologie), fusese omul datorită căruia a apărut această carte. În legătură cu împlinirea unui deceniu de la independenţă, eu îi sugerasem ideea unei astfel de cărţi, spunîndu-i cam ce conţinut urma să aibă. El a acceptat, dar directorul editurii „Ştiinţa", Gh. Prini, pe care îl interesa cîştigul în bani de la carte, nu cartea ca atare, nu prea părea dispus să accepte. La o întrunire restrînsă, la care eram noi trei plus redactorul-şef Mircea V. Ciobanu, directorul a zis că editează cartea, dacă Mihai este convins că trebuie editată. Mihai, care nu este un om foarte îndrăzneţ, nu putea, fiind şi eu de faţă, să dea îndărăt. A zis doar atît că manuscrisul conţinea o serie de lucruri, care prin alte părţi nu se întîlnesc, ceea ce îndreptăţeşte editarea lui. Eu, nu ştiu nici acum de ce, eram atît de emoţionat la acea şedinţă, de parcă în discuţie ar fi fost chiar soarta mea. Prini a pomis că va face 500 de exemplare, drept care, atunci cînd cartea a apărut, în locul sumei de 10% onorar mi-a dat 50 de ex.; aveam să aflu însă chiar în momentul apariţiei că scosese doar 250 de exemplare. Mă rog, omul nu voia să arunce banii pe te miri ce. Pe atunci eram şef de catedră la Universitatea de Studii Umanistice, îi spusesem rectoriţei L. Daukşte de această carte, şi mi-a zis că va contribui şi ea puţin la editarea ei, dacă pe foaia de titlu va figura

instituția pe care o conducea. S-a putut face, iar asta a mai făcut posibile și două mici onorarii pentru autor și pentru machetatorul cărții. Această carte, deși nu face parte din cele mai bune realizări ale mele, a avut cele mai multe ecouri, în orice caz așa căutau să sugereze reacțiile în presă: „Caiete de istorie" (2001, nr. 1), „Jurnal de Chișinău" (16 nov. 2001), „Literatura și arta" (15 nov. 2001).

* * *

În primii ani de după moartea lui Nicolaescu, cea mai mare parte a atenției și a eforturilor mele erau acaparate de munca asupra *Bibliografiei istorice a Basarabiei și Transnistriei.* Pînă se rezolva problema editării manuscrisului, acesta trebuia mereu adus la zi, iar în paralel se mai cereau și alte lucrări, ca de ex. alcătuirea, verificarea și completarea abrevierilor, așezarea întregului material în corespundere cu canoanele bibliografice și numerotarea lucrărilor, ceea ce era o treabă extrem de anevoioasă; inevitabil, se comiteau greșeli, din care cauză totul era reluat iar și iar. Din acest motiv, în anii 2001-2002, nu am realizat cercetări istorice de proporții. Am făcut, în schimb, două lucruri noi. Unul din aceste lucruri a fost publicarea, în revistele „Cugetul" și „Luminătorul", a unei serii de articole despre închiderea bisericilor și mănăstirilor din Moldova Sovietică în anii '50-'60 ai secolului trecut. Ceea ce m-a interesat cel mai mult și m-a mirat încă mai tare în cazul acestui fenomen este faptul că rolul principal, chiar decisiv, la închiderea lăcașelor de cult, în special a mănăstirilor, l-a avut clerul și mai cu seamă ierarhii cei mari, arhiepiscopul Chișinăului, Nektarie (N. Grigoriev), locțiitorii săi și stareții mănăstirilor, fapt ce demonstrează că aceștia nu aveau o strînsă legătură sufletească nici cu credința, și nici cu credincioșii, fiind în fond niște indivizi decăzuți din punct de vedere moral. Al doilea lucru, mult mai important, a fost începutul publicării materialelor despre ideile istorico-filozofice ale gînditorilor români, menționați mai sus. Începusem, în 2001, cu un eseu despre Țuțea, publicat în revista chișinăueană „Sud-Est cultural" (nr. 4) și am continuat, în 2002/3, cu cîteva studii asupra lui Eliade, publicate în revistele „Basarabia", „Sud-Est", „Destin românesc" și „Luminătorul". În 2003, lucrul asupra *Bibliografiei* era, în linii generale, finisat, așa încît am putut

să mă ocup mai mult ca pînă atunci de studiile istorice. Unul din ele, intitulat *Coordonate ale culturii române din Basarabia*, apăruse în nr. 32-33 ale revistei „Săptămîna", iar altul, *Despre cultura scrisului istoric*, în „Sud-Est" (nr. 3). Un ecou mai mare au avut însă alte două articole. Primul dintre acestea se numea *Valorizarea și vulgarizarea istoriei* și se referea, în cea mai mare parte (dar nu exclusiv), la o carte de istorie a lui Nicolae Dabija, din păcate destul de primitivă, intitulată *În căutarea identității. Istoria neamului românesc din Basarabia povestită pentru elevi*, pe care unii, inclusiv cîte un istoric mai slăbuț, o lăudaseră peste măsură (Gr. Vieru, de ex., din necunoaștere, o numise un „fulminant manual de istorie"!?). De mai mulți ani unii scriitori de istorie, printre care Dabija, dar și alții, ca V. Beșleagă, A. Silvestru sau Iu. Colesnic, își făcuseră o meserie din publicarea unor materiale pe care ei le considerau istorice, dar care în realitate nu aveau nimic din ceea ce este o adevărată scriere istorică. Discutasem, într-un anumit moment, această chestiune cu Dabija și-i atrăsesem atenția la faptul că nu era admisibil pentru un om de cultură, mai ales dacă acesta are un nume consacrat, să scrie astfel de lucruri care nu satisfac nici măcar cea mai elementară cultură istorică, fără să mai vorbim de istorie ca proces și ca știință. Nu aveam nici un interes să-i rănesc amorul propriu, care știam că era fără margini; fiind istoric de meserie doream să nu admit încurajarea scrierilor realizate în temeiul falsurilor istorice și a speculațiilor frivole, care făceau abstracție de faptele reale și de imperativul educării istorice sănătoase a copiilor. Din păcate, avea să se vadă că observația mea prietenească nu a însemnat nimic pentru el, dovadă fiind apariția altor „opere istorice" între care și zisul „manual". Publicat în nr. 5-6, 2003, al revistei „Contrafort", articolul meu semnala mai multe inadvertențe în acea carte, inclusiv destule gafe elementare, unele pur și simplu hilare. Redactorii publicației, Vasile Gîrneț și Vitalie Ciobanu, primiseră materialul cu mare plăcere, ceea ce mă făcuse să cred că apreciau în mod sincer gestul meu ca pe un demers serios al specialistului care se vedea dator să semnaleze apariția denaturărilor și a faptelor inventate pe tărîmul său de muncă, indiferent dacă aceasta se făcea din cele mai bune intenții. Abia mai tîrziu aveam să-mi dau seama că receptivitatea lor venea doar din dorința de a-l ataca pe Dabija, cu care erau în relații

proaste de mai multă vreme, din cauza mai ales a faptului că acesta, împreună cu Gr. Vieru, M. Cimpoi ş.a., privatizaseră cumva simpatiile faţă de basarabeni din mediile culturale şi academice din România, astfel că veniţilor în urma acestora, printre care şi foarte pretenţioşilor (fără justificare) redactori de la „Contrafort", nu le fusese lăsată măcar o nişă prin care să se strecoare şi ei, ditamai scriitori, în noua privilighenţie română şi în fascinantul beau-monde al muzelor bucureştene. M. Cimpoi, blînd cum se ştie, mi-a vorbit odată în treacăt despre acest articol, observînd, între altele, că mulţi scriitori au scris istorie, de ex. Mauroix. Da, am zis, dar acela era Mauroix. Dabija a răspuns la critica mea abia peste vreo jumătate de an, şi a făcut-o într-o manieră complet descalificantă pentru un om de cultură: într-un articol de duzină, cum publica în fiecare număr al ziarului său, după ce îi enumeră pe toţi istoricii din Moldova, indiferent cine şi ce era, mă numeşte aparte pe mine, la urmă, botezîndu-mă antiromân, după care dă buzna cu lucruri murdare în relaţiile mele de familie. Nici un cuvinţel despre adevăratul motiv care îl făcuse atît de inspirat şi bineînţeles nimic despre cartea sa şi obiecţiile formulate de mine cu referire la conţinutul ei. Gestul era atît de ticălos, încît nu am dorit să-i răspund, pentru a nu aluneca în latrina în care îi plăcuse să se bălăcească. (Un caz de presă similar, dar, cum se zice, niţel din altă operă, avusesem, cam tot pe atunci, cu C. Tănase, redactorul ziarului „Timpul". Era în campania electorală pentru alegerile locale: principalii concurenţi la funcţia de primar general al Chişinăului erau primarul de atunci, S. Urechean, şi V. Cubreacov, unul din liderii PPCD. C. Tănase şi alţi „inteligenţi", foarte democraţi, extra-anticomunişti şi supra-naţionalişti români băştinoşi, îl susţineau pe „anticomunistul" Urechean (fost prim-secretar raional de partid, fost preşedinte de raispolkom, fost membru al biroului CC, ce mai, adevărat democrat anticomunist şi patriot român sadea-sadea). Eu, din acest punct de vedere, nu aveam nici o treabă cu nimeni, dar într-o zi nimerisem, nu mai ţin minte cum, la sediul PPCD, pe unde nu mai fusesem de mulţi ani. Atunci sau ceva mai devreme, mi se povestise despre o încăierare în presă între Tănase şi Ion Varta, cel din urmă devenit de cîţiva ani activist cu mare abnegaţie în PPCD. Tănase, plecat ceva vreme în urmă de la ziarul „Flux", unde ani la rînd

fusese sluga cea mai umilă a lui Iurie Roşca, acum, obţinînd simbrie de la alţi stăpîni, devenise duşmanul stăpînului de pînă mai ieri. Cearta dintre el şi Varta era legată, bineînţeles, de alegeri. Cel din urmă scrisese ceva în susţinerea lui Cubreacov, iar Tănase, care evident că mai pişca şi el cîte ceva şi de la Urechean, îl slăvea, pînă una-alta, pe acesta. Redactorul de la „Timpul", fără să fie cine ştie ce condeier, dar fiind totuşi mai cu experienţă în ale scrisului decît oponentul său, pur şi simplu îl făcea de nimic pe acesta. Cu Varta fusesem, pe la mijlocul anilor '80, coleg de catedră la Institutul Pedagogic, am avut unele momente comune şi după aceea, de ex. în 1988 şi 1989, cînd făcusem cu Maria două călătorii la Moscova şi el ne găzduise prieteneşte în garsoniera pe care o avea închiriată provizoriu într-o şcoală, apoi de mai multe ori îmi relata (e adevărat, cu prea multă întîrziere) despre întîlnirile pe care le avusese la Institutul Pedagogic cu ofiţerii de la securitate, care îl întrebau mereu despre mine ş.a. Aveam o părere bună despre el şi ca istoric, chiar dacă dorinţa de a culege toate roadele, inclusiv în cariera politică şi funcţionărească, precum şi în propagandă naţională, avea să compromită întru cîtva aşteptările promiţătoare ce se anunţau la începuturile activităţii sale în cercetare. Îmi era milă de el, cînd îl vedeam tremurînd de frică şi aşteptare în faţa biroului lui Roşca de la sediul partidului acestuia şi cînd ştiam că în acelaşi timp Tănase îşi ştergea picioarele cu el. Am hotărît să-i vin în apărare. Am scris un material de la numele meu, iar altul i l-am dictat lui, în răgazul dintre două prelegeri la universitatea din apropierea locuinţei mele, ca răspuns sub formă de pamflet de la numele său la atacurile lui Tănase. Cînd materialul de la numele său apăruse în „Flux", am avut surpriza să constat că nu era semnat. Nu ştiusem ce să cred : dovadă de corectitudine sau, dimpotrivă, deficit de caracter? Materialul scris doar de la numele meu avea drept obiectiv principal susţinerea lui Cubreacov (încă nu apăruseră dezvăluirile şocante ale lui Ion Neagu şi Sergiu Burcă despre „răpirea" lui) pentru funcţia rîvnită şi totodată apărarea şi încurajarea lui Varta şi a altor simpatizanţi ai candidatului PPCD. Nu-mi mai aduc aminte tot conţinutul acelui articol, apărut desigur tot în „Flux", dar evident că nu am putut să uit acele elemente care l-au determinat pe Tănase să mă atace brutal şi pe nedrept. În unul din articolele sale de la

„Timpul", în care acesta pleda vîrtos pentru ca Urechean, considerat de unii (se pare, pe bună dreptate) foarte corupt, să rămînă pe mai departe în funcția de primar, se apucase să-i probozească pe cei care, în loc să iasă la alegeri, se țineau de beții. Într-un anume loc din materialul meu, eu m-am referit în treacăt la remarca cu beția, fără să mă fi gîndit măcar o clipă s-o întorc împotriva sa. Am corectat articolul, după machetare, l-am lăsat în redacție și am plecat acasă. Cînd iau a doua zi ziarul și-l citesc să văd dacă nu s-a strecurat vreo greșeală în textul meu, constat că îndată după remarca în care erau proboziți bețivanii erau adăugate, în paranteze, doar două cuvințele: *Cine zice!* Mi-am dat seama că era lucrătura lui Roșca, care în ajun rămăsese în redacție după plecarea mea și care, incorect, a căutat să-și atace inamicul cu mîinile mele. Dar nu se mai putea face nimic – nu mă forțase nimeni să intru în rahatul în care se întreceau toți nătărăii aceștia la isprăvi care de care mai minunate. Bineînțeles că aveam și eu știre de prea desele căderi bahice ale lui Tănase din anii puțin mai tineri, dar nu vedeam nimic neomenesc în asta (înainte de a ajunge să fiu bătrîn, m-am îmbătat și eu de multe ori), cu excepția faptului că în unele cazuri acestea erau de-a dreptul degradante, dar nu mi-aș fi permis niciodată să vorbesc în public despre asta. Cu atît mai mult cu cît îl simpatizam pentru faptul că la sfîrșitul anilor '80 participase activ și eficient la lupta noastră comună pentru limbă română și celelalte; îl văd și acum tremurînd ca varga și ud, peste tot, în timp ce vorbea despre limbă la primul miting organizat de noi, nucleul viitorului Front Popular, la Catedrala din Grădina Publică, la 19 august 1988. Din păcate însă, crezînd că cele două cuvințele sugestive îmi aparțineau, el a hotărît să se răzbune. Nu a așteptat foarte mult să-i vină inspirația, ca Dabija, ci doar după vreo săptămînă a ticluit o invectivă, în care mă ataca violent și murdar, făcînd trimitere și la niște lucruri mai delicate, pe care în urmă cu cîțiva ani i le mărturisisem ca unui om serios, demn de toată încrederea. Nu dădea numele meu, dar prin folosirea unor cuvinte ca „țurcănei", și a unor date legate în mod cert de mine, era limpede pe cine avea în vedere; încercînd să sugereze că, cu gazeta lui, era foarte puternic și periculos, mai profera și amenințări de genul „eu, care sînt atît de..., am să vă arăt eu vouă". Sigur că nu avea cum să-mi placă această mizerie, dar nu prea m-am

simțit afectat de ea, cum s-a întîmplat cu scîrnăvia făcută de Dabija, pentru că, raportînd-o la noi doi, vedeam foarte bine că era dezonorantă mai degrabă pentru el decît pentru mine, de vreme ce îl punea într-o postură jalnică ce mă îndemna să-i reproșez, în sinea mea: dacă știusei că fuseseși atît de prăpădit, de ce te-ai mai îmbîrligat atît de tare?)

Al doilea din cele două articole istorice menționate mai sus, despre care spuneam că stîrniseră un oarecare interes, fusese publicat în nr. 2 al revistei „Sud-Est" cu titlul *Basarabia în viziunea unui artist francez*. Este vorba de faptul că încă la începutul anilor '90 descoperisem în fondul Ioan Pelivan din Arhivele Statului din București un dosar cu niște materiale despre Lucien Lantier, pictor francez născut la Odesa, care în ajunul Primului Război Mondial activase o vreme în Basarabia, unde realizase aproape patruzeci de tablouri despre viața țăranilor de aici. În timpul Conferinței de Pace de la Paris din 1919, a avut acolo, la Galerie Sauvage, o expoziție la care au putut fi admirate și o serie de tablouri despre Basarabia. Expoziția a fost vizitată de delegația română la Conferință, iar Pelivan a reușit să facă din el un apărător al cauzei românești în chestiunea Basarabiei în fața factorilor de decizie ai marelui for al păcii și în sînul opiniei publice franceze. Regele român Ferdinand l-a decorat cu ordinul Steaua României în gradul de Cavaler. Studiul publicat în revista „Sud-Est" a ajuns să fie cunoscut în Franța, am fost solicitat de cineva de acolo, care se ocupa de biografia pictorului, să-l ajut cu materiale etc. Or, eu însumi eram în căutarea materialelor despre Lantier, este adevărat că doar în ceea ce privește activitatea sa în Basarabia și relativ la operele sale basarabene. Tocmai de aceea am cerut concursul Alianței franceze în Moldova, după care am primit niște materiale de la Muzeul din Burgoin-Jallieu din Franța, care îmi oferea susținere în cercetarea aspectului care mă interesa al activității pictorului. La dorința mea de a merge în acest scop în Franța, primarul orașului, Allain Cottalorda, îmi scria, la 13 aprilie 2005, între altele: *„Votre venue en France, les contacts que nous pourrons lier entre différents établissements détenteurs d'oeuvres du peintre et les informations obtenues et échangées me semblent très intéressants pour une meilleure conaissance de cet artiste et de son style. Le Musée de Bourgoin-Jallieu se tiendra à votre dispo-*

sition pour vous aider dans vos recherches et vous faire partager ses informations". Pentru a merge în Franța însă îmi trebuiau bani. Am solicitat sprijinul Alianței franceze, dar am primit refuz. Am scris o scrisoare și Ambasadei franceze din Chișinău, la care nu am avut nici un răspuns. Cînd „ai noștri" au venit la putere, în 2009, i-am trimis unele materiale despre acest pictor lui Ghiță Postică, care ajunsese din greșeală viceministru al Culturii, în speranța că poate barem cu acesta, istoric, dragă Doamne, aș putea face ceva; visul meu era să putem aduce (sau realiza) niște còpii după tablourile pictorului despre Basarabia, astfel ca să deschidem la Chișinău un salon al lui Lucien Lantier. Trufaș peste măsură și fără îndreptățire și cu sufletul mărunt de tot, ministeriașul nu a voit să aibă vreo reacție. I-am trimis un set de materiale și criticului de artă Tudor Braga, care, căscat fiind, cum se știe, nu a catadixit nici măcar să-mi confirme primirea lor.

* * *

În anul 2004, cel mai important eveniment editoral pentru mine a fost apariția cărții *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean.* Am mai spus că nu eram deloc alintat de editori, deși, dintre istorici, eram autorul care publica cel mai mult. Istoria acestei cărți este foarte simplă. În urmă cu un an, editura „Prut Internațional" își sărbătorise jubileul de zece ani. Hărmălaie, discursuri de sărbătoare, laudative, urmate de o masă îmbelșugată și de băuturi alese. Printre lumea adunată cu această ocazie la Teatrul „Licurici", l-am întîlnit și pe directorul editurii „Arc", Iurie Bîrsa. Nu prea îl cunoșteam, și totuși am îndrăznit să-i propun un manuscris. Bîrsa este tipul basarabeanului de soi, căruia niciodată nu-i ajunge curaj să refuze dintr-odată o solicitare de susținere sau ajutor, chiar dacă știe că nu are cum o onora. M-a invitat pentru a doua zi la editură să discutăm la concret. M-am dus, luînd și manuscrisul pe care i l-am arătat. În principiu, a acceptat, spunîndu-mi că va da textul redactorului-șef Eugen Lungu. După vreo săptămînă-două, i-am telefonat lui Lungu, care mi-a spus că textul i-a plăcut, era ceva nou și editura se angajează să-l publice. Am convenit să-l iau înapoi pentru vreo zece zile ca să-i dau configurația finală. În acest scurt

răgaz, completînd, corectînd, redactînd, am putut reflecta mai stăruitor și bineînțeles mai angajant la motivația editării unei asemenea cărți. Partea cea mai mare a manuscrisului la care lucram în zilele acelea și despre care credeam atunci – și tot așa cred și acum – că era construcția de rezistență a lucrări, îl constituiau nouă sau chiar zece articole de analiză istoriografică, cele mai multe apărute în anii '90 în cîteva reviste chișinăuene și bucureștene și actualizate, acum, în raport cu evoluțiile mai noi la temele respective. Trei din ele erau scrieri noi, inclusiv un studiu asupra cercetărilor istoriografice din fosta RSSM, un fel de istoriografie a istoriografiei. Cealaltă parte, mai restrînsă, întrunea un grupaj de materiale inedite care propuneau o privire de sus și de departe asupra scrisului istoric din Moldova de Răsărit, o examinare metodologică și filozofică a acestui fenomen. Sensul acestui demers era anunțat în chiar titlul manuscrisului: *Istoricitatea istoriografiei* (basarabene), ceea ce sugera ideea impactului cercetărilor istorice din RSSM cu condițiile concrete, mai mult sau mai puțin pernicioase, în care acestora le-a fost dat să se realizeze. Se înțelege că, dat fiind caracterul acestor materiale, manuscrisul pe care am avut curajul să-l propun editurii nu numai că nu putea aduce acesteia nici un profit material, ci nici măcar nu era sortit să se bucure de prea mulți cititori: era o carte destinată aproape exclusiv specialiștilor în domeniu. Țineam să o editez, ca o premieră (o astfel de carte nu fusese tipărită niciodată la Chișinău), deoarece doream să fie o provocare benefică pentru colegii mei, să-i invit la meditații stăruitoare ce vizau trei chestiuni esențiale privind meseria lor: procesul istoric, starea cercetărilor istorice și sarcinile ce decurgeau din aceste observații. Nu era vorba nici pe departe de o ambiție deșartă sau de o chestiune de orgoliu – fiind mult prea orgolios, nu-mi puteam permite situația penibilă de a mă deda la un spectacol atît de ieftin. Doream altceva: știam că nu aveam aici în Moldova o adevărată școală istorică, văzusem în anii care se scurseseră după 1989 că cea mai mare parte a colegilor mei rămăseseră tot atît de neajutorați ca și sub regim sovietic, în raport cu factorii dominanți în societate, cu ideile la modă, oricît de proaste și de degradante, cu mofturile celor influenți sau curtați de putere și de presă, cu mentalitatea de cavernă a unei

intelectualități care nu mai reușea să se debaraseze de scutecele unui infantilism cronic etc., etc. Și, la urma urmei, dacă aceste așteptări ar fi fost zadarnice, chiar eram curios să văd măcar cum putea fi primită o astfel de carte. Am dus manuscrisul redactorului-șef și m-am înarmat cu răbdare. La vreo două săptămîni îmi telefonează și mă invită la el. Eugen Lungu, fire cuminte și sociabilă, un adevărat om al cetății, care își face meseria metodic și discret, reprezintă acea specie de om și de intelectual, foarte rară în Basarabia, aproape dispărută sau poate, mai degrabă, neapărută încă, ce se caracterizează mai ales prin două calități esențiale: are un cult al cărții și în general al informării, și știe să asculte. După ce mi-a ascultat motivul editării manuscrisului și mi-a făcut, elegant, cîteva sugestii care aveau darul mai curînd să îmbărbăteze decît să descurajeze, m-a întrebat brusc dacă aș fi de acord ca un alt istoric, preferabil un nume de prestigiu în domeniu, să scrie o prefață pentru viitoarea mea carte. Știa prea bine că o astfel de propunere poate presupune o anumită neîncredere în capacitățile autorilui și în valoarea lucrării sale, de aceea el doar sugera o astfel de posibilitate, nu o impunea. Eu am acceptat fără ezitare: ce folos aș fi avut din închipuirea că scrisesm o carte extraordinară, cît timp nu aveam nici o dovadă că și alții gîndeau la fel? M-a întrebat, atunci, ce aș zice dacă această treabă ar face-o Al. Zub. Parcă puteam să nu fiu de acord, cînd mai ales, în înțelegerea mea, profesorul ieșean este un mare cărturar și unul dintre cei mai buni istorici români, fiind totodată și cel mai indicat pentru prezentarea unei cărți cu o astfel de tematică? Al. Zub a ținut manuscrisul cam mult, lucru firesc pentru un om mereu activ și foarte solicitat, dar cînd l-a întors a trimis, odată cu el, un text pentru prefață de o ținută exemplară, în care motiva, prin raportare la experiența istoriografică europeană, titlul cărții, schița o prezentare reținut laudativă a manuscrisului și totodată a literaturii istorice basarabene. Ceea ce mi-a plăcut mai puțin, deși recunosc că nu mi-a fost ușor să fac această apreciere, au fost referirile prea elogioase la persoana autorului; îmi era cunoscută deprinderea colegilor de peste Prut de a împărți cu larghețe calificative încurajatoare de felul „distins", „eminent", „spirit elevat și erudit" etc., deoarece fiind atribuite de-a valma și la buni, și la mai puțin buni, acestea sînt golite

de conținut. Am fost însă plăcut surprins să constat că el știa despre mine mult mai multe decît ar fi putut afla din manuscris, de ex. despre publicistica mea chișinăueană sau despre studiile mele din publicațiile de la București „Revista istorică", „Memoria", „Arhivele totalitarsimului" ș.a.

Munca la monografia *Istoricitatea istoriografiei*, dar mai ales la *Bibliografia istorică*, pe care încă nu o terminasem, a marcat mult predilecțiile mele pentru studierea și scrierea istoriei din acea vreme și din următorii cîțiva ani. Devenisem foarte interesat în special de poblemele teoretice ale cercetării istorice, din care cauză căzusem rău de tot în filozofie. Din dorința de răzbunare, parcă, pentru datoria ratată, din acest punct de vedere, în anii tineri, citeam cu nesaț, delaolaltă, fără nici un sistem, din operele lui Toma d'Aquino, Sf. Augustin, Nietzsche (eram fascinat de el și mai sînt), Hegel, Kant, Popper, Jaspers, Berdiaev, Unamuno, R. Aron, R. Collingood, M. Riedel, Menendez y Pelayo, M. Foucault, Dumesil, Ortega y Gasset, Habermas, Huizinga, Russel, P. Riqœur, H.-I.Marrou ș.a., din scrierile cele mai instructive, în acest sens, ale unor mari istorici, ca Toynbee, Ranke, Bloch, Febvre, Burckhardt, Finley, Braudel, P. Veyne etc., etc., dar mai cu seamă din cele ale gînditorilor români din interbelic și din primele decenii de după război, pe care i-am menționat mai sus. Asfel, în 2004 aveau să-mi apară vreo zece articole despre gîndirea istorică a lui Eliade și Cioran în publicațiile „Jurnal literar", „Sud-Est cultural", „Limba română", „Contrafort", „Revista de filozofie și drept" de la Academie, „Destin românesc", precum și în analele cîtorva universități. Venind vorba aici de colaborarea mea la reviste, trebuie să observ că această lucrare nu a fost întotdeauna aducătoare de bucurii. Nu arareori ea s-a arătat destul de anevoioasă, iar în unele cazuri, chiar descurajantă; situația respectivă se referă de fapt aproape numai la contactele mele cu publicațiile chișinăuene. De ex., colaborarea cu „Destin românesc", revista pe care Institutul Cultural Român i-o dăruise mai mulți ani în urmă lui Al. Moșanu nu pentru deosebite merite științifice sau intelectuale, ci pentru că acesta țipase mai tare decît alții că era român adevărat, se ciocnea mereu de vigilența superpatriotică a redactorilor care nu acceptau să publice decît

materiale care nu admiteau nici cea mai mică umbră de îndoială că autorii lor ar fi fost patrioţi cu P mare. (În momentul cînd această publicaţie apăruse, fiind destul de pirpirie ca ţinută cărturărească, am discutat cu Augustin Buzura, preşedintele Fundaţiei Culturale Române care o finanţa, chestiunea revistelor basarabene, atrăgîndu-i atenţia la faptul că nu era motivată editarea unei astfel de reviste în situaţia în care la Chişinău existau de cîţiva ani reviste istorice care se arătaseră foarte utile pentru cititori – făcînd trimitere la publicaţia pentru profesorii de şcoală „Cugetul" –, dar care nu puteau apare la timp din cauza lipsei de bani. Îi sugeram, astfel, ca banii irosţi fără rost cu o publicaţie fondată numai din ambiţii politico-ideologice sau din simpatii personale să fie daţi publicaţiilor care deja îşi demonstraseră foarte bine utilitatea. Nu i-a convenit deloc această observaţie, şi la fierbinţeală a spus că nu el hotărîse înfiinţarea revistei, după cum nu el decisese primirea cu hurta în Academia Română a unui mare grup de basarabeni, despre care lumea cultă din România nu ştia nimic.) Mai ales după ce Moşanu l-a pus în locul său pe Gh. Negru, urmaş demn al acestuia, asta însemnînd realizări suficient de modeste pentru a putea fi superpatriot român, era cu neputinţă să fi putut propune acelei reviste ceva ce nu ar fi fost fie „redactat" după gustul şi priceperea lor, fie pur şi simplu respins, cum am păţit cu un material despre A. Mateevici. Din aceleaşi considerente, materialul respectiv a fost respins şi de Al. Bantoş, redactorul de la „Limba română", cu care, de altfel, în timpuri mai grele, dar mai luminoase, colaborasem perfect (materialul avea să apară, totuşi, în „Dacia literară"). Al. Bantoş avea un comportament ciudat: îmi cerea mereu materiale, dar după ce i le dădeam, se apuca să le dreagă după gustul şi mintea lui, iar mai în urmă, cînd, cu banii mulţi pe care îi primea din România, prinsese rău de tot la rapăn, punea de făcea treaba aceasta pe cîte o fătucă oploşită provizoriu pe la „Casa Limbii Române", vila sa, clădită din contribuţiile oropsitului cetăţean român. Gesturi de refuz sau de tratament suveran, deci nu neapărat motivate ideologic, ca în aceste două cazuri, am întîlnit şi din partea altor publicaţii, ca de ex. la revista „Sud-Est", în timp ce unii redactori nu au putut să-şi refuze plăcerea de a se arăta pur şi simplu ticăloşi.

În acest sens, un caz tipic am avut cu redactorii de la „Contrafort". După ce îmi publicaseră materialul despre nereuşita carte de istorie a lui Dabija, prin care nu urmăreau altceva decît să-l atace pe acesta, mi-au mai tipărit cu scîrţ unul despre Cioran, dar cînd le-am propus un eseu despre poezia basarabeană aşa-zis postmodernistă, l-au respins pe motiv că nu mă arătasem entuziasmat prea tare de creaţia unora dintre prietenii lor (mi-aduc aminte că Gîrneţ mi-l numise pe Gr. Chiper). Eseul avea să apară ceva mai tîrziu în „România literară" (2007, nr. 16) şi asta i-a înfuriat. Din copilărie am fost pasionat de literatura artistică, citind foarte mult, şi, cu anii, capacitatea de a vedea semnificativul şi de a gusta frumosul în cuvîntul scris mi le-am verificat şi reafirmat mereu. Nu există o meserie anume pentru perceperea acestor lucruri; tot aşa ca şi în cazul talentului, aceste capacităţi ori le ai, ori nu le ai. Dar infatuaţii fără motiv de la „Contrafort" nu gîndeau tot aşa; ridicîndu-se, prin propria lor închipuire, mult deasupra meritelor lor îndoielnice, măsurîndu-şi pricăjitele figuri cu numele de mare prestigiu de pe alte meridiane, ajunseseră la ei acasă să dea sentinţe categorice şi nemotivate peste tot şi delaolaltă. Cu sau fără contribuţia lor, criticul literar N. Leahu publica într-o revistă obscură de la Bălţi un articol în care demonta „cu ranga", vorba lui, umilele mele observaţii din „România literară" asupra poeziei mai tinere basarabene. Vajnicii scriitori de la „Contrafort" s-au grăbit să semnaleze cu jubilaţie această „recenzie", iertat să-mi fie cuvîntul, numind-o „un savuros articol despre..." etc.

În acel an, 2004, cu ocazia comemorării a 500 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, Eugen Lungu mi-a propus să scriu o mică istorie a acestui domnitor pentru copii şi adolescenţi. Nu eram eu omul care să scrie cărţi de ocazie, în plus nu prea cunoşteam istoria Evului Mediu, şi totuşi nu l-am refuzat, de vreme ce, evident, propunerea era o dovadă a aprecierii istoricului din mine. Aşa că m-am apucat să studiez cu sîrg epoca respectivă, dedîndu-mă acestei ocupaţii într-atît, încît ajunsese să-mi placă, aidoma unei noi dragoste, care se impune cu atît mai tare, cu cît cea de pînă atunci este trecută în plan secund. Urmarea acestor lecturi pasionate a fost publicarea cîtorva articole despre Ştefan cel Mare în unele reviste din Chişinău şi de la Bucureşti,

inclusiv în „Revista istorică" și în „Revista de istorie militară", precum și într-un volum omagial, realizat la Institutul „Xenopol" din Iași. Deoarece editura „Arc" îmi făcuse propunerea cam tîrziu, dar mai ales din cauza că se dorea o carte ilustrată frumos și original, aceasta nu a putut să apară în acel an. În schimb, în martie și apoi în iulie 2004, am făcut, însoțit de redactorul tehnic al editurii Mihai Dimitriu și de fotograful Iurie Foca, două călătorii de informare și de colectare a materialului ilustrativ la București și în Moldova de peste Prut. Evident că cel mai mult mă interesa acea parte a Moldovei, unde erau concentrate cele mai multe construcții și în special monumente de artă ridicate pe timpul marelui voievod, asta însemnînd desigur, întîi de toate, Bucovina. Sfătuit în cunoștință de cauză de prof. Caproșu, am solicitat mitropolitului Basarabiei, Petru, un demers către arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților, Pimen, care să-mi permită vizitarea mănăstirilor și bisericilor de sub ascultarea sa și mai ales fotografierea lucrurilor și obiectivelor care m-ar fi interesat. Ajunși la Suceava, am alergat neîntîrziat la reședința arhiepiscopală din incinta mănăstirii Sf. Ioan cel Nou. Arhiepiscopul, în pofida laudelor care i se aduceau pe atunci, ca urmare a faptului că, un moment, se aflase într-un fel de conflict cu puterea de la București, nu m-a impresionat cu mult mai mult decît Petru Păduraru, pe care îl cunoșteam încă de pe timpul cînd fusese alungat de la Bălți și stătea ascuns în casa lui Ioan Ciuntu deaspura Lacului Comsomolist și căruia îi doream să fi fost mult mai instruit și să fi avut mai multă personalitate. După ce m-a ascultat, aprobat și binecuvîntat, Pimen m-a trimis la administrația arhiepiscopiei, care mi-a înmînat recomandarea-ordin ce urma să-mi deschidă ușile lăcașurilor ștefaniene. A urmat o săptămînă de rarisimă îmbinare a relaxării în continuă mișcare cu descoperirea unei lumi pline de frumos, „dulcea Bucovină" cu oamenii ei mai altfel ca în alte părți, cu mediul ei natural iarăși deosebit și cu neprețuita sa zestre spirituală transmisă spre noi din veac în veac. În unele locuri, ca în prea cunoscuta biserică a mănăstirii Voroneț sau în muzeele mănăstirilor Putna și Neamț, ordinul arhiepiscopului s-a dovedit a nu fi suficient de convingător pentru a ni se permite să vedem tot ce ne interesa și mai ales să fotografiem, de

aceea a trebuit să recurg la toată insistența de care puteam fi în stare și chiar la subterfugii pentru a nu rata o posibilitate atît de rară și o miză atît de mare. Bisericile ridicate de Ștefan la Popăuți-Botoșani și la Bălinești se găseau în restaurare, motiv rezonabil de a ni se refuza accesul, dar eu știam că acolo se află niște fresce mult prea valoroase pentru ca să mă fi putut convinge cineva să fac cale întoarsă fără să le văd. La Pătrăuți, Dorohoi și Hîrlău parohii nu erau de găsit, dar și acolo erau lucruri la fel de prețioase care nu puteau rămîne nevăzute (*Cavalcada Sfintei Cruci* de la Pătrăuți nu are egal cel puțin în pictura medievală din Moldova), așa că, pînă la urmă, au trebuit să se înfățișeze și ei. În unele cazuri, am fost nevoit să-l trag pe Foca după mine aproape cu sila, pentru a fotografia lucruri la care vizitatorii nu aveau acces. Aceste eforturi s-au soldat cu un material extrem de prețios și atît de consistent că ajungea pentru zeci de cărți. Nu mi-a dat atunci prin cap și nici nu avea de unde să-mi dea, aflîndu-mă la prima experiență de acest fel, să-mi fi făcut pe loc còpii ale tuturor materialelor, de vreme ce acestea erau întîi de toate rodul eforturilor mele, ca să nu fie nevoie pe urmă să le cumpăr de la Foca, cum avea să se întîmple la editarea *Istoriei ilustrate a românilor.*

Așa cum am menționat puțin mai sus, preocupările îndelungate pentru istoriografie și bibliografia istorică m-au îndemnat mereu să meditez asupra rosturilor scrisului istoric și a concepțiilor privind procesul istoric. Am scris, cum am mai spus, mai multe studii despre viziunile unor filozofi români asupra istoriei. Țineam pe atunci și un curs de filozofie a istoriei la Facultatea de Filozofie a Universtității de Stat din Moldova, unde îmi aveam în acel moment principalul loc de muncă. Probabil sub influența unei prea mari „contaminări filozofice", mi-a venit ideea de a face un doctorat în filozofia istoriei, așa-zisul „habilitat". Mi-am luat de la Universitate concediu de creație pe doi ani și m-am apucat de lucru. Era a doua tentativă de a face cel de-al doilea doctorat, după eșecul de la începutul anilor '80. Am făcut un plan al viitoarei teze de disertație, pe care l-am modificat de cîteva ori, ajungînd în final la o variantă ce viza doar concepția istorică a lui Emil Cioran. Cunoșteam practic toată creația acestuia și eram sigur, după ce publicasem mai multe studii pe această temă, că puteam face

o lucrare serioasă. Cursul acestei mişcări avea însă să fie schimbat de discuţiile asupra subiectului disertaţiei mele în secţia de filozofie de la Academie şi la Catedra de Filozofie de la Universitate. În ambele locuri, „colegii filozofi" nu s-au arătat convinşi că aceasta poate fi o temă bună pentru o disertaţie de doctorat în filozofie, dar am observat că de fapt nici unul din ei nu cunoştea opera lui Cioran, fapt ce făcea discuţia inutilă. M-am convins atunci, dacă mai avusesm cumva pînă în acel moment unele neclarificări, că în Republica Moldova nu există şcoală de filozofie şi nici adevăraţi filozofi. De fapt, pentru ceea ce urma eu să fac cu ambiţiile mele filozoficeşti, atitudinea „colegilor filozofi" nu avea nici o relevanţă: puteam să fac lucrarea aşa cum o concepusem, urmînd să o public oricînd aş fi dorit; chestiunea susţinerii tezei de doctorat era cu totul alta, adică putea să aibă loc sau puteam să renunţ la ea. Eu am decis să renunţ, pentru moment, la toate activităţile de acest gen, deoarece eram foarte ocupat cu alte lucruri, întîi de toate, cu bibliografia care trebuia finisată şi editată şi, în paralel, cu căutarea unui loc de muncă în România.

* * *

Anul 2005 avea să fie cel mai plin de rod din toată activitatea mea de istoric şi de autor de cărţi. Sosise, în sfîrşit, momentul editării cărţii despre Ştefan. Textul modestei istorioare pe care o dusesem la editură avea titlul *Mică istorie a lui Ştefan cel Mare*, pe care îl credeam nimerit nu doar pentru jocul de cuvinte în sine, ci pentru că această formulă atenţiona asupra faptului că, fiind mult prea succint, textul conţinea o sumă redusă de date şi fapte cu privire la istoria strălucitei domnii ştefaniene. Redactorii editurii au preferat însă un titlu mai simplu: *Ştefan cel Mare. Mică enciclopedie pentru adolescenţi*, acesta fiind impus şi de raţiunile unui program editorial, care viza o serie de astfel de tipărituri. Nu am avut nimic împotrivă, la urmei urmei era bine şi aşa. În schimb, m-a indispus cu adevărat intenţia de a ascunde numele autorului pe undeva pe unde nu-l vede şi nu-l caută nimeni. Dezacordul meu categoric cu o astfel de intenţie a făcut ca numele să fie menţionat măcar pe foaia de titlu, realizîndu-se astfel un compromis, de vreme ce pe copertă nu apărea totuşi. Nu puteam să accept

intenţia editurii, deoarece ştiam că aceasta era motivată de raţionamente exclusiv comerciale: întrucît cartea era destinată, în principal, pentru piaţa din România, unde eu, ca autor, nu eram cunoscut, era mai bine ca numele meu să nu fie menţionat deloc, rămînînd la discreţia cumpărătorului să ghicească cine ar fi putut să o scrie – poate Iorga, poate un autor la modă în acel moment sau oricine altul, numai nu un istoric oarecare dintr-o Basarabie despre care nu e nimic sigur de spus. Dar editura a lucrat foarte serios la carte: o îmbinare cu gust a textului cu imaginile, o calitate foarte bună a acestora. Eugen Lungu mi-a solicitat şi un glosar care să explice termenii mai speciali din fiecare pagină, acesta fiind şi el amplasat astfel ca să nu încarce textul de bază. Pe lîngă imaginile pe care le adusesem eu şi cele realizate de Foca şi de alţi fotografi, Mihai Bacinschi, împreună cu M. Dimitriu, au mai adaptat cîteva scanate din albume sau culese din internet. O contribuţie esenţială a avut pictorul V. Melnic, care a executat o serie de desene şi portrete, ca cele ale lui Ştefan şi Vlad Ţepeş, a reprodus chipuri de ostaşi, genuri de arme, echipament şi drapele. Lucra încet, cu multă migală, tot timpul am ţinut legătură cu el, căutînd să-i găsesc literatură cu imaginile de care avea nevoie. Portretul lui Ştefan însă nu mi-a plăcut deloc, şi am spus-o editorilor dintr-o dată, deoarece acesta era mult prea departe de cunoscutele taboluri votive ale domnitorului din bisericile construite de el, şi în orice caz nu convingea că îl reprezenta anume pe el, şi nu pe altcineva („un mujic", avea să observe la un moment dat cineva de la editură). Nu au dorit totuşi să renunţe la el, dar ştiu că ulterior aveau intenţia de a scoate o nouă ediţie a cărţii, fără acest portret. Cu toate acestea, cartea era destul de reuşită. Meritul principal era al redactorului artistic Mihai Bacinschi, dar întreaga operaţiune a fost condusă de E. Lungu, care a redactat şi textul, fiind ajutat de Gh. Chiriţă. După ce cartea a ieşit de sub tipar, editura a hotărît să-i facă o lansare. Lungu mi-a cerut să-i recomand pe cineva dintre istorici care să vorbească despre ea. Convenisem să fie doi vorbitori, un istoric cercetător şi un profesor de istorie de la liceu. I-am propus pe Ion Negrei, redactorul revistei istorice „Cugetul", fostul meu student, şi pe Viorica Grecu, viitoarea sa soţie, colegă cu Maria mea la Liceul „Mihail Sadoveanu" din Chişinău. Aceasta a fost

prima lansare a unei cărţi scrise de mine, şi ea a decurs destul de bine, toţi au vorbit frumos, lăudînd cu decenţă noua apariţie editorială. S-a desfăşurat în biblioteca „Onisifor Ghibu”, nu a fost foarte multă lume, doar cîţiva profesori de la liceu, alţi cîţiva lucrători de la editură, în special cei care lucraseră la carte, şi vreo doi-trei jurnalişti, printre care mi-i amintesc pe Nicolae Negru şi Val Butnaru. Acţiunea s-a încheiat cu o gustărică bună şi cu nişte băuturi care nu făceau de rîs editura. Peste cîteva luni, o prezentare mai modestă, tot din iniţiativa editurii, a avut loc la Biblioteca pentru copii „Ion Creangă”, filiala de la Teatrul „Licurici”.

În momentul în care la biblioteca „O. Ghibu” era lansată această mica enciclopedie istorică pentru adolescenţi, sub tipar se afla *Bibliografia Basarabiei şi Transnistriei*, care, astfel, avea să apară la scurt timp după acest eveniment.

În acelaşi an, 2005, am editat şi *Istoria relaţiilor internaţionale*, un manual pentru învăţămîntul universitar, care are şi el istoria lui aparte. Deşi predam de cîţiva ani această disciplină la Universitatea de Stat a Moldovei, nu aveam de gînd să scriu un astfel de manual, deoarece preocupările mele ştiinţifice erau cu totul altele, fiind, de altfel, absorbit de ele în întregime, abia mai rămînîndu-mi o oră-două în zi să mă pregătesc de numeroasele prelegri şi seminare pe care le aveam la cele cîteva universităţi, unde, aşa cum am mai spus, cu mare greu reuşeam să adun nişte bani pentru întreţinerea familiei. Tocmai aceste greutăţi materiale, dar şi mediul universitar, ştiinţific şi intelectual chişinăuean, care nu reuşea să depăşească vechiul său cadru îngust, rigid şi primitiv, m-au îndemnat să încerc a-mi găsi un loc de muncă în România. Am început să caut. La Iaşi, unde mi-ar fi convenit mai mult, nu se putea, îmi spunea sincer V. Spinei, care mă mai sfătuia să mă interesez la Bucureşti, unde, zicea el, şansele ar putea fi mai sigure. Cunoşteam multă lume în capitala ţării, de aceea am început să bat pe la mai multe uşi, fără să fiu însă prea optimist, avînd experienţa tristă din anii 1999-2000, cu „institutul de cercetări” al lui Iliescu şi cu Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat din Bucureşti. Dar eram hotărît să reuşesc. Am obţinut promisiuni încurajatoare, deşi deocamdată doar formale, din partea a trei instituţii deodată. Directorul Institutului Totalitarismului, Ciuceanu, după ce mi-a ascultat rugămintea de a fi angajat ca cercetător, mi-a zis, probabil într-un acces de ipocrizie sau de inconştienţă, care ştiam că nu-l afecta prea des, ceea ce m-a făcut să-l cred, că nu eu trebuia să-l rog, ci el trebuia să mă roage pe mine să accept colaborarea cu Institutul. În acelaşi timp, un prieten mai vechis sau, în orice caz, o bună cunoştinţă, Gheorghe Vartic, redactorul „Revistei de istorie militară”, a pus un cuvînt pe lîngă directorul Institutului de Istorie şi Teorie militară, Mihail Ionescu, să fiu angajat la acel institut. Am fost acceptat şi aici, ba mai mult, Ionescu chiar a solicitat şi a obţinut aprobarea Ministerului Apărării în acest sens. Bineînţeles că eram extrem de mulţumit, îmi părea că viaţa mea era pe cale să ia o întorsătură care să mă scoată, în sfîrşit, din mizeria şi obstrucţionarea în care mă zbăteam de mulţi ani. Totodată, întrucît eram vechi cadru didactic universitar, speram să găsesc o deschidere şi spre aula studenţească. Şi posiblitatea realizării acestui vis avea să mi se arate, cam tot pe atunci, adică pe la sfîrşitul anului 2004, neaşteptat de reală. Un alt prieten bucureştean, la fel de bun, poate chiar încă mai apropiat sufleteşte de mine, profesorul Florian Tănăsescu de la Universitatea „Spiru Haret”, mi-a spus că la Facultatea de Relaţii Internaţionale de la ei se elibera un post de profesor, în urma retragerii la pensie a doamnei Viorica Moisuc, care mai era şi senator PRM. Era sigur că aveam şanse şi tocmai de aceea trebuia neapărat să solicit fără întîrziere o audienţă la rector, deoarece în curînd urma să fie anunţat concursul pentru ocuparea postului. Am obţinut audienţa, la care rectorul A. Bondrea, vechi birocrat comunist, mi-a confirmat spusele prietenului meu, arătîndu-se dispus să mă angajeze, cu condiţia să satisfac cerinţele concursului. Una din aceste condiţii era echivalarea diplomelor de studii. I-am mărturisit că încă nu făcusem echivalarea, dar că o voi face cît mai repede cu putinţă. A zis că aşteaptă, drept care va amîna concursul pentru postul respectiv. Nu ştiam însă ce mă aştepta: birocraţia românească este înfiorătoare – am trecut prin toate formalităţile de pregătire a tuturor documentelor cerute pentru echivalare, le-am prezentat la Ministerul Educaţiei, după care am avut de trecut prin calvarul aşteptărilor, intervenţiilor repetate, rugăminţilor neauzite. Atestatul de echivalare a

studiilor superioare a fost eliberat în aprilie 2005, dar nu înainte de a fi fost pus să dau cîteva examene din nou, iar echivalarea doctoratului a durat aproape un an, timp în care experții respectivi reușiseră să ajungă la concluzia că teza mea de doctorat nu prea se potrivea pentru istorie, drept care la începutul anului 2006 mi s-a înmînat un atestat prin care eram declarat „doctor în științe politice". Dar aceste metamorfoze nu aveau nici o importanță, mai serios era faptul că între timp noul an de studii începuse, iar eu nu reușisem să-mi iau postul de profesor. Totuși rămîneam încrezător, de vreme ce rectorul îmi promisese acel post. Pentru ocuparea funcției respective, era recomandabil, deși nu strict obligatoriu, ca pretendentul să aibă un manual la disciplina pentru care candida. Nu aveam un astfel de manual, de aceea, ca să fiu mai sigur de reușită, m-am apucat vîrtos să-l scriu, mai ales că, echivalarea întîrziind prea mult, găseam timp să fac și această treabă. Între altele, lucrarea era binevenită și la Chișinău, unde o astfel de carte lipsea. Am lucrat ca un apucat, așa că în trei luni manualul a fost gata. A mai durat ceva vreme pînă editorul a reușit să-l scoată de sub tipar, în orice caz cred că pe la sfîrșitul lunii noiembrie 2005 am putut să-l am în mînă. Bineînțeles că era, în bună parte, o lucrare compilativă; am avut noroc de cunoașterea limbii engleze, deoarece studiile cele mai documentate și mai actualizate în această materie erau realizate în această limbă, ceea ce a făcut ca manualul să fie foarte bine documentat și să conțină o informație densă și variată. Făcînd trimitere la o cuprinzătoare bibliografie (ample studii sintetice, monografii tematice, documente, culegeri statistice etc.), i-am dat forma unei monografii științifice. Partea oarecum inedită și în orice caz mai proaspătă a cărții era cea referitoare la istoria românilor și mai cu seamă la Basarabia. Cu ajutorul tînărului pictor Alex Ussow, care făcuse și coperta pentru *Bibliografie*, am reușit să realizăm pentru acest manual o copertă, al cărei element principal îl constituia o bandă din zece imagini care simbolizau evoluția omenirii din antichitate și pînă în zilele noastre, astfel că primele două reprezentau pe Alexandru Macedon și asediul Constantinopolului, în 1453, iar ultimele două sala de ședințe a Parlamentului european și pe papa Ioan Paul al II-lea. Într-un cuvînt, eram mulțumit de ceea

ce făcusem și abia așteptam să ajung la București să arăt manualul lui Bondrea. Cînd am ajuns, în sfîrșit, la el și i-am prezentat cartea, aproape că nici nu s-a uitat la ea, spunîndu-mi că funcția la care aspirasem eu a fost ocupată. A adăugat că a fost ocupată de Vasile Pușcaș, deputat, fost ministru, profesor la Universitatea din Cluj și director al unui institut al Academiei Române. Am rămas buimăcit: probabil că, fiind prea naiv, nu puteam să înțeleg cum era cu putință să-mi spună că nu mai avea funcția pe care mi-o promisese, pe care eu o jinduisem atît de mult și pentru care muncisem atît de tare. Nici măcar nu mă întrebam cine eram eu, la urma urmei, pentru fosila comunistă Bondrea. Suferind înfrîngere în locul de care îmi legasem cele mai mari speranțe, m-am retras cu gîndul că nu totul este pierdut, că mai am niște șanse. M-am dus la Institutul de Istorie militară. Aici, după ce am intrat la Ionescu și după ce i-am arătat manualul și celelalte două cărți ce-mi apăruseră de curînd, *Bibliografia* și istorioara despre Ștefan cel Mare, am avut nenorocul să-l aud că nu voi putea fi primit nici acolo, pe motiv că eram cam în vîrstă.

Am rămas trăsnit și nenorocit, odată ce chiar acest Ionescu îmi spusese că a obținut aprobare de la minister să mă angajeze. Abia mai pe urmă aveam să-mi dau seama că decizia de a nu mă mai primi la institut fusese luată încă din vară, după ce la Chișinău făcuseră o plimbare anjagații Institutului, Vartic și Otu. Ionescu, securist de profesie cu mult înainte de a fi istoric militar, a decis să-i trimită pe aceștia la Chișinău pentru a se documenta asupra persoanei mele. Știam din contactele avute într-o experiență anterioară cu Măgureanu și cu adjunctul său (i-am uitat numele, deși am avut cîteva contacte cu el prin 1992) că acest soi de meseriași sînt foarte suspicioși, mai ales cînd cred că reprezintă statul român. Cei doi m-au vizitat acasă, i-am omenit cum se cuvine în marea mea sărăcie în care mă zbăteam atunci. Era prin iulie, pe la noi nu era în acel moment nicio manifestare istorico-politică la care aceștia ar fi putut să fie invitați, orașul era aproape pustiu. După ce au fost pe la mine, am văzut că s-au întîlnit cu Paladi, Negrei, unul din discipolii mei mai puțin vrednici, care nu au mai ajuns să înțeleagă ce este de fapt istoria, se pare că și cu Petrenco, cu care au discutat îndelung. Abia mai pe urmă aveam să mă întreb ce au căutat cei doi la Chișinău

și cît de imporantă a fost discuția lor cu cei cîțiva indivizi chișinăueni, ca pentru aceasta să se obosească făcînd o mie de kilometri, să piardă două zile și să cheltuie niște bani. Bineînțeles că bănuiam ceva suspect, dar în acel moment nu am crezut că făcuseră acea plimbare anume pentru a mă spiona, mai ales că Vartic îmi era aproape prieten, iar eu îl primisem pe el cu soția sa și cu acel coleg al său cu mult drag și cu tot respectul. M-am înșelat, ca în atîtea alte rînduri și cu atîția alții pe care i-am stimat și cu care am avut legături prietenești.

Am plecat, sub povara celor două lovituri, la Ciuceanu. Acesta nu m-a descurajat, dar, aiurit și cu vocea stinsă, cum era aproape întotdeauna, mi-a zis să vin neapărat la el la data de 3 februarie, ceea ce însemna cam peste vreo lună. Am așteptat data respectivă ca pe ziua mîntuirii. La ziua fixată, am alergat la el cu sufletul la gură, și cînd am ajuns, m-a întrebat la ce am venit. Astfel a luat sfîrșit odiseea mea bucureșteană în căutarea unui loc de muncă, pe care nimeni nu avea de gînd să mi-l dea. În parte, vina era a mea, deoarece la capătul unor contacte frecvente și îndelungate cu lumea universitară și academică din România, nu putusem să observ ceea ce alții vedeau cu ochiul neînarmat, și anume că pentru funcțiile bine plătite în aceste domenii se dădea o luptă pe viață și pe moarte, oamenii erau în stare să se rupă cu dinții unul pe altul. Cum puteam să nu rămîn cu buza umflată, dacă nu știam ceea ce, în România, îi era cunoscut mai fiecăruia, și anume că numeroși indivizi aveau cîte cinci-șase funcții pline de profesor, plus, în destule cazuri, un post de director al unui institut academic sau măcar un titlu de academician, și în cel mai rău caz un fotoliu de ministru sau de senator? Ignoranța, ca și naivitatea sau credulitatea, se plătește scump. Singura mîngîiere, pentru această experiență amară, a fost editarea acelei cărți pentru studenți, care, chiar dacă nu am prea auzit să fi fost lăudată – și într-un anume fel ar fi fost nefirsec să nu fi fost așa, cînd nici soarta altor cărți de-ale mele nu a fost mai bună –, știu în mod sigur că le-a fost de folos multor doritori de a cunoaște această ipostază a procesului istoric. M-a uimit însă și m-a pus pe gînduri faptul că Universitatea de Stat a Moldovei, în persoana rectorului de atunci Gh. Rusnac, aceasta avînd Facultate de Relații Internaționale, nu a dorit să cumpere nici un exemplar al manualului. Mă întrebam, constatînd o

atitudine atît de ușuratică, și cînd știam prea bine cît de rare erau astfel de cărți, ce perspectivă poate avea un astfel de „învățămînt".

* * *

Trecuse un sfert de secol de la deschiderea frontierei dintre Basarabia și România și eu nu reușisem să editez nici o carte dincolo de Prut. Publicasem cîteva zeci de articole, avusesem un număr de interviuri, conferințe, anumite colaborări, dar nu mi-am pus niciodată problema să scot acolo și o carte. Știam că, drept urmare a faptului că teritoriul românesc est-prutean s-a aflat tot timpul la marginea istoriei și deci nu prezenta un interes primordial pentru cunoașterea istoriei românilor, mai cu seamă a istoriei medievale și moderne, istoricii contemporani de dincolo, spre deosebire de cei de pînă la război, nu prea cunosc trecutul Basarabiei și mai ales nu au știre de cercetările colegilor lor basarabeni. I-am auzit pe unii din ei vorbind repetat despre această situație, pe care, firește, o consideră negativă. Dar, chiar dacă, mai spre zilele noastre, s-au putut constata cîteva excepții de la această regulă, ilustrate de activitatea unor istorici ca V. Spinei, I. Scurtu, I. Agrigoroaiei, situația respectivă a rămas în fond aceeași. În ce mă privește, eram convins că limitarea eforturilor de cercetare ale basarabenilor și de propagare a rezultatelor obținute de ei doar la teritoriul pruto-nistrean și, eventual, la cel transnistrean condamna istoriografia basarabeană la lipsă de perspectivă istorică, cît timp rămînea necunoscută în lumea științifică din România, ca să nu mai zic de alte medii, mai mari și mai îndepărtate. Trebuie să recunosc că se regăsea, în această atitudine, și o mică notă personală: nu aveam cum să mă prefac că eram complet indiferent față de faptul că lucrările mele erau cunoscute prea puțin în România, după cum nu puteam să mă împac cu situația prostească în care nu chiar puțini dintre colegii mei de la Chișinău ignorau sau chiar denigrau ceea ce reușisem eu să fac. De aceea am hotărît să mă debarasez de acea autosuficiență provincială, amestec ciudat de modestie și îngîmfare, care mă ținea în afara mediului științific și intelectual din România. Am „rupt frontul" – în sfîrșit ! – cu cartea *Istoria: receptare, cercetare, interpretare*, apărută în 2006 la editura „Junimea" din Iași. Este adevărat că prime-

le dibuiri în vederea editării unei cărți în România le făcusem mult mai devreme, probabil încă pe la mijlocul anilor '90, cînd stăteam mai mult în București, fără să fi intenționat însă, pe atunci, să izbutesc cu orice preț. După anul 2000, din motivele menționate mai sus, aveam să devin mult mai hotărît. Dintru-nceput, am încercat să obțin bunăvoința vreunui editor printr-un fel de lobby, apelînd la sprijinul unor cunoscuți din mediul academic, dar fără nici un rezultat. Spinei, de ex., îmi spunea că șansele de a împinge un manuscris istoric spre tipar erau foarte slabe, că editurile voiau cărți care să le aducă bani. Am renunțat la lobby, și într-o zi, cred că era în primăvara lui 2005, coborînd fără nici o treabă prin Copou de la Universitate la vale, am îndrăznit să intru la „Junimea". Am dat de poetul Cezar Ivănescu, directorul editurii, și, fără nici o introducere, i-am făcut oferta. Întîmplător, aveam și o închipuire de manuscris sub braț, pe care i l-am arătat. A acceptat propunerea fără multă vorbă, și-a notat titlul lucrării, dar mi-a întors manuscrisul, cerîndu-mi, în schimb, să-i trimit prin poșta electronică, atunci cînd îmi va cere, toată lucrarea în forma și cu structura pe care le doream. M-am bucurat mult, dar cu rezervă totuși, neavînd nici o garanție că ceea ce cerusem eu se va și face. A trecut o lună, apoi alta, urmată de încă unele, cînd într-o zi, cam spre sfîrșitul anului, primesc un telefon de la secretara editurii, care mă înștiința că fuseseră obținuți banii pentru cartea mea și că urma cît mai curînd posibil să trimit manuscrisul în forma lui definitivă. Din fericire, în acel moment nu eram prins în nici o activitate foarte angajantă, așa că am putut să mă dedau cu totul muncii care mi se cerea. Cam pe la sfîrșitul primăverii 2006, manuscrisul era gata. Reușisem sa fac o lucrare aproape în întregime nouă. Era structurată pe patru compartimente inegale. În primul și cel mai mare, încercam examinarea unor probleme teoretice fundamentale privind percepea și cercetarea istoriei; acesta fusese gîndit ca un volum aparte, cu titlul *Metodologia istoriei*, și propus pe rînd cîtorva edituri din Chișinău, care, fie din lipsă de fonduri, fie din alte motive, nu l-au editat. În cel de-al doilea, semnalam unele experiențe românești de conceptualizare a istoriei, în special pe baza operei filozofice și literare a lui Țuțea, Eliade, Cioran și G. Liiceanu. Al treilea reproducea,

revăzute și completate, două studii istoriografice reluate din *Istoricitatea istoriografiei*, la care mai era adăugat un material complet nou despre modalitățile de interpretare a luptei antisovietice a basarabenilor din a doua jumătate a anilor '40 și de la începutul anilor '50 ai secolului trecut. În ultima parte, se aflau două materiale referitoare la predarea istoriei, dintre care unul despre felul cum era înțeles conceptul de istorie națională în Moldova de după proclamarea independenței și altul referitor la așa-zisa istorie integrată, care la Chișinău întreținea, chiar și după anul 2000, o adevărată isterie. Astfel, examinată în ansamblul ei, noua carte urma să fie, în cea mai mare parte, o lucrare de filozofie a istoriei. Această abordare poate fi urmărită mai cu seamă pe exemplul introducerii, intitulată *Călăuză a vieții, Casandră sau curtezană?* De fapt, formula respectivă, care insinuează trei modalități de interpretare a istoriei (istoria ne învață cum să trăim; istoria povățuitoare nu este ascultată; istoria siluită, schimonosită, speculată poate induce în eroare) îmi venise în cap în ultima clipă, după ce scrisesm introducerea, și am dorit foarte tare să figureze pe copertă, dar intervenisem prea tîrziu, așa că titlul cărții a trebuit să rămînă cel propus mai devreme, care, trebuie să recunosc, e pretențios, sec și greoi, într-un cuvînt, este foarte puțin potrivit anume ca titlu de carte. Cartea a fost lansată la Iași în incinta filialei de aici a Academiei Române, la sfîrșitul lunii noiembrie 2006, în cadrul unor manifestări legate de sărbătorirea Zilei Naționale a României. A fost, de fapt, o lansare destul de searbădă, fără serioase luări de atitudine din partea cunoscătorilor (și nici cunoscători nu au prea fost), în timp ce scrierea autografelor pe exemplarele cumpărate de unii participanți la acele manifestări de la reprezentanții editurii, prezenți o clipă în acea sală, mă pusese, aveam impresia, într-o postură jenantă. În anul 2008, cartea avea să fie premiată de Academia Română, din inițiativa lui Al. Zub, pe atunci președinte al Secției de Științe istorice a Academiei. Între altele, tot pe atunci, el propusese candidatura mea pentru titlul de membru de onoare al Academiei, dar la scurt timp după aceea distinsul cărturar avea să fie „încurajat" să-și dea demisia de la conducerea secției și, totodată, a fost îndepărtat și din fruntea Institutului „A. D. Xenopol" din Iași, așa că atunci cînd, în noiembrie

2011, s-au făcut alegerile în Academie – pur formale, desigur – numele meu a fost înlocuit cu cel al unui alt istoric basarabean. Bănuiesc că printre cei care s-au opus desemnării candidaturii mele pentru acel titlu a fost Berindei, vicepreşedinte al Academiei Române, care avea motive personale să nu mă agreeze, deoarece, mulţi ani în urmă, probabil, prin 1992, făcîndu-şi apariţia la Chişinău pe la 9 aprilie în fruntea unei echipe de istorici, a trebuit să asculte în public reproşul meu că nu era bine ca Unirea Basarabiei să fie sărbătorită de două ori pe an (aluzie la faptul că aici se sărbătoreşte pe stil vechi, la 27 martie). Nu este exclus însă ca înlăturarea candidaturii mele să fi fost cerută şi de unii basarabeni. Ba e posibil ca mai degrabă anume asta să fi fost cauza acelei reorientări. Pe de altă parte, niciodată nu ştii ce e mai bine. Academia Română, deşi nu e decăzută tot atît de mult ca cea de la Chişinău, care nu are nici o îndreptăţire profesională şi morală să se autointituleze înalt for ştiinţific, totuşi a adăpostit şi ea atîta umplutură cu titlu onorific, inclusiv (şi mai ales) pe temeiuri extraştiinţifice, prin acordarea nemotivată şi delaolaltă a numeroase sinecuri unei turme de fii rătăciţi ai neamului, încît un om care, prin muncă dezinteresată, susţinută şi îndelungată, a obţinut nişte rezultate pe care le crede notabile, nu poate avea sufletul mîngîiat într-un astfel de mediu.

Ora bilanţurilor: sintezele

În 2007, norocul de a-mi vedea cărţile editate în România avea să fie şi mai mare. După ce la „Litera" apăruseră *Bibliografia* şi *Istoria relaţiilor internaţionale*, Vidraşcu mi-a arătat o istorie a României în date şi mi-a propus să fac şi eu una la fel pentru editura sa. O astfel de carte poate alcătui oricine are o pregătire generală sumară şi poate lucra organizat, nu se cer studii speciale pentru aşa ceva şi nici experienţă ştiinţifică, din care cauză o carte de aşa gen nu poate fi considerată o lucrare originală, iar cel care o face nu-şi poate aroga merite de adevărat autor. Din acest motiv, am refuzat oferta, dar am venit îndată cu propunerea de a scrie o sinteză de istorie a românilor, cu atît mai mult cu cît în Basarabia aşa ceva nu s-a mai făcut niciodată. A fost de acord, iar asta însemna că trebuia să purced la realizarea noului proiect fără amînare. Singura piedică pentru această angajare o constituia pregătirea manuscrisului solicitat de editura „Junimea", la care începusem să lucrez chiar în vremea aceea. Dar ceea ce îmi cerea „Junimea" nu mi-a luat prea mult timp, în primăvara lui 2006, cum am mai spus, am trimis manuscrisul la editură, aşa că, din acest moment, puteam să mă concentrez asupra sintezei. Între timp, adunasem minimul necesar de literatură pentru ceea ce urma să fac şi, pînă să ajung a scrie primele pagini, am cercetat cu atenţie mai multe variante de sinteze – mai mari, mai mici, individuale, colective, mai documentate, mai puţin documentate, realizate în limbaj academic ori scrise într-un stil popular etc. Ştiam că nu era deloc uşor să faci o sinteză, înţelesesem acest lucru pe atunci cînd scriam *Istoria relaţiilor interna-*

ţionale. Faptul că ceea ce urma să fac eu ar fi putut fi interpretat ca o simplă compilare a unor lucrări arhicunoscute, o repetare mecanică a unor date, fapte, gînduri, observaţii etc. răsştiute mă neliniştea într-atît, încît uneori mă gîndeam să renunţ. Aveam destulă experienţă de scriere a lucrărilor istorice, nu scrisul era problema, şi nici acumularea şi sintetizarea materialelor ce urmau să constituie substanţa cărţii, ci cu totul altceva, iar acest altceva era exprimarea în scris a propriei viziuni asupra procesului istoric, în totalitatea sa, ca şi justa înţelegere şi potrivita interpretare a componentelor de bază ale acestuia. Altfel spus, în cartea pe care năzuiam să o scriu trebuia să indentific o abordare proprie a istoriei românilor. Avînd ca instrument de lucru metoda nedezminţită menţionată mai sus, m-am apucat de scris. Editorul îmi cerea să dau manuscrisul cît mai repede, şi asta îmi doream şi eu, dar volumul de lucru era imens, mai ales că, aşa cum am mai spus, eram hotărît să realizez o lucrare originală. Principalele elemente noi ale acestei sinteze de istorie a românilor, argumentele forte care erau chemate să justifice demersul meu, urmau să fie trei unghiuri de abordare. Primul avea să fie o nouă optică asupra istoriei, în general, în temeiul căreia procesul istoric nu se fondează mai mult sau mai puţin exclusiv pe fenomenele politice şi militare, cum constatăm de obicei în sintezele de istorie, fie de istorie universală ori de istorie naţională, ci vizează într-o măsură la fel de mare şi poate chiar încă mai mare viaţa culturală. Experienţa mea de cercetare a istoriei românilor îmi arăta foarte clar că, prin contrast izbitor cu propaganda noastră patriotică, viaţa politică a românilor, luată la general, nu i-a îndreptăţit niciodată să se mîndrească cu ea. În toate timpurile şi în orice ţară clasa politică, împreună cu marii stăpîni de averi cu care de fapt a făcut întotdeauna corp comun, a fost aidoma vîscului din vîrful copacului, mereu verde, plin de viaţă şi de aceea frumos, dar care dacă nu este extirpat la timp, poate usca copacul. La români, fenomenul acesta a cunoscut maximum de expresivitate: o clasă conducătoare complet străină de popor şi de aceea ostilă pe faţă acestuia. Nu există nici o cercetare serioasă care să arate cum s-a iscat acest fenomen nenorocit, care îi sînt rădăcinile adînci şi cum a evoluat de-a lungul vremurilor. Se află totuşi în cronica lui Grigore Ureche o remarcă extrem de instructivă privind felul cum s-a întemeiat Moldova şi care, din trecutul acela de peste 650 de ani, aruncă o lumină edificatoare asupra istoriei politice şi sociale a românilor şi chiar asupra spiritualităţii româneşti. El zice aşa: *„Cum nu s-au descălicat ţara de oameni aşăzaţi, aşa nici legile, nici tocmeala ţării pre obicee bune nu-s legate, ci toată direptatea au lăsat-o la cel mai mare să o judece, şi ce i-au părut lui ori bine – ori rău, aceea au fost lege... Deci cumu-i voia domnului, op* (trebuie – I.Ţ.) *să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba ţării, cari obiceiu şi pînă astăzi trăiaşte"*. Cu adevărat, acest „obiceiu şi pînă astăzi trăiaşte". Boierul-cărturar avea în vedere, bineînţeles, faptul că întemeierea ţării nu s-a produs în baza unei înţelegeri scrise între oamenii cei mai influenţi şi mai cu stare, adică între boieri şi domnitor (cum se făcuse, de ex., mai devreme în Ungaria şi în alte părţi), dar concluzia ce rezultă din constatarea lui este mult mai profundă şi bate mult mai departe. Observaţia sa că ţara nu a fost fondată pe tocmeală şi pe lege, ci pe bunul plac al celui mai mare, acesta rămînînd de fapt pentru totdeauna legea cea adevărată a ţării, este cît se poate de relevantă nu doar pentru originea sistemului politic românesc, ci şi pentru natura lui din toate timpurile, indiferent că ne referim la epoca feudală, la timpurile moderne sau la vremea de astăzi. Dovada cea mai grăitoare este zicala românească „Bună ţară, rea tocmeală, hăt în cur de rîndiuală", ceea ce generalizează trista experienţă de veacuri a poporului român, în conştiinţa căruia s-a întipărit temeinic convingerea că are o ţară frumoasă şi bogată, dar că în ea nu se poate trăi omeneşte din cauza rînduielilor publice defectuoase, care neglijează cu încăpăţînare obiectivul fundamental al unui stat normal: drepturile umane elementare ale cetăţenilor săi. (Călătorul italian Giovanni Botero scria pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea că „Moldova este o ţară şească şi roditoare, dar rău ţinută", ceea ce avea să-l îndemne pe Iorga să facă trimitere la proverbul menţionat mai sus.) Din acest motiv, am considerat necesar să fiu rezervat în descrierea istoriei politice a românilor şi mai ales faţă de apologia claselor conducătoare şi în general a păturilor privilegiate. Nici istoria militară a românilor, luată în ansamblu, nu oferă argumente convingătoare care să o poată face obiectul unei atenţii mari din partea istoricului şi a cititorului, mai ales că

românii nu au urmărit niciodată realizarea unei adevărate politici militare a statului, așa cum s-a făcut în țările occidentale sau la japonezi. Tocmai de aceea în istoria mea aceasta urma și ea să ocupe un loc mai redus față de cum este redată de obicei în manualele noastre. Noua abordare era determinată de convingerile mele, așa cum se vede din cele spuse mai sus, dar tot atît de adevărat este că ea ținea cont și de ideile fundamentale ale Școlii Analelor franceze, ca urmare a faptului că multă vreme am acordat studierii operelor lui Fernand Braudel, Marc Bloch, Lucien Febvre, celor ale mai tinerilor Georges Duby, François Furet, Philippe Aries, Jacques Le Goff ș.a., care au respins dominația istoriei politice și militare (în viziunea celor din urmă, istoria este mai curînd o antropologie istorică decît o *res gestae* tradițională: pentru o documentare suficientă, vezi de ex. Philip Daileader, Philip Whalen, *French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth-Century France*, Oxford, 2010; Georges Duby. *L'Ecriture de l'histoire*, ed. Claudie Duhamel-Amado, Guy Lobrichon, Bruxelles, 1996). Doream, în schimb, să lărgesc considerabil spațiul cultural, prezentînd detaliat evoluția culturii române în toate aspectele ei fundamentale, dorință care venea din convingerea că dacă poporul român nu a avut norocul să se poată mîndri cu realizări notabile în sferele politică, socială sau militară, destinul i-a hărăzit o spiritualitate originală și realizări culturale cu care ar fi tentate să se fălească chiar și națiuni mult mai mari. Nu mai puțin importantă decît convingerea în privința necesității de a muta accentul de pe istoria politică și militară pe cea a culturii a fost dorința de a depăși handicapul tradițional al sintezelor istorice românești, în care Basarabia era prezentată mult prea sumar, formal și în mare măsură irelevant; aveam de gînd, în ceea ce urma să scriu, să dau Moldovei de Răsărit locul pe care îl merita în istoria românilor. Intenționam, de asemenea, să propun tratări proprii pentru unele chestiuni și fenomene mai mult sau mai puțin discutabile sau confuze. A cuprinde într-o singură privire un material atît de vast și atît de variat, cum îmi propuneam eu, nu era o sarcină ușoară; ambiția de a realiza o lucrare atît de mare poate arăta pur și simplu ridicolă, dacă nu satisface două cerințe obligatorii: una, asimilarea și prelucrarea volumului corespunzător de informație, și alta,

capacitatea de a da acestei informații o reușită formă scrisă. Volumul de lucru ce îmi revenea și greutățile cărora urma să le fac față erau pe cît de mari, pe atît de diferite. Nu-mi era deloc greu să scriu despre evenimentele politice, economice, sociale, militare; la fel de accesibile îmi erau și domeniile învățămîntului și literaturii, cu care mă familiarizasem cu variate ocazii în trecut. Cu totul alta era situația în privința științei și a artelor, de aceea în cazul acestora a trebuit să fac rost, în primul caz, de cele mai recente studii academice, iar în cel de-al doilea, de lucrările celor mai apreciați istorici și critici de artă. Odată scrisul început, am putut să-mi planific toată acțiunea: mi-am fixat ca sarcină obligatorie scrierea a nu mai puțin de cinci pagini pe zi. Socoteala de acasă nu se potrivește cu cea de la tîrg: în unele zile am putut scrie cinci, șase sau chiar și zece pagini, în altele mai puțin sau, din cauza nevoii de documentare, nimic. Oricum, lucrul mergea repede; îmi luasem un concediu de creație de la universitate, așa încît singura ocupație era scrisul, însoțit în permanență de munca de documentare. În septembrie, textul era deja încropit, dar încă neterminat. Notă în caietul de însemnări: „28.09.2006: Am fost la Iași, unde am prezentat dlui acad. Al Zub manuscrisul *Istoria românilor* pentru recenzie". Editorul, pentru a obține bani, avea nevoie de recomandări din partea unor nume cu greutate. Lucrarea nu era gata nici la 10 noiembrie, cînd, tot la Iași, îi mărturiseam Mariei D., pe care o cunoscusem abia atunci și care își irosise zadarnic frumusețea și farmecul tinereții (Renée Fleming de fiecare dată îmi aduce aminte de ea) în aerul stătut și mucegăit al muzeelor și arhivelor, că eram aproape de final. Textul avea să fie finisat pe la începutul anului 2007.

Între timp, lui An. Vidrașcu îi venise ideea ca sinteza mea să fie ilustrată. Ideea îmi plăcuse foarte tare, dar ea aducea corectări esențiale în programul meu de lucru. Vorba e că, așa cum am mai spus, de la universitate îmi oferiseră concediu pentru a scrie o teză de doctorat (al doilea) în filozofia istoriei, de care în ultimii ani mă îmbolnăvisem rău de tot. Eram dispus să mă țin de cuvînt și să scriu lucrarea cerută, mai ales că tema pe care o alesesem eu însumi îmi convenea, iar în ultimii doi-trei ani citisem multă literatură filozofică și publicasem vreo 10-15 articole privind concepțiile istorice ale unor gînditori români.

Cîntărind lucrurile, am optat totuşi pentru o frumoasă şi utilă istorie a românilor în dauna doctoratului, care, la drept vorbind, nici nu prea m-a interesat. În Chişinău, doctori simpli în istorie şi filozofie şi doctori „handibilitaţi", cum le zic unii, erau prea mulţi, dar nu aveam destule cărţi bune. Iar ceea ce mi se propunea, o istorie ilustrată a românilor, urma chiar să fie o premieră, pentru că aşa ceva nu se găsea nici peste Prut (istoria editată de Dinu Giurescu în 1980 era depăşită demult şi ca tematică şi viziune, dar şi din punctul de vedere al calităţii materialului ilustrativ). Un noroc neaşteptat dăduse peste mine – nu numai că puteam să scot o sinteză de istorie a românilor, la care am visat întotdeauna, dar aceasta mai urma şi să fie bogat ilustrată, cadou pe care nu şi l-ar fi putut refuza nici unul din cei mai buni istorici români. Aşadar, într-un fel, lucrul urma să fie luat de la început, de vreme ce trebuia să caut imagini pentru un volum mare de text, apoi trebuia să corelez textul, pagină cu pagină, cu materialul ilustrativ. Încă nu-mi dădeam seama cum avea să decurgă, realmente, munca aceasta, totuşi intuiam că avea să fie foarte greu şi chiar intrasem niţel în panică. Întrucît mă temeam că pregătirea istoriei ilustrate ar fi putut dura foarte mult, poate doi-trei ani, poate mai mult, m-am gîndit că ar fi fost bine ca, pînă atunci, textul scris să apară ca o carte aparte. Am început să caut editori în România. M-am adresat, mai întîi, vechiului meu prieten Spinei, care pînă în acel moment nu mă prea încurajase să editez dincolo de Prut. Dar de astă dată m-a surprins foarte plăcut: mi-a răspuns prompt că are două-trei variante, ceea ce înseamnă că măcar una ar putea fi reală. Ceva mai tîrziu m-a înştiinţat că cea mai reală se dovedise a fi editura „Istros" din Brăila.

Pînă să-mi răspundă el şi apoi mai ştiind cît de complicat era pentru un basarabean să scoată o carte în România, altfel spus, neavînd garanţia că o promisiune în acest sens ar fi putut deveni o realitate, am căutat şi alte oportunităţi. Întîlnindu-l pe prof. Gh. Buzatu la un simpozion ce se ţinea la Chişinău pe la începutul anului 2007, i-am povestit şi lui despre textul pe care îl scrisesem, solicitîndu-i sprijin pentru a-l edita. A reacţionat cu înţelegere şi bunăvoinţă, promiţîndu-mi că va face tot ce-i va sta în puteri să mă ajute. S-a întîmplat aşa că după ce Spinei îmi trimisese vestea bună, o ştire similară

avea să-mi vină şi de la Buzatu. Mă anunţa că doamna Alexandrina Ioniţă, patroana editurii „Demiurg" din Iaşi, era dispusă să editeze cartea mea. Eram în încurcătură: de unde mai înainte nu puteam găsi în România nici un editor pentru cărţile mele, acum iată că s-au găsit doi deodată. Să fi refuzat pe unul din ei, adică pe Spinei sau pe Buzatu, nu-mi era îndemînă, pentru că îmi dădeam seama că s-ar fi supărat, considerînd că mă jucam cu ei de-a lucrurile serioase. Am decis atunci că-i împac pe amîndoi, împărţind maniscrisul în două şi făcînd, astfel, două istorii, una de la începuturi şi pînă la proclamarea independenţei, în 1877, şi a doua începînd de la acea dată şi pînă în 2007. Doamna Ioniţă este soţia istoricului arheolog Ion Ioniţă, de la care Spinei şi Buzatu au aflat de înţelegerile pe care le aveam cu fiecare din ei şi asta i-a făcut să se supere rău pe mine. Mi-au scris îndată arătîndu-se foarte supăraţi, mai ales Buzatu, care a şi refuzat să mai colaboreze cu mine. Spinei, deşi supărat şi el, a vrut totuşi să rămînă conciliant, atrăgîndu-mi atenţia la faptul că făcuse deja toate aranjamentele la editura „Istros", din care cauză i-ar fi fost foarte neplăcut să-i spună acum directorului acesteia, care era şi directorul Muzeului Brăilei, Ionel Cândea, un om de mare ispravă, că înţelegerea nu mai era valabilă. Le-am răspuns ambilor binevoitori ai mei cu tot respectul, încercînd să-i conving că nu era nimic nefiresc şi cu atît mai mult duplicitar în faptul că propuneam celor două edituri două teme diferite, în locul sintezei, care într-adevăr nu avea cum să apară la două edituri deodată. Dar de vreme ce împăcarea lui Buzatu nu mai părea posibilă, l-am asigurat pe Spinei că înţelegerea iniţială dintre noi nu putea fi schimbată. Astfel, am convenit să trimit manuscrisul la Brăila şi să începem lucrul asupra viitoarei cărţi. De bună seamă, dl Ionel Cândea mi s-a arătat, chiar de la primele contacte telefonice şi prin e-mail, un om de cea mai bună calitate, impresie care avea să devină convingere fermă deîndată ce aveam să-l întîlnesc. Domnia sa mi-a cerut să trimit textul cît mai repede cu putinţă, asigurîndu-mă că editura, împreună cu Spinei, îl vor lectura cu atenţie, eliminînd întîmplătoarele inadvertenţe. Eu însă nu l-am putut trimite îndată, ştiind că, din cauza termenului restrîns în care l-am scris, conţinea multe greşeli. L-am luat la lecturare şi puricare de la început, şi bine

am făcut, deoarece în curînd aveam să mă conving că, în afară de mine, nu avea să-l mai citească nimeni pînă să fie trimis la tipar. Dl Cândea mă asigurase că Spinei îl va citi foarte atent și-mi va trimte toate observațiile. Eu mă îndoiam că așa va fi și, din păcate, Spinei degrabă avea să-mi dea dreptate, trimițîndu-mi cîteva observații, care arătau că nu citise textul pentru a-l corecta, ci doar îl frunzărise. Într-un fel, această atitudine era firească, deoarece, fiind mereu ocupat cu tot felul de treburi, nu avea cum să stea o săptămînă-două asupra unui manuscris cu peste 800 de pagini de format mare. Am mai avut noroc că textul machetat mi-a fost trimis pentru alcătuirea indicelui de nume și astfel am putut să mai corectez cîte ceva. Dar la ieșirea cărții de sub tipar aveam să constat foarte necăjit că greșeli, e adevărat, nu prea grave, mai rămăseseră.

Avînd gîndul și imaginația înflăcărată mereu atașate de viitoarea carte ilustrată, istoria apărută atunci, în 2007, la Brăila nu mă prea entuziasmase. Totuși, cînd dl Cândea mi-a trimis printr-o cunoștință cîteva exemplare ale noii apariții, m-am bucurat foarte mult; abia atunci mi-am dat seama că, oricîte neajunsuri va fi avut, aceasta era o carte reușită și mai ales utilă, cel puțin pentru mediul științific și universitar basarabean. Mă deranjau doar cîteva lucruri mărunte, ca de ex. formatul prea mare, A4, ca și faptul că pe copertă, la titlul mare *Istoria românilor*, era adăugată, în paranteze, specificarea „cu o privire mai largă asupra culturii", pe care eu o vedeam doar pe foaia de titlu, fără paranteze. Cartea începea cu o prefață scrisă de Spinei, intitulată emfatic *O nouă prospectare sintetică a istoriei românilor*, care însă nu conținea nici un fel de aprecieri și evaluări concrete asupra sintezei propriu-zise, ca de ex. ce era bun sau rău în ea, în ce măsură a reușit autorul să facă față sarcinii asumate, ce este această carte în raport cu altele de același fel etc., ci se limita la reproducerea unor date biografice ale autorului, la care mai adăuga și cîteva formule laudative, de genul „opera istorică a lui... poartă pecetea vastității și diversității", care, așa cum știm, sînt formule parazite de cele mai multe ori fără corespondenți în lumea reală. Cartea astfel apărută era un volum care, prin proporțiile ce mi se păreau exagerate (825 de pagini format A4), mă incomoda cumva, deoarece îmi închipuiam că îi putea îndemna

pe unii să mă creadă un grandoman găunos, fără simțul măsurii și al echilibrului, ca să nu mai zic de ceea ce înseamnă eleganță. Avea 27 de capitole, unele foarte mari, divizate, la rîndul lor, într-un număr de paragrafe, între trei și șase. Pentru a-l face să pară vioi și incitant, textul fiecărui paragraf a fost secționat pe subtitluri, care am vrut să arate percutante, ca de ex. „Vom fi ce-am fost și mai mult decît atît", „Rosturile mari ale artelor mici", „Te-ai can grăbit, măria ta", „Poftele unui domn «cu hire împărătească»" ș.a. Cred că ținuta cărții a avut de cîștigat și prin bibliografia reprezentativă care o însoțea, precum și datorită indicelui amănunțit de la sfîrșit. În introducerea cu titlul *Actualitatea mereu vie a istoriei românilor*, formulasem cîteva gînduri ce vizau obiectivele pe care, de fapt, mi le propuneam încă înainte de a mă apuca de scris, așa cum am menționat mai sus. Dar apăruseră și sugestii noi, ca de ex. reflecțiile privind impactul aderării României la Uniunea Europeană asupra destinului istoric al românilor. Convingerea pe care o aveam atunci și care a rămas neschimbată mi-o exprimam în sensul că aderarea nu era contraindicată, dimpotrivă, dar că opțiunea istorică fundamentală a românilor nu se putea reduce la atît. Mă întrebam dacă nu era mai bine ca preocuparea prioritară a românilor să fie identificarea unei căi proprii de evoluție istorică, lămurind necesitatea acestui demers astfel: „Aceasta nu este nici pe departe o întrebare deșartă, întrucît ea sensibilizează asupra capacității de creație istorică independentă, originală, a românilor. Bineînțeles că ea nu pune sub semnul întrebării integrarea României în UE, dar pentru situarea românilor în istorie este atît de importantă încît, în mod absolut normal, tinde să se identifice cu destinul lor istoric". Am considerat util să insist și asupra principalului element al cărții, care semnala deosebirea de viziune în ceea ce privește structura materialului faptic din care fusese alcătuit textul, și anume atenția sporită față de fenomenele culturii. Motivînd predilecția pentru istoria culturii și atingînd chestiunea sensibilă a competenței autorului pe acest tărîm, observam: „Nu am căutat să-mi identific demersul în acest domeniu cu preocupările de specialitate ale scientologilor, ale istoricilor și criticilor literari sau de artă, mulțumindu-mă pe de o parte cu ceea ce am putut învăța din scrierile lor, iar pe de altă parte încercînd, deși

sarcina aceasta nu a fost deloc ușoară, să schțez niște impresii proprii despre fenomenele culturale, inclusiv asupra realităților artistice. A fost aceasta o încercare, nu o ispravă".

Ionel Cândea fixase lansarea cărții la Muzeul Brăilei la sfîrșitul lunii mai. Era o zi splendidă, sosisem la Brăila în ajun după masă, și prima întîlnire cu gazda mea mi-a confirmat buna impresie prealabilă, pe care mi-o făcusem despre el din contactele telefonice. Era atent, prevenitor, modest, la fel de respectuos cu toată lumea și pe deasupra avea să mă convingă îndată că era un istoric erudit și îndrăgostit de meserea sa. Spre sfîrșitul zilei, sosi și Spinei cu trenul de la București. Pînă să se întunece, gazda ne-a purtat prin părțile mai interesante din punct de vedere istoric ale orașului, dîndu-ne cele mai frumoase dovezi că era fiul iubitor și cunoscător al urbei sale. Seara am petrecut-o în trei la un pahar de vorbă. Cei doi se cunoșteau foarte bine de mai mulți ani: Spinei fusese conducător științific la teza de doctorat a lui Cândea, în ultimul deceniu îi legaseră multe lucruri frumoase făcute împreună, mai cu seamă în cercetările arheologice și în lupta pentru ocrotirea monumentelor istorice, dar și în realizarea unor importante inițiative culturale și editoriale. A doua zi a avut loc lansarea cărții, cu public numeros și cu presă. Au vorbit despre carte Cândea și Spinei, cel dintîi mai puțin, celălalt mai mult, dar cu destulă competență și cu mult bun-simț, apoi am spus și eu cîte ceva, nu foarte mult, pentru a nu plictisi lumea. Au urmat schimburi de impresii ale celor prezenți în sală cu autorul și cu cei doi colegi și susținători ai mei, felicitări, dedicații; printre cei căruia le-am semnat cîte un volum se afla și Dragoș, fiul nașilor mei Gheorghe și Eliza Blănaru, care trăia și lucra în Brăila și avea familie acolo. După lansare, cei trei, la care se alăturase și cunoscutul arheolog Valeriu Sîrbu, colaborator apropiat și prieten al lui Cândea, am luat masa la o terasă în centrul orașului, unde am putut sta nestingheriți mult timp la vorbă. Spre seară, o mașină a muzeului ne-a dus, pe Spinei și pe mine, la Iași, de unde venisem în ajun.

* * *

Cel mai important eveniment științific și editorial al anului 2008 a fost, pentru mine, apariția primului volum al *Istoriei ilustrate a românilor*. Așa cum spuneam puțin mai înainte, ideea fusese a editorului Anatol Vidrașcu, editura căruia, „Litera", se specializase, într-un fel, în tipărirea anume a unui astfel de gen de carte, acțiune perfect justificabilă nu doar sub aspectul profitului, de vreme ce o carte bogat ilustrată este mult mai scumpă decît una fără imagini, dar și din punctul de vedere al captării atenției cititorului, în special a copiilor. Lucrul la o astfel de carte era ceva cu totul nou pentru mine, nu mi-a fost deloc ușor să mă adaptez deodată la noile cerințe. Pentru un text destul de întins, de vreo 600-700 de pagini, și pentru o perioadă istorică foarte mare, din preistorie și pînă la începutul secolului al XX-lea, unde trebuia să se oprească acest volum, se cerea un număr mare de imagini, dacă doream să fac o carte cît mai bogată în informație vizuală. Părerea mea și a editorului nu coincideau în această privință: el credea că era de ajuns o imagine-două pe fiecare pagină, în timp ce eu, dimpotrivă, aveam convingerea că de vreme ce te apuci să faci anume o istorie ilustrată, trebuie să însoțești textul cu un material ilustrativ mai consistent, care nu se pune în pagină pentru a distra privirea cititorului, ci pentru a completa textul, a-l îmbogăți, adăugînd, astfel, la informația scrisă materialul ilustrativ în volumul și de caracterul solicitate de text. Pînă la urmă, părerea mea a învins, dar această „victorie" m-a costat foarte scump. În acel moment, eu practic nu dispuneam de astfel de materiale, deci trebuia să le caut. Aveam materialele, care de fapt nu erau la mine, culese împreună cu Foca în România, dar care puteau fi găsite. Am cotrobăit apoi și am fotografiat, împreună cu Mihai Potîrniche, prin muzeele din Chișinău, dar tot ce adunasem, și nu era deloc puțin, nu era îndeajuns. A trebuit să colind bibliotecile, să scanez tot ce mă interesa din zeci și zeci de volume. Și, în sfîrșit, m-am apucat să caut în internet; cînd am pornit să fac acest lucru, în 2007, nici măcar nu știam cum puteau fi reproduse imaginile din computer, dar în scurt timp, cu ajutorul cunoscătorilor, m-am învățat. Din lipsă de experiență și din necunoaștere, multe lucruri s-au făcut stîngaci. Lucram la volum împreună cu machetatorul Vitalie Pogolșa, care tocmai pentru a realiza această carte, care îi plăcea mult și lui, trecuse de la „Știința" la „Litera". El se pricepea foarte bine la computer, știa cum trebuiau căutate imaginile și mai ales cum

trebuiau copiate astfel încît să aibă cea mai bună calitate, dar nu știa care anume imagini erau solicitate de text, așa că de fapt el nu mă putea ajuta nicicum la colectarea materialului ilustrativ. A fost aceasta, pentru mine, o muncă și foarte încărcată, și mereu încordată. Trebuia să stabilesc cu oarecare precizie locul fiecărei imagini în text, apoi duceam textul astfel refăcut, împreună cu imaginile, la machetator. Acesta pregătea paginile corespunzătoare, în care textul era îmbinat cu materialul ilustrativ, mi-l întorcea, eu treceam atent cu privirea peste el, făceam corectura și i-l duceam din nou. A doua oară lucram împreună multe ore în șir – nu au fost rare cazurile cînd plecam de la editură pe la orele 2 sau 3 după miezul nopții. Așa ne-am chinuit aproape un an și jumătate. A fost o muncă de-a dreptul infernală. De obicei, în condiții normale, la o astfel de carte lucrează o echipă de cel puțin 10-15 oameni în jur de cinci ani, poate și mai mult, pe cînd eu am lucrat doar cu machetatorul, avînd în anumite momente ajutorul redactorului, plus contribuția obligatorie a unui corector la text. Nu-mi plătea nimeni această muncă, lucram pe degeaba, în contul unui viitor nebulos. Aveam noroc de fratele meu din Italia, Vasile, și de soția lui, Maria, care îmi trimiteau bani cu împrumut pentru a-mi întreține familia pînă terminam cartea.

Întrucît, din cauza acestei munci extrem de încărcate, îmi era imposibil să reiau activitatea la universitate, ne-a venit în gînd, mie și Mariei mele, să înființăm un ziar pentru moldovenii din străinătate, pe care l-am fi putut scoate fără să întrerup lucrul la istoria ilustrată și din care speram să scoatem niște bani pentru a ne întreține pînă se mai ivea, poate, și altceva. Am îndeplinit formalitățile cerute, după care în septembie, cînd lucrătorii de la editură se împrăștiaseră pentru a se mai relaxa, am plecat și eu în Italia pentru a tatona terenul și totodată a strînge informația solicitată de primele două numere ale ziarului. Am văzut multe lucruri interesante privind condițiile în care moldovenii trăiau și munceau acolo, nu voi povesti despre ele aici, că e foarte mult de spus. În orice caz, a fost o experință și instructivă, și utilă pentru mine. Întors acasă în primele zile ale lunii octombrie, am reluat activitatea la carte și totodată ne-am apucat să facem ziarul, pe care l-am numit „Moldova înstrăinată". Primul număr l-am făcut

împreună cu scriitorul Gh. Cutasevici, și dacă, în ceea ce privește conținutul, ziarul era destul de bun, întrucît în cele 28 de pagini, format de revistă, se afla o informație variată și materiale foarte utile pentru moldovenii din Italia, în schimb din punct de vedere tehnic ieșise cam prost: mașina care îl tipărea era veche, rupea hîrtia și imaginile se deslușeau cu greu. L-am trimis așa în Italia, cerîndu-mi scuze de la cei care l-au primit. Al doilea număr l-am tipărit în altă parte, pe hîrtie de calitate, și a ieșit mult mai bine. Am avut reacții entuziaste din Italia, iar cîteva familii din unele raioane din Moldova ne-au întrebat cum să se aboneze la ziar. Eram foarte bucuroși de acest succes, ne convinsesem, după ce scosesem cele două numere, că ziarul putea merge foarte bine. Dar nu a mers, și nu pentru că nu l-am fi putut face, și nici din cauză că nu aveam finanțare de nicăieri (solicitările trimise în cîteva locuri, inclusiv la Departamentul românilor de pretutindeni din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al României, s-au dovedit a fi zadarnice: nu ne-a răspuns nimeni), deoarece treaba putea merge și pe baza modestelor sume adunate de la difuzarea ziarului, ci doar din motiv că munca la istoria ilustrată îmi absorbea tot timpul cît îmi rămînea după cele cîteva ore de somn. Am abandonat, deci, ziarul cu gînd să revin la el, dar nu am mai revenit, din aceleași interese ale mele pentru cercetarea și scrierea istoriei. Pe la sfîrșitul anului dădu peste mine altă nevoie, care punea în pericol realizarea la timp a istoriei ilustrate. Fosta mea colegă de școală, Galina Ciumac, care avea o funcție administrativă la Tipografia Centrală din Chișinău, îmi propusese să fac, împreună cu Maria, un manual de istorie pentru clasa a XII-a. Bineînțeles că nu puteam să mă angajez ca autor, atît din motiv că nu am dorit niciodată să scriu un manual școlar, deși mai fusesem solicitat din partea unor edituri, cît și mai ales pentru că nu-mi doream în nici un fel să compromit realizarea la timp a istoriei ilustrate. Dar întrucît Maria s-a angajat totuși, am fost nevoit să mă implic și eu, indirect, ajutînd-o pe ici-colo. S-a lucrat foarte intens și la acest proiect, ajunsese la un moment dat chiar să-mi placă și să regret că nu mă apucasem să fac eu însumi așa ceva. Ieșise un manuscris destul de bunicel, eu o convinsesem pe Maria să nu se țină morțiș de programa școlară, care recomanda, în corespundere cu moda, dar în disonanță

cu logica procesului istoric și cu cerințele didactice elementare, un set de subiecte tematice (de ex., Viața economică în epoca modernă, Viața culturală..., Relațiile politice... etc.), care anula ideea în sine de manual, reducîndu-l la o listă de teme, care uneori se situau în marginea istoriei sau între istorie și alte discipline. Cînd manuscrisul fusese aproape terminat, Maria i l-a dus Galei, care, la rîndul ei, i l-a prezentat cuiva din comisia corespunzătoare de la guvern (ea zicea că avea acolo o persoană, care îi promisese, contra unui bacșiș gras, bineînțeles, să o susțină). După o vreme, manuscrisul a fost întors cu o serie de observații ideologico-politice de esență antiromânească (se cerea, de ex., să fie excluse referințele favorabile la România și la Basarabia interbelică, să nu existe nici numele Basarabia etc.). Galea susținea că observațiile erau ale vicepremierului comunist Victor Stepaniuc, care este adevărat că ținea sub control strict editarea manualelor de istorie, dar eu nu am crezut-o. Și în general mă convinsesem că Galea nu era serioasă și că munca Mariei (și întru cîtva a mea) va fi zadarnică. Așa a și fost: manualul nici măcar nu a ajuns să fie propus pentru concurs (de fapt, se întîmplase atunci ceva cu tot concursul, nu-mi aduc aminte ce anume, se pare că fusese anulat), și în timp ce machetatorul, un căscat nedisciplinat și prost crescut, și-a luat banii de la tipografie pentru ce lucrase, noi, care făcuserăm aproape toată munca, nu am primit nici o lețcaie. Această nouă nereușită m-a făcut să lucrez cu și mai mare îndrîrjire la istoria ilustrată și să nu mă mai abat la lucruri lăturalnice. Vitalie Pogolșa își făcea meseria cu dăruire și cu pricepere, pictorul Vl. Zmeev, ca redactor tehnic și artistic, ne seconda mereu astfel ca fiecare pagină să arate cît mai bine, iar redactorul-corector Valentina Tifin era atît de responsabilă și de exigentă, încît uneori mă exaspera cu sîcîielile ei. În sfîrșit, prin iulie cartea a ieșit de sub tipar. A fost o adevărată sărbătoare pentru editură, pentru cei cîțiva oameni care contribuiseră la apariția ei, dar mai ales pentru mine. Volumul, de 912 pagini, cuprindea istoria românilor de la începuturi și pînă la unirea din 1918. La propunerea lui Zmeev, copertei îi fusese dată o culoare argintie și pe partea din față, în centru, era proiectat *Zborul* lui Brâncuși. Supracoperta era la fel de sugestivă, fiind realizată printr-o foarte reușită îmbinare a culorilor neagră și roșie și avînd reprodus în

jumătatea din dreapta a părții din față un uric de la Roman Mușat, cu pecete masivă și în nuanță gălbuie, așa cum se potrivește cel mai bine pentru un vechi document istoric. Cartea era plină de imagini vii, instructive, care completau textul așa cum îmi dorisem din capul locului. Mă bucura mult și faptul că Basarabia avea loc destul în carte, ceea ce mă făcea să sper că asta va fi de mult folos cititorilor basarabeni și totodată le va stîrni interesul față de acest teritoriu multor consumatori de informație istorică din România. Am găsit, din păcate, și unele greșeli, mai puține în text, la care am lucrat mai multă vreme și pe care îl citise foarte atent și doamna Tifin, și ceva mai multe în materialul ilustrativ. S-a întîmplat așa mai ales din cauza că, din motive financiare, editorul s-a grăbit să scoată cartea de sub tipar cît mai repede. Dar, văzută în ansamblu, aceasta nu numai că arăta foarte bine, ca realizare editorială și tipografică, dar era reușită și ca scriere istorică. Nu era o descoperire științifică, la baza ei aflîndu-se de fapt textul istoriei scoase, un an în urmă, la Brăila, numai că fusese pe alocuri modificat și, principalul, era mai bine îngrijit.

În august fusesem invitat de Cândea la o manifestare legată de o sărbătoare a orașului Brăila. I-am dus un volum al istoriei ilustrate proaspăt ieșit de sub tipar. I-a plăcut mult și mi-a cerut să-i mai trimit, prin Dragoș B., care călătorea periodic în interes de serviciu între Brăila și Chișinău, două-trei exemplare pentru notabilitățile urbei. Era într-o zi de sîmbătă, în oraș domnea o căldură sufocantă, voiam să mă întorc acasă cît mai repede, dar Brăila e la o margine de țară și de acolo înapoi spre Moldova se circulă rar și greu. A trebuit să aștept ca a doua zi Cândea să-mi dea o mașină care să mă ducă pînă la vamă la Oancea, de unde se putea găsi mai ușor transport spre Chișinău. Înainte de a pleca înapoi spre casă, am avut destul timp să discutam cele mai variate lucruri. Ambii doream să continuăm cumva colaborarea pe care o începusem cu volumul de sinteză ce fusese editat anul trecut. Eu i-am propus să edităm împreună o istorie ilustrată a culturii române. A acceptat fără ezitare, întrebînd doar cînd am putea începe, pentru ca, de astă dată, colaborarea să se poată face în baza unui contract. Am răspuns că puteam chiar din acel moment, cu atît mai mult cu cît eu nu aveam o altă angajare. Pentru mine,

propunerea sa de a colabora pe bază de contract, ceea ce însemna și ceva bani, era extrem de bine venită, eu neavînd atunci nici o sursă de existență. Mi-a zis că, din motive pur formale, nu se putea chiar în acel moment, dar că în curînd va fi posibil.

Abstracție făcînd de propria mea părere despre *Istoria ilustrată a românilor de la începuturi și pînă la Marea Unire*, apariția cărții a fost un important eveniment editoral, și nu numai editoral. Nu au fost prea multe reacții care să fi demonstrat că într-adevăr acesta a fost un eveniment ieșit din comun, și totuși două fapte aveau să arate că volumul respectiv s-a bucurat de atenția sporită a celor interesați de o astfel de literatură. Unul din aceste fapte a fost epuizarea rapidă a tirajului cărții; fuseseră tipărite 2 500 de exemplare și peste jumătate de an practic nu se mai găsea nici unul. Cel de-al doilea au fost reacțiile unor istorici și oameni de cultură din România. Spinei, de ex., primind cartea, îmi scria, între altele: „să știi că îți face cinste". Cunoscutul cărturar Dan Zamfirescu reproducea, într-un volum despre Mircea cel Bătrîn, pagini întregi din *Istoria ilustrată*, despre care spunea că era „un volum monumental ca proporții, unic în toată producția de carte istorică din toate timpurile, ca ilustrație și scris" și vorbea atît de elogios despre autorul ei, încît îmi este incomod să-l reproduc. La Chișinău, în schimb, tăcere de mormînt. Se înțelege că mulți colegi istorici au văzut cartea, unii au și cumpărat-o, dar aproape toți se făceau că nu știu nimic despre ea. Nu a existat nici o reacție publică a specialiștilor sau a presei, oricît de mică, fără să mai vorbim de recenzii. Au fost doar două excepții, dar de cu totul altă natură, de la acest complot al tăcerii: o premiere a cărții la Salonul de carte de la Chișinău din 2009 și o emisiune la radio „Vocea Basarabiei" a doamnei Emilia Ghețu, în a doua jumătate a anului 2008. Acest post de radio nu e chiar cine știe ce, e o destul de slăbuță firmă particulară a jurnalistului V. Saharneanu și a neveste-si, dar finanțată din bugetul statului român, unde sînt poftiți întîi de toate și aproape numai cei care cîntă în același cor cu patronul, mai ales acei care urlă cît pot de tare că sînt patrioți români. Doamna Ghețu, jurnalistă cultivată, cum nu prea am întîlnit în această tagmă profesonală moldo-basarabeană, bună cunoscătoare a fenomenelor culturale de reală valoare

din spațiul românesc, obișnuia să facă și emisiuni despre cărți, astfel că atunci cînd a apărut *Istoria ilustrată* m-a invitat să vorbim despre ea. Legat de aceasta sau nu, la scurtă vreme după emisiune, a rămas pe dinafara firmei.

La Chișinău, pînă să apară *Istoria ilustrată*, Vidrașcu îmi avansase promisiuni editoriale dintre cele mai încurajatoare. Îmi pomenise de cîteva proiecte frumoase pe care zicea că le vom putea face împreună, așa că, mai adăuga, „vei avea de lucru pînă la adînci bătrîneți". Eu, chiar dacă am fost naiv toată viața și mi-a plăcut să mă autosugestionez cu lucruri frumoase, nu sînt omul care să creadă în povești, pentru că sînt în același timp și destul de pesimist, ca să nu mă laud că sînt realist. Mie însă îmi plăcea cel mai mult dorința sa de a continua lucrul la *Istoria ilustrată*, ceea ce însemna pregătirea și editarea celui de-al doilea volum al acesteia, care urma să cuprindă tematica istorică cu începere de la 1918 încoace. Dar îndată ce primul volum ieșise de sub tipar, l-am prins pe Vitalie Pogolșa copiind cu sîrg imagini din cartea mea și trecîndu-le, desigur, la comanda editorului, într-o altă viitoare carte. Am intrat la Vidrașcu și mi-am exprimat mirarea și indignarea de această faptă tîlhărească. Nu s-a arătat însă deloc atins de supărarea mea legitimă și de încercarea de a-l obrăza; dimpotrivă, mi-a replicat că eu nu sînt proprietarul lucrurilor, ale căror imagini le am în carte. I-am răspuns cu o vorbă mai tare și am plecat. Cartea pe care mizerabilul de Vidrașcu se apucase să o umple cu imagini din volumul meu era o istorie a românilor ceva mai veche, realizată de cîțiva autori din România și coordonată de istoricii clujeni I.-A. Pop și I. Bolovan. Le-am scris imediat celor doi, atenționîndu-i asupra porcăriei făcute de editor. Pop, care pe atunci se afla la Veneția, unde exercita funcțiile de director al Institutului Cultural Român de acolo, mi-a răspuns îndată, regretînd ce se întîmplase și spunîndu-mi că de fapt ei, autorii, nu prea îi dăduseră lui Vidrașcu imagini pentru cartea lor (ba bine că nu, altfel de ce acesta le-ar mai fi furat de la mine?), adăugînd că îl va contacta pe individ să vadă ce s-a întîmplat de fapt. Bolovan nu mi-a răspuns, și nici Pop nu a mai revenit. Vidrașcu mi-a mai telefonat de două-trei ori, încercînd să mă facă să renunț la supărare și să editām împreună volumul doi, promițîndu-mi și o sumă care era o bătaie de joc față de

munca cerută de o astfel de carte. I-am spus clar, ca să nu mai am nici o discuție cu el: „Eu am muncit ca un rob, iar tu te-ai purtat ca un porc". Mă gîndisem un moment să-l dau în judecată, dar unii prieteni mi-au spus că o să pierd vremea și banii degeaba, argument foarte puternic pentru mine, căruia nu-i ajungea nici vreme, și nici bani. M-am lăsat păgubaș, dar sentimentul nedreptății ce mi se făcuse era foarte mare, eram tare necăjit, și nu am putut uita această faptă nedemnă niciodată; nu avusesem de gînd să păzesc cu străşnicie imaginile din cartea mea și nu aşteptam ca cineva, care le-ar fi folosit, să-mi plătească pentru ele, aş fi fost mulțumit dacă editorul măcar mi-ar fi cerut acordul să le preia pentru alte proiecte și nu s-ar fi apucat să mi le fure pe cînd cartea încă nici nu ajunsese în librării.

De primul volum al *Istoriei ilustrate* mai este legat și un alt episod. Primesc, prin aprilie 2009, un telefon de la T. Ctitor, directorul Combinatului poligrafic din Chișinău, unde fusese tipărit acest volum, care îmi solicită, întîlnire. Primind acordul meu, a venit îndată la mine ca să-mi spună că ar vrea să reediteze cartea, care practic se epuizase, propunîndu-mi pe loc și un onorar oarecum acceptabil. Nu aveam cum fi împotrivă. Propunerea îmi convenea de trei ori: o dată că, reedintînd cartea, obțineam posibilitatea să înlătur greșelile strecurate în prima ediție; a doua oară că astfel mai multă lume ar fi putut vedea ce făcusem, iar numele meu ar fi devenit mai cunoscut; și a treia oară că aş fi cîștigat și eu niște bani, de care aveam mare nevoie. I-am încredințat să pregătească formalitățile corespunzătoare, în special contractul – devenisem și eu mai atent la aceste lucruri, după mizeria ce-mi făcuse Vidrașcu. După ce, cu oarecare întîrziere, ajuseserăm la înțelegere, m-am apucat de lucru: am parcurs atent tot volumul, am reparat greșelile din text, am adunat un nou material ilustrativ pentru înlocuirea imaginilor mai puțin reușite și totodată am operat o serie de modificări, introducînd elemente noi, atît la imagini cît și la text, pentru ca noua ediție a cărții să fie vizibil mai bună decît prima. Apoi am lucrat la tipografie cu machetatorul (altul, al tipografiei, un oarecare Alexei, nu vechiul meu colaborator Vitalie, care nu avusese curajul să mă atenționeze asupra faptei urîte a lui Vidrașcu), refăcînd împreună varianta de tipar a lucrării. După ce am terminat, cu multă satisfacție, această muncă, am așteptat

momentul cînd lucrarea trebuia să intre la tipar. Dar timpul trecea și nu se întîmpla nimic. Îi telefonez lui Ctitor și-l întreb ce se întîmplă. El îmi spune că trebuie să coordoneze cu editorul, cu care în principiu s-a înțeles, dar că acesta nu era de găsit. Mai trece iar vreme și iar îi telefonez și el din nou îmi spune ceva, cam din aceeași operă cu gust îndoielnic. A treia oară îmi spune că nu-l poate convinge pe editor. În cele din urmă, am înțeles că nu va face nimic. Nu-mi puteam explica cum se potrivea acest comportament cu dorința arzătoare de la început, cînd alergase la mine, de a edita cartea. A fost și aceasta o dezamăgire, ca multe altele pe care le-am avut în contactele cu oamenii, dar tocmai de aceea nu avea să fie o surpriză, de vreme ce știam atît de bine că neseriozitatea este trăsătura de caracter distinctivă a români-basarabeano-moldoveanului; îmi era necaz mai mult pentru faptul că nu avusesem norocul să reeditez cartea, ca să arate așa cum mi-o doream eu, pentru că țineam cu tot dinadinsul să demonstrez că existau și la Chișinău intenții și abilități de a face lucruri de reală valoare.

* * *

În anul 2009 nu am avut realizări editorale nici numeroase, și nici cine știe ce importante, poate cu excepția unui studiu cu privire la filozofia istoriei în opera lui C. Noica. Acest material a apărut în urma solicitării pe care am primit-o de la institutele de istorie și arheologie din Iași de a participa la realizarea unui volum omagial în onoarea lui Al. Zub, care în acel an avea să împlinească vîrsta de 75 de ani. Prea mult însemna acest mare cărturar ieșean pentru mine, ca să nu fi dat curs acelei invitații. Volumul respectiv a fost scos de Ionel Cândea la Brăila, în momentul în care Academia Română, al cărei membru titular era Zub, aproape că trecuse pe lîngă eveniment și în timp ce un grup de colegi mult mai tineri continau să-i facă mizerii chiar în sînul Institutului său, unde i-a primit și promovat pe toți aceștia. Nu aș fi menționat acest studiu, dacă nu l-aș considera cel mai reușit din cele vreo douăzeci și ceva de articole istorico-filozofice pe care le scrisesem pînă atunci și dacă problemele filozofiei istoriei nu ar fi fost una din preocupările mele științifice și intelectuale cele mai importante. Se numea *Istorie și istoricitate la Constantin Noica* și apărea în volu-

mul „Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub", îngrijit de V. Spinei și Gh. Clivetti. Ulterior însă, de fiecare dată cînd îmi aduceam aminte de acest studiu, a trebuit să regret următoarea apreciere pe care o formulasem chiar de la început: „Din cîte cunoaștem, încă nu există studii critice asupra filozofiei lui Noica..., cei care au scris pînă acum la acest subiect s-au mulțumit să tălmăcească ideile sale, analizîndu-le mai puțin, fără să le supună unui examen critic, așa încît o astfel de operațiune abia urmează să se facă". Al. Zub însuși mi-a atras atenția la faptul că formula nu era corectă. E adevărat că, abstracție făcînd de cîteva scrieri semnate de Al. Paleologu, C. Brădățan, M. Grădinaru ș.a., pînă atunci apăruseră puține studii critice asupra filozofiei noiciene, în sensul tradițional, riguros, al acestui termen, deși despre întreaga sa creație, în special despre lucrările sale de filozofie a culturii și despre literatură, se scrisese destul de mult. Și totuși aprecierea mea era nițel cam teribilistă. În baza acestui studiu, am improvizat cîteva articole mai mici, cu teme aparte, din care două au fost publicate în revistele „Dacia literară" (2009, nr. 4) și „Sud-Est cultural" (2009, nr. 4), iar un al treilea urma să apară în „Xenopoliana" sau în „Anuarul Institutului de istorie «A. D. Xenopol»" (nu știu dacă a mai apărut).

Principala muncă, de fapt aproape toată activitatea mea din acel an a fost legată de pregătirea volumului doi al *Istoriei ilustrate*, care fusese început încă în a doua jumătate a anului precedent. Stricarea definitivă a relației cu Vidrașcu a făcut ca realizarea acestei sarcini să se producă împreună cu Muzeul Brăilei, în persoana lui Ionel Cândea, cu care am stabilit că vom face această lucrare în locul istoriei culturii române, asupra căreia convenisem la început. Dar încă o dată: dincolo de măgăria pe care mi-o făcuse Vidrașcu, furînd materialul ilustrativ din cartea mea pentru a-l plasa în alte cărți editate de el, eu îi rămîneam totuși îndatorat prin faptul că anume lui îi aparținuse inițiativa editării istoriei ilustrate și tocmai datorită lui eu am fost autorul volumului care a ieșit la editura „Litera"; chiar editarea celui de-al doilea volum în altă parte își avea începuturile anume în această inițiativă. Iată o ilustrare perfectă a proverbului „E rău cu rău, dar mai rău fără de rău", a cărui filozofie eu de fapt nu o împărtășesc deloc. Deși lucrul

la volumul doi al *Istoriei ilustrate* pornise, cum am mai spus, îndată după apariția primului volum, adică aproape de sfîrșitul verii anului 2008, totuși la început a mers destul de greu, reducîndu-se în fond la cizelarea textului și colectarea materialului ilustrativ. Multă vreme nu puteam găsi un machetator bun – experiența de lucru la primul volum demonstrase că aceasta era o muncă pe cît de grea, pe atît de complicată și responsabilă, și tocmai de aceea nu putea fi încredințată oricui. De angajarea lui Vitalie nu putea fi vorba, după ce se arătase atît de neserios atunci cînd Vidrașcu îl forțase să pompeze materialul ilustrativ din cartea mea în alte cărți. Tot așa, nu-l puteam lua nici pe cel care lucrase la manuscrisul manualului Mariei, deși se pricepea, fiind pictor de profesie, ca și Vitalie, cunoscînd bine computerul și avînd o anumită experiență editorială – ăsta era prostuț din naștere și foarte puțin educat. Găsisem pe unul la Tipografia Centrală din Chișinău, pe nume Valeriu P., cu care făcusem în 1998 cartea mea despre unirea Basarabiei, dar și acesta se dovedise a fi neserios; verbal, se angajase, dar mă tot purta cu vorba, pînă am renunțat și la el. Așa am ajuns la sfîrșitul anului, iar lucrul propriu-zis, adică așezarea în pagină a textului îmbinat cu materialul ilustrativ, nu începuse. Eram de-a dreptul exasperat, deoarece îmi făcusem încă din anii doctoranturii o regulă de care mă țineam morțiș, și anume ca un obiectiv odată stabilit să fie urmărit concentrat și fără abatere pînă la atingerea lui; această regulă era cu atît mai potrivită în cazul unui proiect atît de ambițios. În plus, aveam o datorie și față de Cândea, căruia îi promisesem că lucrul va merge foarte repede; el mă anunțase încă în august 2008 că angajarea mea prin contract pentru pregătirea volumului doi al *Istoriei ilustrate* se rezolvase. Am început să mă mai interesez pe la unele edituri. La „Arc" am dat de un băietan care mi s-a părut atent și serios, Sergiu Vlas. Lucra de mai mulți ani ca machetator, însă nu făcuse încă lucruri foarte complicate și de așa proporții, cum era *Istoria ilustrată*, dar era dispus să încerce. I-am dat să facă vreo cinci pagini – nu a ieșit rău, deși se vedea că nu avea deprinderi de lucru cu astfel de materiale. Totuși am hotărît să ne apucăm de muncă împreună la modul cel mai serios. I-am dat primul capitol, care era foarte mare și urma să cuprindă cîteva sute de imagini. Cînd mi l-a întors machetat, am rămas con-

trariat: unele imagini nu se desluşeau destul de clar, altele erau prea mari sau prea mici, aşa încît nu se potriveau spaţial cu textul care le viza; în general, imaginile nu erau amplasate acolo unde trebuiau să se afle. Dar cel mai puţin plăcut era faptul că aşezarea imaginilor în text atrăgea deformarea acestuia: apariţia spaţiilor mari între cuvinte, deplasarea unor fragmente de text în alt cadru sau chiar dispariţia lor. M-am înarmat însă cu răbdare, am corectat tot materialul, i l-am întors şi i-am atras atenţia la greşeli, îndemnîndu-l să lucreze mai concentrat. Nici a doua oară nu a făcut aşa cum doream eu: am corectat din nou şi i l-am dat iar să lucreze. Începea să se enerveze, şi chiar mi-a zis că dacă nu-mi place, lui nu-i rămîne decît să renunţe. Eu însă i-am cerut să nu se grăbească, ci să se concentreze şi mai mult, că pînă la urmă o să iasă foarte bine. Nu a ieşit degrabă foarte bine, pentru că băiatul nu era deprins să lucreze multă vreme aplecat cu totul la ceea ce avea de făcut, dar insistenţa mea şi stăruinţa pe care el a trebuit totuşi să o depună aveau să dea roadele dorite. Mi-a fost mult mai greu decît la primul volum, deoarece machetatorul nu avea pregătire artistică, nu avea gust pentru frumos şi armonie, de aceea eu trebuia să lucrez detaliat fiecare pagină. Spre deosebire de Vitalie, el nu putea lucra cu materialul ilustrativ; acesta trebuia să-i fie dat în forma şi de calitatea dorite de autor, iar lui îi rămînea doar sarcina să-l amplaseze acolo unde i se cerea. De aceea am fost nevoit să apelez la serviciile unui specialist în artele plastice. Vorbindu-i doamnei Gheţu de greutăţile pe care le întîmpinam la pregătirea acestui volum, ea m-a sfătuit să-l caut pe pictorul Simion Zamşa, care avea şi o anumită experienţă editorială. Zamşa a acceptat să colaboreze, dar numai împreună cu o pictoriţă, care lucrase mulţi ani la tipografie, unde se specializase anume în pregătirea materialului ilustrativ pentru tipar. S-ar fi apucat, în doi, zicea el, să facă toată machetarea cărţii, dar a pretins o plată exagerată; în situaţia în care la edituri se plătea între 25-50 de lei de pagină, el cerea 100 de lei. Am renunţat la serviciile sale, dar am hotărît să o caut totuşi pe pictoriţa de care îmi vorbise. O chema Svetlana Munteanu şi lucra acum la Facultatea de Arte Plastice a Universităţii Pedagogice din Chişinău. A făcut o impresie bună asupra mea chiar de la prima întîlnire. Nu ştia de pretenţiile lui Zamşa, nu se an-

gaja să facă machetare, dar era de acord să prelucreze imaginile pentru tipar. Cerea 5 lei de imagine, ceea ce la 4-5 imagini de pagină însemna cam 25 de lei, şi asta îmi convenea. Lucrul în paralel, intens, susţinut şi permanent coroborat al celor trei – autor, machetator şi pictor – a început să dea roadele dorite: pe zi ce trecea, lucrul făcut îmi plăcea tot mai mult. Am angajat şi doi corectori buni, Gh. Chiriţă şi M. Belenciuc, care mai lucraseră la cărţile mele. Fusesem foarte încărcat şi atunci cînd lucram la primul volum, dar de astă dată cartea nu se mai făcea la editură, asta însemnînd că funcţiile editurii îmi reveneau; altfel spus, eram solicitat peste măsură: trebuia să-mi fac munca mea de autor, adică să pregătesc textul şi să adun un material ilustrativ deosebit de consistent (care mai trebuia să fie şi de calitate) şi în acelaşi timp aveam de lucrat cu ceilalţi patru. Astăzi, cînd mă gîndesc la vremea aceea, la aproape tot anul 2009, nu-mi vine să cred că am fost în stare să fac faţă de unul singur acelor sarcini. Pe parcurs, mai apăruse o problemă: multe imagini, fiind vorba în special de portrete, de care nu mă puteam lipsi, erau de calitate proastă. Doamna Munteanu m-a convins că nu era altă soluţie de a le face mai bune, decît să fie redesenate, şi m-a sfătuit să apelez la Zamşa. Am început tratativele cu el. Era de acord, dar a insistat ca fiecare desen să fie plătit cu cîte 100 de lei. Doamna Munteanu a căutat să mă linişteasă, spunîndu-mi că nu era scump. Pînă la urmă, am acceptat. Zamşa, împreună cu încă doi pictori, au lucrat repede şi în general bine (unele desene, care mi s-au părut mai puţin reuşite, i le-am întors, cerîndu-i să mai lucreze), aşa că toate imaginile redesenate au fost gata înainte ca lucrarea să fi fost terminată şi astfel am putut să le plasez la timp în manuscris. Rămînea să mai fie făcută şi coperta, împreună cu supracoperta şi cu foaia de titlu; nu lăsasem lucrul acesta la sfîrşit, ci m-am apucat de el încă în iulie. I-am propus lui M. Bacinschi, care ştiam că era foarte bun pentru aşa ceva, şi nu m-a refuzat. Nu a pretins nici bani mulţi. Prin septembrie, cele trei elemente erau gata. Am rămas foarte mulţumit de ceea ce făcuse. La începutul lunii decembrie 2009, cartea era gata. Deşi criza financiară făcea ravagii în România şi domnul Cândea se afla la oarecare strîmtoare din acest punct de vedere, totuşi el a trimis la timp toţi banii ceruţi de cei care au lucrat la carte. La 14 decembrie,

am plecat la Brăila şi am dus discurile cu lucrarea pregătită pentru tipar. Noaptea spre 15 a nins foarte tare, se întroieniseră drimurile de nu mai ştiam cum mă voi întoarce la Chişinău. A doua zi la ora 6 dimineaţa, a venit la hotelul „Traian" Titi, şoferul dlui Cândea, m-a luat şi m-a dus la gara de tren de la Galaţi. Trenul a sosit cu mare întîrziere, am plecat spre Iaşi, ne-am tîrît o jumătate de zi pînă acolo. La Iaşi, am luat masa împreună cu Mihăiţă şi am plecat spre Chişinău, unde am ajuns cu bine seara.

* * *

Volumul doi al istoriei ilustrate, cu titlul *Istoria contemporană ilustrată a românilor*, a apărut în iunie 2010 la tipografia „Monitorului Oficial" din Bucureşti. În iulie, Cândea organizase o lansare la el la muzeu. Era o căldură infernală, multă lume era plecată din oraş, aşa că lansarea a fost foarte modestă, în sensul că au fost puţini spectatori. Nu am rămas nici entuziasmat, şi nici supărat, cu atît mai mult că niciodată nu m-am zbătut să-mi lansez cărţile. Cartea ieşise foarte bine. Avea acelaşi format mare de tip album, 200 mm pe 260 mm, şi un volum de 956 de pagini. Hîrtia era de cea mai bună calitate, iar imaginile, în ansamblu, chiar mai reuşite decît în *Istoria ilustrată* din 2008. Cel mai important era faptul că, spre deosebire de primul volum, cel de-al doilea aproape că nu avea greşeli, adică era, şi din acest punct de vedere, o carte reuşită. Bacinschi realizase o supracopertă deosebit de sugestivă: în partea de jos a copertelor din faţă şi din spate, era plasată o bandă cu şase scene ce reprezentau cîteva ipostaze esenţiale din istoria românilor, dar cel mai interesant era faptul că pe jumătatea superioară a copertei din faţă era reprodus tricolorul găurit, iar în gaura mare a acestuia era amplasată o imagine de la festivitatea aderării României la UE. La fel de inspirată era şi foaia de titlu, făcută tot de el: aceasta avea, în partea de jos, o scenă mult mai amplă de la aceeaşi festivitate, iar sus erau trei imagini complet diferite, ca mesaj, conţinut şi epocă istorică (crucea figurată de manifestanţi legionari pe una din străzile Bucureştiului, Ateneul Român şi un camion foarte mare supraîncărcat cu revoluţionari din Timişoara). Cele două grupuri de materiale ilustrative de pe foaia de titlu erau

separate de denumirea cărţii. Un element forte al volumului îl făceau anexele, care conţineau 25 de hărţi tematice privind principalele perioade ale istoriei contemporane a românilor, astfel că acestea reprezintă prin ele însele o succintă istorie vizuală a României interbelice şi apoi a celor două state româneşti separate de după al Doilea Război Mondial. Iar cît priveşte conţinutul textului lucrării, am căutat, atît cît am putut, să nu repet modalităţile de expunere şi concluziile din sintezele istorice care apăruseră mai devreme. Am analizat pe cont propriu şi am formulat părerile mele asupra unor teme complicate, ca de ex. destinul Marii Uniri din 1918, regimul antonescian, în general, inclusiv relaţia lui Ion Antonescu cu Basarabia şi Transnistria, chestiunea evreiască, sovietizarea României şi rolul diferitor factori, în special interni, în acest proces, caracterul dictaturii lui Ceauşescu, semnificaţia istorică a creării RSSM, profilul moral al vieţii politice din România după 1989, specificul evoluţiei istorice a Republicii Moldova după proclamarea independenţei, trăsăturile esenţiale ale culturii române la începutul mileniului trei ş.a. Pe scurt, trebuie să spun, fără falsă modestie, că am scos o carte nu doar foarte reuşită sub aspect editorial-poligrafic, ci pur şi simplu o lucrare pe care şi-ar dori-o oricare alt istoric. Destinul ei posteditorial a fost, în orice caz, pe parcursul primei jumătăţi de an de la ieşirea de sub tipar, cam acelaşi pe care l-au avut şi celelalte cărţi ale mele, adică a fost tratată cu tăcere, cu evitarea oricăror referinţe. În timp ce cîţiva istorici chişinăueni au făcut o prezentare elogioasă volumului colectiv coordonat de I.-A. Pop. şi I. Bolovan, apărut în 2009 la „Litera" (reeditat, de fapt, doar că de astă dată ilustrat), în care fuseseră pompate imagini din primul meu volum de istorie ilustrată, despre cartea mea nu s-a găsit printre istoricii basarabeni nimeni să spună ceva, măcar de rău, dacă nu şi de bine. Nu este uşor să înţelegi, la ce era nevoie ca cei cîţiva istorici din Chişinău să laude cartea colegilor din România, care nu prea avea nevoie de această laudă, de vreme ce despre ea vorbiseră alţii mult mai devreme şi mult mai bine, la primele ei ediţii, în schimb să evite a vorbi despre o carte, în general de acelaşi gen, făcută pentru prima dată de un basarabean. E adevărat că am avut cîteva reacţii pozitive, dar nu de la Chişinău; îndată după apariţia cărţii, de la Iaşi mi-au te-

lefonat Zub şi Spinei, ca să mă felicite pentru faptul că reuşisem să fac o astfel de treabă. Totuşi, nu cred că tăcerea colegilor mei chişinăueni faţă de această carte s-ar explica doar prin receptarea ei rezervată sau prin respingere. E în afara oricăror îndoieli că dacă mediul nostru ştiinţific şi intelectual ar fi altul, adică dacă ar fi mai evoluat, reacţiile la astfel de fenomene culturale nu ar fi lipsit.

Dacă sînt totuşi încercat uneori de un sentiment de insatisfacţie faţă de *Istoria contemporană ilustrată a românilor*, acesta se referă mai ales la faptul că unele evenimente şi persoane sînt prezentate mai mult, nu neapărat şi mai bine, decît altele. Aş fi vrut, de ex., ca situaţia Basarabiei în cadrul regatului român să fi fost caracterizată mai concret, după cum criza generală a României şi a Republicii Moldova după 1990 solicită explicaţii mai profunde, iarăşi pe bază de date sigure şi convingătoare. Din cauza că selectarea materialului ilustrativ nu s-a făcut suficient de motivat, unele personalităţi politice sau anumite creaţii artistice au beneficiat de o atenţie sporită, poate chiar exagerată, pe cînd altele au fost prezentate în treacăt sau, încă mai rău, au fost uitate. Exemple la întîmplare: referinţele la pictura lui Andrei Sîrbu ocupă aproape două pagini, pe cînd despre creaţia lui Dimitrie Peicev aproape că nu se spune nimic; în cazul lui Anatol Ciocanu, nu este menţionat nici măcar numele său (portretul lui se află, totuşi, într-un grup de scriitori), pe cînd Vl. Beşleagă, pe care eu nu-l cred foarte talentat, se întîlneşte de cîteva ori, în text şi în imagini; pot fi văzute şi chipurile altor condeieri minori, ca C. Cheianu, V. Butnaru, N. Negru, M. Poiată, A. Bantoş, pe cînd Gh. Blănaru, faţă de care am avut întotdeauna o simpatie deosebită, nu se găseşte (nu este un mare poet, dar lipsa lui în cartea în care sînt prezenţi atîţia care nu s-au arătat a fi deosebit de înzestraţi este o greşeală şi o nedreptate). Selectarea pe alocuri nemotivată a personalităţilor, inclusiv felul cum sînt prezentate portretele acestora, este, în parte, efectul grabei cu care s-a făcut cartea. Dar numai într-o anumită măsură, pentru că mai există şi o altă explicaţie, una pur subiectivă: vorba e că, fie din zăpăceală, fie dintr-o anumită rigiditate şi chiar exclusivitate a caracterului sau poate din alte motive la fel de personale, toată viaţa am fost blestemat să nu fiu destul de atent cu oamenii apropiaţi sufleteşte de mine şi, dimpotrivă, să-i apropii şi să le fac mult bine unora care nu mă simpatizau sau chiar mă dispreţuiau. Pot să numesc zeci de oameni cărora le-am făcut mult bine şi care mi-au răspuns, parcă răzbunîndu-se pentru asta, cu mult rău. Şi dimpotrivă, au fost şi mai sînt unii oameni care m-au simpatizat cu sinceritate, mi-au dorit binele şi s-au bucurat din tot sufletul de succesele mele, în timp ce eu nu am fost atent cu ei, m-am ţinut deoparte de ei, ferindu-mă să le arăt stima şi dragostea mea, ca şi cum o astfel de atitudine ar fi putut să-mi dăuneze cu ceva. Dar, trecînd peste toate observaţiile acestea, trebuie reţinut un lucru poate încă mai important şi anume că nu există o carte de istorie care ar putea satisface toate gusturile şi toate simpatiile.

Spre sfîrşitul anului 2010, mi-a apărut o carte nouă, numită *În căutarea originii numelui Basarabia*. Acest eveniment, care a fost o surpriză nu doar pentru cei care ştiu cu ce m-am ocupat eu ca istoric, ci chiar şi pentru mine, s-a produs după cum urmează. După ce i-am predat lui Cândea volumul doi al istoriei ilustrate, trebuia să mă angajez să fac altceva, de vreme ce aveam contract de colaborare cu el. Chiar atunci cînd i-am predat volumul, în decembrie 2009, am convenit că voi scrie o sinteză de istorie a Basarabiei. Mă gîndeam de mai multă vreme să scriu o astfel de carte, deoarece se simte acut lipsa ei. De la cele două sinteze ale lui Ion Nistor şi Al. Boldur, din anii '20-'30, care încă atunci aveau serioase lacune, fiecare în felul ei (cea dintîi fiind prea sumară şi foarte părtinitoare, iar cealaltă căutase să fie mai degrabă o monografie, fără să reuşească însă) nu s-a mai apucat nimeni să facă o sinteză de istorie a Basarabiei. Culegerea de studii cu acest titlu, editată în 1994 sub coordonarea prof. Ioan Scurtu (şi reeditată apoi de cîteva ori), nici pe departe nu răspunde exigenţelor faţă de o astfel de carte. În plus, pe lîngă că este şi ea destul de tendenţioasă, mai fiind şi limitată practic la perioada de după 1812, are şi o serie de alte scăderi esenţiale, de ex. are o structură disproporţionată (jumătate din volum cuprinde perioada interbelică), apoi este foarte aproximativă relativ la vremea în care Basarabia a făcut parte din Imperiul ţarist şi din URSS. (Prin 1992, intrînd în biroul lui Scurtu de la Arhivele Statului din Bucureşti, unde domnia sa era pe atunci director, mi-a arătat manuscrisul viitoarei cărţi, scris de colaboratorii săi de la Cate-

dra de Istorie a românilor de la Universitatea de Stat, al cărei şef era tot el. După ce am aruncat ochii peste manuscris, i-am sugerat că ar fi fost foarte bine ca la scrierea istoriei Basarabiei să fie atraşi şi istorici basarabeni. Se pare că, formal, fusese de acord cu mine, dar în fapt nu s-a sinchisit de părerea mea. De altfel, atitudinea lui Scurtu nu era o excepţie pentru istoricii din România; în anii 2002/3 aveau să apară vol. VII şi VIII ale *Istoriei românilor* sub egida Academiei Române, în care un anumit loc ocupa istoria Basarabiei interbelice, fără însă ca la scrierea textelor respective să fi participat vreun istoric basarabean, ca şi la celelalte volume, din aceeaşi serie.) În prima jumătate de an, aproape că nu am scris deloc, aşteptînd apariţia volumului doi al *Istoriei ilustrate*, cînd trebuia să stabilesc, împreună cu dl Cândea, cu ce urma să mă ocup în continuare. Înainte să ştiu care ar fi putut fi atitudinea sa faţă de intenţia mea de a mă apuca de o istorie a Basarabiei, mă vedeam absorbit tot mai mult de această idee, de aceea, ca să nu mor de urît, mai citeam ba una, ba alta referitor la acest subiect, gîndindu-mă mai ales la momentele-cheie ale trecutului Moldovei de Răsărit. Reflectînd asupra chestiunii cu ce ar trebui să înceapă istoria Basarabiei, am ajuns la concluzia că startul trebuia să-l dea numele Basarabia, precum şi teritoriul care a purtat în trecut acest nume. Altfel spus, trebuia cercetată originea numelui Basarabia şi, în paralel, examinată problema statutului politic şi administrativ al teritoriului cu numele respectiv. Ştiam foarte bine, chiar dacă nu eram specialist în istoria medievală, că părerea dominantă în istoriografia română, după care numele Basarabia ar fi provenit de la dinastia domnilor Basarabi din Ţara Românească, era departe de a fi convingătoare. Dar lucrul acesta trebuia demonstrat, şi asta nu era decît o parte, nici măcar nu cea mai importantă, a ceea ce aveam de făcut: urma să găsesc originea cea adevărată a numelui sau, în orice caz, să formulez o opinie în acest sens, una care, prin demonstraţia ce urma să o fac, s-ar fi putut impune ca un punct de vedere demn de toată atenţia specialiştilor. După ce Cândea a aprobat dorinţa mea de a scrie o istorie a Basarabiei, am început să studiez sistematic literatura şi izvoarele care mi se părea că aveau legătură directă cu tema ce mă pasiona. La început a fost ceva mai greu, deoarece nu aveam pregătirea necesară pentru a mă putea descurca în toate problemele, pe alocuri destul de încurcate, ale istoriei medievale timpurii a spaţiului românesc, în special ale celor cîteva secole de pînă la întemeierea statului, care mă interesa în mod deosebit. Dar, treptat, intrînd în hăţişul acestor probleme, citind literatură tot mai multă şi mai variată, am însuşit elementele de bază ale istoriei medievale timpurii a românilor şi a teritoriilor învecinate, ca şi datele esenţiale referitoare la popoarele cu care românii s-au aflat în contact în acea vreme. Trecînd, după această etapă de pregătire, la scris, am realizat cîteva studii pe care le-am trimis, începînd chiar din anul 2009 şi pe parcursul anului următor, la revistele „Istros", „Analele Brăilei", „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol" din Iaşi, „Historical yearbook", „Revista de istorie a Moldovei". Din motive pe care nu le cunosc, alte două materiale, care fuseseră încredinţate revistelor „Studii şi materiale de istorie medie" şi „Revista istorică" din Bucureşti, nu au mai apărut. Că un alt material de acelaşi gen nu a mai fost publicat de „Revista de istorie a Moldovei" din Chişinău, nu mă miră deloc, de vreme ce am atît de bună ştiinţă despre „sănătoasa simţire românească" a unor istorici şi patrioţi din Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe moldoveneşti. Primele din aceste materiale nu erau totuşi studii suficient de bine documentate, ci mai degrabă nişte exerciţii în cercetarea temei mai ample care mă interesa, cea privind originea numelui Basarabia. Ulterior, ele au fost modificate substanţial, în baza unei informaţii istorice mai consistente. Am trimis două materiale lui Spinei, un foarte bun cunoscător al Evului Mediu timpuriu românesc, pentru a afla părerea lui despre iniţiativa aceasta a mea, dar nu mi-a răspuns. Această atitudine nu era o surpriză, şi nu din cauza că Spinei nu ar fi fost omul care să se poată reorienta din mers spre o altă părere, ci, aşa cum aveam să constat pe exemplul reacţiei deplasate a lui Neagu Djuvara, pentru că nu era de aşteptat ca vechiul punct de vedere asupra originii numelui Basarabia, încetăţenit atît de temeinic în istoriografia românească, să poată fi repudiat dintr-odată de foarte multă lume. Un exemplu foarte instructiv: acceptînd să-mi publice în 2010 un material în această chestiune (*Un bref regard sur la ville de Chilia au debut du XV siècle au suget du nome de Bessarabie*), redacţia revistei „Historical yearbook" a găsit de cuviinţă ca acesta să fie precedat de un articol semnat de

Ș. Papacostea și intitulat *Bessarabia - a country name*, care nu aducea absolut nimic nou, ci pur și simplu repeta vechiul punct de vedere oficial asupra acestui subiect. Deși, ca articole, materialele trimise de mine la reviste conțineau unele lucruri comune, totuși fiecare era un studiu de sine stătător, avînd propriul său obiectiv de cercetare, ceea ce mi-a dat posibilitatea să le întrunesc într-o singură lucrare, pentru care în toamna lui 2010, cînd aceasta încă nu era finisată, am început să caut un editor. Pentru scrierea acestei lucrări am cercetat tot ce mi-a fost la îndemînă, acumulînd o informație istorică pe cît de bogată, pe atît de variată: am apelat la studii istorice în treisprezece sau paisprezece limbi europene, am folosit pe larg surse în greacă, latină și slavă veche. Necunoașterea limbii grecești și foarte slaba mea familiarizare cu latina și vechea slavă au constituit un obstacol serios în acumularea datelor de care am avut nevoie. Aceeași dificultate am avut și cu limba germană, pe care nu o cunosc deloc. În legătură cu aceste greutăți, am făcut o descoperire neplăcută, care a devenit un nou prilej de nemulțumire față de mediul intelectual și științific de la Chișinău. Aveam nevoie să mi se traducă niște bucăți de text din unele cronici medievale polone (J. Dlugosz, M. Cromer, M. Bielski, S. Sarnicius), scrise în latină, precum și alte cîteva pagini din scrierile cu grafie gotică ale unor istorici germani din secolul al XVIII-lea, ca Sommersberg, Thunmann, Gebhardi, Sulzer. Am căutat multă vreme traducători din cele două limbi, am vorbit cu unul, cu altul, care pe la universitățile unde lucrează se consideră specialiști în limbile respective: parcă se apucau să facă, dar mai pe urmă fie că renunțau, fie că nu mai erau de găsit. În cele din urmă, cu mare greu am dat de un profesor de germană la ULIM și de o profesoară de latină la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă". Am dat fiecăruia din ei cîte 5-6 pagini și am așteptat zadarnic o jumătate de an: nu au făcut nimic - s-au tot scuzat, au tot promis că vor face, dar așa și nu au mai tradus. Am căutat pe la edituri, știind că acestea fac traduceri, dar iarăși zadarnic. Întrebîndu-l pe Eugen Lungu de la „Arc", mi-a spus că în Chișinău nu pot fi găsiți astfel de traducători, că trebuie să caut la Iași. Pe la mijlocul lunii noiembrie, lucrarea a fost gata, dar editor nu aveam: am discutat cu cîțiva editori din România, dar nu am reușit să conving pe nimeni. Numai Cândea

nu m-a refuzat, dar el nu avea bani în acel moment. De fapt, nici nu aș mai fi vrut să-l deranjez, după ce îmi făcuse atîtea servicii prietenești. De aceea, neavînd nici o garanție că lucrarea, așa cum o realizasem eu, adică tot manuscrisul, împreună cu anexele color, ar fi putut să apară foarte curînd, m-am gîndit că deocamdată ar fi bine să fac o carte mai mică, mai simplă, fără materiale ce ar fi cerut mari cheltuieli editoriale, pe care să o scot la una din editurile mici, a căror producție este mult mai ieftină.

Cartea gîndită astfel a apărut la începutul lunii decembrie 2010 la editura „Labirint" a scriitorului Gh. Cutasevici. Textul acestei cărți este o variantă prescurtată și simplificată a lucrării integrale: ea are o structură diferită de cea a manuscrisului inițial, cuprinde doar două capitole din patru, este eliminat tot aparatul științific, foarte încărcat, al primei variante a cărții, împreună cu prefața, introducerea, încheierea și anexele. Sînt adăugate, la sfîrșit, două materiale mici. În unul din ele sînt descrise metamorfozele prin care a trecut conținutul geografic al horonomului Basarabia cu începere din 1812, odată cu statutul politic și administrativ al acestui teritoriu, iar altul, reprodus ca anexă, este un studiu științific privind viziunea lui Dimitrie Cantemir asupra Basarabiei și a basarabenilor din perioada anterioară întemeierii Moldovei. Ceea ce îi lipsește acestei cărți sînt cîteva cuvinte lămuritoare, care ar fi trebuit să motiveze necesitatea editării ei. Dar pentru mine, ca autor, mai supărătoare sînt alte două neajunsuri ale cărții, unul ținînd de calitatea execuției tehnice și altul de valoarea informației documentare; cel dintîi a făcut să apară cîteva confuzii în text (p. 180-183), iar cel de-al doilea vizează faptul că pînă la momentul editării ei, la sfîrșitul anului 2010, autorul nu reușise să studieze direct cele mai importante cronici polone referitoare la evenimentele din anii 1259/60, mai cu seamă cele cuprinse în volumele II-III din *Monumenta Poloniae Historica*, surse care amendează întru cîtva relatările și analizele anterioare sugerate de așa-zisa cronică anonimă de la Gniesen. Totuși editarea acelei lucrări, sumare și pe alocuri încă insuficient de închegate și documentate, s-a dovedit a fi o acțiune reușită, dovadă fiind faptul că tirajul cărții s-a epuizat în mai puțin de un an și ea ajunsese să fie discutată oarecum aprins printre istorici, chiar dacă mulți din

ei, poate cei mai mulți, nu considerau că ar fi fost o realizare foarte serioasă. Din fericire, aveam să constat mai pe urmă, dar nu foarte tîrziu, că inițiativa mea era salutată și susținută de unii dintre cei mai de seamă istorici români. Astfel, acad. Florin Constantiniu, care se specializase cîndva în istoria medievală, publica în revista „Clipa (Magazinul actualității culturale românești)", numărul din decemrie 2011, materialul intitulat *O nouă ipoteză despre numele Basarabiei*, reluat la 23.03, 2012 de revista „Artemis", în care, dincolo de cuvintele laudative în adresa mea, consemna, între altele: „...ipoteza lui Ion Țurcanu mi se pare plauzibilă. Ea are avantajul că, spre deosebire de cea anterioară, dispune de mai multe date pentru a fi susținută. Rolul cumanilor la începuturile societății medievale românești a fost pus în lumină și de Iorga însuși, care, în ultima sa mare sinteză de istorie a românilor a intitulat un capitol *Simbioza româno-cumană*... Ipoteza lui Ion Țurcanu va stîrni – e de sperat – discuții între specialiști și, indiferent de soarta ei, va contribui cu certitudine la progresul cunoștințelor noastre despre începuturile Moldovei și Țării Românești ca state medievale". Pe alocuri, reputatul savant polemiza cu autorul cărții, ceea ce arată că articolul său nu urmărea doar să-l flateze pe acesta, ci, întîi de toate, să atragă atenția publicului cititor și a specialiștilor la faptul apariției unei cărți care tratează cu totul altfel problema originii numelui Basarabia și care merită să fie luată în serios. Între altele, el își exprima nedumerirea că vechii cărturari moldoveni Gr. Ureche și Miron Costin, cunoscători ai cronicilor polone, nu semnalează numele de Basarabia așa cum am făcut-o eu. Observația este cît se poate de corectă. La acest fapt aveam să atrăg atenția și eu, într-o notă din monografia *Descrierea Basarabiei* (p. 70), care avea să apară în anul următor. Situația reală în care se aflau cei doi cărturari era însă de așa natură că ei nu aveau cum să acorde atenție numelui de Basarabia în sensul vizat de mine: întîi, pentru că nu cunoșteau originea acestui nume, nefiind interesați de istoria cumanilor, și, în al doilea rînd, că de vreme ce erau de acord (cel puțin, Miron Costin) că uneori Muntenia mai era numită și Basarabia (după el, nejustificat totuși), trebuiau să recunoască existența unei legături dintre cele două teritorii care aveau aceeași denumire, iar asta ar fi însemnat, în ultimă instanță, să accepte ideea că Țara Românească

stăpînise cîndva sudul teritoriului dintre Prut și Nistru, ceea ce, așa cum am arătat în carte, ei nu puteau admite. De asemenea, distinsul istoric susținea că mențiunea mea referitoare la Andronic I Comnenul, din care ar reieși că pe atunci (sec. XII) românii se aflau la nord de Dunăre, nu este corectă, deoarece conform traducerii lui George Murnu (mare cărturar, traducătorul în română a lui Homer) a pasajului respectiv din autorul bizantin Choniates, Andronic nu ar fi fost prins la nord de Dunăre, la hotarul Galiției, ci de către vlahii sud-dunăreni. În realitate însă relatarea lui Choniates este confirmată și de un alt istoric bizantin, Kinnamos, care spune clar (cartea a V-a, §§10-11) că Andronic a fost adăpostit de către Iaroslav, cneazul Haliciului. Același lucru susțin și cronicile vechi rusești Ipatievskaia și Voskresenskaia. Deci, din două una: ori textul lui Choniates este confuz în acest loc, ori Murnu nu l-a înțeles, de unde rezultă clar că tălmăcirea sa trebuie ignorată. Cu totul altceva e dacă este avută în vedere aici prima fugă a lui Andronic, cea dinainte de 1165 (dacă o fi fost așa ceva), sau cea din 1185, pe cînd era împărat, care însă nu au nici o legătură cu Haliciul și cu românii din nordul Dunării.

Aprecierea favorabilă făcută de Fl. Constantiniu cărții mele și autorului ei a provocat o reacție negativă, aș zice, violentă chiar, din partea lui Neagu Djuvara, un fel de guru în discursul istoriografic român actual, dar numai în cel de mahala, nu în cel cu adevărat științific, pentru că, la drept vorbind, ca istoric s-a manifestat tîrziu și aproape numai cu lucrări compilative, deci nu are nici un merit științific în sensul propriu al acestui cuvînt. Invectiva sa a fost publicată în revista „Magazin istoric" din iulie 2012. Ea se baza doar pe cîteva referiri lapidare ale lui Constantiniu la conținutul cărții mele și la ideea ei de fond. Neînduratorul meu critic recunoștea că nu văzuse cartea, dar asta nu l-a reținut să se dea cu părerea. Concluzia mea că numele de Basarabia nu a putut să apară de la o stăpînire mitică a domnilor munteni în sudul spațiului pruto-nistrean, și că această denumire era de fapt de origine cumană, era calificată de Djuvara drept „cel puțin «extraordinară»", „năstrușnică", „aberantă". Căutînd să mă combată, el reproduse un arhicunoscut titlu domnesc al lui Mircea cel Bătrîn, în care elementul principal chemat să demonstreze stăpînrea mun-

teană în teritoriul menționat ar fi, după părerea lui (de fapt, reluată de la alții, deci destul de răsuflată), expresia „stăpînind și domnind... către părțile tătărești". Or, chiar și unui om fără pregătire istorică îi este clar că această expresie nu spune de fapt nimic. Specialiștii care s-au ocupat de această problemă nu au putut să ajungă la un numitor comun relativ la ce trebuie înțeles prin sintagma „părțile tătărești". În micul său text, Constantiniu observa: „titulatura lui Mircea cel Bătrân nu «strălucește» prin precizie!". Trufașul meu critic recunoștea că alte surse care ar demonstra stăpînirea munteană în sudul Basarabiei nu există. Iar titulatura domnească, dincolo de faptul că nu conține nici un fapt concret, nici o referire la teritorul sud-basarabean, de ex. menționarea orașului Chilia, care în sec. XIV-XV era foarte cunoscut, nu poate fi considerată adevărată sursă, pentru că de fapt este o formulă protocolară stereotipă, al cărei obiectiv nu este consemnarea realităților istorice, ci supralicitarea autorității domnitorului. Deci citarea și comentarea cu emfază a acestei „mărturii" de către Djuvara, care habar nu are de dezbaterile îndelungate și sterile din istoriografie asupra subiectului respectiv, a demonstrat că de fapt el nu se afla în temă. Necunoașterea temei, împreună cu invincibila sa autosuficiență, au imprimat atitudinii sale față de mine și față de părerea mea un ton grosolan și ireconciliant. Dacă istoricul de mare calibru, care a fost Fl. Constantiniu, își exprima „dorința ca stimulativa ipoteză a colegului de la Chișinău să prilejuiască o dezbatere fructuoasă în istoriografia română", îngîmfatul venerabil Djuvara, dimpotrivă, dintr-o pornire căreia este greu să-i găsești o explicație rezonabilă, decreta, fără drept de apel: „Pentru mine, e de prisos orice dezbatere. Hotărîrea, categoric negativă, trebuie să fie de acum, așa cum se spune în justiție, «definitivă și irevocabilă». Nu văd ce dezbatere ar putea fi între istoricii români asupra unei teorii atît de aberante". Vedem așadar că, inconștient sau cu bună știință, el și-a asumat sarcina de instrument al filtrării cunoștințelor, adică de a lăsa să ajungă la public doar ceea ce este admis oficial sau de un grup de interesați să admită doar un anume punct de vedere, funcție cunoscută tradițional în mediul nostru cu numele de cenzură. Din păcate, trufia și grosolănia bătrînului poliscriptor, care de fapt nu au o acoperire serioasă în meritele sale în

știința istorică, nu au ferit textul său destul de modest ca volum de o serie întreagă de gafe monumentale, între care afirmații de genul cum că românii ar fi fost menționați în cronicile polone din sec. XIV, că teritoriul Cumaniei era identic cu acela al viitoarei Țări Românești, că la Cantemir „partea de la vest de Nistru a Bugeacului e numită și Basarabia", de unde ar rezulta că Bugeacul era mai mare decît Basarabia și se extindea în afara acesteia, că în partea sudică a Moldovei de dinaintea invaziei mongole români aproape că nu se aflau etc. După ce am luat act de această critică necompetentă și răuvoitoare, am scris o replică pe care am trimis-o revistei „Magazin istoric". Dorin Matei, redactorul-șef al revistei, s-a angajat imediat să o publice, ceea ce oarecum m-a surprins, deoarece știam că, pentru activismul său intelectual la o vîrstă matusalemică, Djuvara era un răsfățat al presei bucureștene alimentată din senzațional, din care motiv mă așteptam ca răspunsul meu să fie lăsat fără atenție. Replica a apărut în numărul din februarie 2013 al revistei și avea o ținută bine îngrijită. Redactorii au înviorat întregul material cu imagini – personalități și hărți – menționate în text. Am trimis textul mai multor istorici și unor editori. De la Paris, Matei Cazacu îmi mulțumea pentru replica dată celui pe care îl numea „prea puțin «venerabilul» domn Neagu Djuvara, istoric improvizat" (eu, avînd în vedere vîrsta foarte înaintată a înfumuratului și răutăciosului meu crtitic, am folosit de cîteva ori în text calificativul „venerabil", în sens ironc, desigur). De la Iași, mi-a telefonat Al. Zub, exprimîndu-și și el dezacordul cu Djuvara, zicînd că de vină este presa, care l-a alintat. În sinea mea, eu ziceam că nu presa era de vină, ci specialiștii, de astă dată istoricii medieviști, care nu au avut curajul să atenționeze presa să nu promoveze pseudovalori într-un domeniu foarte gingaș al științei, care este istoria.

Editarea cărții *În căutarea originii numelui Basarabia* și a cîtorva studii la această temă au constituit primii pași în încercarea de a pune în discuție chestiunea privind faptul de unde a putut sa apară denumirea respectivă. Urma ca efortul să fie amplificat, astfel ca să pot realiza o lucrare mai amplă, fondată pe o documentare cît mai consistentă cu putință. Puțin mai în urmă spuneam că dorința mea din ultimii ani de a elabora o sinteză proprie a istoriei Basarabiei m-a pus în fața chestiu-

nii privind originea acestui nume, întrucît cercetarea unui anumit lucru ori a unui fenomen impune sarcina elucidării prealabile a naturii și contextului istoric al apariției numelor care desemnează aceste lucruri. În această privință, istoriografia se afla, în primul deceniu al secolului al XXI-lea, în situația semnalată de Al. Boldur șaptezeci de ani mai devreme: acum ca și atunci, cercetarea istoriei Basarabiei trebuia să înceapă de la originea numelui acestui teritoriu, dar pe parcursul celor șapte decenii știința nu a aflat nimic nou despre acest subiect. Găsirea răspunsului privind chestiunea respectivă era extrem de dificilă nu numai din cauza complexității de ordin științific a fenomenului, fiind vorba în special de sărăcia izvoarelor istorice și de tradiția istoriografică, dar și pentru că orice tentativă de a căuta un nou răspuns la această întrebare, deosebit esențial de punctul de vedere ce domina pînă atunci, putea fi interpretată, așa cum demonstrează atitudinea neserioasă a lui Neagu Djuvara, ca o revizuire a unei idei de bază a vechii istoriografii naționale românești, și anume a tezei referitoare la unitatea în timp și spațiu a poporului român. Încă prin eforturile foarte stăruitoare ale lui B. P. Hasdeu se afirmase părerea cum că partea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru ar fi fost stăpînită o vreme de domnii munteni din dinastia Basarabilor, de unde ar fi rezultat și numele acestui teritoriu. De atunci și pînă acum punctul acesta de vedere a rămas cvasiunanim în istoriografie, și nu numai în cea românească. Deși pe parcursul acestei lungi perioade avea să se vadă foarte clar că nu există nici o dovadă sigură care să-l fi putut acredita, totuși el a peregrinat, ca un fapt peremptoriu, dintr-o scriere istorică în alta și dintr-un veac în altul.

Constatînd această realitate, m-am văzut îndemnat să mă apuc de treabă pornind de la cercetarea chestiunii privind originea numelui respectiv, mai precis, a toponimului sau horonimului numit Basarabia. Primul lucru pe care l-am stabilit cu precizie a fost faptul că părerea tradițională despre legătura acestui nume cu domnii munteni este lipsită de orice temei. A doua concluzie rezulta din unele scrieri istorice de prestigiu din secolul al XVIII-lea, inclusiv din cîteva lucrări cu caracter istoric ale lui Dimitrie Cantemir, după care cu mult pînă la întemeierea statelor medievale românești populația care locuia la răsărit de Prut, „în cîmpii Basarabiei", cum zice el în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, se numea basarabeni, care în timpul invaziei tătaro-mongole a emigrat spre Oltenia, de unde a apărut și numele dinastiei Basarabilor: „...precum acel nărod băsărăbăsc, sculîndu-să de pe cîmpii Bassarabiii, să să fie tras spre pădurile Oltului și acolo de ciia să fie rămas locași; de la carii și astădzi familia băsărăbeștilor în Țara Românească să trage, luînd adecă stăpînitoriul sau banul lor de atuncea nume de pe numele nărodului, din care familie și domni vestiți au ieșit în Țara Muntenească". Cantemir se referă în special la Leunclavius și Cureus, istorici germani din secolul al XVI-lea, dar se vede că această informație era relativ cunoscută în veacul său, de vreme ce, în mare, ideea respectivă poate fi urmărită și în operele lui Sommersberg, Thunmann, Sulzer și ale altor istorici de seamă din secolul al XVIII-lea. A treia constatare, de fapt cea mai importantă, a fost să aflu că în anumite cronici polone, cu începere din secolul al XIII-lea și pînă în secolul al XVII-lea, se întîlnește, exprimată variat, adică mai mult sau mai puțin explicit, ideea că populația care locuia la sud de Polonia și la est de Carpați se numea basarabeni; unele din aceste surse sugerează că partea estică a Moldovei se numea Basarabia, concluzie ce-și găsește confirmarea, e adevărat că nu destul de explicit, și în scrierile istorice ale lui Cantemir, inclusiv în *Descrierea Moldovei*.

* * *

Așa cum am mai spus, faptul că publicarea întregii cercetări, care era o lucrare destul de complicată, nu părea să fie posibilă într-un viitor foarte apropiat m-a făcut să adun o parte a acestor materiale într-o carte avînd un volum restrîns, pe care aveam să o editez la sfîrșitul acelui an, numind-o *În căutarea originii numelui Basarabia.* Întreaga lucrare, cu titlul *Descrierea Basarabiei*, fondată pe o amplă informație documentară și istoriografică, avea să vadă lumina tiparului în 2011, deci mai repede decît mă așteptam eu, la editura „Cartier" din Chișinău. Era prima dată cînd scoteam o carte la această editură – o tentativă întreprinsă vreo zece ani în urmă nu avusese succes. La drept vorbind, aveam alte două alternative: încă pe la sfîrșitul lui 2010 obținusem promisiuni ferme în această privință din partea a două edituri, una din România și alta din Moldova, dar

acestea nu aveau autoritatea de care se bucura pe piața cărții editura „Cartier" și mai ales nu dispuneau de abilitatea profesională de care se învrednicise aceasta de-a lungul unei frumoase cariere de lucru cu cartea. Nu eram deloc sigur că Gheorghe Erizanu, patronul editurii, va accepta editarea unei monografii științifice, destul de plicticoase, supraîncărcate cu tot soiul de păreri și dezbateri asupra unor subiecte de îngust interes profesional, cu numeroase note și observații istoriografice, cu multe hărți etc., cîtă vreme astfel de cărți nu pot pretinde a fi bestsellere. Cu toate acestea, minunea avea să se producă. Întîmplarea făcea că Erizanu era pe atunci moderatorul unei emisiuni despre cărți la televiziunea „Publika" din Chișinău. Chiar la începutul anului 2011 a fost prezentată, în cadrul acestei emsiuni, cartea mea *Istoria contemporană ilustrată a românilor* și, fugitiv, lucrarea mai mică ce apăruse de curînd *În căutarea originii numelui Basarabia*. Am profitat de acest moment, propunîndu-i editarea lucrării *Descrierea Basarabiei*. La început nu a fost prea încîntat, dar pînă la urmă avea să fie de acord. Pe la mijlocul lui februarie i-am dus manuscrisul, spre sfîrșitul lunii l-a acceptat și astfel avea să înceapă lucrul în comun asupra acestei cărți. Aveam să constat mai tîrziu, în momentele cînd lucram cu redactorii la editură, că Erizanu chiar citise cîte ceva din ea, cunoștea esența demersului științific al cărții, fapt ce se întîmplă foarte rar cu editorii.

Ceea ce cred eu că face întîi de toate meritul acestei cărți este folosirea unei informații istorice consistente, acumulată atît din surse mai mult sau mai puțin cunoscute, cît și dintr-o literatură istorică foarte variată, apărută în zone istorico-geografice și lingvistice la fel de diferite. Nu pot să nu observ, chiar dacă mă paște pericolul de a fi suspectat de prea mult orgoliu, că nu mai există o altă carte despre istoria Basarabiei, cel puțin cu privire la epoca medievală, care să aibă un text cu o informație la fel de densă. În mod sigur, în nici o altă scriere de același gen și la aceeași temă nu s-a apelat atît de mult și în paralel la sursele bizantine, latine și slave vechi, datele cărora sînt completate, acolo unde a fost posibil, cu rezultatele corespunzătoare ale cercetărilor arheologice, realizate în spațiul est-prutean. De asemenea, pentru prima dată în istoriografia Basarabiei sînt folosite

pe larg materialele cartografice în scopul cercetării a două fenomene: profilul și coordonatele, de-a lungul timpului, ale teritoriului ce purta acest nume și originea numelui. Nucleul lucrării îl constituie capitolul III, intitulat *În căutarea originii numelui Basarabia*. La realizarea lui atenția autorului s-a concentrat mai cu seamă asupra studierii comparate a acelor cronici polone din secolele XIII-XV, parțial și de mai tîrziu, care susțin ideea existenței în partea estică a viitoarei Moldove a unei Basarabii anterioare întemeierii statelor medievale românești, precum și asupra cercetării chestiunii privind originea cumană a numelor *Basarab* și *Basarabia*. Rezultatele acestor eforturi arată că la ora actuală nu există alternativă credibilă la părerea că numele Basarabia este de origine cumană și că spațiul dintre Prut și Nistru a avut acest nume încă din timpuri anterioare dominației tătaro-mongole. În celelalte compartimente ale monografiei sînt cercetate cîteva fenomene colaterale, elucidarea cărora contribuie la consolidarea concluziilor formulate în partea principală a lucrării. Printre acestea sînt relația spațiilor Basarabia și Bugeac și, respectiv, a denumirilor acestor teritorii, istoria Chiliei la sfîrșitul mileniului I și mai ales în primele veacuri ale mileniului II, prezența în aceeași perioadă a românilor (valahilor) în nordul Dunării de Jos și la răsărit de Carpați pînă în adîncul Podoliei, chestiunea încorporării părții sudice a teritorului pruto-nistrean în cadrul Moldovei, perioada aflării cumanilor în spațiul est-carpatic, fenomenul numit „simbioza romano-cumană", durata dominației mongole în Moldova, relațiile moldo-muntene, moldo-maghiare și moldo-polone în secolele XIV-XV, problema principatului tătăresc al lui Dimitrie ș.a. O preocupare aparte o constituie cercetarea chestiunii privind configurația teritoriului pruto-nistrean cu numele de Basarabia în baza studierii hărților europene din secolele XIV-XVIII; unele din aceste hărți sugerează ideea că în timpurile mai vechi Basarabia era văzută ca un teritoriu delimitat de Moldova. Încă mai sigur este faptul că în cartografia europeană horonimul Basarabia nu viza în mod expres partea sudică a teritoriului est-prutean de sub dominație otomană, așa cum avea să fie înțeles acest nume după 1484 și mai ales după 1538; el se putea referi, de ex., și la o anumită întindere dominată de tătari

pe ambele maluri ale Nistrului pînă la Bug, fapt ce demonstrează că denumirea deriva într-un fel sau altul de la populația care locuia în spațiul respectiv. Astfel, indirect, Basarabia „tătărească" trimitea la Tartaria de altădată din spațiul est-carpatic, iar aceasta la Cumania, mai precis, la Basarabia străveche, de dinaintea descălecării, pe care mongolii puseseră stăpînire după 1241.

Dar oricîte eforturi aș fi depus pentru a aduna și cerceta informația ce mi-a impus concluziile la care am ajuns, trebuie totuși să observ că certitudinile privind originea numelui Basarabia în temeiul argumentelor sugerate de cronicile polone, ca și modificarea conținutului istorico-geografic al acestui nume de-a lungul vremurilor, sînt mai mult sau mai puțin relative. În ceea ce priveste chestiunea esențială, adică desemnarea cu numele de Basarabia a teritoriului pruto-nistrean din perioada anterioară descălecatului, chiar dacă nu avem o alternativă cît de cît credibilă la această ipoteză, ea are nevoie să mai acumuleze argumente pentru a deveni întru totul convingătoare. Altfel spus, în nici un caz nu-mi închipui că, cercetînd această problemă, am făcut o descoperire senzațională. Sînt sigur doar de faptul că, asumîndu-mi o sarcină atît de grea, am apucat pe calea cea dreaptă. Nu mă îndoiesc că cercetările viitoare îmi vor da dreptate și concluziile mele, care din cauza sărăciei surselor sînt pe alocuri insuficient de viguroase, vor deveni convingeri temeinice.

Cartea a ieșit de sub tipar la 11 octombrie 2011 în format 135 x 200 mm, cu 456+XXXII de pagini. Arată reușit și discret în același timp. Textul conține un amplu rezumat tradus în engleză de fiul meu Mihai și redactat de mine, atît cît m-am priceput. Bineînțeles că există unele neîmpliniri și greșeli. Nu am reușit, de ex., să fac cîteva completări și rectificări pe baza unor surse pe care aveam să le consult în detaliu după trimiterea manuscrisului la tipar, ca de pildă scrierile lui Leunclavius sau Cureus, la care a apelat foarte des Cantemir. Hărțile din anexe sînt date în format prea mic, ceea ce impune ca pe alocuri, pentru a desluși tot ce interesează, să fie citite doar cu lupa. Cîteva sînt reproduse cu susul în jos, așa cum le-am găsit în internet, astfel că, pentru a putea fi citite, cartea trebuie răsucită cu 180 de grade. Îmi pare rău că nu am încercat să fac tot posibilul pentru a le da înfățișarea

normală, deși valoarea lor de document istoric nu s-ar fi schimbat cu nimic. O hartă aparținînd cunoscutului geograf și cartograf francez F. A. Garnier este, cu referință la extremitatea sudică a Basarabiei, interpretată greșit în sensul că linia care separa acest teritoriu de Rusia după 1856 ar fi trecut peste Nistru pînă la Odesa, așa încît sudul Transnistriei ar fi fost scos din stăpînirea rușilor, ceea ce nu este adevărat. Cu toate acestea, nu doar anexele, ci întreaga carte a fost realizată tipografic foarte bine, ceea ce o face să producă o impresie bună.

După apariția cărții, editorul Erizanu a insistat să se facă o lansare. Evenimentul a avut la locul la 27.10.2011 în Librăria din Centru a editurii. Le-am propus să se pronunțe asupra cărții vechiului meu prieten Pavel Balmuș, precum și istoricilor Pavel Parasca și Pavel Cocîrlă. Primii doi s-au achitat corect cu sarcina ce le revenise, deși au trebuit să citească într-un timp foarte scurt un text cam prea întins și conținînd o informație poate inutil de încărcată și de condensată. Spre surprinderea mea, Cocîrlă nu numai că nu s-a prezentat la lansare, dar nici măcar nu mi-a telefonat să-mi spună că nu poate veni sau să-și ceară scuze că nu a venit. De fapt, acest gest ușuratic venea să confirme părerea pe care o aveam mai demult despre el ca despre un individ neserios, superficial, dar plin de sine. Cît privește dezbaterile de la lansare, acestea aproape că nu au existat. Pavel Balmuș, necunoscînd de fapt problemele abordate în carte, s-a limitat la niște observații cu caracter destul de general, ținînd mai mult de semantică și stilistică decît de istorie. Parasca, în schimb, a făcut cîteva remarci din domeniu. De ex., a obiectat că referirea mea la faptul că regele Ungariei, Andrei al II-lea, i-ar fi folosit pe cavalerii teutoni pentru a lupta împotriva cumanilor în anii 1211-1225, nu ar fi corectă, întrucît, zicea el, în realitate ar fi vorba de cavalerii ioaniți. Bineînțeles că nu avea dreptate, ceea ce afirmam eu fiind un adevăr cunoscut de mult în istoriografie, fapt ce poate fi găsit cu ușurință chiar și pe net; în carte, mențiunea respectivă se bazează pe referirea, în note, la cîteva studii suficient de documentate în această chestiune. Pentru că regula de care m-am condus în orice am scris, mai ales în cazul lucrărilor științifice, a fost să nu fac nici o afirmație de care să nu fiu sigur că se bazează pe dovezi verificate și în cel mai rău caz pe unele studii speciale asupra chestiu-

nilor aflate în discuţie. Admit că e posibil ca această observaţie a lui Parasca să fi fost rodul unei confuzii între două fapte istorice diferite: diploma din 1211 a regelui Andrei al II-lea pentru cavalerii teutoni cu cea din 1247 a regelui Bela al IV-lea pentru cavalerii ioaniţi, cu atît mai mult cu cît ambele se referă la teritorii învecinate, din sud-estul Transilvaniei şi de la sud şi sud-est de Carpaţi. O altă „obiecţie", cum zicea el, era că nu menţionam nicăieri numele de Maurovlahia pentru Moldova, lucru care m-a contrariat, de vreme ce în carte, chiar dacă nu se află acest nume, se întîlnesc în shimb frecvent cele de Rusovlahia sau Karabogdania, care au în vedere acelaşi lucru. Astfel de situaţii, aparent minore, sînt totuşi edificatoare relativ la prestanţa profesională a istoricilor noştri şi la statutul ştiinţific al istoriografiei basarabene, în cazul de faţă, al medievisticii. Şi trebuie să obserb că Parasca nu se află la coada listei istoricilor medievişti din mediul nostru.

La propunerea lui Erizanu, chiar a doua zi după lansare a fost înregistrată, în aceeaşi librărie, o discuţie asupra acestei cărţi pentru televiziunea Publika TV, cu participarea moderatorului, adică a editorului, a tînărului istoric de la Facultatea de Istorie a Universităţii de Stat a Moldovei, Virgil Pîslariuc, şi a autorului. Dezbatarea a fost vioae, interesantă, mi-a plăcut prestanţa celor doi în discuţie, deşi nu avuseră cum să pătrundă în elementele esenţiale ale cărţii, care era un fenomen nou, neaşteptat, şi totodată foarte complicat. Ceea ce m-a încîntat mai puţin a fost înclinaţia lui Pîslariuc de a rămîne la vechiul punct de vedere asupra originii numelui Basarabia, deşi era de acord că nu existau argumente convingătoare care să-l susţină. Astfel, se constată că pînă şi istoricilor tineri nu le este uşor să se desprindă din cadrul viziunilor împietrite în inerţie, copleşite de mucegai şi fără perspectivă privind unele momente mai puţin limpezi din trecutul nostru. Asta explică de ce chiar şi aceştia preferă să adopte o atitudine confortabilă: de vreme ce lucrurile nu sînt suficient de clare, în orice caz, insuficient mediatizate, e mai cuminte să rămînem la vechiul punct de vedere, cvasiunanim acceptat, decît să riscăm a îmbrăţişa o părere nouă care nu se ştie ce viitor va avea.

La vreo lună de la apariţia cărţii aveam să constat – bineînţeles, foarte plăcut surprins – că multă lume ştia despre asta: eram întrebat

despre carte de librari, de tot felul de cunoscuţi, dintre care cei mai mulţi nu aveau nici o legătură cu studiul istoriei, auzeam referiri laudative la ea de la oameni cu o anumită cultură cărturărească. Pînă atunci publicasem cărţi care meritau poate să se vorbească despre ele mult mai mult decît despre această carte, dar iată că anume datorită apariţiei acestei scrieri munca mea ajunsese obiectul atenţiei unui număr mare de oameni. Înţelesesem că situaţia respectivă fusese, în parte, produsul publicităţii care se făcuse cărţii, mai ales, prin eforturile dlui Erizanu. Am făcut şi eu cîte ceva în acest sens: am prezentat cîteva exemplare ale cărţii la Secţia de ştiinţe istorice a Academiei Române, am trimis-o lui Spinei şi lui Zub, dar şi lui Florin Curta la Universitatea din Florida etc., am dăruit-o mai multor cunoscuţi, precum şi unor biblioteci din Chişinău. Acad. Al. Zub a însăilat o scurtă prezentare a cărţii pentru cunoscuta revistă „Însemnări ieşene" (2011, nr.12), reluată în revista istorică „Zargidava" (2012, XI). Aşa cum a făcut şi în alte dăţi, a vorbit cu respect despre carte şi mai ales despre autor, dar a evitat să intre în subiectul cărţii. Reticenţa, ceva mai pronunţată acum, s-ar putea explica prin precauţie – era oarecum riscant să se pronunţe tranşant într-o chestiune controversată în situaţia în care unii specialişti în istoria Evului Mediu ar fi putut avea cu totul alte păreri asupra subiectului respectiv. Nu i s-ar fi putut cere însă mai mult, de vreme ce este vorba de o prezentare, nu de o recenzie. Apariţia cărţii a fost salutată şi de specialiştii în istoria Evului Mediu Victor Spinei, Ioan-Aurel Pop şi Florin Curta, dar pînă în momentul cînd scriu aceste rînduri aceştia nu au formulat pubic nici o părere limpede despre ea. Era enigmatică mai ales tăcerea prietenului meu Spinei. Deşi i-am solicitat părerea, în cîteva rînduri, încă de la publicarea primelor mele articole asupra acestei teme, în 2009, nu a reacţionat în niciun fel, nici măcar nu a confirmat primirea solicitărilor mele. Tare mă tem ca îngrădirea în tăcere şi refuz, cînd nu vor fi atitudini reprobatoare formulate foarte clar, s-ar putea să aibă motivaţii tot politico-ideologice, fals patriotice, ca pînă acum.

În schimb, alţii s-au pronunţat cît se poate de explicit. Ion Chirtoagă, de ex., de la Institutul de Istorie al Academiei, căruia Maria D. îi propusese să facă o prezentare a primei mele cărţi la această temă, *În*

căutarea originii numelui Basarabia, pentru revista Muzeului de istorie, „Tyragetia", și care a refuzat, motivînd că nu dorea să se sfădească cu lumea din cauza mea, a publicat în revista bucureșteană „Historia" (mai 2012) un articol-recenzie, în care își dădea osteneală să demonstreze că părerea mea în această chestiune era complet greșită, insinuînd, între altele, că ar fi și cam antiromânească. Articolul său era însă documentat atît de prost și inadecvat și scris atît de agramat, de parcă ar fi fost opera unui om care, dincolo de lipsa aptitudinilor elementare pentru condei, nu avea nicio o pregătire în istoria medievală. Foarte trist, cînd e vorba de un om care o viață întreagă s-a zbătut să se manifeste drept specialist tocmai pe acest tărîm.

O altă replică a venit din partea unui istoric de la Institutul de Istorie militară din București, un nume nu chiar mediocru, zis Iosipescu. Acesta, așa cum îi șade cel mai bine unui moftangiu din cetatea de scaun, m-a etichetat foarte de sus, într-un articol publicat, prin mai-iunie 2012, în „Revista de istorie militară", numindu-mă „moldovenist, epigon cantemirian, care nu stăpînește cunoștințele și metoda cercetării medievistice". Dar, deși se socoate mare medievist, am putut constata foarte repede, de cum numai am făcut cunoștință cu articolul său, că, chiar dacă stăpînea incomparabil mai bine condeiul față de Chirtoagă, habar nu avea de fapt de subiectul în discuție, a aruncat în paginile revistei tot felul de date istorice, cele mai multe din ele fără nici o legătură cu subiectul, care nu numai că nu discreditau părerea mea în chestiunea numelui Basarabia, ci dimpotrivă, demonstrau cum nu se putea mai bine că cei care se apucaseră să mă critice atît de vehement și de ireverențios erau fie necunoscători și nepregătiți pentru astfel de bătălii, ca Chirtoagă, fie pur și simplu niște palavragii, aruncători de praf în ochi, ca acel prea plin de sine Iosipescu.

Am pregătit, bineînțeles, cîte o replică pentru fiecare din ei, numai că ambele reviste au refuzat să le publice. De la redactorii de la „Historia" am înțeles că ar fi publicat-o, dacă astfel nu ar fi ieșit la iveală faptul că revista publica materiale agramate și foarte prost redactate. „Revista de istorie militară" o vreme nu mi-a răspuns, dar mai cîntărind ce-i convenea și ce nu, în cele din urmă a acceptat să publice replica mea, dar punîndu-mi condiția să refac materialul pe care

i-l propuneam astfel ca Iosipescu să nu fie apostrofat așa cum ar fi meritat pentru gestul său nedemn de a ataca murdar un om care nu i-a făcut nici un rău și pe care nici nu-l cunoaște. Acum, cînd pregătesc manuscrisul acestei cărți pentru tipar, cele două materiale așteaptă să iasă la lumină. Se înțelege că vor fi publicate în curînd, și nu doar într-un singur loc. Dar în România vor apare mai greu. Această atitudine se explică prin fenomenul foarte cunoscut al *filtrării cunoștințelor în corespundere cu părerile și teoriile tradiționale*, cărora timpul foarte îndelungat le-a atribuit statut de adevăruri absolute, „tabu-uri științifice". Dacă acest fenomen este caracteristic științelor, în general, ne putem da seama cît este el de vivace în cazul tratării evenimentelor și proceselor istorice, mai ales cînd acestea presupun anumite atitudini de ordin politico-ideologic. E adevărat că Al. Dobrescu, redactorul „Însemnărilor ieșene" și director al Institului Cultural Român din Paris, m-a asigurat că va publica unele din reacțiile mele la criticile răuvoitoare sau necompetente la ceea ce am scris despre originea numelui Basarabia. Dar, în general, acolo reacția rămîne negativă. Am convenit cu Eugen Lungu să facem o culegere de materiale care să cuprindă, în afară de 2-3 trei articole de-ale mele la subiectul respectiv, și părerile altora, în special ale unora de la București. Problema e însă că nu putem găsi un coordonator al unei astfel de ediții. I-am propus, mai întîi, lui Andrei Pippidi, profesor la Universitatea din București, care este medievist și un doctorand al căruia a scris ceva interesant la această temă, dar a refuzat, motivînd cu nu are vederile sale în buclucașa chestiune. Am încercat, apoi, să-l conving pe Ionel Cândea, dar iarăși fără succes. Tocmai l-am surprins în momentul cînd pregătea pentru tipar o carte a lui S. Iosipescu, unul din criticii mei mai belicoși. Mi-a promis că va publica în revista „Istros" două articole ale mele (raspunsuri la critica acestuia și a lui Chirtoagă), dar că nu vede la fel ca mine chestiunea numelui Basarabia. A ținut să precizeze franc și prietenește: „Tot ce pot să vă spun este că puțini specialiști în Evul Mediu de aici împărtășesc punctul dumneavoastră de vedere". Altor istorici din România nici nu le-am mai propus, știind dinainte că nu vor accepta. Se pare că am reușit totuși să-l conving să facă acest lucru pe Matei Cazacu, pe care îl cunosc de vreo douăzeci de ani.

Pînă una-alta, am hotărît să fac o carte mai mică, în care să intre răspunsurile mele la criticile ce mi s-au adus, dar care să cuprindă și alte cîteva materiale. Ea se deschide cu un studiu nou, sintetic, asupra problemei, în care încerc să o prezint cît mai coerent, astfel ca să se vadă atît laturile mai puternice ale viziunii mele, cît și aspectele mai puțin convingătoare, cele care au nevoie de documentare suplimentară și de prospecțiuni mai ample. Apoi, în afară de răspunsurile menționate, mai adaug un studiu privind viziunea lui Cantemir asupra Basarabiei medievale timpurii, precum și un material cu caracter general asupra problemei, în limba engleză, preluat din monografia *Descrierea Basarabiei*. Cartea aceasta mică, intitulată *Odiseea unei idei istorice*, va apare în curînd, poate odată cu evocările de față, la una din editurile din Chișinău.

* * *

În anul 2012, cel mai bun lucru pe care l-am putut face a fost editarea cărții *Bessarabiana. Teritoriul dintre Prut și Nistru în cîteva ipostaze istorice și reflecții istoriografice*. În urmă cu mai bine de cinci ani, istoricul Igor Șarov, patron al editurii „Cartdidact" din Chisinău, îmi propusese să editeze o culegere de studii de ale mele în colecția „Studium", pe care o inițiase ceva mai devreme și în care apăruseră cărți semnate de istorici din Moldova, România și din străinătate, între care ale lui Victor Spinei, Ion Agrigoroaiei, Klaus Bochmann, Klaus Hietmann, Ion Niculiță, Pavel Parasca, Ion Eremia ș.a. În acel moment nu am putut da curs invitației, fiind foarte ocupat cu scrierea sintezei de istorie a românilor, solicitată de editura „Litera", dar după apariția celui de-al doilea volum al *Istoriei ilustrate*, adică în a doua jumătate a anului 2010, devenisem oarecum mai relaxat, ceea ce m-a determinat să-i aduc aminte lui Șarov de propunerea pe care mi-o facuse. Mi-a confirmat că oferta rămînea în vigoare, drept care m-am apucat să pregătesc manuscrisul. Aveam multe studii și articole apărute în ultimul sfert de veac în cele mai variate publicații din Moldova și România. Nu se putea pune problema reeditării tuturor acestora, deoarece nici pentru editură nu era convenabil să scoată o lucrare prea voluminoasă, și nici eu nu doream să reeditez orice. Am optat pentru o culegere care să fi

satisfăcut exigențele monografice, adică pentru o lucrare care să se fi axat, preferabil, pe o singură temă. Nu mi-a fost prea greu să găsesc o asemenea soluție – chiar dacă am avut, de-a lungul anilor, interese și preocupări oarecum dezordonate ce au dat naștere la scrieri deosebite – uneori foarte mult – unele de altele ca tematică, mesaj, stil, limbaj, proporții etc., totuși predilecția mai mult sau mai puțin constantă a fost pentru istoria Basarabiei. De aceea am decis să selectez un grupaj de studii referitoare la această temă vizînd trei obiective de cercetare distincte din cele pe care le-am studiat mai insistent: teritoriul și numele spațiului pruto-nistrean în Evul Mediu timpuriu, istoria politică a Basarabiei în anii 1917-1918 și Moldova de răsărit în prima perioadă a ocupației sovietice de după cel de-al Doilea Război Mondial (anii '40-'50). La acestea am adăugat, sub titlul difuz „Varia", patru materiale cu subiecte diferite, iar in capitolul final o serie de recenzii și analize istoriografice, ambele grupuri de materiale fiind complementare în raport cu fiecare din cele trei teme; altfel spus, au fost selectate și ele astfel ca să se încadreze în acest proiect monografic.

Fiecare din cele trei obiective de cercetare întrunește cîte patru studii suficient de strîns legate între ele pentru a face parte dintr-un singur subiect. Cel dintîi obiectiv constituia o problemă ce mă preocupase în mod special în ultimii ani în legatură cu intenția de a scrie o sinteză a istoriei Basarabiei. Așa cum am menționat în cîteva rînduri mai sus, materializarea unei astfel de idei reclamă necesitatea elucidării prealabile a chestiunii privind originea numelui Basarabia. De aici a rezultat o serie de studii pe care le-am publicat în revistele despre care am vorbit ceva mai în urmă. Primul capitol al cărții l-au alcătuit anume aceste materiale, în cel dintîi fiind examinată relația dintre teritoriile numite Basarabia și Bugeac și totodată chestiunea privind metamorfoza conținutului primului din aceste nume; cel de-al doilea cuprinde o scurtă istorie a Chiliei în legatură cu discutabila stăpînire a orașului de către domnii Țării Românești; cel de-al treilea și cel mai important caută să propună un răspuns la întrebarea privind originea numelui Basarabia, avansînd și încercînd să argumenteze în paralel ideea că teritoriul pruto-nistrean, eventual împreună cu mici spații învecinate, s-a numit înainte de întemeierea Moldovei

și o anumită perioadă după aceea Basarabia; cel de-al patrulea se prezintă ca un scurt expozeu sintetic privind istoria teritoriului dintre Prut și Nistru (în special cea timpurie, sec. XIII-XV), examinată din punctul de vedere al originii numelui Basarabia și al evoluției semnificației lui teritoriale. Subiectul care face cel de-al doilea capitol al cărții, adică istoria politică a Basarabiei în anii 1917-1918, se prezintă în alte patru materiale, deosebite mult unul de altul ca motiv tematic special și ca întindere. În unul din cele două articole mai mici sînt evocate mărturiile scriitorului Duiliu Zamfirescu, reprezentantul guvernului român în Basarabia în primele luni după Unire, despre unele realități din provincie, precum și portretele făcute de el mai multor personalități marcante pe care le întîlnise în Chișinau: Constantin Stere, Ion Inculeț, Ioan Pelivan („figura celui mai bun român din Basarabia"), Daniel Ciugureanu, Vladimir Cristi, Vasile Țanțu, Pan. Halippa, Pantelimon Erhan, Ion Buzdugan, Vladimir Țîganko, „căpitanului de cavalerie Cijevschi", boierilor Dimitrie Semigradov și Pantelimon Sinadino ș.a. În cel de-al doilea este întreprinsă încercarea de a cuprinde într-o scurtă privire momentele-cheie ale înfăptuirii unității naționale a romanilor în anul 1918, cu un accent special pe specificul realizării acestui act în Basarabia, și de asemenea pe importanța și urmările Unirii. Între altele, una din observațiile principiale formulte în acest material, după care Unirea a rămas în mare parte nefructificată din cauza caracterului politicii guvernelor din perioada interbelică, ar merita, sînt sigur, atenția sporită a cercetătorilor preocupați de istoria românilor din anii respectivi. Celelalte două materiale din acest capitol au drept motiv comun problema recunoașterii internaționale a unirii Basarabiei cu Romania, fiind constituite, fiecare, din cîte două părți inegale: un amplu text documentar precedat de un studiu al autorului. Primul din cele două materiale are la bază un document istoric ce datează cel tîrziu din primăvara anului 1919, fiind alcătuit de un grup numeros și influent de adversari ai Unirii din sînul diasporei rusești și evreiești de la Paris și prezentat sub formă de memoriu Conferinței de Pace din partea unei fantomatice organizații, numite „Comitetul pentru salvarea Basarabiei", care pretindea că își avea sediul la Odesa. Am decis să publ-

blic acest document din două considerente: întîi, pentru că el conține principalele „argumente" pe care rușii țariști și apoi sovieticii le-au invocat pentru a contesta legitimitatea actului Unirii; și în al doilea rînd, deoarece documentul respectiv este citat foarte des în scrierile istorice antiromânești, fără să fi fost publicat integral vreodată. De fapt, editarea lui, împreună cu alte materiale documentare la aceeași temă, o pregătisem încă prin 1994/5 la editura „Universitas" pe care o conduceam în acea vreme, dar starea financiară precară a acesteia nu a favorizat intenția de atunci. Originalul documentului, în limba rusă, se află în Arhiva Națională a Republicii Moldova, fondul Sfatului Țării (nr. 727). Pentru a-i asigura o accesibilitate cît mai largă, atit în România, cît și în afara spațiilor românesc și rusesc, l-am tradus în limba engleză, după care l-am supus atenției fostului meu profesor de engleză de la Academie, Dionisie Bădărău. În aceeași limbă este și studiul care îl precede, îl analizează și îl apreciază. Celălalt material mai consistent este alcătuit din peste douăzeci de documente provenind aproape toate de la Ambasada româna din Paris, precum și de la alte cîteva misiuni diplomatice ale României în străinătate din anul 1920. La originea acestor documente s-a aflat ideea lui Pelivan, reprezentantul Basarabiei la Conferința de Pace, de a solicita părerea mai multor personalități politice și culturale din Europa și din alte părti ale lumii cu privire la problema Basarabiei, mai precis, față de unirea acesteia cu România. Inițiativa aceasta avea să se arate foarte fericită: majoritatea celor care au răspuns au salutat actul Unirii din 27 martie 1918, angajîndu-se deschis în susținerea drepturilor României asupra teritoriului respectiv, numindu-l Alsacia sau Lorena românească. Documentele, care urmau să apară în urmă cu 16-17 ani, odată cu memoriul menționat mai sus al așa-zisului Comitet de la Odesa, au fost publicate în varianta parvenită de la legația română de la Paris, adică în franceză. Sper ca cele două materiale documentare să-și găsească, cît mai curînd, locul potrivit în literatura istorică preocupată de rezultatele Primului Război Mondial și în special de chestiunea recunoașterii internaționale a unirii Basarabiei cu România.

Cele patru materiale din capitolul al patrulea nuanțează cîteva aspecte esentiale ale regimului sovietic de ocupație din Basarabia

postbelică. Piesa cea mai importantă din acest compartiment este studiul *Cîteva observații tîrzii asupra rezistenței antisovietice a basarabenilor*, apărut în variantă de revistă în urmă cu vreo unsprezece ani și în care, la depărtare de aproape un deceniu de la cercetările pe care le efectuasem cu privire la acest fenomen, insistam asupra unor momente mai subtile și mai puțin semnalate în trecut, cum sînt caracterul relațiilor interumane din sînul mișcării de rezistență, mecanismul trădărilor regizat de organele sovietice de represiune și în special de KGB, generozitatea cu totul deosebită a temei rezistenței pentru activitățile de creație și mai cu seamă pentru literatură, film și teatru, denaturarea adevărului istoric privind acest fenomen în unele opere literare și cinematografice, ca de ex. filmul lui Valeriu Gagiu *Corbii prada nu împart*, nuvela lui Vasile Vasilache *Surîsul lui Vișnu*, nuvela documentară a lui Boris Druță (despre F. Bodiu) și cîteodată chiar în unele scrieri istorice etc. Față de ce scrisesem despre rezistență în anii '90, în acest studiu, care fusese publicat prima dată în 2001, atrăgeam atenția la două aspecte mai sensibile ale fenomenului, și anume la caracterul relațiilor umane din cadrul organizațiilor de rezistență, la trădări și la atitudinea populației din acea vreme, în special a țăranilor, față de luptătorii antisovietici. Am menționat undeva mult mai în urmă, acolo unde vorbeam despre Simion Baranovschi din „Partidul Democrat Agrar", faptul că în general țăranii simpatizau cu luptătorii, uneori chiar colaborau strîns cu ei. Erau însă și cazuri cînd se manifestau reticent față de aceștia, atitudine provocată și alimentată mereu de autoritățile sovietice de ocupație. Am observat chiar la copiii lui Baranovschi, Galina și Constantin, că mai degrabă se rușinau de activitatea tatălui lor decît să se mîndrească. Aproape la zece ani de la publicarea acestui studiu, deci foarte puțină vreme în urmă, nu știu cum m-am luat de vorbă cu jurnalistul Efim Josanu, care este originar de la baștina lui Filimon Bodiu, mai precis din Ciulucani, r. Telenești, despre acest om deosebit și am rămas surprins să constat și la el, care, mă rog, e patriot și om de cultură și nu știu ce mai e, aceeași reticență, un fel de dezaprobare tacită a faptelor neînfricatului luptător antisovietic. În același capitol și-a găsit locul și scurta schiță generalizatoare *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947*, scrisă la sugestia unor deputați din Parlamentul moldovean care urmau să o prezinte în nu mai știu ce instituție de sub egida Consiliului Europei. Nu este aceasta o lucrare originală, ci o expunere în alt registru a principalelor concluzii sugerate de cercetările pe care le făcusem aproape un sfert de secol în urmă, publicate pe rînd în revista „Orizont" și adunate în 1993 între coperțile micromonografiei *Foametea din Basarabiei în anii 1946-1947. Mecanismul organizării ei.* Alte două articole mai mici evocă un alt fenomen, pe cît de puțin cercetat, pe atît de interesant, chiar revelator în anumite privințe, relativ la închiderea mănăstirilor din fosta RSSM prin conlucrarea foarte strînsă a guvernului provincial, a patriarhiei moscovite, a conducerii eparhiei din Moldova, a subdiviziunii locale a KGB-ului și a stareților mănăstirilor supuse lichidarii. Drept exemplu concret, au fost luate cele mai cunoscute și mai influente mănăstiri basarabene Hîrbovăț, Hîrjauca, Chițcani și Căpriana. Aceste două articole au fost publicate pentru prima dată cca 7-8 ani în urmă în revista „Luminătorul".

În ciclul „Varia" a fost reluat un articol despre Gurie Grosu din ziarul „Literatura și arta" (octombrie 1998) și un altul despre legătura pictorului francez Lucien Lantier cu Basarabia din revista „Sud-Est" (2003, nr. 2); m-am referit la ele la locurile respective mai sus. Cel de-al treilea material din acest capitol, intitulat *Coordonate ale culturii române din Basarabia,* și reluat din revista chișinăueană „Săptămîna" (9, 16 august 2002), are ca temă centrală relația spiritualității românești cu fenomenul cultural basarabean, ceea ce într-un limbaj mai simplu ar însemna în ce măsură cultura basarabeană poate fi considerată parte integrantă a culturii române, în general. Examinarea acestei chestiuni în baza unor fapte concrete, în primul rînd și mai ales comparînd literatura din Moldova de la est de Prut cu cea din România, s-a soldat cu două concluzii. Una din ele susține că evoluția istorică izolată a Basarabiei pe parcursul a două sute de ani de la anexarea ei de către Rusia țaristă, în 1812, a determinat o specificitate a spiritualității basarabene în raport cu universul cultural din România propriu-zisă, fenomen ce se constată în variate domenii, inclusiv în literatură, artă și chiar în tipologia psihologi-

că a indivizilor din cele două spații românești. Dimpotrivă, fără să conteste această realitate, cea de a doua concluzie demonstrează cu totul altceva, și anume că, oricîte aspecte singulare, proprii doar ei, ar avea, cultura românilor basarabeni este parte inseparabilă a spiritualității românești. Specificitatea fenomenului cultural basarabean nu motivează isteria ușuratică, fals sau iresponsabil patriotică, care în ruptul capului nu admite vreo abatere de la canon, dar nici jubilarea acelora care, invers, caută să vadă o deosebire categorică între „cultura moldovenească" și cea română. De fapt, asta e principala învățătură ce decurge din acest studiu.

Ultimul material din acest capitol, *Considerații actuale privind locul Basarabiei în istorie*, văzuse mai devreme lumina tiparului în revista ieșeană „Cronica" (2004, nr. 10). Ideea unei astfel de scrieri nu avea cum să apară decît după o anumită perioadă de reflecții asupra temei respective; numai experiența îndelungată de cercetare a trecutului în paralel cu constatarea permanentă a faptului că Moldova de răsărit pare a fi fost blestemată să vegeteze într-un nesfîrșit impas istoric au putut să mă îndemne să realizez un astfel de studiu. Fenomenul semnalat în această lucrare este extrem de important, dar nu pot aici decît să mentionez doar două-trei gînduri din ea. Întrebarea obsesivă ce se impune în asemenea situație este de ce Republica Moldova este atît de săracă economic și cultural și de ce este atît de puțin evoluată politic și social. Cred că sînt două răspunsuri mai serioase la această întrebare, unul de ordin geopolitic și altul de natură biogenetică. Într-un caz este vizată situarea periferică a acestui teritoriu în raport cu lumea civilizată, mai bine zis, cu zonele unde s-au petrecut cele mai semnificative fenomene istorice, unde s-a făurit istoria cea mare, iar în altul plămădirea seminției dintr-un material care nu avea să fie de cea mai bună calitate. Între altele, numai așa ne-am putea explica de ce în cazul nostru nu a funcționat legea mobilizatoare a provocărilor, care înseamnă reacție promptă, regeneratoare la marile încercări la care sînt supuse țările și popoarele: de regulă, cei supuși unor atare încercări devin mai rezistenți, mai puternici, încep să se dezvolte mai repede. Dar regula aceasta nu s-a arătat valabilă și pentru noi, de-a lungul veacurilor am fost supuși la multe năpaste, dar acestea nu ne-au

făcut nici mai puternici, nici mai uniți, nici mai înțelepți, nici mai inventivi, nici mai hotărîți de a învinge capriciile sorții. Tocmai de aceea evenimentele cele mai importante din istoria Basarabiei, ca de ex. cele petrecute în anii 1812, 1856, 1878, 1940, 1944 și în mare parte chiar cele din 1917/18, 1988/91, nu sînt rodul voinței și al acțiunilor localnicilor, ci rezultatul implicării străinilor în istoria noastră; altfel spus, în ele se vede rolul lor, nu meritul nostru. Orice cercetător atent al trecutului nostru a putut observa că niciodată în istoria sa masa de români nu a fost dominată de un grup social de o anumită noblețe și totodată suficient de influent ca să fi putut impune acestei mase atitudini și norme de comportare cît de cît elevate și responsabile sub raport social și cultural. Mai cu seama în ceea ce privește Basarabia se poate observa că pămîntul acesta nu a avut stăpîn adevărat niciodată – nu s-a simțit nimeni vreodată atît de înfrățit cu el, încît să fi dorit sincer să-i cunoască neliniștile și să-l fi durut necazurile lui. Pe întinderile Basarabiei și-au plimbat mîndria deșartă și și-au făcut hatîrul tot soiul de profitori – de la boieri, namestnici și ispravnici pînă la prim-secretari de partid, președinți de colhozuri și directori de sovhozuri, deputați, miniștri etc. –, dar nu se cunoaște ca vreunuia din ei să-i fi dat prin cap că pentru el pămîntul acesta ar fi putut să se numească aceea ce în alte părți se zice a fi *patrie*. Cea mai serioasă cauză a acestei situații este lipsa conștiinței naționale în forma în care interesul cetățeanului se identifică cu cel al țării. A doua cauză ar fi slaba dezvoltare a elitei naționale, dar nu așa cum și-o închipuie astăzi mass-media basarabeană (politicieni, oameni bogați, artiști cu și fără talent, figuri mai mult sau mai puțin dubioase, mai mult sau mai puțin declasate etc., într-un cuvînt, nume zornăitoare, indiferent de profilul lor moral), ci o categorie de cetățeni în egală măsură cultivați, mereu disponibili să se angajeze în soluționarea problemelor publice, foarte responsabili și tot atît de eficienți. În al treilea rînd, fenomenul respectiv iși are sursele în caracterul habitatului românesc pe cea mai mare durată a sa, asta însemnînd o comunitate cvasiomogenă din punct de vedere social și cultural, despre care un istoric străin spunea că era alcătuită „numai din țărani răbdători". Aceste constatări mi-au dat posibilitatea să observ că un astfel de conglome-

rat uman, fără îndrumători și fără obiective clare, nu poate avea, mai întîi, conștiința datoriei și a rigorilor pe care trebuie să și le impună pentru a funcționa ca un organism social sănătos. Apoi nu poate ști care sînt principalele elemente spirituale și morale ce îi asigură coeziunea și dăinuirea peste veacuri și care, tocmai de aceea, trebuie să fie ocrotite cu orice preț. Cu atît mai puțin ar fi în stare să știe dacă are sau nu vreo misiune istorică.

În ultimul capitol al cărții am adunat un grupaj de recenzii și cercetări istoriografice care tratează și ele, aproape fără excepție, unele fenomene mai importante ale istoriei basarabene. Două din aceste scrieri, și anume articolul polemic *Să cunoaștem și să ținem minte* și studiul *La răspîntie*, au fost deja evocate în alte părți ale acestei cărți. Trebuie numai să adaug că în ceea ce privește articolul, de data aceasta e vorba de varianta sa originală, în limba rusă, *Знать и помнить*, reluată din fostul organ de presă al Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova, „Советская Молдавия", din 10 mai 1987. Era pentru prima dată cînd acest material reapărea de sub tipar așa cum fusese scris în urmă cu un sfert de veac; tradus în limba română, el mai fusese publicat de cîteva ori, însă varianta în traducere, făcută cîndva la editura „Cartea Moldovenească", pe alocuri nu se potrivea întocmai cu originalul. Găsesc necesară precizarea unor astfel de detalii, deoarece, așa cum am mai spus și în alte rînduri, acest articol, chiar dacă nu este un adevărat studiu științific, se situează totuși la începuturile reorientării conceptuale și tematice a istoriografiei moldovenești. Printre materialele din capitolul de la urmă se află unul intitulat *Între exaltare și aproximație*, publicat încă la începutul anului 1987 în ziarul „Literatura și arta". Titlul de fapt nu-mi aparține, el îmi fusese propus de Vasile Malanețchi, care activa pe atunci în redacția acestei publicații. Fiind manifestarea unei reacții la apariția albumului trilingv (în română, rusă, engleză) al cunoscutului arheolog moldovean Vsevolod Marchevici, *Mărturii ale trecutului*, în care erau prezentate mostre ale culturilor arheologice din spațiul pruto-nistrean, acest articol nu are pretenția că ar avea vreo valoare științifică. Dimpotrivă, acum, la o depărtare atît de mare de acea vreme, pot să spun că articolul meu putea fi mai bun și în orice caz mai îngăduitor

cu autorul albumului, care era un cercetător pasionat de munca sa și pe care l-am cunoscut foarte bine nu numai și nu atît din contactele de la Academie, cît din colaborarea cu el pe unele șantiere arheologice, ca cele de la Brînzeni, Corpaci și din alte părți. Îi datorăm lui Marchevici mult respect și luminoasă aducere aminte pentru meritele deosebite pe care le are în cercetarea neoliticului și în special a eneoliticului. Numele lui nu poate fi ocolit atunci cînd cineva scrie despre cultura Cucuteni-Tripolie în spațiul pruto-nistrean, mai ales că, dincolo de unele rezultate remarcabile obținute în cercetările arheologice pe care le-a efectuat în mai multe locuri din nordul Basarabiei, a mai formulat și cîteva idei și păreri originale, care au fost preluate ulterior de știința istorică, cum ar fi ideea despre incendierea intenționată, cu motivație cultică, a locuințelor tripoliene sau părerea despre existența unor mari complexe demografice în eneoliticul tîrziu, ca cele din zona așezărilor Solonceni, Florești și Duruitoarea. De altfel, albumul editat de Marchevici în urmă cu aproape treizeci de ani a rămas și pînă acum singura ediție de acest fel din Moldova de dincoace de Prut.

De cu totul altă natură este replica *Cum s-a făcut unirea Basarabiei.* Aceasta se prezintă ca expresia luării de atitudine față de o scriere cu același titlu a lui Onisifor Ghibu. Acest inimos cărturar ardelean, care în anii 1917/18 fusese un neobosit animator al vieții culturale și, pînă la un punct, al celei politice basarabene, a ținut prin 1926 o conferință pe parcursul căreia, în paralel cu evocările corecte privind felul cum s-a pregătit și realizat actul din 27 martie 1918, a formulat o serie de aserțiuni care denaturau realitatea istorică. Am reprodus textul conferinței în revista „Patrimoniu" (1993, nr. 2), însoțindu-l de o scurtă analiză, în care îmi exprimam nedumerirea față de afirmațiile false ale lui Ghibu, ca de ex. că basarabenii nu ar fi avut oameni suficient de pregătiți pentru a se fi putut încadra în lupta pentru renaștere națională, fiind lipsiți de conștiință națională românească, că moldovenii basarabeni ar fi fost foarte devotați țarului rus, că Sfatul Țării l-ar fi convocat chiar el, Ghibu, că unirea ar fi realizat-o unii români de la vest de Prut și mai cu seamă din Transilvania, de unde se trăgea și el, că Stere ar fi avut mai degrabă un rol negativ în actul Unirii etc.

Unul din materialele mai cuprinzătoare din acest ciclu este studiul *O istorie a bisericii basarabene sub dominație rusească*. Acesta a fost scris încă în 1994 și fusese gîndit atunci ca introducere la ediția a doua a cărții lui Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea (sub ruși)*, ce urma să apară la editura „Universitas", lucru care nu s-a mai întîmplat (cartea avea sa fie totuși reeditată în anul 2000 la editura „Museum" din Chișinău). Deși Popovschi nu era de formație istoric, totuși cartea sa este o foarte prețioasă scriere istorică ce tinde să cuprindă tot ce ține de viața bisericească a ținutului din acea vreme: numărul bisericilor și mănăstirilor, starea lor materială, clădirile pentru instituțiile de cult, numărul clericilor și condițiile lor de trai, nivelul de pregătire în domeniul lor specific de activitate, învățămîntul religios, administrația bisericească, calitatea serviciului divin și, în genere, a activității profesionale a clerului, raporturile bisericești cu mirenii, congresele eparhiale, tipografiile și tipăriturile bisericești, publicațiile periodice ale clerului, instituțiile pravoslavnice obștești (frățiile, de pildă), mișcarea schismatică și sectantă, misionarismul, curentele religioase, inclusiv cele de nuanță națională, problema limbii în biserică și în invățămîntul religios, raporturile dintre biserică și societate, laicizarea bisericii, în general, și a invățămîntului religios, în special, lupta dintre grupări și curente în sînul clerului ș.a. Evident că nu e locul aici să vorbesc despre toate acestea, reținînd atenția cititorului, dar numai în treacăt, doar la două lucruri: caracterizările pe care le face autorul unor înalți ierarhi din fruntea bisericii basarabene și felul cum înțelegea el mișcarea națională românească din ținut. Dintre ierarhi, cel mai mult l-au interesat arhiepiscopii Gavriil Bănulescu-Bodoni, Pavel Lebedev și Serafim Ciceagov. Pe cei doi ruși îi prezintă așa cum sînt deja cunoscuți în istorie: ca reprezentanți tipici ai regimului de ocupație țaristă și ca rusificatori zeloși ai populației băștinașe. Față de aprecierile contradictorii ale celui dintîi, după care Bănulescu-Bodoni ba era prorus, ba patriot român, Popovschi ia o atitudine echilibrată și realistă: „Credem că faptele ne îndreptățesc să spunem că această problemă a patriotismului se pune greșit, cu privire la întîiul arhipăstor al Basarabiei. Mitropolitul Gavriil n-a fost patriot în înțelesul obișnuit al acestui cuvînt; conceptul de cultură a neamului, de conștiință națională nu exista pentru el. E adevarat, în dispozițiunile sale Gavriil repeta, nu o dată, unele măsuri luate încă în trecut de domnitorii români; de asemenea, se ridica de multe ori în apărarea poporului moldovenesc din Basarabia, precum și a vechilor datini. Dar tot el stăruia să îndeplinească poruncile stăpînirii ruse cu cea mai mare strictețe și nu sta la îndoială să scoată din slujbă, chiar din propria-i inițiativă, elementele locale băștinașe, înlocuindu-le cu altele străine, care păreau a fi mai potrivite pentru atingerea scopului principal: introducerea vieții eparhiale din Rusia. Pe de altă parte, apărarea locuitorilor moldoveni era în spiritul și vederile politicii de atunci a guvernului țarist față de Basarabia. E cunoscut rolul, cu totul însemnat, al limbii moldovenești în programul seminarului de pe vremea lui Gavriil. Binele național, pentru el, se reducea la condițiile exterioare ale vieții poporului, și o dată ce imperiul puternic al țarului asigura popoarelor ce-i erau supuse o viață mai liniștită, Gavriil dorea cu toată sinceritatea să aducă sub sceptrul țarului tot neamul românesc". Nu încape îndoială că aceasta este cea mai corectă apreciere a rostului activității acestui ierarh.

Față de mișcarea națională din Basarabia, atitudinea autorului este la fel de cumpănită, respingînd efuziunile patriotarde și totodată semnalînd cu căldură faptele și acțiunile care aduc dovada luptei românilor basarabeni pentru păstrarea ființei lor naționale împotriva politicii rusificatoare a regimului țarist. Cel mai important argument în acest sens este atenția sa deosebită față de ocrotirea și dezvoltarea limbii române (moldovenești, cum îi zice el de obicei), alte pilde fiind elogierea activității cărturarilor români basarbeni, interesul cu totul aparte față de inochentism, chiar dacă nu insistă asupra naturii românești a acestuia, și mai ales zăbava asupra fenomenului pe care el îl numește curentul cultural-religios moldovenesc. „Acest curent, zice el, fiind sprijinit de mișcarea generală eliberatoare, a fost mult susținut și de mersul vieții locale bisericești, ale cărei nevoi, mai ales în ce-i privea pe parohienii moldoveni, deveniseră acute (aluzie la inochentism – a.), în domeniul acestui curent muncitorii mai de seamă și în această perioada au fost arhim. Gurie, prot. Const. Popovici, prot. Alexandru Baltaga, prot. Iustin Ignatovici (mai tîrziu,

ieromon. Ignatie), prot. Vladimir Baltaga, păr. Mihail Plămădeală ş.a. Toţi erau de origine moldoveni, crescuţi în sate moldoveneşti, legaţi prin structura lor sufletească de limba şi obiceiurile etnice ale poporului băştinaş, unii avînd rude şi cunoştinţe în România, făcînd pe vremuri şi călătorii peste Prut (Al. Baltaga)... Acest curent, fiind o continuare firească a aspiraţiunilor naţional-culturale din trecut ale preoţimii basarabene, a ajuns puternic şi plin de viaţă, pregătind poporul băştinaş pentru intrarea lui în noua perioadă istorică – în viaţa lui normală", prin acesta din urmă trebuind să înţelegem, desigur, revenirea Basarabiei pe făgaşul românismului. Să reţinem că monografia lui Popovschi văzuse lumina tiparului pe la mijlocul perioadei interbelice, cînd entuziasmul ce însoţise unirea Basarabiei cu vechiul regat mai era încă viu, şi cu toate acestea autorul, spre deosebire de mulţi alţi conaţionali, se fereşte să deprecieze ideea naţională apelînd la cuvinte sunătoare. Mai tîrziu, în cartea sa de amintiri *Din negura trecutului*, chiar avea să se confeseze în acest sens. Vorbind de ex. despre sentimentele naţionale ale învăţăceilor de la Seminarul teologic din Chişinău, el ţinea să explice cum se înţelegea pe atunci o astfel de stare sufletească: „Naţionalismul acesta n-a rezultat din idei preconcepute, n-a ieşit din consideraţiuni de utilitarism, nu urmărea scopuri străine lui. Curat în izvoarele lui, el era neprihănit şi în năzuinţele lui. În el nu era nici o picătură din otrava patriotismului lăudăros şi ignorant de mai tîrziu, cu gîndul la tot felul de căpătuieli. Izvorît din condiţiuni naturale, cultivat şi hrănit de asemenea pe cale firească, naţionalismul nostru de atunci purta în el toată puterea de viaţă, absorbea tot ce-i putea întări firea, dar şi înlătura tot ce ameninţa să i-o schimbe. Şi aceasta se făcea de la sine fără judecată prealabilă, se făcea pe cale naturală". Această mărturisire, referitoare la curatele sentimente naţionale ale seminariştilor chişinăueni de acum un veac, parcă i-ar viza pe patrioţii români basarabeni de astăzi, pe cei al căror românism poate fi văzut numai în fapte, dar şi pe cei care trîmbiţează un patriotism fals şi mereu gata de a se preschimba în orice interesul lor de moment le-ar cere.

În acelaşi capitol am reprodus textul pe care îl scrisesem în 1994 pentru o scurtă prefaţă la ce-a de a treia ediţie a monografiei lui Iorga *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor* ce se pregătea pe atunci la editura „Universitas", care însă nu a mai apărut. Menţionînd în treacăt două lucruri ce semnalau limitele lucrării, şi anume că informaţia acumulată de la prima ei ediţie, în 1908, o făcuse pe alocuri depăşită şi apoi faptul că în ea biserica basarabeană practic lipsea, observam totuşi că trei elemente distincte ce o caracterizau o făceau aproape tot atît de valoroasă ca la început. Este, întîi, cercetarea istoriei bisericii şi a vieţii religioase a românilor în contextul general al ortodoxiei, pe de o parte, iar pe de altă parte – în acela al raporturilor cu catolicismul şi cu alte manifestări religioase sau curente de idei. În a doilea rînd, e vizată relaţia dintre stat şi biserică şi influenţa – adeseori nefastă – a manifestărilor politice asupra bisericii. În al treilea rînd, ceea ce mi s-a părut partea cea mai tare a cărţii, în viziunea lui Iorga biserica nu a fost preocupată numai de protejarea, întărirea şi răspîndirea credinţei religioase, altfel spus, rolul acestei instituţii de bază a istoriei românilor constă în faptul că ea nu s-a limitat doar la sfera spirituală, doar „la cele sfinte", ci a fost un factor de cultură atît de important, încît zăbovind asupra acestei cărţi, cititorul se poate surprinde, destul de des, că citeşte una din lucrările cele mai temeinice ale istoriei culturii româneşti.

Cu titlul *O istorie a istoriografiei române*, am reprodus o succintă prezentare ce o făcusem în anul 2000 variantei româneşti a cărţii istoricului american Fr. Kellogg, *A history of romanian historical writing* (California, 1990). Observam, între altele, că apariţia în SUA a unei carţi despre ştiinţa istorică românească era un fenomen foarte pozitiv, dar eram forţat să constat că în general lucrarea aceasta era destul de superficială şi conţinea o serie de lacune, între care explicarea nereuşită a premiselor apariţiei scrierilor istorce la români, periodizarea nemotivată, pe „vîrste" (de aur, de argint, de mercur), a istoriografiei române, în general necunoaşterea rezultatelor reale ale acesteia, ca şi a scrisului istoric basarabean, ignorarea deosebirii dintre sintagmele „limbă moldovenească" şi „limbă română" ş.a. Totuşi am găsit de cuviinţă să-i dau dreptate lui Al. Zub, prefaţatorul ediţiei româneşti a cărţii, care spunea că lucrarea era preţioasă pentru faptul că semnala în Occident bogata moştenire a românilor în cercetarea istoriei.

O recenzie la fel de scurtă, intitulată *Memorialistică basarabeană*, a fost reprodusă din revista „România literară" (2000, nr. 15). Ea avea ca subiect ultima carte a cărturarului Paul Mihail, *Jurnal şi corespondenţă*, apărută în 1999 la editura bucureşteană „Paideia". Semnalam atunci importanţa acestui eveniment editoral pe motiv că, în primul rînd, în memorialistica basarabeană această carte avea un loc aparte, inconfundabil, în sensul că o altă carte cu acelaşi caracter nu se mai întîlnea; în al doilea rînd, pentru că ea poate servi drept preţioasă sursă istorică privind perioada la care se referă, şi, în sfîrşit, pentru că aduce o contribuţie uşor sesizabilă la conturarea portretului cărturarului Paul Mihail ca personalitate istorică, figură marcantă, emblematică a unei întregi epoci. Între altele, ca informaţie istorică, mărturiile acestea, prin forma lor vie, palpitantă, fac să fie re-trăite cu un plus de intensitate tragedia şi psihologia refugiului din iunie-iulie 1940, sub presiunea ocupantului şi în umilinţa revoltătoare a trupelor române în retragere. Acestea sînt încă mai preţioase pentru anii 1941-1944, etapă prea puţin cunoscută din istoria Basarabiei şi mai cu seamă pentru istoria Chişinăului. Starea de spirit a populaţiei, organizarea militar-administrativă şi bisericească, fenomene culturale, portrete în acţiune ale unor oameni de seamă din acea perioadă a trecutului nostru, anumite raporturi cu Transnistria, Odesa şi Bucovina etc. – toate acestea sînt doar cîteva faţete ale unei foarte zbuciumate file de istorie pe care această scriere ne ajută să o cunoaştem şi să o înţelegem mai bine. Din *Jurnal* aflăm lucruri noi, nebănuite, unele extrem de relevante, despre anumite fenomene şi personalităţi din acea vreme, istoricilor revenindu-le datoria să le studieze şi să le verifice.

Cartea se încheie cu două studii despre activitatea ştiinţifică a istoricilor Victor Spinei şi Ionel Cândea, accentul fiind pus pe cercetările vizînd Moldova şi mai ales Basarabia. Referitor la preocupările celui dintîi, mai observam că el a manifestat un interes constant pentru cărturarii basarabeni de mare calibru şi totodată a fost unul din acei colegi din România, care au contribuit cel mai mult la dezvoltarea ştiinţei istorice în Moldova de răsărit, fie prin realizarea împreună cu confraţii de breaslă de la Chişinău a unor valoroase proiecte de cercetare, în special în arheologie, fie prin promovarea în România şi în Occident a

numelor şi scrierilor basarabene ori prin activitatea sa ca profesor la Universitatea din Iaşi. După ce acest material a văzut lumina tiparului într-un volum omagial, dedicat activităţii sale ştiinţifice, aveam să constat că nu prea a meritat elogiul pe care i l-am făcut, în orice caz, nu din partea mea. În articolul ce vizează activitatea harnicului cercetător brăilean, prof. Ionel Cândea, istoric de marcă, organizator al activităţilor muzeale de cea mai bună calitate şi expert de înaltă competenţă în chestiunea protecţiei monumentelor istorice, ca să nu mai insist asupra calităţilor sale umane cu totul deosebite în mediul românesc, am stăruit mai cu seamă să pun în lumină valoarea scrierilor sale realizate în baza investigaţiilor arheologice întreprinse la Cetatea Albă în anii 1997-1998. În context, luînd act de entuziastele sale aprecieri (sugerate de fapt de o atitudine similară a lui Mihail Kogălniceanu) privind aportul arheologului autodidact basarabean Ion C. Surucean la descoperirea şi studierea vestigiilor antice din această aşezare, am zăbovit puţin la cercetarea activităţii acestuia, de unde a rezultat concluzia că e necesară o evaluare mai rezervată a meritelor sale ştiinţifice.

Cartea *Bessarabiana* a ieşit de sub tipar la 25.04.2012 şi a fost lansată a doua zi în cadrul unei conferinţe internaţionale ce s-a ţinut la Chişinău cu ocazia comemorării a 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Rusia ţaristă. Bineînţeles că, întrucît conţinutul ei nu era cunoscut nimănui din cei prezenţi la acea conferinţă, cartea nu a putut constitui, la acea etapă, subiectul unor dezbateri concrete. Ea a fost prezentată de Maria Danilov în revista „Tyragetia" din acelaşi an.

Un fenomen oarecum aparte a fost apariţia în 2012 a cărţii *Republica Moldova: a fi sau a nu fi*. Zic „aparte", pentru că aceasta nu era o carte obişnuită de istorie, fie sinteză ştiinţifică ori o culegere de studii, ci avea mai degrabă o alură publicistică. De fapt şi era, în mare parte, alcătuită din articole pe care le publicasem în diferiţi ani în unele ziare de la Chişinău şi din România. Cele mai multe din ele fuseseră scrise în anul ce precedase apariţia cărţii, mai precis, în ultimele zece luni dinaintea trimiterii manuscrisului la tipar. Tema centrală a tuturor acestor materiale era statutul real al Republicii Moldova şi şansele ei istorice. Tocmai de aceea i-am şi dat acest titlu provocator, care fusese preluat de la un articol pe care îl publicasem în ziarul „Flux". Întotdeauna, în

ultimii 20-22 de ani, m-a frămîntat gîndul dacă R.M. are șanse reale de a se afirma ca stat modern, civilizat. Urmărirea cu atenție, pe parcursul acestei perioade, a felului cum evolua societatea noastră și cum se manifestau structurile acestui tînăr stat, dar mai ales care era prestanța primilor săi slujitori, mă convingea că aveam o evoluție distorsionată, că mergeam pe cărări greșite și că, ceea ce era cel mai rău, nimănui nu-i păsa, la modul serios, dacă evoluam corect sau greșit. Evident, aceste observații mă lăsau întotdeauna decepționat, mă lipseau de încrederea că vom ajunge cîndva să trăim într-o societate bine organizată, cu adevărat umană și cu un viitor sigur. Decepția era cu atît mai mare, cu cît re-unirea cu România nu se arăta posibilă. Cel mai tare mă neliniștea faptul că nu vedeam, la niciuna din primele persoane care se perindaseră pînă în acel moment în fruntea statului nostru, intenția serioasă, profundă, consecventă de a se consacra construirii acestui stat. Oamenii veneau, stăteau o vreme în funcțiile respective, fără să se fi arătat devotați întru totul acestei cauze, apoi plecau, în locul lor veneau alții care erau la fel. Prin mai 2011, aflîndu-mă la Torino cu niște probleme de sănătate și avînd timp destul să meditez asupra acestei probleme, am însăilat un articol pe care l-am intitulat *A construi o țară* și în care mi-am exprimat neliniștea pentru starea actuală și pentru viitorul R.M., ca și nemulțumirea pentru comportamentul ușuratic al oamenilor politici de la Chișinău. Am propus materialul redacției ziarului „Flux", cu care nu mai colaborasem de multă vreme. A fost acceptat, după care, pînă la începutul lui 2012, am publicat tot acolo o serie întreagă de materiale, care aveau la bază același subiect, dar care variau tematic, de la o apariție la alta, punînd în lumină cele mai variate realități din istoria actuală a Republicii Moldova: întîi de toate, problema afirmării identității R.M. ca stat, apoi situația economică și socială a țării, stăruind mai ales asupra traiului populației, activității partidelor și a liderilor politici, stării învățămîntului și culturii, relațiilor dintre R.M. și România, cu un accent special pe chestiunea unirii, fenomenul patrotismului în R.M., despre rolul social-cultural al mijloacelor de informare în masă și gravele lor scăderi, despre neseriozitatea comentariilor politice, pe care începuseră să le practice în ultimii ani numeroși indivizi de cea mai variată extracție, de cele mai multe ori, oameni fără ocupații concrete și

folositoare, despre credință și biserică, insistînd asupra responsabilității civice și morale a preoțimii și a rolului ei social-cultural. M-a preocupat însă cel mare tare LEGEA, adică în ce măsură aceasta constituie regula în baza căreia funcționează statul și societatea noastră, în ce măsură și cum legitimează ea relația cetățenilor cu statul și raporturile dintre categoriile de cetățeni, mai cu seamă dintre populația de rînd și demnitarii de stat. Am constatat încălcarea flagrantă a legilor tocmai acolo unde ele se adoptă, se monitorizează respectarea lor și unde se instrumentează aplicarea acestora, întîi de toate în Parlament și la Curtea Constituțională și apoi în tot sistemul de drept, și m-am întrebat mereu și cu mare neliniște ce trebuie făcut ca să ieșim din acest cerc vicios. În cele cîteva luni care au precedat apariția cărții, dezbaterile asupra acestor probleme au fost prezentate și în ziarul „Săptămîna", la care colaborasem mai devreme mulți ani la rînd. Întrucît iau în dezbatere fenomene concrete din societatea noastră, toate materialele acestea au, într-un fel, valoare de document istoric, cu tot freamătul lor publicistic. Și tocmai pentru straiul și suflul lor publicistic le-am adunat într-un compartiment aparte, care face cea de-a doua jumătate a cărții.

În prima parte însă am așezat un grupaj de scrieri istorice sau, mai degrabă, istorico-publicistice, deși unele din ele par să pretindă a fi, după stil și structură, drept studii științifice. De fapt doar două din ele pot fi considerate adevărate studii, din care unul, intitulat *Două sute de ani de singurătate*, evoca fenomenul anexării țariste a Basarabiei, în 1812, iar celălalt se ocupa de chestiunea relației Basarabiei cu România și avea titlul sugestiv *În căutarea patriei pierdute*. Cel dintîi se fonda pe constatarea că Moldova de Răsărit, adică cea dintre Prut și Nistru, nu a constituit o grijă aparte pentru nimeni, nicicînd, nici în momentul anexării și nici după aceea, așa că basarabenii au trebuit să facă față singuri confruntării lor cu istoria, care nu ne-a fost aproape niciodată favorabilă, cu excepția a două momente înălțătoare, la 1917-1918 și în 1989-1990, care însă nu au fost fructificate nici pe departe la nivelul așteptărilor. În celălalt am luat în dezbatere un subiect foarte sensibil, și anume faptul că în 1812 Basarabia și-a pierdut patria, că în cele două veacuri care au urmat a tînjit mult după ea, a tot căutat să și-o regăsească, fără să reușească, dar și fără să-și piardă nădejdea. Trei materiale

aveau un subiect comun – independența Republicii Moldova: elaborarea și votarea *Declarației de independență*, în 1991, specularea, mai tîrziu, a fenomenului petrecut atunci, inclusiv sărbătorirea lui caraghioasă după douăzeci de ani, în 2011. În primul din cele trei materiale, intitulat *Declarația de independență a Republicii Moldova: atunci și după aceea*, am făcut prima încercare de a analiza acest document istoric, punîndu-i în lumină părțile bune și semnalîndu-i neajunsurile, inclusiv stîngăciile, dar mai ales deficiențele de fond ca text care a motivat o importantă decizie politică. (De fapt, primele observații critice, e adevărat că destul de timide, le-am formulat încă în 1996 întru-un articol publicat în „Literatura și arta", care avea să fie reluat în cartea *Republica Moldova independentă*, editată în 2001.) Principalul neajuns al *Declarației* este, așa cum spuneam în momentul discutării ei în cadrul Prezidiului Parlamentului R.M., o inflație de cuvinte bombastice, sunătoare, și mai ales o evocare a numeroase date istorice, perfect inutile pentru o decizie politică. A trebuit totodată să semnalez faptul că în 2011, cu ocazia sărbătoririi a 20 de ani de la proclamarea independenței, un diplomat de la București, Dumitru Preda, dăduse un interviu în care susținea că textul acelui document a fost scris mai mult de el și, mai puțin, de un coleg al său de servici, Valentin Stan. Vestea aceasta a fost un adevărat șoc, deoarece pînă atunci toți credeau că textul a fost pregătit de V. Matei și V. Nedelciuc împreună cu A. Moșanu, care pe parcursul celor douăzeci de ani nu au pierdut nici o ocazie (mai cu seamă cel dintîi) să se laude cu această ispravă. În celelalte două materiale, un interviu pentru ziarul „Flux", și un articol cu titlul *O lecție de istorie amară*, am vorbit despre atmosfera politică în care a fost adoptată *Declarația de independență*, despre relația noastră din acel moment cu puterea politică de la București și rolul unor oameni de acolo în elaborarea textului acestui document.

Partea aceasta pur istorică (mai mult sau mai puțin) a cărții mai conținea și două materiale cu caracter oarecum memorialistic. Cel dintîi era un fragment din amintirile autorului în care erau evocate unele evenimente petrecute la Chișinău în anii 1987-1988. Este vorba, deci, de o informație istorică cu tentă subiectivă. Celălalt, care avea titlul protestatar de îndreptare morală *Împotriva mitologizării evenimentelor din Basarabia de la sfîrșitul anilor '80 și începutul anilor '90 ai sec. XX*, urmărea să atragă atenția cititorului la falsificarea realităților istorice din acea vreme, în scris și în opinia publică orală. Este un material incomod atît pentru autor, cît și pentru cei evocați oarecum (în fapt sau aparent) negativ. Este știut că presa, zvonurile, simpatiile și antipatiile au distorsionat rău de tot faptele petrecute în Moldova est-pruteană în anii 1987-1991: unele fenomene importante și în orice caz relevante au fost trecute, încet-încet, sub tăcere pentru ca mai apoi să fie șterse din memoria colectivă, în timp ce altele, de importanță minoră, au fost ridicate la rang de evenimente epocale. Oameni de mare calitate umană, intelectuală și civică au fost, ușor-ușor, împinși în fundalul scenei pentru a fi îndepărtați, în cele din urmă, cu totul din spectacol, în timp ce alții au dat buzna la rampă, atunci cînd nu au fost împinși acolo de alții, devenind astfel mari personalități istorice. M-a deranjat mai ales un fenomen aparent minor: pornirea oarbă a opiniei publice de a confecționa eroi și martiri la tot pasul, din orice îi cade, în primul moment, la îndemînă. Este jenant și supărător să vezi cum indivizi cu merite modeste, iar cîteodată chiar fără nici un fel de merite, ba poate chiar cu o biografie nu tocmai onorabilă, au fost transformați în martiri și eroi ai neamului. Bineînțeles că nu mă refer la cei care în perioada sovietică au avut curajul să-și afirme refuzul acelui regim, chiar dacă și în privința lor mai sînt încă unele lucruri principiale de lămurit. Este vorba, mai ales, de unii care, prin dezinformare, lingușire, fățărnicie, falsă cumințenie, prin modestie ce ascundea pofte nemăsurate, dar mai ales prin patriotism larg afișat și foarte tare strigat (dar numai atunci cînd nu exista vreun pericol și cînd le convenea), au reușit să se impună în fața lumii neroade ca oameni extraordinari: altruiști desăvîrșiți, artiști (poeți, scriitori, actori, cîntăreți etc., etc.) geniali, savanți cu realizări deosebite și totodată cetățeni-model, români mai dihai ca românii cei mai neaoși și mai iubitori ai gliei străbune. Anume din dorința de a protesta împotriva acestor falsuri a fost scris acest material. După cum hotărîrea de a-l scrie nu a fost simplă și ușoară, tot așa și realizarea și publicarea lui nu s-a făcut fără eforturi și frămîntări și mai ales fără ezitări și îndoieli. La sigur că

urma să trezească proteste, nemulţimiri şi poate chiar ură, dar nu am putut să aştept pînă se va hotărî altcineva să facă această treabă, care oricum urma să se facă. Eu, istoric fiind, am crezut că eram printre primii care nu aveau voie să se facă a nu şti nimic despre cele povestite în acel material. Unele reacţii de după apariţia cărţii m-au convins că temerile mele cum că nu aş fi procedat corect nu erau justificate. Credincioşi slujitori ai regimului sovietic şi oponenţi îndîrgiţi ai reorientării cercetării istorice spre adevăr şi spre respectarea valorilor naţionale româneşti, ca Vasile Stati, Anatol Dubroski-Durakov, Alexandru Roman, Demir Dragnev, Ion Jarkuţki ş.a., temîndu-se că li s-ar putea cere socoteală pentru această atitudine, pe la începutul anilor '90 s-au retras în umbră, aşteptînd să vadă ce se va întîmpla. Nu s-a întîmplat nimic, nimeni nu le-a cerut socoteală, şi atunci ei au ieşit din nou la rampă: Stati şi cu Dobrovski şi-au făcut partide, au devenit deputaţi, cel dintîi a editat o serie de cărţi cu un agresiv şi primitiv mesaj antiromânesc, celălalt, după ce o vreme a făcut politică împreună cu Matei şi cu Moşanu în partidul acestora, şi-a dat arama pe faţă, încadrîndu-se într-o activă propagandă antiromânească. Roman, după ce scurt timp a făcut-o pe românul, cînd agrarienii şi apoi comuniştii au revenit la putere, a trecut repede în tabăra lor, care l-au răsplătit cu o serie de funcţii profitabile. Dragnev şi cu Jarkuţki au fost mai puţin pretenţioşi: preschimbîndu-şi din mers vestmîntul sovietic şi prorus în strai românesc, ei s-au mulţumit să privatizeze, în numele românismului, Institutul de Istorie al Academiei. I-am imputat lui Dragnev acest comportament nedemn într-un material de ziar, care a fost preluat în cartea de faţă, dar el nu numai că nu a regretat această metamorfoză ci, dimpotrivă, a protestat brutal şi necivilizat că am îndrăznit să-i fac un astfel de reproş. Reacţiile de felul acesteia arată cît este de important ca faptele, şi bune, şi rele, să fie observate şi apreciate la timp. Nesemnalarea lor în timp util este echivalentă cu indiferenţa, laşitatea sau cu atitudinile interesate. Tocmai de aceea ţin să menţionez că în mediile intelectuale, părerea cărora de astă dată contează mult, deoarece tocmai despre intelectuali este vorba în cele mai multe materiale din această carte, chiar şi atunci cînd aceştia nu sînt invocaţi direct, reacţia la astfel de fapte

nu s-a grăbit să apară. Din acest motiv, nici cartea nu pare să fi trezit prea mare interes. Cu excepţia lui Gh. Erizanu, căruia cartea i-a plăcut şi chiar şi-a exprimat dorinţa să o vadă în librăriile „Cartier", alţii nu am auzit să fi reacţionat cumva, cu excepţia Mariei Danilov, care ştiu că a scris o prezentare a cărţii pentru o revistă a presei din România. Dar, pe de altă parte, lipsa semnalelor la apariţia cărţii nu poate fi explicată numai prin cine ştie ce calcul sau prin nedorinţa de a face publicitate autorului, ci mai degrabă pentru că astăzi cărţile nu sînt foarte căutate.

Cam acesta este conţinutul cărţii *Republica Moldova: a fi sau a nu fi*, redat aici fugar, împreună cu unele din primele reacţii la apariţia ei. La drept vorbind, nu m-am decis foarte uşor să fac această carte, deoarece materialele care o constituie au caracter diferit şi comportă mesaje diferite, ceea ce se vede foarte bine mai ales cînd scrierile istorice sînt comparate cu textele publicistice. Totuşi, ceea ce le apropie şi le face să se încadreze comod într-un singur tipar este suflul lor istoric: şi unele şi altele, şi cu toate împreună, sînt purtătoare de informaţie istorică şi încearcă a schiţa măcar o trăsătură, un gest, a semnala un fapt, o întîmplare de o semnificaţie care le face să nu poată fi neglijate atunci cînd este evocat parcursul istoric al acestui pămînt, fie că e vorba de timpuri mai vechi sau de vremuri recente. Anume din astfel de motive, această carte este, întîi de toate şi mai ales, o carte de istorie, una oarecum subiectivă, cumva angajantă în nume propriu, şi tocmai asta îi pune în lumină calitatea de document istoric.

Ultima realizare a anului 2012 este chiar cartea de faţă. După ce am terminat-o de scris, am fost încercat de un sentiment contrariu: pe de o parte, sînt satisfăcut că am făcut-o aşa cum este; iar pe de altă parte, mi se pare prea personală, pronunţat subiectivă, mai cu seamă în ceea ce priveşte referirile la o serie de persoane pe care le-am cunoscut şi cu care am avut anumite contacte. Înainte de a ajunge să o trimit la tipar, am umblat de multe ori prin text pentru a elimina pasajele inutile, păcatele autosuficienţei, într-un cuvînt, locurile slabe. Nu zic că acestea au dispărut, dar, indiferent cît spaţiu ocupă ele, dacă le-aş fi aruncat, atunci cartea aceasta ar fi fost cu totul alta decît cea pe care am gîndit-o de la început; altfel spus, ar fi fost o carte străină ideii care i-a

dat naştere. De aceea am lăsat-o aşa cum este. Nu ar fi mare pagubă că s-ar putea să nu se arate foarte reuşită prin mesajul sau prin stilul său, în schimb strădania de a o scrie nu va fi zadarnică, dacă se va dovedi o relatare credibilă şi instructivă despre osteneala mea ca scriitor de istorie şi ar sugera totodată o idee cît de cît adecvată cu privire la cercetarea istorică din Moldova basarabeană din ultimele patru decenii şi despre starea în care aceasta se află în ultima vreme.

Epilog

Am povestit în rîndurile de mai sus despre experienţa mea de istoric în termeni simpli, concreţi şi sinceri. Nu am căutat să reconstruiesc realităţile aşa cum mi-ar fi plăcut mie să fie, m-am ferit să hulesc pe cineva, să insinuez ceva, să nedreptăţesc pe unul sau altul, după cum, tot aşa, am avut girjă să nu formulez elogii gratuite. Sînt, după firea mea, un om complet independent, nu recunosc nici o autoritate, în afara raţiunii, a bunului-simţ şi a corectitudinii. Că unii cititori s-ar putea să nu-mi dea dreptate, asta e o altă chestiune, care tocmai de aceea nu se poate face obiect de discuţii. Este cu neputinţă ca toată lumea să-ţi dea dreptate. Incomparabil mai de preţ este ca tu, după ce îţi vei fi făcut cu sinceritate şi fără cruţare propriul examen de conştiinţă, să fii împăcat în sufletul tău că ai procedat corect. Anume acesta a fost crezul meu pe toată durata scrierii acestei cărţi.

Nu mă consider un autor talentat şi nici destul de perspicace ca să fi ştiut cum să-mi construiesc mai bine cariera de istoric, de autor, în general, dar şi de personalitate publică. Chiar dacă nu am putut merge niciodată cu turma – din motive de caracter, probabil, mai degrabă decît din înţelepciune –, totuşi nu mi-a ajuns destulă clarviziune şi tărie ca să nu urmez curenţii, ci să merg alături sau chiar împotriva lor. De aceea nici nu am putut avea o operă spectaculoasă şi o carieră ştiinţifică şi intelectuală ieşită din comun. Sînt un om simplu, ca oricare din preajma mea, şi tocmai asta mă face să cred că aventura mea intelectuală poate avea o anumită relevanţă pentru cine vrea să ştie ce a fost scrisul istoric în Moldova ultimei jumătăţi de veac şi ce statut a

putut avea oricine nu a avut o alegere mai bună decît să facă din cercetare, din scris sau din cariera universitară o meserie.

Dacă știința istorică și scrierea istoriei s-ar afla, în Moldovioara est-pruteană, devenită prin forța oarbă a împrejurărilor stat independent, măcar într-o stare mulțumitoare, efortul de a reflecta stăruitor asupra drumului pe care l-am parcurs ca istoric ar putea fi considerat ca unul binecuvîntat. Din păcate însă, nu este nici pe departe așa, din care cauză cartea de față s-ar putea să nu intereseze pe destul de mulți și poate chiar să treacă neobservată. Și asta dincolo de faptul că, față de situația de acum 20-30 de ani, în zilele de astăzi cartea în general e foarte puțin căutată și încă mai puțin gustată. În mediul nostru strîmt și strîmb, știința istorică este o ființă debilă, pe care doar cîțiva naivi se mai încăpățînează să o recunoască, și încă mai puțini îi poartă stimă, practicînd-o competent și cu perseverență, așa cum cere o știință adevărată. Ca om care a urmărit cu atenție zeci de ani la rînd tot ce s-a scris în domeniul istoriei la Chișinău, mă văd nevoit să constat cu amărăciune că, dacă fac abstracție de cercetările în arheologie, doar cel mult zece la sută din tot ce s-a scris aici în ultimii douăzeci de ani poate fi raportat la adevărata cercetare istorică, și din cei cîteva sute de istorici (nearheologi) ce se consideră cercetători, poate cel mult 10-15 știu în mod sigur ce este o adevărată cercetare istorică și o practică în consecință. Și mai gravă este incertitudinea. În momentul desprinderii din URSS credeam că, devenită liberă de constrîngerile ideologice de pînă atunci, știința istorică moldo-basarabeană va progresa foarte mult, ajungînd să îndrepte lucrurile acolo unde multă vreme fuseseră deformate intenționat și să pătrundă pe spații largi în domeniile necercetate sau studiate nesatisfăcător (de ex. teritoriul românesc de la răsărit de Prut în antichitate, epoca feudală în spațiul pruto-nistrean, istoria modernă a acestui teritoriu, Basarabia sub dominație țaristă, evenimentele de cotitură din anii 1917-1918, ținutul est-prutean în perioada interbelică și în anii celui de-al Doilea Război Mondial, contextul, semnificația și consecințele destrămării politico-teritoriale a Basarabiei în anii 1940 și 1944, impactul creării RASSM asupra destinului istoric al RSSM, rescrierea întregii istorii a Basarabiei de după 1940, istoria Transnistriei etc.,

etc.). Dar ceea ce avea să se întîmple cu adevărat a fost de fapt o involuție: temele menționate, cum au fost necercetate sau falsificate, așa au și rămas, iar presiunea ideologică nu numai că nu a dispărut, ci s-a întețit, luînd o cu totul altă înfățișare. Una din minunile care au apărut după 1991 în becisnica istoriografie basarabeană a fost ceea ce am spus nu numai o dată: recalificarea celor mai mulți istorici moldoveni din propagandiști ai doctrinei imperiale sovietice în stegari ai românismului. Efectele școlii istorice sovietice, care a băgat adînc în conștiința istoricilor ideea că misiunea lor „științifică" era să slujească regimul cu instrumentarul specific acestui domeniu al cunoașterii, s-au dovedit a fi extrem de vivace, ele reușind să-i contamineze, prin intermediul istoricilor de producție sovietică, și pe cei mult mai tineri ca ei, care au făcut studii în perioada postsovietică. Astăzi, istoricul basarabean care face cercetare autentică este nevoit să constate cu disperare că în domeniul acesta, ca și în cel al scrierii și comentării istoriei, există o pletoră de indivizi, care și-au arogat cu de la sine putere, nepoftiți și nemandatați de nimeni, statutul de băgători de seamă și de dătători de verdicte. În general, toți aceștia au o pregătire foarte slabă și o viziune înspăimîntător de îngustă, și nu doar în istorie, ci și asupra tuturor celorlalte lucruri, dar tocmai asta îi face să fie convinși că anume ei sînt chemați să pună note tuturor scrierilor, părerilor și atitudinilor despre cele mai spinoase probleme ale istoriei noastre naționale, mai cu seamă cînd istoria Basarabiei este văzută în context general românesc. Eram prin luna noiembrie 2012 la o emisiune la Publika TV (Chișinău), dedicată Sfatului Țării, cînd un „confrate" de breaslă se apucă să peroreze cu mare însuflețire cum că unirea de la 27 martie 1918 a Basarabiei cu România nu ar fi fost condiționată, ci definitivă, că după acea dată femeile din România ar fi primit dreptul la vot și alte prostii de genul acesta. Nimerisem într-o situație stupidă: dacă îl corectam, nu era bine, pentru că aș fi arătat certăreț și pretențios, iar dacă nu-l corectam tot nu era bine, deoarece aș fi produs impresia că eram de acord cu neroziile pe cale le debita. În astfel de situații, bătălia cu impostura în care se înveșmîntează patriotismul primitiv este mereu pierdută, pentru că a te bate cu astfel de „specialiști" e totuna cu a te bate cu fantas-

magoricele mori de vînt. Aceştia nu au ştiinţă de astfel de noţiuni ca adevărul istoric, profesionalismul şi corectitudinea în cercetarea fenomenelor istorice, bunul-simţ în scrierea şi comentarea faptelor şi evenimentelor istorice, protejarea istoriei de mituri, sloganuri, răstălmăciri interesate din raţiuni politice sau de alt ordin etc. Într-un cuvînt, este vorba de o mare pacoste şi de un mare obstacol în calea cunoaşterii şi promovării istoriei adevărate.

Aşadar, dacă cercetarea istorică din Republica Moldova ar ajunge vreodată la situaţia în care şi-ar pune la modul serios sarcina de a se însănătoşi şi a depăşi marasmul în care se află, ea ar avea de învins două obstacole foarte mari: întîi, de a renunţa la lentoarea şi miopia ce o caracterizează, orientîndu-se pe linia unei activităţi intense şi judicios motivate, şi al doilea, de a face o distincţie categorică între ceea ce trebuie să fie ea însăşi, adică ştiinţă propriu-zisă, şi propagarea primitivă a cunoştinţelor istorice, neadmiţînd sub nici un chip înfeudarea politică şi ideologică a cercetătorilor.

Cu puţin timp înainte de a trimite manuscrisul acestei cărţi la tipar, un fost coleg de Parlament şi jurist cu o foarte bogată practică mă întreba de ce se conduc istoricii noştri cînd îşi scriu lucrările, că destul de des despre acelaşi lucru unii spun una, alţii – alta. Şi îmi exemplifică din domeniul în care a activat atîta vreme că în cazul anchetelor judiciare avocatul are o poziţie, procurorul alta, iar judecătorul care examinează ambele atitudini şi ia decizia poate avea o a treia poziţie. I-am răspuns că istoricul-cercetător, ca orice om de ştiinţă, este în acelaşi timp avocat, procuror şi judecător, dar că în nici un caz nu are voie să pronunţe sentinţe irevocabile.

Cuprins

Cuvînt înainte 7
Istoric din întîmplare 14
Începutul activităţii ştiinţifice 34
În vîltoarea *perestroicii* lui Gorbaciov 59
Anii ’90: realizări în ciuda şicanelor, deziluzii în pofida realizărilor 81
Cum mi-am făcut intrarea în mileniul trei 144
Ora bilanţurilor: sintezele 171
Epilog 239